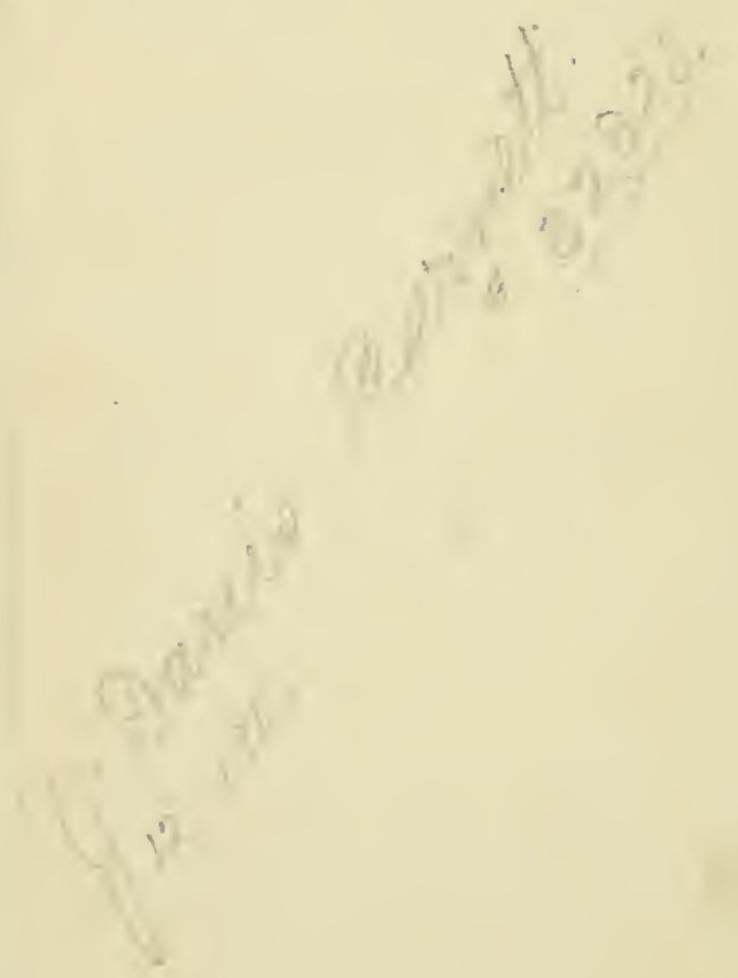

HANES Y BEDYDDWYR.

2/6

25
Sept 21/79

This Book is Presented
To John Griffiths, As
a Token of esteem toward
him for his faithfulness
towards the Sunday
School, & his readiness
to do all that he could
in all parts of the Lord
s. Vineyard, by his Old
Teacher, At the Tabernacle
Baptist Chapel

Merthyr Tydfil
John Evans

H E C
S

HANES Y BEDYDDWYR

A'U HEGWYDDORION,

O ganrif i ganrif hyd yr amser presenol.

GAN Y

PARCH. WILLIAM STOKES, MANCHESTER.

(YR AIL ARGRAFFIAD WEDI HI DDIWYGIO.)

Wedi ei gyfieithu i'r Gymraeg gan y

PARCH. J. ROWLANDS, CWMAVON.

Hefyd, gan y Cyfieithydd,

T R A E T H A W D

SEF

HANES Y BEDYDDWYR CYMMREIG,

O'u dechreuad yn y canrif cyntaf, hyd yr adeg bresenol.

CWMAVON:

ARGRAFFWYD A CHYHOEDDWYD GAN D. GRIFFITHS.

M,DCCC,LXIX.

550521
19.11.52

RHAGYMADRODD Y CYFIEITHYDD.

D DARLENYDD ANWYL,—

Gallai y dysgwylir rhesymau dros gyhoeddi y gvfrol hon o eiddo Mr. Stokes yn y Gymraeg, yn nghyd a'r traethawd ychwanegol ar "Hanes y Bedyddwyr Cymreig." Teimlid lawer gwaith fod y Bedyddwyr Cymreig, yn gyffredin, yn ainiwybodus o hanes, treialon, &c., yr enwad y perthynant iddo; ac nad oedd ganddynt gyfryngau cyfleus at feddu y wybodaeth hono. Mid ydynt yn deall, (oddieithr eithriadau,) y iaith Saesonaeg; ac nid oes ganddynt amser, neu ni chymmerant amser, i ddarllen eyfrolau mawrion. Ac mae yr hyn a ddwedir am y Bedyddwyr, gan haneswyr o enwadau eraill yn unocharog a rhagfarnlyd. O herwydd pethau fel hyn, a'u cyffelyb, tybid fod crynodeb byr a chywir o'u hanes yn angenrheidiol, ac y byddai hefyd yn dderbyniol. Ac wrth ddarllen yr Hanes hwn o eiddo Mr. Stokes, tybid y byddai cyfieithad o hono yn llanw bwleb yn llenyddiaeth Bedyddwyr y Dywysogaeth; ac y dylai gael ei ddarllen, yn neillduol, gan bob Bedyddiwr Cymreig.

Nid yw y Cyfieithydd yn profesu mabwysiadu pob syniad athrawiaethol o eiddo Mr. Stokes; pethau yn perthyn i Mr. S. ydyw y rhai hynny; ond am y ffeithiau hanesyddol, pethau cyffredinol—yn perthyn i bawb ydynt.

Wrth ddarllen a chyflieithu Hanes Mr. Stokes, teimlai y Cyfieithydd fod ynddo ddifflwg mawr gyda golwg ar gwrdd ag angen y Bedyddwyr Cymreig, yn neillduol; oblegyd nad oes ynddo ond yehydig y ael ei ddweyd, (yr hyn ni ellid ei ddysgwyl ychwaith,) am danynt hwy, y rhai ydynt Cristionogion cyntaf, a boneyff Cristionogaeth y Deyrnas hon. Yn ngwynneb hyn, penderfynodd ysgrifenu traethawd yn cynhwys eu hanes, mor fyr, cryno a chywir, ag y gallai yn ol y gofod, o'u dechreuad hyd yn bresenol. Beth bynag a fernir am dano, y mae wedi costio llafur mawr i'w ysgrifenydd, yn neillduol mewn ymchwilio a chymharu. Ymdrechwyd dilyn y llinell hyd yn awr. Pa mor bell y cyrhaeddwyd hynny, y darlenydd biau barnu. Ond gwnaeth gyfiawnder a'r ffeithiau, a dodwyd hwy o flaen y darlenydd yn y modd mwyaf cywir a gonest ag y gallai wneyd. Credir y bydd hwn yn gynnorthwy hyd nes y ceir hanes helathach a manylach. Dywedwn etto, nad ydym fel enwad yn eael chwareu teg oddiar law haneswyr o enwadau eraill; maent

naill ai'n rhagfarnllyd neu yn annwybodus o'n hanes. Gwna pob un o'r ddau hanes yn anngwywir, a gwaeth na diwerth. Bod yn fodion i wneyd ein pobl ieuanc yn fwy hyddysg yn hanes ein h-nwad, neu y Bedyddwyr Cymreig, oedd y prif amcan mewn golwg i'n ysgrifeniad y traethawd.

Mae egwyddorion gwahaniaethol y Bedyddwyr, yn myned yn fwy fwy ar g nuydd, ac yn ennill tir yn barhaus. Maent yn cael eu haddef gan bregethwyr yr holl enwadau, o'r pwlpndau, yn eu gwaith yn pregethu *Edfeirwch, Ffydd, Ufudd-dod personol, &c.* Yno pregethir mai edfeirwch, ffydd, ufudd-dod, &c., ydynt ddechreuaed crefydd mewn dyn; ac ni chydubyddir, o'r pwlpndau, ddim yn grefydd yn flaenorol i'r pethan hyn. Daw yr amser pan bydd eu harferiadau yn cyduno a'r hyn a bregethant. Mae wedi dyfod felly eisioes, i raddau helaeth yn America, yn mhlith y gwahanol enwadau; mae bedyddio, neu daenellu mab-anod ar ei leihad; a bedydd y crediniol trwy suddiad, ar ei gynnydd yn gyflym. Mae arwyddion yn ymddangos yn y pellter y cymmer yr un peth le, cyn hir, yn ein gwlad ni. Mae rhyw gynhwrf rhyfedd o barthed egwyddorion crefyddol,—o barthed i safon crefydd,—pa un ai yr Eglwys nen y Bibl ydyw. Dyna lle mae y pwnc mawr yn troi. Dyna benderfyna y mater yn y pen draw. Dywedodd yr enwog Spurgeon yn ddiweddar, fod y byd crefyddol yn symud yn gyflym tuag at un o ddan bwynt:—sef at Babyddiaeth ar un llaw; neu y Bedyddwyr ar y llaw arall—at y rhai y mae yr Eglwys yn bob peth, safon ac awdurdod, neu at y rhai y mae y Bibl yn unig yn pob peth—safon ac awdurdod mewn pethan crefyddol. Rhaid fydd *arrivo* cyn hir yn un o'r ddau le yna. Ymddengys i ni y bydd y frwydr fawr ddiweddaf, brwydr egwyddorion crefyddol, yn cael ei hym-ladd rhwng y ddwy oehr yna. Nid oes ynem bryder pwy a ennilla y dydd. Rhaid i wirionedd yr Ysgrythyrau ennill y maes yn y man. A phan daw y Bibl, a'r Bibl yn unig i gael ei gydnabod yr unig reol, safon, ac awdurdod mewn pethau crefyddol, yna tyr gwawr dedw dd y "MIL BLINYDDOEDD." Brysied yr amser i ben; a bydded i'r gyfrol hon wneyd ei rhan tuag at ddwyn hynny oddiamgyrch.

J. ROWLANDS.

Cwmaman, Mehefin 7, 1869.

RHAGYMA DRODD MR. STOKES I'R AIL ARGRAFFIAD.

TRWY garedigrwydd haelionus y corff o Fedyddwyr yn benaf, fe ddyhybuddwyd yn fuan yr Argraffiad blaenaf o'r Hanes hwn, ac fe gyrrhaeddodd ceisiadau lluosog yr awdwr am gopiau o wahanol barthau o'r deyrnas hon, ac o Unol Dalaethan America, yn mhell ar ol iddynt gael eu gwérthu. Gorfodwyd yr awdwr, o herwydd ei alwedigaethau lluosog, i ohirio, am amser, ddygiad allan yr Ail Argraffiad; ond hydera nad yw wedi troseddu gorinod ar amynedd, yr hwn y buasai wedi ei foddloni yn llawer cynt, pe yn ddiehonadwy.

Mae yr Argraffiad hwn wedi cael ei *reviso* yn ofalus, a ffurfiau neu ymadroddion gwrthebadwy wedi cael eu nhewid neu eu gadael allan, ac yma a thraw ychwanegiadau ysgafn wedi cael eu gwneyd.

I'r corff o Fedyddwyr yn gyffredinol, y mae yr awdwr yn cyflwyno ei ddiolehiadau eywiraf am y gweithiad cyflym o'r Argraffiad blaenaf, yn nghyd ag am yr hyspysiadau o gymmeradwyaeth; ac fe awgrymai yn barehus fod "i osparth Hanes y Bedyddwyr" yn cael eu ffurfio mewn eyssylltiad a phob eglwys a chynnulleidfa, i'r dyben o addysgu ysgoleigion hynaf yr ysgolion Sabbathol, a phersonau ieuane eraill yn hanes ein hegyddorion. Byddai y fath ddosparthiadau o ddefnydd mawr i'r euwad yn gyffredinol; a phe byddai y gwaith hwn yn cael ei ddefnyddio fel llaw-lyfr mewn gwasanaeth mor bwysig diehon y byddai ei gyhoeddiad yn gynnorthwyol, i ryw raddau yn nygiad oddiamgylch gyfned goleuaach, pan bydd **GWIROBEDD Y BIBL YN UNIG**, ac nid dyfeisiau dynol, yn llywodraethu Eglwys broffesedig Duw.

W. S.

Manchester, Meh. 1868.

GWELLIANT GWALLAU.

Tudalen 20, llinell 21, yn lle "ag ydoedd bedydd." darllener, "ag ydoedd i fedydd."

Tudalen 23, llinell 27, yn lle "yr Afrika," darllener, "yn Affrica."

HANES Y BEDYDDWYR.

Y CANRIF CYNTAF.

“*Bedydd Ioan, o ba le yr oedd,—o'r nef, ai o ddynion?*” (Math. xxi. 25; Marc xi. 30; Luc xx. 4.) Mae y gofyniad hwn yn penderfynu pwnc pwysig, hyny yw, nad defnyddio arferiad ag oedd yn bodoli yn barod yn mhlith yr Iuddewon ddarfu Ioan, fel mae rhai wedi haeru, ond mai dechreu gweinidogaeth o ordeiniad dwysol ddarfu iddo, a hyny trwy weinyddiad ordinhad o ordeiniad dwysol *Y bedydd ei hun* (nid y dyn) y gofynid o barthed iddo, ai o'r nef, ynte o ddynion yr oedd. Ar yr un pwynt hwn y mae pwysig-rwydd neillduol bedydd yn ymddibynu. Os o ddynion, nid oes ganddo ond awdurdod *dynol*; ond os o'r nef, bydded i ddynion ymochelyd rhag cellwair gyda sefydliad a ddaeth yn uniongyrchol oddiwrth Dduw. “Gan hyny (medd Storr and Flatt), pwy bynag sydd yn wybodus a gwirfoddol yn gwrthod bedydd, y mae yn trafod gyda disaterwch orchymyn y cenadwr goruehelaf o eiddo Duw (Ioan iii. 31), ie, eiddo yr Arglywydd ei hunan.” (Math. xxviii. 18.)

Yr oedd Ioan yn brophwyd neillduol wedi ei anfon gan Dduw i gyflawni gwaith ueillduol. Ei swydd ydoedd agorwr, neu barottwr, “i ddarparu i'r Arglwydd bobl barod,” (Lue i. 17.) Efe yn swyddogol a agorodd yr oruchwyliaeth Gristionogol. Efe oedd ei rhagflaenor ordeiniwedig, wedi ei anfon yn mlaen fel “Ilef un yn llefain yn y diffaethwch, parottowch ffordd yr Arglywydd, gwnewch yn uniawn ei lwybrau

Ef," (Math. iii. 3; Luc iii. 4). Fel mae y seren foreu yn blaenor i y dydd, felly yr oedd Ioan Fedyddiwr yn cyhoeddi dyfodiad y Gwaredwyr, ac yn parottoi y ffordd i'w ymddangosiad eyhoeddus. Fe ddygwyd yr oruchwyliaeth newydd, i'r hon yr oedd Ioan ei rhagredeg-ydd mawr, i mewn ganddo fe, trwy ddefnyddio ordinhad newydd,—egwyddorol, dechreuol—un ag oedd wedi dyfod yn uniongyrchol o'r nefoedd, yn arddangos marwolaeth yr oruchwyliaeth Fosenaidd o seremoniau, ac adgyfodiad yr un newydd ag oedd yn nghylch ymddangos yn Nghrist. Bedydd ydoedd yr ordinhad yma, nen suddiad i lawr yn arwyddocâd o farwolaeth ac o adgyfodiad i syny drachefn i fywyd. Arwyddai yr ordinhad newydd, ac mewn effaith, sierhai fod yr oruchwyliaeth Fosenaidd yn nghylch marw, ac fod dynolryw i edrych arnynt eu hunain o hyn allan, fel wedi eu bedyddio i oruchwyliaeth arall, ac un well. Dyma ydoedd bedydd Ioan; ac fel mae goleuni'r boreu, er yn wan, yn rhan o'r dydd, felly yr oedd bedydd Ioan yn hanfodol yn fedydd Cristionogol, oblegyd fod edifeirwch, yr hwn ydoedd ei nodwedd fawr arbenigol wedi bod erioed yn ras Cristionogol. Yr oedd Paul yn ymresymu o barthed iddo, ac yn ei gydnabod felly, yr hwn, yn mhellach, sydd yn ei gyssylltu â ffydd yn Nghrist (Act. xix. 4); ac yn ganlyniol, y dylai bedydd bob amser, gael ei ystyried yn foreu-wawr y dydd Cristionogol.*

Nid ydyw bedydd proselytaidd yr Iuddewon, ar yr hwn y myn rhai fod bedydd Ioan wedi ei sylfaenu, ond ffug-chwedl ar ei wyneb ef. Pa fodd y gallasai bedydd Ioan fod "o'r nef," os nad oedd ond dynwarediad

* "Yr oedd bedydd Ioan yn sylweddol yr un â bedydd Crist; ond yr oedd yn gwahaniaethu yn ffurf y geiriau a ddefnyddid yn ei weinyddiad. Yr oedd bedydd Crist hefyd yn cael ei weinyddu gyda ffurf bwysicach o eiriau, Yn enw y Tad, y Mab, a'r Ysbryd Glân." *Milton on Christian Doctrine, chap. 28. See also Dr. Gill on Baptism, in his Body of Divinity.*

o arferiad Iuddewig ag oedd yn bodoli yn barod? Heblaw hyny, y mae yn sicr tu hwnt i ddadl, na cheir yn nghyfraith Moses, nac mewn un rhan arall o'r Hen Destament, fod bedydd, mewn unrhyw ddull, yn cael ei weinyddu i broselytiaid. Os darfu iddo, gan hyny, erioed fodoli mewn ffurf o fedydd proselytaidd, y mae yn ddigon amlwg nad ydoedd o Dduw, ond wedi cael ei ddwyn i fodolaeth gan y Rabbiniaid Iuddewig, traddodiadau ac arferion newyddion y rhai yr oedd yr Iachawdwr yn eu condemnio mor nerthol a phenderfynol. (Math. xv. 2; Marc viii. 3—13.

Oud nid ydyw etto wedi ei *brofi*, fod bedydd broselytaidd wedi bodoli erioed, hyd yn hir ar ol gwasgariad yr Iuddewon. Mae *History of Baptism*, gan Robinson, yn hysbysu yn eglur “fod puredigaethau proselytiaid yn bod, ond na fu erioed y fath seremoni a bedydd mewn ymarferiad cyn amser Ioan.” Mae Dr. Lardner hefyd yn sicrhau yn benderfynol, “gyda golwg ar fedydd proselytaidd, yr wyf fi yn ei gymmeryd fel perffaith ffug-chwedl y Rabbiniaid, trwy y rhai yr ydym yn rhy fynych wedi goddef ein hunain i gael ein twyllo.” Nid ydyw Dr. Jennings yn llai penderfynol pan mae yn dyweyd, “Y mae yn aros etto i gael ei brofi, nid yn unig fod y bedydd Cristionogol wedi cael ei ddwyn i mewn yn lle bedydd proselytaidd, ond fod gan yr Iuddewon y cyfryw fedydd yn amser ein Hiachawdwr.” Ac y mae ef yn sylwi yn mhellach—“Nid oes cymaint a gair am dano yn Philo, na chwaith yn Josephus, er ei fod yn rhoddi hanes proselyteiddio yn Idumeaid gan Hyrcanus.” Y mae Dr. Owen yn dyweyd am dano,—“Nid oes esiampl o hono yn yr hen goflyfrau hyny (yr Hen Destament), ac ni ddefnyddiwyd ef erioed i dderbyn i mewn broselytiaid, tra parhaodd yr eglwys Iuddewig. Nid oes crybwylriad am dano yn Philo, yn Josephus, yn hanes Jesus fab Syrach, nac yn yr Hanes Efengylaidd.” Ac y mae Dr. Gill, ar ol chwilio

y pwnc gyda gofal neillduol yn gorphen ei draethawd meistrrolgar, (yr hwn sydd erioed heb ei ateb), trwy ddyweyd—“Os hyn ydyw sylfaen bedydd mabanod, y mae wedi ei adeiladu ar y tywod, a chyn hir fe syrth, ac ni fydd mwy.”

Yr oedd gweinidogaeth mor newydd, mor nod-weddiadol, ac yn ymddangosiad mor eofn wahanol i grefydd sefydledig Moses, yn neillduol gysfaddas i gynhyrfu sylw y bobl Iddewig, ac mor belled yr oedd yn cael ei deall, yr oedd yn sicrhau poblogrwydd mawr a chyffredinol. Felly yr oedd gyda bedydd Ioan. Yr oedd y bobl yn cael eu cynhyrfu gynimaint, “fel yr aeth allan ato ef Jerusalem, a holl Judea, a'r holl wlad o amgylch yr Iorddonen, a hwy a fedyddiwyd ganddo ef yn yr Iorddonen, gan gyffesu eu pechodau.” (Math. iii. 5, 6; Marc i. 5; Luc iii. 3, 7.) Darfu ei bregethu grymus, a'i ymosodiad cyhoeddus yn erbyn y rhagrith cenedlaethol gynhyrfu yr holl deyrnas (Luc iii. 7, 9). Nerth Elias ydoedd (Math. xi. 14; Luc i. 17), i ddeffroi pobl gysglyd, ac i'w parotoi ar gyfer dysodiad yr Arglwydd.

Ond yr amgylchiad mwyaf pwysig o lawer yn ngweinidogaeth Ioan, ydoedd bedyddiad yr Arglwydd ei hunan. Nid oedd ufudd-dod y bobl i'r ddeddf newydd yn ddim neillduol iawn, pan gofir fod Ioan “yn brophwyd i'r Goruchaf.” (Luc i. 76.) Ond fod Arglwydd y nefoedd, Deddfroddwr angelion a dynion, yn ymostwng i ufuddhau i'w ddeddf ei hun, ac yn gosod ei hun ar yr un tir â'r Iudew mwyaf gos-tyngedig a ddaeth at Ioan i'w fedyddio, sydd yn ar-ddangosiad o ymostyngiad anghymmarol, ac yn dysgu, tu hwnti allu y rhesymau cryfaf, y pwysigrwydd o ufudd-dod, hyd y nod mewn pethau bychain. Darfu y Gwaredwyr, mewn modd cyssegredig anrhydeddu, yr hyn mae rhai pobl anystyriol yn ddewis alw “yn un o'r gorchymynion lleiaf hyn;” ac os darfu iddo Ef wneyd hyn,—os na ddarfu iddo Ef, y Pryniawdwr

Hollalluog, ddiystyrn *bedydd Ioan*, sicr ynta na ddylai neb ddiystyrn *bedydd yr Arglwydd ei hun*. Os darfu Crist mor gyhoeddus aurhydeddu bedydd Ioan, bydded ynta i ni oll gydag ufudd-dod santaidd yn yr un ddyledswydd dalu anrhyydedd i fedydd Crist ei hun. (Math. iii. 13—17; Marc i. 9—11, &c.)

O ganlyniad, yr oedd Iesu Grist, Arglwydd pawb oll yn Fedyddiwr. Bernir i'r bendigedig Iachawdwr ddyfod o tua *phedwar ugain milldir* o ffodd i gyflawni y ddyledswydd bwysig hon (Math. iii. 13); ac ond i ni gofio arferion pobl y wlad hono yn yr oes grybwylledig, y mae yn hollol debygol iddo deithio yr holl ffodd hono ar ei draed, bob cam. Y fath brawf o barch crefyddol i ddyledswydd; a'r fath gerydd i'r personau sydd yn *gwybod eu* dyledswydd, ag nad ydynt byth yn ei chyflawni! Maent yn wastad yn siarad am dani, ond yn gadael i rwymedigaeth mor bwysig, flwyddyn ar ol blwyddyn, i ddybenu gyda hwy mewn siarad yn unig! Beth raid fydd y cerydd llym a ga y cyfryw beronau dderbyn oddiwrth y Gwaredwyr yn y diwedd? Yr oedd Efse yn gwybod ei ddyledswydd, ac a ufudd-haodd iddi yn wrol a chyhoeddus; ond mae y personau hyn ag sydd yn oedi yr amser, ar wyliadwriaeth gwastadol am esgusodion i noddi eu hesgeulnstra eu hunain. Pa fod y cyfarfyddant yn y diwedd a'i lygad Ef, esiampl yr hwn y darfa iddynt ar hyd eu hoes ei diystyrn? Y mae hwn yn ofyniad gorbwysig, ac yn un y dylid ei ystyried gyda'r difrifoldeb dwysaf, cyn yr clo yn rhy ddiweddar.

Ar ol i'r Gwaredwyr gael ei fedyddio, dechreuodd ar ei weinidogaeth gyhoeddus trwy bregethu a bedyddio, ac fe ddaeth yn fuan yn BRIF FEDYDDIWR YR OES. Adfeiliodd gweinidogaeth Ioan. Rhag-ganfyddodd Ioan hyn, a rhag-hysbysodd ef hefyd pan ddywedodd; "Rhaid ydyw iddo Ef gynnyddu ac i minau leihau," ac yr oedd yu llawenychu i gael rhoddi ei le i uu ag oedd yn fwy nag ef ei hun, (Ioan iii.

28—30). Fe gymmerodd yr Arglwydd yn awr y gwaith mewn llaw, ac Efe a aeth allan trwy'r holl wlad gan addysgu, pregethu, a bedyddio, (Math. iv. 23—25; ix. 35—38, &c.) Fe ddaeth ei fedydd yn fuan iawn yn fwy dylanwadol yn mhllith y bobl nag oedd eiddo Ioan wedi bod. “Yr oedd pawb yn dyfod ato Ef,” ac yr oedd y Pharisaid yn teimlo yn flin fod un arall wedi ymddangos, yr hwn “oedd yn gwneyd ac yn bedyddio mwy o ddysgyblion nag Ioan,” (Ioan iii. 22—26; iv. 1, 2.) Yr oedd yr Arglwydd yn gweithredu yn y gwaith mawr hwn gydag urddas breninol, yn rhoddi gofal y ddyledswydd i’w ddysgyblion, tra yr oedd Efe fel brenin yn dwyn allan y gyfraith, ac yn gorchymyn ei chyflawniad. Yr oedd hyn yn fawreddog ac yn dywysogaidd. Efe a ddygodd allan y ddeddf, ac a adawodd i’w ddysgyblion i edrych ei bod yn cacl ufulld-dod manwyl, (Ioan iv. 2.) Eithr yn mhllith y tyrfaoedd a ddaethant i’r bedydd hwn, ac i fedydd Ioan, nid oes grybwyliaid yn cael ei wneyd am blant neu fabanod. Ar un amgylchiad cyfarwyddodd yr Iachawdwr ei sylw at “blant bychain,” ond nid i’w bedyddio hwy. Efe a osododd ei ddwylaw arnynt ac a’u bendithiodd hwy, ond nid oes un gair yn cael ei lefaru ag sydd yn eu cyssylltu hwy a bedydd, (Math. xix. 13—15; Marc x. 13—16.) Y cyfryw a ddaethant “gan gyffesu eu pechoda” oeddynt y rhai a fedyddiwyd, (Math. iii. 6), ac ni ellir cymhwysyo hyn at neb ond rhai mewn oedran i wybod fod ganddynt bechoda i’w cyffesu. Ond a allasai mabanod wybod am bechod neu ei gyffesu?

Wedi i fedydd, yn gyntaf gan Ioan, ac wedi hyn y gan y Gwaredwyr ei hun arwyddocân *dechreuad* yr oruchwyliaeth Gristionogol; nid oedd mwy yn ofynol i roddi iddo bob gallu ac awdurdod o rwymedigaeth barhaol yn yr oruchwyliaeth hono, ond *deddf bendant* gan ei Frenin Goruchaf. Yn absenoldeb y cyfryw ddeddf, buasai dim ond arferiad yn unig o’r

ordinhad hon, yn ei gosod yn amddifad o awdurdod deddf barhaol, a gallasai ddarsod o ddifyg gorchymyn arbenig i'w gwneyd yn rhwymedig, yn wastadol, a pharhaus. I ragflaenu hyn, ac yn mhellach i brofi fod bedydd i aros yn ddeddf barhaus—yn un o rwymedigaeth gwastadol, cyhyd ag y parhai yr oruchwyliaeth Gristionogol yn mhlith dynion, sef roddodd yr Iachawdwr iddo le ac awdurdod cyfraith neu deddf sefydlog ac anghyfnewidiol, sef hyd ddiwedd y byd,” trwy ei ddwyn allan fel ei orchymyn. “Ewch, gan hyny, a dysgwch yr holl genedloedd, gan en bedyddio hwy i enw y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân;” “Y neb a grëdo ac a fedyddier a fydd eadwedig.” (Math. xxxviii. 19; Marc xvi. 16.)

Tu hwnt i bob dadl dyma Y GYFRITH,—cyfraith olaf ac anghyfnewidiol Crist, oblegyd pwy ond Crist ei hunan a all gysnewid, gwrthdroi. nea alw yn ol y ddeddf hon? Wedi derbyn pob gallu, ac mewn canlyniad, pob awdurdod, yn y nefoedd ac ar y ddaiar. Efe a roddodd hon fel Ei gyfraith fawr i wahaniaethu Ei Eglwys a'i bobl Ef “hyd ddiwedd y byd;” ond tra y mae y ddeddf hon yn feddiannol ar bob awdurdod rheol Ddwysol; tra mae yn sefyll allan fel myneggiaid cyhoeddus o'i ewyllys Ef, yr Hwn ni watworir; y mae yn un ag sydd yn amcanu am yr anrhydedd uchelaf trwy sefydlu yr undeb mwyaf perffaith a'r Arglwydd ei hun. Mae ei hamcan i'w bobl i fod yn un ag Ef mewn anrhydedd, trwy fod yn un ag Ef mewn usuddod rhydd ac ewyllysgar. Yn gymaint ag iddo Ef gael ei fedyddio felly mae yn ewyllsio fod iddynt hwythau hefyd gael eu bedyddio gydag Ef; a lle mae y dyn i'w gael ag sydd yn ddigon haerllug, balch, ac annuwiol i ddywedyd, “Nid ydwyf fi yn ystyried hyn yn un math o anrhydedd?” ni fyddai geiriau a rhesymau gyda y eyfryw ddyn ond oferedd, oblegyd mae y dyn nad yw yn ystyried bod yn debyg i Grist

yn anrhydedd,—y mae y dyn hwnw heb erioed etto ddysgu beth ydyw gwir anrhydedd.

Wedi i'r Gwareddwr hysbysu a sesydlu y gyfraith, darfu iddo ar unwaith awdurdodi ei ddysgyblion i fyned allan i blith yr holl genedloedd, gan orchymyn i bawb a gredent dalu usudd-dod idd ei ewyllys Ef. Yr oeddynt fel hyn i ledaenu, hyd y nod "i bob cre-adur" y cyhoeddiad o'r Efengyl, ac i wneyd dysgyblion a thansuddo pa le bynag yr elent. Nid oeddynt i wyro oddiwrth y commisiwn ar un cyfrif yn y byd, ond i ymlynu wrtho yn ddiysgog fel deddf fawr ddi-weddat yr Hwn oedd wedi cael ei "wneuthur yn Ben uwchlaw pob peth i'r Eglwys." Ac ni wyrasant oddiwrthi mewn dim. Wedi aros yn Jerusalem am y "nerth o'r uchelder," (Luc xxiv. 49), a derbyn y cyflawniad nerthol o'r addewid hono ar ddydd y Pentecost, hwy a aethant allan i wneyd ewyllys eu Mheistr, i addysgu a bedyddio y bobl oeddynt yn credu ynddo Ef. Yn Jerusalem, mewn un diwrnod, bu i dair mil gredu a chael eu bedyddio, (Act. ii. 41.) Y Samariaid hefyd, ar eu gwaith yn credu, a fedyddiwyd ac ychwanegwyd hwy at yr Eglwys, "yn wîr ac yn wragedd," (Act. viii. 12). Felly yr un modd gyda'r Bunnach crediniol—Saul o Tarsis, pan credodd—Cornelius, yn nghyd a'i gyfeillion crediniol—Lydia a'i thylwyth crediniol—ceilwad y carchar—y Corinthiaid—yr Ephesiaid—y Colosiaid—y Rhufeiniaid—y Galatiaid—y rhai hyn oll, ar eu gwaith yn proffesu ffydd yn Nghrist a fedyddiwyd ac a ychwanegwyd at yr Eglwys; fel prawf o hyn, gwel Act. viii. 35; ix. 18; x. 47, 48; xvi. 15, 33, 34; xviii. 8; xix. 5; Col. ii. 10, 12; Rhuf. vi. 3; Gal. iii. 26, 27. Mae yr achosion hyn yn arddangos gweithrediad yr un gyfraith—cyfraith ddiweddaf Crist—ac yn dangos tu hwnt i bob ammheuaeth fod yr oll ag oeddent yn credu yn yr oes Apostolaidd, yn cael eu bedyddio, pa un bynag ai Iuddew ai Cenedl-ddyn, caeth neu rydd;

ac fod holl Eglwys Crist yn yr oes hono yn un Eglwys Fedyddiedig eang yn ei hymledaeniad.

Y mae hyn yn cael ei gadarnhau gan lu o ysgrifennwyr gwahanol oesau a gwledydd, ond ni chaniata ein gofod i ni ddyfynu ond ychydig o honynt.

Mae y MAGDEBURG CENTURIATORS yn dyweyd,—“Yn yr oes hon, maent yn cael allan eu bod yn bedyddio yn unig rai wedi tysi fyny, neu rai mewn oedran, pa'n bynag ai Iuddewon ai Cenedloedd, o'r hyn dywedant fod genym engreiftiau. Ond gyda golwg ar fedyddio mabanod, cyffesant na ddarllenant am un esiampl.”

SALMASIUS a ysgrifena fel hyn:—“Trochiad ydyw bedydd, ac yr oedd yn cael ei weinyddu yn yr amser-oedd gynt yn unol â grym ac ystyr y gair. Yn awr rkantism neu daenelliad yn unig ydyw, ac nid trochiad neu dansuddiad.

CALVIN:—“Oddiwrth y geiriau hyn,—Ioan iii. 23, gellir casglu fod bedydd yn cael ei weinyddu gan Ioan a Christ trwy osodiad yr holl gorff dan ddwfr.”

MOSHEIM:—“Y personau hyny sydd wedi tysi i fyny ag ydynt yn dymuno cael eu bedyddio, y maent yn derbyn sacrament y bedydd yn ol y dull henafol a chyntefig o weinyddu y sefydliad hwnw sef trwy drochiad.”

Dr. Bloomfield ar Marc i. 9, yn llythyrenol, “a drochwyd neu a dansoddwyd iddo.” *Notes on the Greek Testament.*

CURCELLAEUS:—“Ni ddechreuodd yr arferiad o fedyddio mabanod cyn y trydydd canrif ar ol Crist, ac ni ymddengys yr olion lleiaf o hono yn y ddau ganrif cyntaf.”

NEANDER:—“Nid hyd gofnod mor ddiweddar (ag o leiaf, yn sicr nid yn gynt nag) Irenaeus yr ymddengys dim o fedydd mabanod.”

MILTON:—“Oddiwrth hyn y mae yn canlyn nad ydyw mabanod i gael eu bedyddio, yn gymaint a'u

bod yn annalluog i dderbyn addysgiaeth, neu i grediau, neu i fyned i gyfammod, neu i wneyd addewid, neu i ateb drostynt eu hunain, neu, hyd y nod, i wrando y gair."

JOHN WESLEY:—“Bydded i waith ein Harglwydd yn ymostwng i fedydd ddysgu i ni fanylwch santaidd mewn usudd-dod i'r sefydliadau hyny, y rhai y mae rhwymedigaeth iddynt yn ymddibynu yn unig ar orchymyn dwyfol; yn ddiammheuol, fel hyn y mae yn weddus i ni gyflawni pob cyflawnder.” (Sylw ar Math. iii. 16).

Oddiwrth yr awdurdodau hyn, a'r hyn sydd an-nhracthol bwysicach, o'r Testament Newydd ei hun, mae yn amlwg mai *bedydd y crediniol* oedd yr unig fedydd yn yr oes Apostolaidd. Yr oedd taenelliad yn holol anadnabyddus, ac nid oedd fedydd maban wedi dyfod i mewn i'r Eglwys i anurddo achos Crist. Achos ydoedd ef y pryd hyny, i “wŷr a gwragedd” ag oeddynt yn credu, y rhai ag oeddynt yn gwisgo am danynt Grist yn ngwyneb byd ag oedd yn gwgu arnynt, y rhai mewn bywyd o santeiddrwydd Efengylaidd a roddasant dystiolaeth i'r gwirionedd eu bod hwy “wedi eu claddu gydag ef trwy fedydd i farwolaeth.” Yn ei marweiddiad i'r byd; yn ei hymlyniad crefyddol wrth Grist, yn ei hamynedd mewn dyoddefiadau, ac yn ei pharodrwydd i farw dros y gwirionedd fel y mae yn yr Iesu, yr oedd yr Eglwys yr adeg hono yn sefyll i fyny yn ogoniad y greadigaeth. Nid oedd y fath gymdeithas arall o wŷr a gwragedd yn nghreadigaeth orfawr Duw; ac nid mewn un man arall yr ymddangosodd gras Crist gyda'r fath ardderchawgrwydd nefol—a'r rhai hyn oeddynt FEDYDDWYR Y CANRIF CYNTAF.

CANRIF Y R AIL.

Y MAE dau amgylchiad a ddalianant gyssylltiad agos â'r canrif cyntaf o'r cyfnod Cristionogol ag sydd yn galw am sylw byr cyn myned rhagom gyda'r hanes cyffredinol. Yr amgylchiadau hyn ydynt, dygiad yr Efengyl i Frydain, a'r erlidigaethau creulon, y rhai y gorfodwyd eanlynwyr ffyddlon y Gwaredwyr i'w dyoddef dan deyrniaid Paganaidd y byd Rhufeinig.

Yr oedd dygiad yr Efengyl i Frydain yn amgylchiad pwysig. Gorweddai yr ynyscoedd hyn mewn pell-der mawr oddiwrth saddle y gallu Rhufeinig, ac nid oeddynt yn adnabyddus ond i raddau bychain, cyn y goresgyniad gan Julius Cæsar, i genedloedd Cyfandir Ewrop. Gan fod y rhai hyn yn gorwedd yn mhell yn y gorllewin, ac mewn eyfeiriad gwahanol i olygfeydd mwy swynol yr hen lywodraeth, y rhai oeddynt barthau clasurol yr oes hono o'r byd; yr oedd yr ynys-oedd Prydeinig yn mhlith y lleoedd mwyaf annhebyg ar y ddaiar i dynu sylw ac i ddenu dynion i lafurio, y rhai na ddysgwylent am wobr ond *yn y byd hwn yn unig*. Ond yn yr oes Apostolaidd yr oedd dynion i'w cael, y rhai "nad gwerthfawr yn eu golwg oedd en bywyd eu hunain," y rhai yn awyddfryd tanlyyd eu sel i bregethu yr efengyl i bob creadur, a edrychent ar gyflwr gresynol ac esgeulustra yn alwadau ychwanegol ar eu cydymdeimlad, ac yn rhesymau cryfach dros ystyriaeth a gweithgarwch diattreg. Y cyfryw gymhellion, gallwn yn hawdd ddyehymmygu, oeddynt yn llywodraethu meddyliau y rhai hyn yu yr oes Apostolaidd; y rhai wedi iddynt glywed am goelgrefyddau Paganaidd y Prydeiniaid, a wnaethant frws i lanio yn ein tiriogaethau, gyda Gair y Bywyd—Efengyl y Bendigedig Dduw.

Y mae braidd tu hwnt i bob ammheuaeth fod y Groes yn cael ei phiregethu yn Mrydain yn ystod yr oes Apostolaidd. Nid oes ond ychydig ffeithiau yn

seddiannol ar fwy o brofion uniongyrchol na'r ffaith fod Cristionogaeth wedi cael ei dwyn i'r ynysoedd hyn yn flaenorol i ddinwstr Jerusalem. yr hwn gymmerodd le yn y flwyddyn 70. Mae yr Esgob Newton ar y prophwydoliaethau, pen. 18, yn ysgrifenu ar y pwnc yn dra eglur, fel hyn:—"Ymddengys fod ein cyn-dadau, yn yr ynys hon, yn byw mor belled oddiwrth olygfeydd gweithredoedd ein Hiachawdwr, o'r braidd, a g unrhyw genedl; ac en bod yn bobl mor anfoesgar ac annghroesawgar. ac mor annhebyg ag unrhyw bobl, pa bynag, i roddi derbyniad i sefydliad mor foesol yn ei natur. Ond etto, y mae rhwyt debygolrwydd fod yr Efengyl wedi cael ei phregethu yma gan Simon yr Apostol; y mae llawer mwy o debygolrwydd iddi gael ei phregethu yma gan Paul: ac y mae sicrwydd perffaith fod Cristionogaeth wedi cael ei phlana yn y wlad hon yn nyddian yr Apostolion, cyn dinestr Jerusalem. Yn unol â hyn, y mae Eusebius yn ein hysbysu i'r Apostolion bregethu yr Efengyl yn yr holl fyd. ac i rai o honynt fyned dros y mór i'r Ynysoedd Prydeinig. Mae Theodoret hefyd, yr un modd yn sicrhau fod yr Apostolion wedi tueddu pob cenedl a phob math o ddynion i gofleidio yr Efengyl, ac yn mhllith y cenedloedd argyhoedddegig, y mae mewn modd neillduol yn cyfrif y Brythoniaid."

Y mae awdwr diweddarach, yr hwn sydd wedi rhoddi llawer o sylw i'r pwnc hwn, a'r hwn sydd yn ysgrifenu yn rhagorol, gydag eglurder, ac anmhleid-garwch, yn gwneyd y sylwadau canlynol:—"—mae y dystiolaeth sydd wedi cael ei dwyn yn mlaen, yn ein harwain i gasglu fod. yn ol pob tebygolrwydd. y wybodaeth gyntaf am Gristionogaeth wedi cael ei dwyn i'r ynys hon naill ai gan yr Apostol Paul, neu gan BRAN, tad Caractacus, pan oedd Paul yn Rhufain; ac fod y ffydd santaidd hon wedi cael ei chofleidio ar ol hyn gan y Brenin Lucius, ac wedi cael ei derchafu, —lledaenu, trwy ei gymmeradwyaeth a'i ddylanwad.

Hysbysir ni fod y twysog hwn wedi ymdrechu llawer er hyrwyddo yn ei flaen yr achos Cristionogol — iddo adeiladu lleoedd cyfaddas i addoli, &c., ac fel hyn iddo wneyd llawer tuag at ledaeniaid y gwirionedd.

. . . Mae un amgylchiad, fodd bynag, yn ymddangos yn sicr, sef, fod Cristionogion Prydain, yn ystod y canrifoedd cyntaf a'r ail, yn mwynhau eithriad dedwydd oddiwrth gyfeiliornadau athrawiaethol ag oeddynt yn poeni rhanau ereill o'r Eglwys. Fe gyfododd amrywiol hereticiaid yn Asia ac yn yr Aipht, y rhai a ddygasant i mewn amryw ddaliadau crefyddol a fuont rwystran ar ffordd mynediad yr Efengyl yn mlaen; ond fe gafodd Cristionogion Prydain eu cadw rhag y pethan hyn, o herwydd eu pellter mawr oddiwrth y lleoedd hyn, yn nghyda u sefyllfa ynysawl. Parhausant yn hir i fwynhau goleuni yr Efengyl yn ei burdeb cyntefig; ac yr oedd hyn yn gynnorthwy nid bychan i lwyddiant mewnol, yn nghyda diogelwch allanol yr Eglwys ieuanc yn Mhrydain, ac i'w chadw rhag llawer o'r gofidiau a syrthiasant i ran eglwysi eraill, y rhai a lygrwyd trwy yr heresiau hyn."*

Gellir yn hawdd yohwanegu tystiolaethau eraill o bwys mawr ar y pwnc; ond mae y rhai hyn yn berffaith ddigon i warantu y ddau gasgliad canlynol.†

* "Religion of Ancient Britain," by G. Smith, F.A.S.

† "However historians may differ as to the precise year of the introduction of Christianity into Britain, they are unanimous in stating that the Gospel was first preached here in the very infancy of the Church. Eusebius positively asserts that the apostles themselves first introduced it. . . . To these authorities of the first six centuries may be added the later, but very high testimony of Archb^tishop Parker, who states his persuasion that St. Paul preached the Gospel to the Britons in the interval between his first and second imprisonment at Rome; and with him agree also the opinions of Camden, Usher, Stillingfleet, Cave, Gibson, Godwin, Rapin, and many others who have closely examined the question, and who are all decided in their belief that *St. Paul was the founder of the British Church.*" *Peranzabuloe; or the Lost Church Found*, by the Rev. C. T. Collins, M.A., Rector of Timsbury, pp. 38—42.

Yn gyntaf, fod yn yr oes buraf o eiddo Cristionogaeth, a chanrifoedd cyn i Rufain Babaidd drawsfeddiannu yr awdurdod eglwysig uchelaf, a chyn fod y fath beth yn adnabyddus yn Mrydain, yr oedd Eglwysi Efengylaidd wedi eu sefydlu yn yr ynys hon.

Yn ail, ei fod tnhwnt i bob dadl mai trochiad, credinwyr wedi tyfu i fyny oedd rheol holl Eglwysi Efengylaidd yr oes hono. Eglwysi trochedig neu fedyddiedig oedd Eglwysi cyntaf Brydain, ac o angen-rheidrwydd, cyn fod Pabyddiaeth na thaenelliad mab-anod wedi ymddangos yn Lloegr. Eglwysi Bedyddiedig oedd yn gwneyd i fyny grefydd y wlad hon. Mae o bwys i gadw y casgliadau hyn yn y côf, gan eu bod yn rhoddi allwedd, heb yr hwn ni ellid rhoddi eyfrif am amddygiad anmhlygedig monachod Bangor-Icoed, y rhai yn nghylch y flwyddyn 697*, a lofruddiwyd mewn modd creulon trwy ystryw Awstin, cenad y Pab i Brydain, am wrthod, yn mhllith pethau eraill, "roddi *Cristionogaeth i blant*," sef eu Cristioneiddio (!) trwy en bedyddio. Cynnorthwya hefyd i roddi cyfrif am yr ymddangosiad achlysurol o Fedyddwyr yn Lloegr yn flaenorol i'r diwygiad Lutheriadd, ac y mae hefyd yn myned yn mhell i gyflawnhau y dybiaeth fod egwyddorion y Bedyddwyr wedi bodoli yn Mrydain o'r oes Apostolaidd, er eu bod yn fynych yn guddiedig ac anweledig.

Yr ail amgylchiad i'w gofio ydyw yr erlidigaethau ofnadwy ar Eglwys Crist oddiar ddwylaw Ymerawdwyr Rhufain baganaidd. Dechrenodd y cyntaf dan Nero, yn y flwyddyn 64, a'r ail dan Domitian yn y flwyddyn 90.‡ Y Domitian hwn yn y flwyddyn 87, mewn modd cableddns a argymmerodd iddo ei hun

* The Anglo-Saxon Chronicle.

‡ Dan y Domitian hwn yr alltudiwyd Ioan i ynys Patmos, lle y gwelodd, clywodd, ac yr ysgrifenodd y pethau a gynnwys "Llyfr y Ladguddiad."

urddasau dwyfol, yn hawlio cael ei alw yn Arglwydd ac yn Dduw; a thebygol yw, mai gwrthodiad penderfynol y Cristionogion i'w addoli ef ei hun, neu ei auddywiau Rhufeinig, yn gyssylltiedig a'i ofn eiddigeddus ond annwybodus o'r Brenin Iesu, yr hwn yr oeddynt hwy yn wasanaethu, oeddynt yn mhlith yr achosion penaf o'r erlidigaeth hwnnw.

O barthed i'r erlidigaeth cyntaf, dan Nero, mae Tacitus, yr hanesydd Rhufeinig yn rhoddi y darluniad canlynol, fel yn arddangos dyoddefiadau ofnadwy y Cristionogion:—“Yr oeddynt yn cael eu rhoddi i farwolaeth gyda y creulondeb mwyaf arteithiol, ac at eu dyoddefiadau yr oedd Nero yn ychwanegu gwawd a dirmyg. Yr oedd rhai yn cael eu gwisgo â chrwyn bwystfilod gwyltton, a gadewid hwy i gael eu llarpio gan gŵn; eraill yn cael eu hoelio wrth groesau; cafodd nifcroedd eu claddu yn fyw; a lluaws a wisgwyd mewn desnydd llosgadwy, ac a roddwyd ar dâr pan fyddai y dydd yn darfod i oleuo yn lle lampau ar hyd y nos. Ao er mwyn cael cyfleustra i weled yr olygfa arswyddol hon, yr oedd yr Ymerawdwr yn rhoddi benthyg ei erddi ei hun. Yr oedd hefyd yn ychwanegu at y pethau hyn chwareuyddiaethau y *circus*, ac yn cynorthwyo ei hunan, weithiau trwy yru mewn cerbyd ysgafn, ac yn achlysurol yn ymgymmysgu efo y dorf anfad yn ngwisg ei gerbydwr.*

Dyna y fath adyn oedd meistr y byd Rhufeinig— weithiau yn gythraul, ac weithiau yn ddrelyn ffwrdir mygus. Gwae i ddynolryw pan caniateir i'r fath gymmynsgedd o gythreuleiddiwr a ffôlineb i eistedd. ar yr orsedd. Ond fe'i tarawodd Duw ef i'r llawr o'r diwedd. Bu fyw yn anghenfil, a bu farw mewn gwarth

Yr oedd yr ail erlidigaeth dan Domitian yn echrys-lawn tra y parhaodd; ond darf u i Reolwr mawr bren-

inoedd a thywysogion alw y gormeswr ymaith yn ddirybuod, ac a wareddodd Ei Eglwys anwyl.

Yn awr awn yn mlaen efo'r hanes. Yr oedd yr ail ganrif yn cael ei hynodi gan gymmynsgedd galarus o ffyddlondeb ac o nychdod gwirionffol. Er fod, gan mwyaf, ymlyniad cyffredinol wrth wirioneddau a sefydliadau pendant yr Efengyl, etto mac yn hawdd canfod nad oedd yr ymlyniad hwn ond llac mewn amryw gyfeiriadau, a thua diwedd y canrif yr oedd newydd-bethau (*innovations*) o duedd ddirywediig mewn athrawiaeth ac ymarferiad wedi cael derbyniad. Y mae yr holl haneswyr eglwysig ag y gellir ymddibynu arnynt yn cyduno ar gywirdeb yr hysbysiadau canlynol o eiddo Moshcim:—"Yr oedd yr ordinhad o fedydd yn cael ei weinyddu ddwywaith, yn gyhoeddus bob blwyddyn, ar wyliau y Pasc a'r Pentecost, neu v Sulgwyn, naill ai gan yr esgob (bungail), neu gan yr henaduriaid mewn canlyniad i'w awdurdodiad a'i apwyntiad. Yr oedd y personau ag oeddynt i gael eu bedyddio, ar ol iddynt adrodd y credo, cyffesu ac ymwadu â'u pechoda, ac yn enwedig y diafol a'i hudoliaethau rhwysgfawr, *yn cael eu trochi dan ddwfr*, ac yn cael eu derbyn i deyrnas Crist trwy weddi ddisrifol ar y Tad, "y Mab, a'r Ysbryd Glân, yn ol gor-chymyn eglur ein Harglwydd bendigedig." Ac yn dylyn yr hysbysiad hwn yn union, y mae yr un hanesydd yn myned yn mlaen ac yn darlunio pethau ag mae yn rhaid i ni eu galw yn ychwanegiadau ffol ac anysgrythyrol, at y sefydliad pwysigaf hwn:—"Ar ol bedydd yr oeddynt yn derbyn *arwydd y groes*, yn cael eu *honeinio*, a thrwy *weddiau ac arddodiad dwylaw*, yr oeddynt yn cael eu cyflwyno yn ddisrifol i drugaredd Duw, a'u cyssegru idd ei wasanaeth Ef; mewn canlyniad i hyn yr oeddynt yn derbyn *llaeth a mel*, yr hyn oedd yn dybenu y seremoni." Dygiad i mewn y newydd-bethau hyn ar draws symylrwydd hardd bed-ydd y crediniol, oeddynt ddechreuadau bychain i Bab-

yddiaeth; y rhai ar ol hyn a chwyddasant i faintioli dadblygiadol y Dyn Pechod. Dyn, heb ymfoddloni ar y perffeithrwydd sydd bob amser yn gwahaniaethu sefydliadau syml y nefoedd, a fyn ychwanegu rhyw beth o'i eiddo ei hun atynt mewn ffodd o *welliant* ar ddoethineb Duw. Ni ad efe i Dduw gyflawni ei waith ei hun, yn ei ffodd ei hun; tra nad yw yn boddloni ar uffuddhau, y mae yn rhyfygus yn argymmeryd â *hyfforddi*; a lle y dylai lawenhau am fod caniatad iddo i wasanaethu, y mae yn argymmeryd arno y swydd o ddeddfroddwr. Y fath greadur gwael yw dyn! Nid ydyw ffolineb dynol yn fwy amlwg mewn dim, neu yn fwy dirmygedig nag yn ei waith yn ymgynnyg at *welliant* yn neddfau ei Feistr Dwysol.

Mae cynghor Tertullian o berthynas i fedydd yn dangos mawredd y pwysigrwydd a briodolid iddo yn y canrif hwn gan y rhai oedd yn deall ei gymmeriad gwirioneddol. “Y mae yn well (dywedai) i bob un ohirio ei fedydd yn ol ei sefyllfa, ei dueddiad a'i oedran, yn neillduol y rhai ieuanc. Bydded iddynt ddyfod ar oliddynt gyrhaedd addfedrwydd oedran; bydded iddynt ddyfod ar ol iddynt feddiannu gwybodaeth ddigonol—wedi iddynt gael eu dysgu paham y maent yn dyfod; bydded iddynt ddyfod yn Gristionogion (trwy fedydd) wedi iddynt gyrhaeddyd gwybodaeth gyfaddas am Grist.” Y mae hyn yn gloedigaeth yn erbyn bedydd mabanod, trwy ei fod yn gofyn am wybodaeth o Grist o flae*n* bedydd, ac y mae yn holol gyflawnhau sylw Curcellaeus o Geneva, “fod bedydd mabanod yn berffaith anadnabyddus yn y canrif cyntaf a'r ail.” Tua diwedd y canrif hwn, er hyny, fe gafodd bedydd ei gamddefnyddio gymaint fel yr ysgrifennodd Tertullian ei hunan i gondemnio yr arferiad o weinyddu yr ordinhad i bersonau anfoesol.

Yr oedd bedydd yn cael ei weinyddu'n *gyhoeddus* hyd ddiwedd y canrif hwn. Mae Jestyn Martyr yn hysbysa yn bendant o barthed ei gymmeriad cyhoeddus;

ac mae hyn yn cael ei gadarnhau gan Mosheim yn y frawddeg a ddyfynwyd yn barod o'i hanesiaeth. Yn y trydydd canrif fe ddirywiodd i rhyw *ddirgelwch cuddi dig* (*secret mystery*) yn mhllith dyseisiau dirgelaidd dynol eraill, ac fe barhaodd felly hyd tua channol y pummed canrif, pan daeth bedydd mabanod yn rhy boblogaidd a rhy ennillfawr i'r offeiriadaeth i ymdrafferthu i gadw y *dirgelwch* yn hwy. Yn mhob oes y mae dirgeledigaethau wedi bod yn werthfawr yn ol maint yr *ennill* a ddygent i'w coleddwyr. Pan maent yn peidio talu, i hoddir hwy i syny yn uniongyrchol i'w tynged eu hun.

Yn ystod y canrif hwn yr oedd cymmundebyr Eglwys yn gaeth, a'i llywodraeth yn amlibynol. O berthynas i'r cymmundebyr mae Dr. Cave yn sylwi:— “Gyda golwg ar y personau a gyfranogent o'r sacrament hwn [Swper yr Arglwydd], yn y dechreuad yr holl Eglwys, neu gorff y Cristionogion, o fewn cylch y cyfryw amser, ag oeddynt wedi cofleidio athrawiaeth yr Efengyl, a'u bedyddio i ffydd Crist, y cyfryw a arferent ymgynnull gyda eu gilydd wrth Fwrdd yr Arglwydd. Fel yr oedd Cristionogion yn lluosogi, ac angenrheidiwyd am ddysgblaeth fwy manwl, nid oedd neb yn cael eu derbyn i'r ordinhad hon, hyd nes y cyrhaeddent y cymmeriad (*degree*) o *ffyddlawn*; oblegyd, ag edrych ar Swper yr Arglwydd fel y weithred uchelaf a mwyaf sant- aidd ag oedd yn perthyn i grefydd, *yr oeddynt yn ystyried na allent byth gymmeryd digon o ofal yn y guccinyddiad o honi.*”

Ni all un dystiolaeth fod yn eglurach, neu yn fwy i'r pwnt na hon; ac os oedd y Cristionogion boreuol hyn, yn y modd yma yn gaeth yn nghadwad Oymmundeb Eglwys eu Harglwydd, onid ydyw yn arwydd o ddirywriad fod cynnifer o Fedyddwyr diweddar yn ddifater o berthynas i'r pwnc? A ellir dyweyd am

danynt hwy eu bod yn cymmeryd gofal priodol am etifeddiaeth eu Harglwydd?

Yr oedd Eglwysi y canrif hwn hefyd yn annibynol yn eu llywodraeth. I hyn y mae Mosheim yn dwyn y dystiolaeth ganlynol:—“Yr oedd pob cynnulleidfa Gristionogol yn etifeddiaeth (*estate*) fechan, yn cael ei llywodraethu gan ei deddfau ei hun, naill a'i wedi cael eu sefydlu, neu o leiaf, eu cymmeradwyo gan y Gymdeithas.” Yna y mae yn myned yn mlaen i ddangos ymadawiadau graddol yr eglwysi oddiwrth y ffurf Ysgrythyrol yma o lywodraeth, trwy gyngririau achymmanfaoedd (*synods*) lleol, hyd nes oedd esgobyyddiaeth wedi addsedn i Babyddiaeth, ac i Esgob Rhufain hawlio llywodraeth yr Eglwys gyffredinol. Yn raddol, ychydig ac ychydig, darfu i'r eglwysi ymadael â'u hunan-lywodraethiad annibynol, a rhoddi fyny yn ddistaw eu *hacl eu hunain* i law yr offeiriadaeth, y rhai yn eu tro, trwy luosogrwydl o addefiadau gwaelion, a greuasant offeryn eu cosp cyffredinol sef y Pab o Rufain. O bob caethwasanaeth, caethwasanaeth crefyddol ydyw y gwaethaf; ond y mae eglwysi yn cynnorthwyo i greu y drwg hwn mewn cyfartaledd i'w gwaith yn peidio bod yn fanwl (*strict*) yn eu llywodraeth, *cymunedeb* neu eu hathrawiaeth. Pan y deuant, yn y neillduolion hyn, yn gydffurfiol a bygythol, y maent o'r foment hono allan, megys yn rhoddi gwahoddiad i iau tra-arglwyddiaethol eglwysyddiaeth. Mae gwir ryddid yn gynnwysedig mewn ymlyniad annibynol wrth egwyddor; a'r mwyaf manwl (*strict*) y byddo eglwysi yn cadw at yr egwyddor hon, mwyaf i gyd fydd y rhuddid a fwynhant. Ond pan fyddont yn llacau eu gafael yn hyn,—pan fyddont mewn effaith, yn cyfnewid hunan-lywodraethiad, manwl, yn unol â Gair Duw, am *unrhyw* gyfaddawd (*compromise*) dynol, y maent y pryd hynny, yn gwerthu eu genedigaeth faint am “saig o gawl,” ac yn cyduno i fabwysiadu cyfun-

drefn, a'u gwnant yn gynnarach neu yn ddiweddarach, yn gaethion.

CANRIF Y TRYDYDD.

DECHEUODD symlrwydd y gwirionedd Efengylaidd ddyoddef adfeiliad galarus yn y canrif hwn. Os nad oedd yr awyrgylch yn dywyllwch hollol, yr oedd yn gwisgo caddug du a thrymaidd; a chymmylau tewion yn ewhwsfan o amgylch y gorwel, yn taflu cysgodion mynuch ar draws llwybr yr Eglwys Gristionogol. Yr oedd yn amlwg fod tymhestl yn ymgasglu yn y pellter; ac nid oedd angen am graffter mawr i ganfod, pan fuasai yn dyfod, y buasai yr ymrysonfa rhwng yr elsenau gwrthwynebol yn un erwin iawn. Yr oedd cyfeiliornad mewn amrywiol ffurfiâu yn cael ei oddes, os nid ei gofleidio; ac yr oedd yr Eglwys ei hun yn myned yn mlaen yn gyflym yn ei gwaith gresynol o gofleidio golygiadau ac arferiadau, ag oeddynt yn anurddo, neu yn halogi sefydliadau santaidd Mab Duw. Ond nid oedd yr arferiadau newyddion hyn mor eglur a niweidiol i unrhyw athrawiaeth berthynol i'r gwirionedd Efengylaidd ag ydoedd bedydd; ac er i'r arferiadau niweidiol hyn ddyfod yn fwy cyhoeddus a chylawn ar ol hyn, etto fe hauwyd yn y canrif hwn, yr hâd a'u cynnyrchodd hwy oll, mewn amserau dylynol. Mae cyfeiliornadau, fel chwyn yn cynnyddu ac ymledu gyda chyflymder rhyfeddol, os na "ddiwreiddir hwy;" ond mae gofyn gofal yn yr amaethwr, am yr hwn ofal yr edrychir yn ofer oddiwrth offeiriadaeth esmwyth sydd wedi ymlygru. Un o rasusau uchelaf y cymmeriad Cristionogol, ydyw cariad at wirionedd pur. Lle bynag mae y gras hwn yn cael caniatad i fyw ac i weithredu, y mae yn gwyllo fel y gall wrthsefyll dynesiadau *cystaf* cyfeiliornad; ond pan unwaith yr anmharir ef, y mae yn dirywio i raddau o

ddifaterwch cyflawn, neu i ymfoddloedd dall mewn twyll, hyd y nod, i gredu celwydd, (2 Thes. ii. 10-12.

Nid ar unwaith neu yn ddisymwth mae yr eithaf-nod ofnadwy hwn yn cael ei gyrhaedd; etto mae y cam cyntaf mor uniongyrchol yn ei ffafra'r un diweddaf, yr hon a sudda yr anturiwr diofal yn yr anoddyn du is-law. Gyda golwg ar gynnydd cyfeiliornad, nid ydyw cam diweddaf i ddistryw, ond y cam cyntaf yn cael ei hail-gymmeryd yn fynych. Felly yr oedd gyda bedydd y trydydd canrif Amlwg oedd, fod ei amcan a'i ystyr ysbrydol ar ei leihad, ac fel canlyniad nid oedd yn cael edrych arno yn hollol fel bedydd *y crediniol*. Nid oedd y rhag-ofynol, sef ffydd, ond anmherffaith yn cael ei dal allan; ac fel canlyniad naturiol, daeth mabanod y rhai ni allen i gredu, yn bwnc o ddadl fel deiliaid cymhwys i fedydd.

Yr oedd, yn ol y synwyr-graff Bochimer, ddan achos uniongyrchol wrth y gwaith o gynnyrchu y dirywiad hwn; un oedd, cydgorfforiad y seremoniau Iuddewig a Phaganaidd a sefydliadan syml ond pwysig y Gwaredwr; a'r llall oedd llygriad moesau Cristionogol i raddau mawrion.

Yr oedd bedydd mabanod, yn ameanu, yn y cyfnod boreuol hwn, i uno Iuddewon a Phaganiaid, trwy impio ordinhadau cnawdol yr Iuddew, yn nghydag arferiadau eulunaddolgar y cenedl-ddyn ar y sefydliad Cristionogol. Yr oedd yr Iuddew a'r cenedl-ddyn, y naill yn gystal a'r llall, yn dadleu dros y *maban*, gan fod enwaediad yn cael ei arfer ar blentyn *gwryw* yr Iuddew, (*ond nid ar y benyw*), a seremoni eulunaddolgar wrthun gan y cenedl-ddyn ar yr eiddo yntau—yr oedd hyn yn eu gwneyd yr un mor goelgrefyddol gyda golwg ar eu mhabanod, ar eu gwaith hwy yn proffesu dyfod yn Gristionogion eu hunain. Mae Robinson yn rhoddi yr hanes canlynol o'r puredigaeth hwn ar fabanod yn mhlith y Paganiaid:—“Yn Ngroeg, 'roedd y mabanod yn cael eu puro [trwy ddwfr] ar y pummed

dydd ar ol eu geni, ac yn derbyn eu henwau ar y seithfed. 'Roedd y Rhufeiniaid yn cyflawni y seremoni ar y plant benywaidd ar yr wythfed dydd, ac ar y rhai gwryw ar y nawfed. Gweinyddid y puredig-aeth gartref, a rhoddid yr enw yr un adeg, yn cael ei ddylyn gan amrywiol weinyddiadau coel-grefyddol, yna dygid y maban i demlau y duwiau, yna edrychid arno fel wedi ei ddwyn i mewn (*initiated*). Yr oedd gwledd yn cael ei gwneyd, perthynasau a chyfeillion yn cael eu gwahodd, y fam yn derbyn dymuniadau da y gwahoddedigion mewn cyfarchiadau moesgar, a chyflwyniad rhoddion yn cael ei wneyd i'r fam a'r plentyn.*

Yn ol y graddau yr oedd yr Eglwys wedi colli ei ffydd yn egwyddorion mawrion y gwirionedd Dwyfol: mewn geiriau eraill, yn ol y mesur 'roedd yr Eglwys wedi myned yn anffyddlawn i Grist, yn ol y graddau hyny yr ymddangosai yn fyddol—ddoeth i fodloni yr Iuddewon a'r Paganiaid, trwy wneyd rhyw beth i fabanod y ddau tu fewn i'w muriau ei hun. Beth oedd y rhywbeth hwnnw i fod? Mewn gwirionedd, beth allasai fod ond eu bedyddio hwy? Fel hyn y cafodd bedydd mabanod ei ddechreuad mewn bydol gyfrwystra anysgrythyrol, yr hwn y buasai yr Eglwys yn ei ddirmygu, oni bai ei bod hi, fel Samson, wedi colli ei nherth, trwy ymdrythyllu gyda'r byd. Etto, ni fu y peth newydd hwn ond araf, ac megys yn cloffri rhwng dau feddwl am gyfnod hir, a chan na ellid dwyn awdurdod Ysgrythyrol o blaid bedydd mabanod, rhaid oedd cynniweirio am ddfais, yr hon nad ydyw Pabyddiaeth wedi methu ei defnyddio at amrywiol ddybenion o hyny hyd yn awr.

Dadleuir, er nad oedd awdurdod Ysgrythyrol dros fedydd mabanod, etto, y gellid dwyn traddodiad apostolaidd o'i blaid. Ar y pwnc hwn, y mae Neander yn ysgrifenu (Planting, &c., book iii. ch. 5.)

* Mor debyg y gwneir gyda y seremoni o *daenllu* ar fabanod!

“Nid hyd gyfnod mor ddiweddar ag (o leiaf, mae yn sier nid yn gynt nag) Irenaeus, y canfyddir olion bedydd mabanod; ac ei fod wedi cael ei gyduabod gyntaf fel traddodiad apostolaidd yn y trydydd canrif, sydd yn brawf yn hytrach yn *erbyn*, yn fwy na *dros* ei dderbyn fel traddodiad apostolaidd.” Mae yr hanesydd dysgedig yn berffaith gywir yn ei gasgliad, oblegyd pe buasai awdurdod Ysgrythyrol dros yr arferiad hwn, ni fuasai angen arynt syned i chwilio am *draddodiad* i’w ddal i fyny. Mae eu gwaith yn defnyddio yr *iselach* yn brawf uniongyrchol, nad oedd ganddynt awdurdod yr *uwch* o blaid bedydd mabanod; ac mae yr ymdrech i’w osod ar *draddodiad* apostolaidd yn brawf union-gyrchol nad oedd ganddynt ddim o’r Ysgrythyr i’w ddal i fyny. Heblaw hyn, onid yw yn beth hynod, ac yn dystiolaeth o dylodi yr holl ddadl, fod, hyd y nod, y traddodiad apostolaidd yn gorwedd yn gladdedig mewn ebargofiant, ac yn holol anhysbys hyd y *trydydd canrif*? Pa fodd y dygwyddodd, na wyddai y ddau ganrif blaenorol ddim am dano; ac iddo darddu i fyny yn ddisymmwth ar ol distawrwydd perffaith gyda golwg arno am rhyw ddau cant o flynyddoedd; a pha fodd, hyd y nod, y pryd hyny, iddo gael ei ganfod, nid yn Judea, nid yn Ephesus, neu yn un o’r Saith Eglwys; nid yn Corinth, Thessalonica, neu Rufain, lleoedd ‘roedd yr Apostolion wedi bod yn llafurio’n bersonol; eithr yr Affrica! y rhan fwyaf diryweddig o’r Eglwys a fadolai y pryd hyny? A dyweyd y lleiaf am y “traddodiad hwn, edrycha ar ei wyneb yu dra ammheus, a chluda gydag ef lawer mwy o debygoliaeth i ddychymmyg nag i wirionedd gonest Cristionogol. Mae dynion yn chwilio am draddodiad fel y noddfa olaf, ac nid hyd nes byddo *pob* awdurdod arall wedi methu. Pan, gan hyny, mae hanesydd neillduol, yn sicrhau, (geiriau yr hwn sydd hyd yn hyn heb eu troi yn ol), mae ‘traddodiad’

oedd y rheswm, neu y ddadl gyntaf a ddygwyd yn mlaen dros fedydd mabanod, mae genym brawf argy-hoeddiadol, yn y ddadl hono, nad oes gan yr arferiad ddechreuaad Ysgrythyrol mewn un modd. Mae ei enedigaeth yn hollol Africanaidd, ac y mae yn ddy-ledus am ei fodolaeth yn unig i'r dychymmyg tor-eithiog ag oedd mewn cyflawnder yn y wlad hono o gyfeiliornad a chymmysgedd." Ymddangosodd bed-ydd mabanod gyntaf, yn y rhan fwyaf anwybodus a llygredig o'r byd Catholicaidd (Cristionogol, Afrika. Nid ydyw yn hiliogaeth dysgeidiaeth ddofn, neu athrawiaeth gywir, oblegyd fe darddodd allan yn mhllith dynion amddifad o'r ddau; ac ni chymmerodd neb erioed y tadau Africanaidd yn athronwyr, nac yn ymchwilwyr manwl yn oraclau dwyfol Duw; ac os cymmerir hwy yn ddynion moesol, y maent yn cael eu gor-brisio, oblegvd y mae llygad-dyst wedi eu dar-lunio yn wahanol."*

Fe argymmerodd yr arferiad newydd hwn ffurf cy-fundraethawl (*systematic*), yn y flwyddyn 257, mewn cynnadledd (*council*) Africanaidd, wedi ei galw yn nghyd gan Cyprian, esgob, neu fugail yr Eglwys yn Ngharthage, pan oedd yn bresenol yn nghylch 60 neu 70 o weinidogion o'r ardaloedd cylchynol. Ym-ddengys fod Fidus gweinidog gwladaid, ac yn ddyn hynaws, yn dra awyddus am roddi attalfa, mor belled ag y gallai ar yr arferiad annynol o aberthu mabanod yn nefodau eulunaddoliad Paganaidd, yr hwn arferiad oedd yn ffynu yn y dalaeth bellenig yr oedd ef yn llafurio ynddi. Os gallai efe lwyddo i'w cael hwy, (sef y plant) yn gyssegredig neu yn gyflwynedig i Dduw, buasai yr amcan wedi ei gyrhaedd; ac fe ysgrifennodd at Cyprian ar y pwnc. A Cyprian heb feddu

* Robinson's History, p. 182.

digon o ymddiried yn ei farn ei hun, a ymddiriedodd i farn y Gynnadledd uchod gyda golwg ar gynnwysiad y llythyr. Y rhai a apeliasant at y seremoni Iudewig o enwaediad, ac at yr hen Destament yn gyffredin, *yn lle at y Nerrydd*, ac a gydsyniasant idd eu cyflwyniad trwy fedydd. Yr oedd ynt yn ymresymu yn mhellach, gan fod pechod Adda wedi bod yn achlysur i halogi mabanod, y buasai eu biachawdwriaeth yn cael ei sierhau trwy fedydd. Fel hyn yr oedd y duwinyddion Africanaidd hyn yn yehwanegu cyfeiliornad at gyfeiliornad; heb ymsodloni ar droi yr enwaediad i fedydd mabanod, yr oeddynt yn cymmysgu y seremoni allanol â'r gras tu mewnol yn yr athrawiaeth ddisynwyr o ail-enedigaeth yn y bedydd. "Mae yn ffaith (medd Robinson, page 199), mai yn Afrika y clywyd gyntaf am gyflwyno plant i Dduw trwy fedydd. Mae yn sier fod y syniad o gyflwyniad i'w gael trwy yr holl ymerodraeth o fewn cylch can' mllynedd o'r amser yr ymddangosodd yn Afrika." Mor nerthol mae yr ymledaeniad cyflym hwn o gyfeiliornad yn eglurhau geiriau dwysion yr Apostol; "Canys daw yr amser pryd na ddioddefont athrawiaeth iachus; ac oddiwrth y gwirionedd y troant ymaith eu clustiau, ac at chwedlau y troant;" (2 Tim. iv. 3, 4.) Yn rhy fuan, mwyaf y trueni, er lles yr Eglwys a'r byd, y daeth y brophwydoliaeth effeithiol hon oddiamgylch.

Darfu puredigaeth (*luscration*) a chreulondeb y Pagan, yn unedig a thraddodiad disail, yn nghyda rhagfarn Iudewig o blaid enwaediad, yn cael eu cymhell o'r Eglwys anwadal ag ydoedd yn gyflym yn dirywio, ddwyn i mewn newydd-beth (*innovation*), yr hwn yn y diwedd a newidiodd holl agwedd Cristionogaeth mewn pwnc neillduol o'r pwys mwyaf. Pan roddwyd y gyfundrefn Ddwysol hon i'r byd gan yr Iachawdwyr a'i Apostolion, yr oedd yn grefydd ffydd

mewn calonau goleuedig wedi eu santeiddio. Lle bynag yr oedd y ffydd hono yn bodoli yr oedd bedydd weoci ei ordeinio i *ddylyn*; ac mae y ddoethineb uwchaf, a'r ystyr anrhydeddusaf yn amlwg yn y trefniant hwn. Mac fod seremoni arddangosol allanol i *ddylyn* gras tunewnol yn brawf o ddoethineb uchel a chyssegr-edig; ac fod y seremoni pan yn cael ei chyflawni yn arddangos cydsyniad gwirfoddol a deallo l y deiliad a'r trefniant Dwyfol. i'r hwn y mae ef neu hi yn ufuddhau, yn llawn o ystyr pwysig, a rheswm cadarn. Mae y dyn neu y ddynes grediniol yn rhoddi eu cydsyniad gwirfoddol a goleuedig gydag ordinhad ddwyfol ag sydd yn arddangos eu hunaniaeth â Christ fel unig sylfaen eu hiachawdwriaeth. Nid oes yma ddim anwadalwch, dirgelwch,—dim tywyllni; ond y mae pob peth yn cyduno ag unraddas crefydd, ac â rheswm goleuedig dyn. Mae y pleidian yn ymwybodol o'r hyn y maent yn ei gylch, ac y maent yn cyffesu y wybodaeth hono yn ngwydd y byd. Maent yn credu yn Nghrist, ac nid oes arnynt gywilydd hysbysu hynny i bawb o'u hamgylch. Dywedwn etto, fod y fath weithred mor anrhydeddus i'r grefydd sydd yn cael ei phroffesu, ag ydyw i'r personau ag sydd wedi eu galw i'r brofles neillduol hon.

Ond pan ddygwyd i mewn y maban annwybodus yn lle y person mewn oedran yn credu, pan drosglwyddwyd y broffes oddiwrth y blaid, gyda'r hon yr oedd ffydd yn ammod anhebgorol, i un ag 'roedd ffydd yn animhosibilrwydd perffaith—pan, mewn gair, y ciliodd proffes o'r Efengyl oddiwrth wyr a gwragedd ffyddlawn, at fabanod diymadferth, se ymadawodd crefydd Crist a'i chymmeradwyaethau mwyaf anrhydeddus, fel crefydd dynion wedi cael eu troi yn saint; a thrwy ollwng i mewn ddosparth, argyhoeddiad y rhai na fyddai ond gwawdiaeth perffaith i edrych am dano, fe wnaeth, yn ddiofn, fedydd, ac nid ffydd yn.

ammod iachawdwriaeth. A dyna'r fath beth oedd ystyr, a'r fath beth oedd canlyniad y cysnewidiad dinystriol o fedydd y crediniol i fedydd anngħrediniol mabanod Y TRYDYDD CANRIF.

CANRIF Y PEDWERYDD.

YN y canrif hwn daeth y twyllwch yn dewach, ac ymledaenodd fwy nag mewn unrhyw ganrif o'i flaen. Yr oedd yr Eglwys broffesedig yn paratoi y ffordd yn gyflym i'r "Dyn Pechod," neu i lesaru yn fwy cywir, yr oedd yn brysur iawn, trwy bethau cyfleus bydol, yn creu defnyddiau i ffurfio ei gymmeriad. Yr oedd awdurdod Crist yn myned i lawr yn gyflym, ac fel canlyniad annoheladwy, yr oedd eiddo yr "offeiriad" (*clergy*) yn cael ei dderchafn. Fel hyn y bu pethau, ac fel hyn mae'n rhaid iddynt fod, yn mhob oes. Cadwer allan o'r golwg, neu rhodder yn y cysgodion awdurdod y Meistr, ac yn yr un graddau y rhoddir derchasiad (*prominence*) i eiddo y gwas. Mae yn rhaid i un o'r ddau yma fod yn mlaenaf. Os na fydd Crist yn flaenaf, yna fe gymmer yr offeiriad ei le Ef; a lle mae y Gwareddwr wedi ei ddarostwng i fod yn ail, y mae awdurdod yr offeiriad yn cael ei dderchafn i fod yn flaenaf yn Eglwys Dduw. Yr oedd yr arwydd sicr hwn o ddirywiad yn cael ei uno â llu o dylanwadau anffasfriol eraill, yn tewhan y twyllwch ag oedd yn crogi uwchben yr Eglwys yn y caurif hwn. Mor foren â'r flwyddyn 303, darfu Satan ddechren ar ei waith yn brysur iawn, trwy ddefnyddio Diocletian, yr Ymerawdwr Rhufeinig, fel erlidiwr chwerw i Eglwys Dduw. Yr oedd yr offeiriad Paganiaid, oelfyddyd ac elw y rhai oedd ynt yn awr mewn mwy o berygl nag erioed, yn dylanwadu ar ofnau y twysog gwan-feddwl hwnw, ac yn ei gymhell, yn y degfed erlidigaeth mawr, i benderfynu ar ddinystriad

y Cristionogion o'r holl Ymerodraeth Rufeinig. Fe ddygodd allan gyfraith freniol, yn gorchymyn distrywio yr holl adeiladau ag oeddynt wedi eu codi i gynnal addoliad Cristionogol, ac i losgi yr Ysgrythyrau Santaidd lle bynag y ceid gafael arnynt. Fe gyhoeddodd yr holl Gristionogion yn anaddas i unrhyw swydd anrhydeddus neu faint yn y llywodraeth wladol; gommeddodd iddynt bob hawliau gwladwriaethol, yn nghyda'r hawl i apelio i lys cyfreithiol; ac a orchymynodd eu bod, pa nn bynag ai boneddion, ai cyffiedin, dinasyddion neu wladwyr, pawb o honyn, i gael eu rhoddi i'r arteithiau a'r poenau mwyaf ofnadwy a chythreilig oni fuasai iddynt gyd-synio i wneyd aberthau i'r duwiau Rhufeinig. Fe gariwyd y gyfraith gythreilig hon allan gyda'r fath gynddeiriogrwydd, nes oedd crefydd y Groes yn ymdangos fel bron weddarfod trwy yr holl fyd Rhufeinig. Fe ymledodd yr erlidigaeth nes cyrhaeddyd y lleoedd pellaf yn gystal a'r lleoedd mwyaf poblogaidd o'r Ymerodraeth; ac nid oedd pellder lle, urddasolrwydd seyllfa, na thynerwch rhyw, yn dianc rhagei nherth creulawn. Yr oedd yr Ymerodraeth, o un cwr i'r llall yn cael ei mhwydo â gwaed saint Duw. Mae ei heffeithiau yn Mrydain yn cael eu darlunio fel hyn gan yr hynaf o'n haneswyr Eglwysig, Gildas:—“Fe ddymchwelwyd yr Eglwysi, pob copi o'r Ysgrythyrau a allwyd cael gafael arno a losgwyd yn yr ystrydoedd, a gweinidogiondewisedig Eglwys Dluw a gigyddiwyd, gyda eu praiid diniwed, i'r dyben, os yn bosibl, na fyddai dim ôl crefydd Crist yn aros mewn cymaint ag un o'r taleithiau. Y fath floadigaethau cywiliyddus a gymmerasant le y pryd hyny, y fath laddiadau a marwolaethau a ddefnyddiwyd mewn flordd o gosp mewn gwahanol ddulliau—y fath wrthgiliadan dy-chrynllyd oddiwrth grefydd a gymmerasant le; ac o'r tu arall, y fath goronau gogoneiddus o ferthyrdod a

ennillwyd, y fath greulondeb gorhwyldedig a arddangosodd yr erlidwyr, ac amynedd o ochr y saint oedd-ynt yn dioddef, y mae hanesiaeth eglwysig yn ein hysbysu: oblegyd yr oedd yr holl Eglwys yn ymdynn yn un corff i adael o'u hol bethau duon y byd hwn, ac yn gwneyd eu goreu o'u ffordd i drigfanau dedwydd y nefoedd fel eu priodol gartref-leoedd" (Sec. 9).

Yn yspad yr erlidigaeth ofnadwy hwn, fe gynnyrchodd Brydain "fyddin o ferthyron anrhyydeddus" dros wirionedd Duw. Yn mhllith nifer mawr o rai eraill, darfu y rhai canlynol, y rhai y mae eu henwau wedi eu cadw, selio a'u gwaed eu hymlyniad wrth achos Crist:—Albanus, y merthyr Sacsonaidd cyntaf; Aaron, Amphibalus, a Julius, yr oll o'r rhai a ddioddefasant yn Verulamium, a elwir yn awr, St. Alban, swydd Hertford, oddiwrth Albanus. Fel hyn, yn nihell o flaen Pabyddiaeth neu cyn bod tacnelliad mabanod yn adnabyddus yn Mrydain, yr oedd Cristionogaeth wedi gwreiddo mor gadarn yn y tir fel ag i gynnyrchu merthyron ffyddlawn, mewn cyfnod o erlidigaeth creulawn. Y rhai hyn oedlynt Fedyddwyr—*Bedyddwyr gwreiddiol*—dynion, egwyddorion y rhai, credir, na ddiflanasant erioed yn hollol o'r tir.

Yr oedd Constantius Chlorus, tad Cystenyn fawr, y pryd hyny, yn llywydd Prydain Fawr, ac er nad oedd yn ei allu ef i wrthsefyll y ddeddf freninol, etto fe lafuriodd yn ymdrechol i liniaru ei hangerdd. Ond pan yn y flwyddyn 306, y cyfarchwyd ei fab Cystenyn yn ymerawdwr gan y fyddin, darfu sefyllfa pethau yn fuan gyfnewid er gwell. Llwyddiant mawr a ddylynodd, medd yr hanesydd henafol a ddyfynasom yn barod, "hyd y bradwriaeth Ariaidd, yn farwol fel sarff, yn chwydu ei wenwyn o tu hwnt i'r môr, a achosodd annghydfodau diddiwedd rhwng brodyr a breswylient yn yr un tŷ." Mae yr hybarch Bede yn dwyn tystiolaeth gyffelyb pan y dywed,—"Fe barha-

odd yr heddwch hwn hyd amser y gynddaredd Ariaidd, yr hwn wedi iddo lygru yr holl fyd, a lygr-odd yr ynys yma hefyd, yr hon oedd mor bell oddiwrth ranau eraill y ddaiar, gyda gwenwyn ei gyfeiliornadau" (Chap. 8). Ni fyddai yn gysson ac amcan yr hanes hwn i fyned i mewn i'r neillduolion blinedig o'r ymryson Ariaidd annedwydd, na chwaith eiddo y Donatiaid, y *Plutonic Philosophy*, na dadleuon Trinitariaid, the *Council of Nice*. Nid yw y pynciau hyn yn perthyn i'n hamcan; fe fydd gan hynny yn ddigonol i sylwi fod etholiad Cystenyn i orsedd Rhufain wedi dwyn yn oл heddwch i'r Eglwys Gristionogol, ond fe ddygodd hefyd gydag ef berygl dryg-fawr o natur arall.

Gyda y bwriad mwyaf haelionnus, ond cyfeiliornus, y darfu yr Ymerawdwr hwn ddwyn i mewn yr egwyddor fwyaf niweidiol i ganiatau i'r llywodraeth yr hyn sydd yn llywodraethyddiaeth (*policy*) daiarol *kollol* i ymyraeth ag amgylchiadau ysprydol Eglwys Dduw. Efe oedd y cyntaf a wnaeth y cynnyg ffot o uno yr haiarn a'r pridd (Daniel ii. 41—43), y gwleidiadol a'r ysprydol; ac fel canlyniad fe niweidiodd yr achos mawr, lles yr hwn yr oedd yn bwriadu ei wasanaethu. Fe weuodd wisg "o gymmynsg lin a glân," ac a'i rhoddodd am yr hon y mae ei gwisg i fod "o liain pur gwyn a gwlan." Fe wisgodd yr Eglwys mewn gwisg o law-waith bydol; ac y mae hi, merch y nefoedd wedi bod yn ddigon ffot i ymfalchio yn yr hoew-wisg ddiras a gwag hono byth er hynny.

Ond nid hyn oedd yr oll. Darfu yr Ymerawdwr hwn droi dyledswydd Gristionogol yn ffynnonell elw bydol, ac fel hyn ddigyssegru, fysoleiddio Eglwys Dduw tu hwnt i ddim adnabyddus o'r blaen. Rhoddodd ei balas i Esgob Sylvester i fod yn fedyddfa, ac a gyflwynodd eu rhyddid i'r caethweision hynny a wnaent

lderbyn bedydd. Fe gynnygiodd wobr i eraill ar eu gwaith yn efoleidio Cristionogaeth, fel y safodd 12,000 o ddynion, heblaw gwragedd a rhai dan oed eu bedyddio mewn un flwyddyn.* Yn y flwyddyn 319, fe ryddhaodd yr offeiriad oddiwrth y trethi, ac a ddechreuoedd fod yn erlidiwr yn enw crefydd o gariad perffaith, trwy ddwyn allan ddeddf yn erbyn y Donatiaid. Efe a adeiladodd eglwysi ardderchog wedi eu haddurno yn hardd gyda *paintings* a delwau, yn dwyn tebygolrwydd neillduol i demlau paganiaid; ac fel hyn fe ddygodd i mewu chwaeth tuag at ddyscleirdeb bydol, yr hyn sydd wedi bod yn felldith i Eglwys Dduw yn mhob oes, *yr hyn sydd yn ffynu cymaint yn awr ag erioed.*† Yn y pethau hyn yn gystal ag mewn llawer o bethau craill fe ennillodd yr Eglwys mewn parch allanol i raddau galarus. Gallasai ddyweyd gyda mwy o wirioneddolrwydd nag ericed o'r blaen,— “Myfi a gyfoethogais ac a gynnyddais mewn golud, ac nid oes arnaf eisieu dim.”

Darf i'r gweithrediadau hyn o eiddo Cystenyn gynnyrchu dau o'r canlyniadau mwyaf niweidiol—yn gyntaf, yr oedd yn rhoddi i'r ynad gwladol awdurdod mewn cylchannhraethol uwch na'r eiddo ei hun, ac mewn lle nad oedd ganddo un math o awdurdod cyfreithlon; ac yn ail, yr oedd yn tynu i lawr y sefydliad anrhodeddusaf o eiddo y Gwaredwyr ac yn ei osod ar yr un *level* a gwobr wladol ddystadl. Ar y cyntaf ni wnawn un nodiad. Os nad oedd Cæsar yn adnabod ei le ei hun, dylasai yr Eglwys, o leiaf, adnabod ei lle ei hun. Oni bai ei bod yn cysgu buasai yn dywedyd gyda ei Harglwydd; “Rhoddwch eiddo Cæsar i Cæsar,” ond nid y cysgod lleiaf yn mhellach.

* Minors, sef rhai islaw oedran gwyr.

† Ni fedd gwir Gristionogion Prydeinig ddelwau o fewn eu cyssegr-leocedd, hyd yr adeg hon; “ond hwy a ddeuant mewn amser.” “Mae yr yspryd yn baiod,” ac mae wedi bod felly am rai blynnyddoedd bellach.

Ond am yr ail, y mae dyledswydd bwysig yn galw arnom wneuthur rhai sylwadau arno. Meddylier am dalu i ddynion am gymmeryd eu bedyddio!—eu gwobrwyd â manteision gwladwriaethol am ymostwng i ddyledswydd gyssegredig Gristionogol! am dalu cyflog arianol iddynt am gyhoeddi eu hunain yn Gristionogion! Pwy allasai wrthsefyll y fath resymeg auraidd? Pwy, ar ol hyn, na fuasai yn mabwysiadu ffydd yr Ymerawdwr? A dyma ydoedd crefydd Cystenyn! Y ffordd newydd a gwellianol hon o gymmeryd i fyny y Groes! Gan nad oedd hysbysiadau cyffredinol o gasineb tuag at y fath gynnyg dirywedig a beius yn cael eu gwneyd, mae hyn yn gwasanaethu i ddangos y sefyllfa lygredig a chnawdol yr oedd yr *holl* Eglwys Gristionogol ynddi yn nyddiau Cystenyn.

Mor belled ag y daliai bedydd gyssylltiad â'r amgylchiadau, fe effeithiodd Cystenyn ei ddiraddiad hollol. O dan ei weinyddiaeth (*policy*) ef, nid oedd yn ddyledus o ddim i argyhoeddiad, ond yr oll i fudd bydol (*interest*.) Fe ddaeth yn *fashionable*. Dyma oedd crefydd y llys, y pendefigion, y boneddigion, ac yn annocheladwy (*crefydd*) y bobl. Gwnaeth yr ymerawdwr hi, trwy esiampl ac elw bydol, yn boblogaidd; ac roedd ei phoblogrwydd, dan y fath nodded anrhayeddus, yn gwasanaethu i'w dwyn i barch cyffredinol, ac mor belled, yn parotoi y ffordd i dderbyn mabanod tu fewn i'w chylch noddedig. Os oedd yn gwneyd cymaint i reini, paham na wnai llawn cymaint i fabanod? Mewn unrhyw amgylchiad nid oedd argyhoeddiad (gyda golwg ar rai mewn oedran) yn ammod angenrheidiol, paham, ynte, gan allan y maban?

Nid ar unwaith y cyrhaeddwyd y casgliad hwn, ond yr oedd y dynesiadau tuag ato yn annocheladwy. Pan unwaith y troir seremoni grefyddol yu bwnc o lès bydol (*interest*), symudir hi o faes argyhoeddiad

a ffydd, yna ni ellir dwyn an rheswm, na dychymmygu am un, i gadw allan fabanod, neu rhyw fodan annwybodus eraill, o wynsydedigrwydd y cylch swyngyfareddol. Os nad ydyw *argyhoeddiaid* na ffydd yn reol, paham y tybir mabanod yn llai cyfaddas na dynion? Paham y cauir hwy allan o'r llès gwleidiadol? Fel yna yr ymresymai gweinyddiaeth (*policy*) Cystenyn; ac fel yna y mae yr *holl eglwysi gwlediol* wedi bod yn ymresymu byth, o hynny hyd y pryd hwn. Mae y llywodraeth wedi bod yn ddigon da i noddi yr Eglwys, ac i dderbyn i mewn *holl fabanod* bedyddiedig y byd Cristionogol, i bob mantais wleidiadol a all y nodded hwnnw o'i heiddo roddi. Mae yr Eglwys a'r llywodraeth wedi bod fel hyn yn chwareu i ddwylaw y naill y llall. "Ymostyngwch i mi," medd y llywodraeth, "ac mi a'ch gwobrwyaf chwi à pounds, shillings, and pence."

"Yr wys yn cyduno," meddai yr Eglwys, "ac mi a fyddaf yn usudd diesgeilius." Fel hyn y mae un yn hawlio bod yn feistr, a'r llall yn cydsynio i fod yn gaeth. Mae y llywodraeth yn darparu y credo, y ddysgyblaeth, a'r taliadau; ac mae yr Eglwys yn dawel yn rhoddi syny bob pryder cydwybodol, yn nghyd a phob peth sydd yn perthyn i annibyniaeth mewn meddwl, gair, a gweithred.

Etto, er holl ddirywiad dychrynllyd y canrif hwn, fe barhaodd bedydd i gael ei weinyddu, gyda rhai eithriadau, yn ol yr arferiad Apostolaidd. Yn y flwyddyn 360, mae Athanasius, gweinidog Alexandria, yn sylwi, "Nid mewn modd ysgafn y darfu i'n Har-glywydd orchymyn i sedyddio; canys yn mlaenaf oll Ffddyweddodd,—Dysgwch aë yna bedyddiwr; fel y byddai i wir ffydd ddyfod trwy ddysgu, a bedydd i gael ei berfeithio trwy ffydd." Yn y flwyddyn 378, mae Jerom o Dalmatia, yn esbonio Math. xxviii. 19, yn y geiriau canlynol:—"Maent yn gyntaf yn dysgu yr holl genedloedd, yna wedi eu dysgu, hwy a'u bed-

yddiant â dwfr; oblegyd ni all, y dylai y corff dderbyn sacrament bedydd, oddieithr fod yr enaid yn gyntaf wedi derbyn y wir ffydd." Yn yr un flwyddyn y mae Basil, gweinidog yn Cæsarea, yn cyfarch ei wrandawyr fel hyn : " Rhaid i un yn mlaenaf gredu ac yna i gael ei selio â bedydd. Rhaid i ffydd fod yn gyntaf a myned o flaen bedydd. Nid oes neb i gael eu bedyddio ond y rhai sydd yn cael eu hegwyddori (*catechumen*), a'r rhai sydd yn cael eu haddysgu yn iawn yn y ffydd." Yn y flwyddyn 380, mae Chrysostom, gweinidog enwog Caercystenyn yn darlunio bedydd fel hyn :— " Y mae cael ein bedyddio, ein tansuddo yn y dwfr, ac yna ein dadsuddiad, neu ein codiad o hono drachefn, yn arwydd-lun o ein disgyniad i'r bedd, ac o'n dyrchafiad o hono fe; ac, o herwydd hyn y mae Paul yn galw bedydd yn gladdu, pan y mae yn dyweyd ein bod ni wedi ein claddu gydag Ef," (Rhuf. vi. 4.) A thua diwedd y canrif hwn, y mae Augustine, neu Austin, gweinidog Hippo, yn Affrica, yn dwyn y dystiolaeth benderfynol ganlynol i natur bedydd y crediniol, fel yr oedd yn cael ei ddeall y pryd hyny; " Y mae gwir ffydd gadwedigol yn gweithio trwy gariad; fel y mae addysgiaeth ymgeiswyr am fedydd (*catechumen*) yn cynnwys moesoldeb yn gystal ag athrawiaethau; felly mae y llafur o egwyddori yn neillduol ddefnyddiol i'r Eglwys; ac fe dâylai personau gael eu hegwyddori (addysgu) cyn y derbyniant fedydd, fel byddo iddynt wybod pa mor ofer ydyw meddwl bod yn gadwedig heb santeiddrwydd, fel gyda yr Enuach, yr hwn gafodd ei egwyddori cyn iddo gael ei fedyddio."

Y fath yna oedd bedydd yn y pedwerydd canrif, ac yr oedd yr unig engraifft sicr (*proved*) o fedydd mab-anod ag a gymmerodd le, yn un tra neillduol. Ac fe ddygwyddodd hyn yn y flwyddyn 370, pan fynodd yr Ymerawdwr Valens, gael ei fab Galetes, yr hwn oedd yn marw, wedi ei fedyddio.

Mae wedi ei ysgrifenu am y teyrn duwiol hwn, ei fod wedi *tyngu* na fynai ef gael ei wrthwynebu yn yr amgylchiad hwn. O gwrs, yr oedd *llw* yr Ymerawdwr yn rheoli y seremoni; ond paham yr oedd eisian iddo dyngu o gwbl, os nad oedd y bedydd mab-anod *hwniw* yn *newydd-beth* i olwg dynion, (*conscious innovation.*)

CANRIF Y PUMMED.

Yr oedd y pummed canrif yn gam pellach, ac i fwy o dywyllwch nag a ganfyddodd yr Eglwys broffesedig erioed o'r blaen. Yr oedd y goleuni yn y pellder yn myned fwy fwy anamlwg, a thywyllwch,—tywyllwch du-dew, yn bygwth ymdaenu dros y byd Cristionogol. Yr oedd esgenlusdod o'r Ysgrythyrau Sant-aidd ar gynnydd, ac awdurdod Ymerawdwyr, urddasolion Eglwysig, cynghorau, esgobion, ac offeiriaid yn cystadlu â Gair y Duw byw am yr uwchafiaeth. Yr oedd ymchwiliad annibynol yn y Gair hwnw, gydag amcan gonest i wybod "beth a ddywed yr Arglwydd," wedi dyfod yn beth neillduol o brin, ac yn rhoddi lle yn gyflym i'r gofyniad caethwasaidd—"Beth a ddywed yr Eglwys a'r Ymerawdwr?" Fel cyfangorff, yr oedd yr Eglwys broffesedig yn suddo i dywyll-bwll; ac yn y man lle dylasai "goleuni y byd" fod, yno yr oedd torf o offeiriaid troellog, a gwŷr llên anngyflawn, prif bwynt y cyfryw rai oedd cael gwynt-dwll (*rent*) yn yr ymosyniad, "Beth a ddywed yr esgob?" O gam i gam yr oedd dynoliaeth perffaith anrhymedodus yr Eglwys yn suddo i henaint anamserol. "Yr oedd ceidwaid y tŷ yn crynu, y rhai oedd yn edrych trwy ffenestri yn tywyllu, a'r *ceiliog rhedyn wedi dyfod yn faich*, y llinyn arian wedi ymddattod, a'r cawg aur, gerllaw y ffynnon wedi tori (Preg. xii. 3—6). Tynai pawb a elai heibio ar hyd

y flordd ei grawn hi; y baedd o'r coed a'i twriai, a bwystfil y maes a'i porai hi, (Salm lxxx. 12. 13). Yr eedd merch Seion wedi ei gadael megys lluesty mewn gwinllan, megys lletty mewn gardd cucumerau, megys dinas warchaeedig," (Isa. i. 8). Yr oedd ysbryd boneddigaidd y Bereaid wedi ymadael bron yn llwyr o'r Eglwys, ac ymostyngiad dirmygus i awdurdod dynol wedi cymmeryd ei le. Heb fod mwyach yn ffyddlawn i'w Rheolwr Dwyfol, darfu i'r Eglwys yn dawel dros glwyddo ei hufudd-dod i'r Ymerawdwr; ac yn gymhwys i'r graddau yr oedd hi yn colli ei golwg ar awdurdod ei Harglwydd nefol, i'r graddau hyn yr oedd hi yn cynnyddu mewn ymostyngiad i'w harglwydd a'i mheistr daiarol. Mewn oes burach y gofyniad oedd, "Beth ddywed Crist?" ond yn awr y prif ofal ymarferol a ddeuai yn uchelaf oedd, "Beth a ddywed Cæsar?" Awduidod dynol, wedi ei ranu rhwng yr offeiriad a'r teyrn gwladol, ac yn cyfnewid yn y ffurfiau gwahanol hyn, Ymerawdwr, eglwys, ac offeiriad, fe dyfodd i fyny i fod yn *ddeddf-lyfr* yr oes blentyn- aidd hono, nes yn raddol y daeth ymerawdwyr, eglwys, ac offeiriad, yn baban bychain yn eu gwahanol gylch-oedd, a hyn y ar draul diarddeliad difrifol o Air Daw.

Fel yr oedd *gwir* dduwioldeb yn adfeilio, os nid yn ymgilio, felly, yn ol y cyfartaledd, yr oedd ordinhadau a seremoniau yn cynnyddu; y mwyrif o'r rhai oedd-ynt afresymol, ac nid ychydig o honynyt yn niweidiol. Fe Iuddeweiddiwyd Cristionogaeth i raddan dychryn-llyd; yn gymaint felly fel na chafodd geiriau byth-deilwng Augustine, erioed eu hammheu, sef "fod yr iau, yr hwn 'roedd yr Iuddewon yn flaenorol yn gruddfan o dano, yn fwy goddefadwy na'r hwn oedd yn cael ei ddodi ar lawer o Gristionogion yn yr amser hwn." Mae Mosheim mewn modd diammhenol yn cadarnhau y dystiolaeth hon trwy ddyfynnu dystiolaeth ysgrifenwyr goreu yr oes hono, sef, fod "gwir

rinwedd a duwioldeb wedi eu llethu dan y baich dirfawr o seremoniau, dan y rhai yr oeddynt yn gor-wedd ac yn gruddfan yn y canrif hwn." Yr oedd ympryddio yn cael ei gyflawni, fel ffordd i fodloni digofaint Duw; gorymdeithiau pererindodaidd i Palestina, parch i saint ymadawedig, gydag addoliad delwau a phethau, a gweddilledigion (*relics*) y meirw, arogl-darth mewn addoliad dwyfol, arwydd y groes, maddeuant yn cael ei gyflwyno trwy fedydd; a Swper yr Arglwydd yn cael ei roddi i fabanod. Mae y pethau hyn yn brawfion digonol o'r ymadawiadau dychrynllyd oddiwrth wirionedd pur Cristagoedd yn hy-nodi yspryd y newydd-bethau perthynol i'r canrif hwn. Yr oedd crefydd yn gogwyddo i fod yn ddarn o beiriant, yn cael ei osod mewn symudiad gan ddwylaw offeiriadol; eithr heb fywyd, yspryd, na nerth o'i eiddo ei hun; ac fel canlyniad naturiol o'r dirywiad hwn, fe aeth y gweinidogion yn ddiog, beilchion, ac yn ddrygionus i raddau arswydus. "Yr oedd drygau y gwyr llên (medd Mosheim), yn cael eu cario i eithafion dirfawr; ac mac holl ysgrifennwyr y canrif hwn, y rhai y mae eu gonestrwydd a'u rhinwedd yn eu gosod yn deilwng o grediniaeth, yn unfrydol yn eu hanesiaeth o'r gloddest, coeg-falchedd, trachwant, a thrythyllwch yr urdd offeiriadol. Yr oedd yr esgobion, ac yn neillduol y rhai o'r rhes flaenaf, yn meddu math o lysoedd, lle y byddai y gwyr eglwysig chwyddedig hyn yn rhoddi gwrandoawriad, ac yn derbyn gwarogaeth oddiwrth y dorf wag-ymostyngol." Gyda bugeiliaid o fath y rhai hyn, beth ellid ddysgwyl oddiwrth y praid? Neu, fe allai, i roddi y gofyniad mewn ffurf mwy gwirioneddol, Beth nad oedd dirywiad ofnadwy y bobl pan yn caniatan dynion fel y rhai hyn i fod yn ddysgawdwyr iddynt? Ni all byth fod gweinidogaeth ddrwg, i raddan helaeth, heb fod yn gyntaf *eglwys ddrwg*. Fe gyrhaeddodd yr ymryson

ffol ac annuwiol rhwng gweinidogion Caercystenyn a Rhufain am yr uwchafiaeth y fath fesur o falchder, fel y daeth ond ychydig islaw bod yn drais ei hunan, ac a osododd achos crefydd yn ddirmyg perffaith yn ngolwg pob dyn meddylgar. Ni wnaeth penderfyniad Cyngor Chalcedon, yn y flwyddyn 451, yr hwn a sefydlodd gyfartalrwydd rhwng y ddau ddosparth o weinidogion, ond ychwanegu fflam at y cynnyd, a chynnycdu ei angerdd, nes ydoedd yn fflamio gydag angerdd ffrwydriad rhuadwy mynydd tanlyd. Darfa gweinidog Jerusalem, neu Elia, yr hyn oedd ei henw y pryd hwnw, wneyd ei ran i fwyhau yr anngyhydfod halogedig hwn, trwy ddadleu hawl y *sam eglwys* i'r ardd flaenaf yn mhllith yr eglwysi. Rhwng y tri "Arglywydd hyn ar etifeddiaeth Duw," fe anogwyd Eglwys Crist mewn enw i arddangos nwydau mor greulon, mor ffiidd, ac mor gythreulig ag a felldithiasant mewn unrhyw bryd loddest-wyliau Paganiaeth ei hunan. Mewn gair, fe ddaeth yr Eglwys broffesedig yn bla cyffredinol yn mhllith cenedloedd y byd Ewrop-aidd a Asiaidd; ac oni bai gofal byth wyliadwrus Duw, buasai wedi trengu o dan bwys ei chamarferiadau ei hun.

Yn mhllith y camarferiadau hyn, yn nghyfeiriad defodau, fe ddechreuodd bedydd mabanod argymeryd lle uchel ac amlwg; etto, nid yn fwy amlwg nag oedd o warthus a theilwng o dosturi. Ymdrechwyd yn awr ei orfodi ar ddynion trwy ddeddf eglwysig, ac 'roedd y rhai a wrthodent nuddhau i gael eu hanathemeiddio mewn ffordd ag oedd yn ymgynnyg bod llawn mor ddrwg ag eiddo amserau duaf Pabyddiaeth. Fe gymmerodd Cyngor enwog Mela, yn Numida, (Affrica unwaith etto!) yn y fl. 416, y cyfeiliornad gwibiog hwn dan ofal ci ddoetlineb deddf-wneuthirol ei hun. Yn ei ryfylg ffyl fe basiodd y ddeddf ganlynol:—"Hefyd ewyllys yr esgobion yw gorchymyn

pwy bynag a wado fod mabanod newydd gael eu
 geni o'u mhamau i gael eu bedyddio, neu a ddywedo
 fod bedydd i gael ei weinyddu er maddeuant eu pech-
 odau (y bedyddedigion) eu hunain, ac nid ar gyfrif
 pechod gwreiddiol wedi dyfod trwy Adda, ac i gael ei
 lanhau trwy olchiad yr adenedigaeth—bydded FELL-
 DIGEDIG!" Dyma lle 'roedd taran eglwysaidd gyda
 dialedd; ond dylai y darllenydd gofio yn ofalus "fod
 ewyllys yr esgobion i orchymyn" y felldith yma, ac
 i ddwyn i fodolaeth (*manufacture*) yr anathema ynfyd
 yma. Nid yr Iachawdwr ydyw, na'r Apostolion, ond
 yr esgobion (gweinidogion) Afriancaid hyn, dysg-
 eidiaeth, iawnder credo, yn nghyd a *duwioldeb personol* y rhai sydd yn agored i ammhenon dwysion.
 Paham na fuasent yn dadleu awdurdod yr Ysgrythyrau, ac nid eu "hewyllys" en hunain? Yn gyfan-
 gwbl am nad oedd ganddynt Ysgrythyr i'w dadleu;
 a chan nad oedd ganddynt awdurdod Ysgrythyrol dros
 weithred mor ddisynwyr a chyhoedd-fygithiol, maent
 yn haern yr ciddo eu hunain; fel pe gallasai eu "hew-
 yllys" hwy felldithio y rhai nad oedd Duw wedi eu
 melldithio (Num. xxiii. 8), neu sefydlu deddf i Eglwys
 Iesu Grist. Fe gymmerwyd y cam yma, dan ddylan-
 wad Augustine, neu, yn debygol, yn unol â'i orchymyn
 uniongyrchol, ac y mae yn dangos yn eglur i ba
 eithafion dychrynllyd yr oedd awdurdod yr offeiriad
 wedi cymmeryd lle awdurdod y Gwareddwr. Dylid
 hefyd cadw yn y meddwl, mai fel 'roedd uwchafiaeth
 yr offeiriadaeth ar y gallu gwladol yn gyflym ddyfod
 yn brif amcan uchel-geisiol offeiriad yr oes gnawdol
 hono, yr oeddynt yn dechren canfod mai yr hyn
 fuasai yn rhoddi iddynt lywodraethiad mabanod,
 fuasai yn y pen draw yn sierhau en hamcan yn lly-
 wodraethiad pob cymdeithas. Ac yr oeddynt yn
 ddigon cyfrwys i ganfod, mewn trefn i lywyddu lly-
 wodraeth, na ellid dyfeisio un cynllun mor sier o

ddwyn hyny oddiamgylch a bedyddio mabanod. Buasent, trwy yr ystranc hwn, yn gynnarach neu yn ddiweddarach, yn cael *pob cymdeithas* dan eu traed, yn enwedig gan eu bod yn weithgar yn lledaenn y ddysfais Awstinaidd, sef fod bedydd yn cymmeryd ymaith “bechod gwreiddiol” ac yn sierhau iachawdwriaeth mabanod. Darfu y twyll hwn osod yn nwy-law yr offeiriad “*agoriadau teyrnas nefoedd*,” ac o'r cyfnod hwnnw allan edrychai offeiriad dichelldrwg ar fedydd mabanod fel y gwir ddull i lywodraethu y byd. Dynion ag mae eu crefydd yn ymllibynu ar ffydd bersonol ac argyhoeddiad golcuedig, yr hyn ydyw y rheol bob amser lle mae bedydd y crediniol yn ffynu, ni allant byth am amser hir oddef cael eu marchogaeth gan offeiriad. Mae cymmeriad eu crefydd, yn nghyda deddfau ei ffurfiad yn gwneuthur hyn yn hollol annichonadwy. Ond mewn pwnc mor bwysig, pan mae y *maban* yn cael ei osod yn lle y *dyn*, y mae gweithred annibynol yn cael ei hollol ddiswyddo, a chaniatâd i'r offeiriad i raddau helacth i gael pobpeth yn ei ffordd ei hun. Ac fel canlyniad y mae bedydd mabanod a Phabyddiaeth, yr hyn yw twyll-offeiriadaeth wedi ei berfeithio, wedi bod erioed yn myned law yn llaw, ac mae yn hynod debygol y cymmer cwmp y naill, le yr un pryd a chwmp y llall.*

Fe ffurfiodd y ceremoni, yn awr boblogaidd, o fedydd mabanod, ei chymmeriad yn raddol; a'r elfenau o'r rhai y ffurfiwyd hi wedi bod yn gwneyd eu hymddangosiad yn araf, y naill ar ol y llall. Ar y

* “**Y** ffaith yw, yr oedd mabanod, euog neu ddiniwed, cyffredin neu anghyffredin, mor anhebgorol angenrhediol i eglwyswyr fel yr oedd ynt yn rhwym o'u cael trwy bob anturiaeth. Gyda phlentyn breninol darfu i'r eglwyswyr ddarostwng dinasoedd, gyda phlant boneddigaidd darfu'r monachod adeiladu a gwaddoli monachdai. Gyda phlant tylodion (fel y mae Basil yn sylwi) darfu'r offeiriad ffurfio corau(*choirs*)eglwysig; mewn gwirionedd, plant fu'r achos a'u gorfododd i ffurfio y Catholic Church.” Robinson's History of Baptism, tudal. 267.

cyntaf traddodiad apostolaidd ydoedd, wedi hyny, canlynnydd croesawedig Iuddeiaeth; ac yn olaf, cyfrwys-fudd (*expedient*) gwleidiadol. Rhoddodd y blaenaf i'r seremoni ymddangosiad o awdurdod Ddwysol; yr ail a'i hamgylchynodd ag edrychiad cymmeradwy; a darfu i'r trydydd ei throi i fod yn angenrheidrwydd cenedlaethol ac eglwysig. Trwy y blaenaf argymmerodd arni ei bod o'r Testament Newydd. Trwy yr ail ei bod o'r Hen Destament; a thrwy y trydydd, ei bod yn *climax* a pherfeithiad y llwyddiadaeth gwladol. Yr oedd yn gwneyd yr holl bleidiau yn gymmodedig, yr Iuddewon a'r cenedloedd, yr offeiriad a'r Ymerawdwr, yr Eglwys a'r Wladwriaeth. Roedd hwn y peiriant mwyaf perffaith a ddyfeisiwyd erioed er dyrchafu yr offeiriad i lywyddu y genedl; mae wedi profi ei hun yn gadarn-le Pabyddiaeth yn mhob oes, a phrif gynnaliad pob eglwys sefydledig ar y ddaiar. O ganlyniad, nid yw yn rhyfedd ei fod wedi dyfod y sefydliad mwyaf poblogaidd o eiddo y byd Cristionogol diweddar. Ond mae ei ddyddiau wedi eu rhifo, serch ei sefyllfa lwyddianus bresenol. "Cleddyf yr Yspryd, yr hwn yw Gair Duw," a'i gosoda cyn hir yn gydwastad â'r llawr.

Er hollwysigrwydd tybiedig cynuadledau (*councils*) henafol, ni ddarfu i'r rhai yn Afrika gael ond ychydig ddylanwad ar yr Eglwys yn gyffredinol. Ac felly ni ddarfu penderfyniad ac *anatema* yr esgobion arglyddaidd yn Mela weithio ond ychydig neu ddim o'u ffordd tuallan i'r eglwysi Africanaid. Parhaodd bedydd rhai mewn oedran, trwy drochiad, i fod yn arferiad yr eglwysi trwy y rhan helaethaf o Ewrop, neu trwyddi oll, ac hefyd yn mhlith y *Machineaid, Priscillianists, Paulicians, Vauclusians*, a'r Albigensiad. Yr oeddynt yn gwahaniaethu yn fawr oddiwrth eu gilydd ar bynciau o athrawiaeth, ac mewn rhai amgylchiadau yr oeddynt yn mhell o fod yn gywir, etto gyda golwg

ar fedydd, yr oedd y sectau 'lluosog hyn, yn dilyn gyda manylwch, yr arferiad Apostolaidd. Mewn rhai amgylchiadau yr oeddynt yn ail-fedyddio yr rhai a ym-unent â hwy, ac oddiwrth hyn y cawsant yr cnw *ail-fedyddwyr* (*Anabaptists*), yr hyn sydd yn arwyddo bedyddio yn adnewyddol, ar y dybiaeth nad oedd y blaenaf yn fedydd yn ol y Testament Newydd. Ond yr oedd yr *eithafion* (ymddangosiadol) hwn o nifaddod yn gwahaniaethu, yn unig i ddangos nerth eu hymlyniad wrth y sefydliad dechreuoel.

Heblaw hyn, nid oedd y rhesymau ag oeddynt yn cael eu dal allan dros fedydd mabanod, fel y rhoddwyd hwy gan y Gynnadledd Africanaidd yn Melamewn un modd yn gyfaddas, i gymmeradwyo y newydd-beth i eglwysi eraill y byd Cristionogol; oblegyd gyda eu holl ddirywiad mewn pethau eraill, yr oeddynt yn gwybod nad bedydd *mewn unrhyw ddull*, eithr gwaed Crist yn unig a allai gymmeryd ymaith bechod, pa un bynag ai gwreiddiol ai personol. Wrth haern, fel rheswm dros fedydd mabanod, ei fod yn golchi ymaith bechod gwreiddiol, nid oedd yr esgobion Africanaidd ond haern mewn geiriau eraill, yr athrawiaeth beryglus ac anysgrythyrol o ail-enedigaeth yn y bedydd, yr hon sydd wedi bod erioed yn trosglwyddo y gobaith am y nefoedd oddiwrth waed Crist i ddwfr bedydd. Yr oedd hwn yn gyfeiliornad dinystriol, ac yn profi yn ddiammheul pa mor eglur neu ysgrythyrol bynag oedd golygiadau Augustine o barthed pechod gwreiddiol, eu bod yn neillduol dywyll a diffygol o barthed natur a dýben bedydd. Yr oedd ef yu gywir wrth gredu fod mabanod yn dyoddef canlyniadau pechod gwreiddiol, ond yr oedd yn annghywir wrth dybied y buasai unrhyw gymhwysiad o ddwfr yn cymmeryd y pechod hwnnw ymaith. Mor belled ag yr oedd yn 'myned, 'roedd y bedydd mabanod Africanaidd hwn yn dymchwelyd yr Efengyl mewn un peth

mawr, trwy wneyd cymhwysiad allanol o ddwfr yn gyfartal â gwaed Crist mewn effeithioldeb.

Ymattaliwn sylwi ar y dadleuon annedwydd a achlysurwyd gan Morgan o Gymru, yr hwn a alwyd ar ol hyny Pelagius, am nad ydynt yn dyfod o fewn cylch yr hanes hwn o fedydd. Efe oedd y dyn cyntaf a ammheuodd yn *gyfundrefnawl*, râs neilduol Duw, ac a ddygssodd brif egwyddorion Arminiaeth diweddar. Yr oedd ef yn gwadu pechod gwreiddiol, ac yn haeru y buasai **Adda** yn marw, hyd y nod, pe buasai heb bechu o gwbl. Fe wnaeth ei ddaliadau gwenwynig niwed mawr i'r eglwysi yn Mrydain, yn gystal ag mewn lleoedd eraill. Yr oedd ei dwyll-ddaliadau yn trechu y gweinidogion Brytanaidd, y rhai i waredu yr eglwysi rhag distryw, a wahoeddasant Germanus o Anxerre, a Luperus o Troyes, y ddau yn weinidogion rhagorol o Ffrainc, i wrthbrofi ei gyfeiliornadau. Darfu i'w rhesymau Cristionogol orchfygu amcanion Morgan, a dwyn yn ol i ffydd yr Efengyl, y rhif luosocaf o lawer, o'r eglwysi Prydeinig. Ond ni ellir gwadu er hyny i Morgan fod yn rhy lwyddiannus i ledaenu athrawiaethan rheswm ansantaidd, y rhai sydd wedi cael, er y pryd hyny, gartref cydnawseddol yn moesoldeb oer-ddeallawl Sosiniaeth ddiweddar.

C A N R I F Y C H W E C H E D .

Y GALLU bydol neu wleidiadol, yr hwn yr oedd addysgiaeth bedydd mabanod yn drosglwyddo i'r offeiriadaeth, a ddaeth ei brif gymmeradwyaeth yn mhlith yr offeiriaid yn y canrif hwn, yn ughyd a'r rhai nesaf ato ar ei ol. Yr oedd Eglwys Rhufain yn cyflym ucheldremu am lywodraethiad cyffredinol, ac fel moddion i gyrhaedd ei hamcan, hi a argymmerodd noddial (*patronage*) mabanod, gyda golwg ar

ychwanegiad ei dylanwad eglwysaidd a gwleidiadawl trwy y byd. Etto 'roedd y gochelgarwch gyda'r hwn yr oedd y newydd-beth yma yn cael ei gynnyg, yn nghyd a phryder ei ddyfeiswyr, yn gwasanaethu i brofi, er fod llawer o grefydd ysprydol wedi ymadael o'r Eglwys, etto fod gan fedydd rhai mewn oedran afael rhy gryf ar feddyliau y cyffredinolrwydd i gan-iatau iddynt i ymadael ag ef yn fuan er mwyn rhoddi lle i'r ymyrwr dyeithr.

Mae yn amlwg hefyd, fod y newydd-beth, sef bedydd mabanol wedi gweithio ei ffordd yn Ogledol a Gorllewinol o Afrika, ac mai yn yr Hyspaen yr ymdangosodd gyntaf yn Ewrop, oblegyd yr oedd yn yr adeg hono gydfasgnach helaeth rhwng y ddwy wlad, Afrika a'r Yspaen. Cymmerodd hyn le yn y flwyddyn 517, yn ninas Girona, yn Catalonia, ac mor belled ag y mae hanesiaeth, ag y gellir ei chredu yn myned, dyma y cydnabyddiad eglwysig cyntaf o fedydd mabanod a gymmerodd le yn Ewrop. Ac hyd y nod, y pryd hynny, nid oedd ond gweithred neillduedig, fel po yn cael ei chyflawni yn lledradaidd; er ei bod wedi cael ei dylyn gan ganlyniadau, o'r braidd, cyffredinol, etto nid oedd ond penderfyniad saith o weinidogion yr Eglwys Yspaenaidd. Y rhai hyn oeddynt, John o Tarraco, Frontinianus o Girona, Paul o Ampurias, Agritius o Barcelona; Hebridius o Egara, Orontius o Eliberis, a'r seithfed, nid oes wybod pwy ydoedd. Y dynion hyn yn gymharol ddinodedd, a roddasant eu henwau wrth ddeg o reolau dysgyblaeth, yn un o honynyt yr oeddynt yn cydano i fedyddio mabanod ag oeddynt gleision, ac os bernid yn angenrheidiol, hyd y nod ar ddydd eu genedigaeth. Mae amrywiol amgylchiadau yn uno i brofi cyssylltiad y dynion hyn â Charthage, a o i ddangos fod athrawiaeth Augustine o barthed ail-enedigaeth fedyddiadol yn dechreu liygru eglwysi Ewrop.

Yr oedd hyn yn ganfyddadwy hefyd yn Rhufain, ac mewn lleoedd eraill, a edrychent ar Rufain fel en patrwn. Mor belled yn ol â'r Gynnadledd Africaneidd y cyfeiriwyd ati yn y canrif diweddaf (416 A.D.) Yr oedd Innocent y cyntaf yn cymmeradwyo y cyfnewidiad, ac fe ysgrifennodd at Augustine yn dadgan y cymmeradwyaeth hwnnw. Ond yr oedd yr Innocent hwn yn llawer mwy cysson ag ef ei hun na'r Africaneidd ddygwyr newydd-bethau, oblegyd fe ychwanegodd ef gymmundebs mabanod at fedydd mabanod, ac felly yn gosod y ddau sacrament yn gyfartal gydwys. Yr oedd ef yn barnu yn ddoeth, sef nad oedd y ddau byth i gael eu gwahanu; ond yn mha le bynag y mae un, i fod rhaid i'r llall fod yno hefyd. Yr ydoedd yn y pwnc hwn yn gywir, oblegyd os yw bedydd yn perthyn i'r maban, yr unwedd y mae Swpper yr Arglwydd yn perthyn iddo hefyl. Ac y mae yn aros o hyd i'r eglwysi diweddar i ddangos wrth ba reol o gysondeb y maent yn derbyn y maban i un o'r sacramentau, ac yn ei gan allan o'r llall.

Ni ellir ychwaith wadn fod bedydd mabanod diweddar yn eglwysi mawrion Ewrop yn dal allan yr athrawiaeth dwyllodrus ac anysgrythyrol o ail-enedigaeth yn y bedydd; yr hyn oedd Augustine yn ddylsgn fel prif reswm dros ei ddygiad i fodolaeth. Ac, hyd y nod yn mhliith Ymneillduwyr, mae rhai o i bleidwyr, pan osynir iddynt, "Pa lês sydd mewn bedydd mabanod?" yn myned yn mhell iawn yn yr un cyfeliornad, ac fe elent yr holl ffordd, ond fod eu caredigrwydd yn gwahardd canlyniad naturiol eu dadl eu hunain, sef fod mabanod *disedydd* yn golledig. Mae en duwioldeb a'u synwyr da yn eu gorsodi i adael eu liathrawiaeth ddewisiedig pan ei gyrrir hi i'w chanlynian naturiol, a hyny yn cyfodi oddiar gydwybodolrwydd dystaw y byddai iddi arwain yn y pen draw i ail-enedigaeth yn y bedydd,

Mae yr athrawiaeth dwyllodrus hon yn cael ei harddel yn gyhoeddus (mewn geiriau) gan Eglwys Rhufain, Eglwys Loegr, Eglwys Groeg, ac mewn flurf ychydig yn wanach gan yr Eglwysi Lutheriaidd ac Yscotaidd. Mae Eglwys Rhufain yn hyspysu (*Catechism of Council of Trent*, “y gellir darnodi (*define*) bedydd yn gywir ac yn gymhwys, i fod yn ail-enedigaeth trwy ddufr yn y gair.” Oblegyd wrth natur yr ydym wedi ein geni o Adda, yn blant digofaint, ond trwy fedydd yr ydym yn cael ein hail-eni yn Nghrist yn blant trugaredd.” Mae Eglwys Loegr yn dysgu yr un cyfeiliornad, pan yn gwneyd y maban difeddwli ateb yn y *Catechism*, “Fy medydd, yn yr hwn y’m gwnaeth pwyd yn aelod o Grist yn blentyn i Dduw, ac yn etifedd teyrnas nefoedd.” Ac mae ei hofleiriad wrth fedyddio y maban yn cael ei wneyd i ddyweyd, “Yn gweled yn awr frodyr caredig ac anwyl, fod y plentyn hwn wedi ei ail-eni trwy fedydd, ac wedi ei impio yn ngorff Eglwys Crist, bydded i ni roddi diolch i’r Hollalluog Dduw am y bendithion hyn,” &c. **A**ll Eglwys Rhufain ddysgu’r athrawiaeth o ail-enedigaeth yn y bedydd mewn termau mwy eglur, neu mewn iaith fwy uniongyrchol neu fwy eglur a phenderfynol?* Mae Eglwys Groeg yn

* Mae’n alarus i ganfod y *shifts* ag mae offeiriad anrhydeddus yn cael eu gyru iddynt yn eu dadleuon ár Pabyddion mewn canlyniad i’r hunaniaeth adnabyddus rhwng y ddwy eglwys o barthed yr athrawiaeth o ail-enedigaeth yn y bedydd. Yn ymwybodus’ o’u cyfeiliornad eu hun ar y pwnc hwn, ni feiddiant sibrwd cybuddiad yn erbyn eu mham Rufeinaidd neu fe wnelai hi yn union droi arnynt a’u cyhuddo o fod yn wir “derbyn stolen goods.” Fe gadwyd y tawelwch cyfrwysgall hwn gyda doethineb mawr yn y ddadl yn Manchester yn 1839—40, pan ddarfu deuddeg offeiriad draddodi rhes o dair- ar-ddeg o “Areithiau ar Babyddiaeth,” ar bob pwnc ag y gellid meddwl am dano o “Rheol If dd,” hyd “No Peace with Popery.” Ond pa le yr oedd ail-enedigaeth fedyddiadol Pabyddiaeth? Foneddigion call! Ar y pwnc hwn yr oedd yn dewis dangos “Mor felus a hyfryd ydyw i frodyr drigo yn nghyd.”

dysgu yr un athrawiaeth ond yn llai eglur yn y geirian hyn,—“Bedydd sydd sacrament yn yr hwn pan mae y corff yn cael ei faddo mewn dwfr, y mae eneidiau credinwyr yn cael eu golchi gan waed Crist.” Ac mae'n mhellach yn eglurhau yr athrawiaeth trwy sicrhau o barthed y bedyddiedig, ei fod ef “yn gyntaf yn cael ei olchi oddiwrth ei holl bechodau trwy waed Crist; yn ail, mae yn myned i mewn i gyfammod Duw; yn drydydd y mae yn cael ei eni drachefn yn ol gair Crist,” (Ioan iii. 5.) Yma, mae'n amlwg fod bedydd ac ail-enedigaeth yn cael eu huno â'n gilydd. Mae yr Eglwys Lutheraidd, trwy ei gweinidogion yn dysgu yr athrawiaeth wenwynig hon trwy amrywiol o deyrnasoedd Ewrop, ac yn erlid y Bedyddwyr yn arw am feiddio dynoethi y cyfeiliornad.

Yn y “*Shorter Assembly's Catechism*,” yr hwn ydyw ffurf-lyfr cydnabyddedig Eglwys yr Yscotland, mewn atebiad i'r gofyniad,—“Beth ydyw bedydd?” mae pob person ieuanc yn cael ei ddysgu i ddyweyd, “Bedydd sydd sacrament yn yr hwn y mae golchiad â dwfr yn enw y Tad, a'r Mab, a'r Yspryd Glân, yn arwyddo ac yn selio ein himpiad yn Nghrist, ac o'n cyfranogiad o fendithion y cyfammod grâs, yn nghyd a'n hymrwymiad i fod yn eiddo i'r Arglwydd.” Pan mae bedydd yn cael ei wneyd i “selio ein himpiad yn Nghrist,” i i all fod ddim yn llai nag ail-enedigaeth. A chymmeryd yr Arch-esgob Protestanaidd Wake yn esboniwr yr athrawiaeth dros yr oll, yr ydym yn dysgu mai, “fel trwy fedydd y cymmerir hwy i gyfam-mod â Duw; yr adgenedlir hwy trwy yr Ysbryd Glan; y maent yn cael eu santeiddio a'u glanhau oddiwrth eu pochodau trwy waed Crist; yn dyfod i feddu hawl yn flafr Duw; ac yn cael eu gwneyd yn etifeddion o'i deyrnas nesol; fel os bydd iddynt farw cyn cyflawni un

pechod gweithredol, yr ydym yn cael ein sicrhau trwy Air Duw, y byddant yn sier o fod yn gadwedig,” (*Wake’s Catechism*, page 153.) A ddichon twyll-honiadau cryfaf Pabyddiaeth fyned yn mhellach na hyn? A all goruweh-fraint offeiriadol ddymuno allwedd sicrach i deyrnas nesfoedd nag mae y bedydd hwn yn roddi? Ac mae y twyll hwn yn egwyddor arweiniol yn nghredo *Tri chan’ milien o’r hil ddynol!* Trueni meddwl fod y bobl yn gwybod mor ychydig am “ddidwyll laeth y Gair.”

Yn un yn mhlith amryw ddyfeisiau eraill, fe drowyd y bedydd mabanod hwn yn fuan yn flynnonell elw offeiriadol. Tua’r bedwaren olaf o’r canrif hwn, neu yn nghylch y flwyddyn 572, ’roedd y taliadau am fedyddio mabanod mor uchel, fel y darfu i lawer o fabanod *farw yn golledig* (?) yr hyn oedd yn dychrynu maman ofnus i gydymffurfiaid â’r ddefod; ac fel hyn *yr oedd y seremoni a’r fasgnach o iachawdwriaeth mabanod yn myned yn mlaen efo eu gilydd.*” Ond nid clw oedd yr unig gymhelliad a flynnai i roddi bodol-aeth sefydlog i fedydd mabanod yn mhlith sefydliadau cydnabyddedig eraill o eiddo yr Eglwys. Yn ddiam-mheuol, fe suasai *yr elw* deilliedig i’r offeiriaid oddiwrth y darganfyddiad newydd hwn, yn pwys o yn annhraethol o’i blaid, fel y mae pob ffynnonell elw wedi gwneyd yn mhob oes, yn mhlith y cyflog-ddynion swyddogol; ond *yr oedd pwnc arall heblaw yr elw*, yr hwn oedd yn cynnorthwyo yn nerthol i ddwyn i mewn rai dan oed (*minors*), a hyny oedd, sef eu gosod yn ngwasanaeth yr Eglwys yn y swyddi lluosog a fodolai, neu oedd ynt yn nghylch cael eu fflurio. At hyn y mae Gregory Fawr, yn cyfeirio yn ei epistol “at Candidus, yr offeiriad oedd yn myned i etifeddiaeth Gaul. I ofal *yr hwn* *yr oedd yn cymmeradwyo etifeddiaeth Saint Pedr yn Gaul*, cyfoeth *yr hon* oedd

yn ei alluogi i brynu *English boys*, a dillad i'r tylodion." Yn y llythyr hwn y mae yn addysgu Candidus fel hyn, "Ond os bydd i chwi dderbyn rhywbeth o'r trethi, y rhai y dywedir eu bod wedi eu cymmeryd ymaith, nyni a fynwn allan o'r rhai hyny hefyd ddillad i'r tylodion, neu, fel y dywedasom o'r blaen, fechgyn y rhai a fyddant offerynol yn ngwasanaeth yr Holl-allnog Dduw; ond gan mai Paganiaid ydynt oll, y rhai a geir yn y lleoedd hyny, mi a drefnaf offeiriad i gael ei anfon drosodd gyda hwj; fel os cymmerir rhai o honynyt yn glaf mewn unrhyw asiechyd ar y ffordd, y byddo iddo ef en bedyddio hwy pan canfydda hwy yn myned i farw. Felly bydded i'ch caredigrwydd weithredu a gwneyd brys i gyflawni y petrhau hyn," (*Sammes' Britannia Antiqua Illustrata*, p. 480). Rhwng yr elw a'r un llaw, a'r galwad cynnyddol am wasanaeth bechgyn ar y llaw arall, yn cael eu hunno a'r gred ymledaenedig o ail-enedigaeth fedyddiadol, fe ddarfu i fedydd mabanod gynnyddn yn gyflym mewn poblogrwydd tua diwedd y canrif hwn. Gellir casglu ei bwysigrwydd tybiadol oddiwrth atebiad Gregory i Augustine pan ofynodd iddo. "Yn mhen faint o ddyddian ar ol geni y plentyn y gellir ei fedyddio ef, rhag ofn i farwolaeth rwystro hyny i gymmeryd lle?" I'r hyn yr atebodd Gregory, "Nad ydyw mewn unrhyw fodd yn cael ei wahardd, hyd y nod, yn yr awr y genir ef, oblegyd fel mae gras y dirgelwch santaidd i gael ei ddarparu gyda llawer o ddoethineb i'r byw a'r deallus, felly y mae heb unrhyw oediad i gael ei gynnyg i'r hwn fyddo'n marw; rhag pan geisir amser pellach i gyflwyno dirgelwch y prynedigaeth, y bydd i ychydig oediad rwystro hyny, ac i'r person sydd i gael ei brynu i farw a myned ymaith" (Bede, Book I., cap. 27). Cymmerodd yr ohebiaeth yma le yn 597, ac y mae yn gwasanaethu i ddangos y bras-gamau cyflym oedd bedydd mabanod, neu yn hytrach ail-enedigaeth

fedyddiadol yn wneyd, ac fel 'roedd yn cyfodi i sefyllfa gadarn yn mhlith sefydliadau sefydlog yr Eglwys.

Yn y canrif hwn y dygwyd cenadwri Augustine i Frydain, ac hefyd yn y flwyddyn a nodwyd uchod; ond gan na chymmerodd ei ganlyniadau creulon le am rai blynnyddoedd ar ol hyny, mae y neillduolion yn cael eu cadw fel pethau yn perthyn i'r canrif nesaf. Yn y flwyddyn 534 y cyhoeddodd yr Ymerawdwr Justinian y Pab o Rufain yn ben ar yr holl Eglwys Gristionogol, ac i fod y barnwr eglwysig uchelaf, er nad oedd ef ei hun i gael ei farnu gan neb. Yr oedd hyn yn gam arall tuag at gyflawniad y broffwydoliaeth neillduol hono o eiddo Paul, yn 2 Thess. ii. 4. Fe gynnaliwyd y *bummed* gynnadledd gyffredinol yn Nghaercystenyn, yn 553, yn yr hon yr oedd yn bresenol tua 165 o'r "tadau." Yr oedd yn gynnadledd o gondemniad, ac yn orlawn o anathemau yn erbyn "hereticiaid," pa un bynag ai byw, ai marw oeddynt. Yr oedd hyn yn wenieithio yn y modd ffieiddiaf i'r Ymerawdwr Justinian, yr hwn, i ddangos ei ddiolchgarwch, yn fuan iawn a drodd yn heretic ei hunan. Mae y canrif hwn yn cael ei hynodi ar gyfrif dau amgylchiad arall, un oedd genedigaeth Mahomet yn 569, neu 570, yn ninas Mecca—a'r llall oedd, argymmeriad rhyfygus o'r teitl Esgob Cyffredinol gan Ioan o Gaercystenyn, mewn cynnadledd a gynnaliwyd yn y ddinas hono yn 588, yr hwn a gadarnhawyd iddo gan y pwylgor hwnw. Gan fod un amgylchiad yn cyssylltu ein hanes a'r "gau broffwyd" (Dad. xvi. 13; xix. 20; xx. 10), a'r llall a'r ymryson mawr yn nghylch yr uwchafiaeth arglwyddiaethol rhwng gweinidogion *gostyngedig* Caercystenyn a Rhufain, hwy a gânt beth sylw fel yr elom yn mlaen.

CAN RIF Y SEITHFED.

YR amgylchiad pwysig cyntaf yn y canrif hwn ydyw cenadwri Augustine yn Mrydain, yr hyn sydd yn teilyngu sylw helaeth ar gyfrif dan beth:—Yn gyntaf, am ei fod yn profi fod rhifedi mawr o Gristionogion yn y wlad hon *cyn ei ddyfodiad*; ac yn ail, fod y Cristionogion hyn yn gwahaniaethu oddiwrth Eglwys Rufain, yn mhllith pethau eraill, ar y pwnc o fedydd.

Mae yn ffaith hanesyddol, tuhwnt i bob ammheuaeth, yr hyn sydd yn cael ei dystiolaethu gan awdwyr, hysbysiad a gwirioneddolwyd y rhai nad oes neb ond dynion annwybodus, neu rai sydd am dwyllo yn fwriadol, yn beiddio ei ammheu, fod proffeswyr Cristionogaeth yn lluosog yn Mrydain Fawr yn flaenorol i'r genadwri Rufeinig swyddogol. “Mae cymmeryd golygiad cyffredinol ar yr holl hysbysiadau a feddiannwn, yn ein tueddu i gredu fod eglwys gywir yn y flydd, a selog i dderchafu teyrnas ogoneddus y Gwareddwr yn mhllith dynion, wedi cael ei sefydlu yn Mrydain yn yr oes apostolaidd; ac fod gwybodaeth o'r gwirionedd wedi ymledaenu yn gyflym trwy y rhan helaethaf o'r ynys; ac er ei fod wedi ei wanhou trwy heresi Ariaidd a Phelagaidd, etto fod llawer o wybodaeth a dylanwad Cristionogol wedi eu cadw yn Mrydain hyd yr amser y gadawyd hi gan y Rhufeiniaid.”* Mae Foxe, yn ei “*Acts and Monuments of the Church*” (Book 2nd). yn rhoddi profion eglur o ffynnonellau diammheuol, o'r un ffaith; ac mae awdwr yr “*Incidents of the Apostolic Age*,” yn dwyn yn ddamweiniol, dystiolaeth gyffelyb yn y geiriau gofalus canlynol:—“Mewn gair, er y byddai yn fyrbwyll ac anwarantadwy, yn absenoldeb dystiolaeth uniongyrchol i sicrhau enw y cenadwr Cristionogol cyntaf i Frydain, etto y mae llawer o

* *Religion of Ancient Britain, chap. 5.*

bethau i'n tuedd i gyduno â'r dyb gyffredin, sef nad oedd y gweinidog anrhydeddus hwnw yn neb arall, ond Apostol mawr y Cenedloedd—St. Paul."

Na ddarfu i'r "gweinidog anrhydeddus" hwnw, pwy bynag ydoedd, gan yr hwn y dygwyd y ffydd Cristionogol gyntaf i Frydain, lafurio yn ofer, sydd yn cael ei gadarnha^u yn ddigonol gan haneswyr eglwysig ac eraill o'r awdurdod mwyaf ymddiriedol. Yr oedd eglwysi Cristionogol wedi cynnyddu yn fawr yn y wlad, a derbynwyr o athrawiaeth y Groes yn helaethion yn holl ffrwythan cyflawnder. Yn amsor yr erlidigaeth dan Diocletian, yn nechreu y pedwerydd canrif.† Yr oedd eglwysi Prydain yn cynnrychu eu mherthyron dros y gwirionedd a chyffeswyr anrhydeddus i dystiolaeth Iesu. Ar ddiwedd y profedigaeth tanllyd hwnw, a dychweliad heddwch i'r Eglwys, fe alwodd Constantins gymmanfa (*council*) yn Arles, yn agos i Marseilles yn Ffrainc, yn y flwyddyn 314. Yr oedd, o leiaf, dri o weinidogion Prydeinig yn y gynnadledd hono, ac yn cymneryd rhan yn ei phenderfyniadau. Y rhai hyn oeddynt Eborius o York, Restitutus o Lundain, ac Adelphus, mae'n debygol, o Gaerlleon. Yn y flwyddyn 359, galwyd yn nghyd gynnadledd arall gan Constantins yn Ariminum, yn Itali. Yr oedd uwchlaw pedwar cant o weinidogion yn bresenol yn y gynnadledd hono, yn mhllith y rhai yr oedd amryw o weinidogion eglwysi Brydain. Ymddengys fod yr Ymerawdwr ei hun wedi cynnyg talu treulion yr oll a ddaethant i'r gynnadledd hono; ac fod gweinidogion Gaul a Brydain (gyda thri eithriad) wedi gwrthod yr haelioni breninol hwn:—yr oeddynt yn alluog eu hunain i gwrdd â'u treulion. Yr oedd tri eithriad o'r eglwysi Brytanaidd, y rhai, ymddengys, oeddynt yn rhy dylawd i dalu treulion eu gweinidogion, a darfu

† Gwel Canrif y Pedwerydd, tudal. 27.

iddynt hwythau mewn canlyniad dderbyn y cyn-northwy breninol. Ond y mae presenoldeb gweini-digion o'r eglwysi Prydeinig ar *ddau* amgylchiad mor bwysig, mewn gwlad dramor ac mewn cyfnod nad oedd y dulliau cyflym diweddar o drafaelu yn adnabyddus, a hyny trwy draul mawr o amser : arian, yn gwasanaethu i brofi bodolaeth Cristionogaeth o ledaeniad heliath yn y wlad hon. Y rhai a aethant i'r cynnadleddau hyn, yn ol pob tebyg oeddynt gynddrych-iolwyr—gweinidogion o enw a safle uchel; ac fel ar amgylchiadan cyfelyb yn yr oes hon, rhaid fod y nifer oedd gartref, nad aethant gyda y brod yr, yn llawer mwy. A barnu oddiwrth ddeddf tebygol-rwydd, yr ydym yn casglu fod yn rhaid fod yn y cyfnod cynnar hwnnw nifer mawr o eglwysi Cristionogol yn ngwahanol barthau yr ynys hon.

Felly pan daeth Augustine yma fe gasodd y wir flydd yn y lle; ac er fod y Sacsoniaid eulunaddolgar wedi achosi niwed, bron, annhraethol f'r eglwysi, etto ni ddarsu iddynt ddiwreiddio Cristionogaeth. Yr ydoedd o hyd yn y wlad, ac ymddengys ei bod wedi cael cysgodfa ar gyrau Cymru, rhag angerdd yr eulunaddolwyr hynny, ac mewn lleoedd dirgelaidd eraill o'r ynys.

Yr oedd yn *Mangor Iscoed*, yn swydd Flint, yn y cyfnod hwnnw fonachdy nodedig, yn cynnwys uwchlaw dwy fil o bobl Gristionogol, y rhai oedd yn cynnal eu hunain trwy eu diwydrwydd, a'r rhai oedd yn cadw yn eu plith lawer o Gristionogaeth bur—gyn-tefig. Ond dylid cofio nad oedd y *mynachdy* yma yn dwyn un tebygolrwydd i'r gysfundrefn f ynachaid ffiaidd o eiddo Pabyddiaeth, yr hon, sef y Babyddol, a brofodd mewn oesau ar ol hyn yn felldith gyffredin i Brydain ac i'r holl fyf Cristionogol. Yr ydoedd hwn yn sefydliad ag oedd yn cynnal ei hunan, a fe ddangosa y darluniad canlynol o'i gymmeriad ei fod o ran ei gyfansoddiad yn dra chyfaddas i gadw syml-

rwydd bywyd Efengylaidd yn mhllith aelodau y gymdeithas:—“**Yn Mangor yr oedd athrofa yn cynnwys** 2100 o Gristionogion, y rhai oeddynt wedi ymgylwyno i'r Arglwydd, i'w wasanaethu **Ef** yn y weinidogaeth fel yr oeddynt yn dyfod yn alluog, i'r rhai y rhoddwyd yr enw *mynachod Bangor*. Etto ni ddarfu iddynt mewn un ffordd gyduno gyda mynachod Pabyddol yr oes hono na'r un oedd yn canlyn, oblegyd ni id oeddynt wedi eu gosod mewn unrhyw drefn eglwysig, ond yr oeddynt gan mwyaf yn lleygwyr, y rhai oeddynt yn gweithio gyda eu dwylaw, yn priodi, ac yn **dilyn** eu galwedigaethau; yn unig yr oedd rhai o honyn, ysprydoedd y rhai yr oedd yr Arglwydd yn eu cymhwys o a'u tuedd i dd ei waith mwyaf uniongyrchol, yn cyssegru eu hunain i fyfyrion yr Ysgrythyrau, ac ymarferiadau santaidd eraill mewn trefn i waith y weinidogaeth, y rhai a anfonasant allan luaws o offerynau desnyddiol.* Mae Jameison yn ei “*History of the Culdees*” yn dyweyd am y mynachdai hyn, mai, “Eu hamcan mawr oedd, trwy gyflwyno addysg, i ddwyn eraill i fyny i waith y weinidogaeth.” Oddiwrth Bede, Robinson, ac eraill, ymddengys yn amlwg fod trigianyddion y sefydliadau hyn yn cynnal eu hunain trwy waith eu dwylaw eu hun, pan oeddynt, yn yr amgylchiadau mwyaf lluosog, yn ysgolfeistri yr holl ardal (*district*). Mae Thierry yn ei “*History of the Norman Conquest*,” pan yn llefaru am y Prydeiniaid, yn sylwi “fod eu mynachod yn fwy llafurusr **nag** oedd rheolau y Pabyddion yn ordeinio; oblegyd ni dderbynid cymaint ag un i'r fynachlog Brydeinaidd oddieithr ei fod yn feddiannol ar rhyw gelfyddyd neu alwedigaeth; yr oedd crefyddwyr pob mynachlog yn cael eu rhanu i ddau ddosparth, y rhai oeddynt ar y nail yn aros gartref i wedlio a myned allan oddiamgylch i weithio” (*Book I*). Mae Geoffry o Moumouth ar ol desgrifio “yr eglwys fwyaf anrhyd-

* *Danvers's History of Baptism*, p. 336.

eddus" yn Mangor, fel yn cynnwys saith o ddosparthiadau, a phob dosparth yn meddu tri chant o personau, mae yn dyweyd am danynt "eu bod oll yn byw trwy lafur eu dwylaw eu hunain."

Y fath yna oedd mynachdy Bangor Iscoed, yn nghylch y flwyddyn 603, pan ddarfu Augustine o Rufain, mewn modd trahaus, hawlio eu hufudd-dod i'r Pab Gregory. Gellir yn hawdd gasglu beth oedd natur yr hyn a orchymynid iddynt oddiwrth atebiad y prif s ynach yn Mangor, yr hwn a osodir allan fel hyn gan hen awdwyr:—“*Bydded hysbys, ac heb ammheuaeth i chwi, ein bod ni oll, a phob un o honom, yn usudd ac yn ddeiliaid Eglwys Dduw, ac i Bab Rhufain, ac i bob Cristion duwiol, i garu pob un yn ol ei raddau meien cariad perffaith, ac i gynnorthwyo pob un o honynt, trwy air a gweithred, i fod yn blant Duio; ac nid wyf fi yn gwybod am usudd-dod heblaw hwn yn ddyledus iddo, yr hwn yr ydych chwi yn ei alw yn Bab, nu chwaith i hawlio neu erchi (i gael ei gydnabod) yn Dad y Tadau; a'r usudd-dod hwn, yr ydym yn barod i'w dalu iddo se ac i bob Cristion yn barhaus. Heblaw hyny, yr ydym ni dan lywodraeth Esgob Caerleon-ar-Wysc, yr hwn sydd i lywodraethu dan Dduw drosom ni, i beri i ni gadw y ffordd yn ysprydol.*” Am y gwrthodiad tyner hwn i gydnabod y Pab arglwyddaid, darfu iddynt dalu fforsfed eu bywydan, pan mewn ymosodiad a wnaed arnynt, yn fuan ar ol hyn trwy offerynoliaeth yr Augustine hwn,* pryd y cafodd *deuddeg cant* o honynt eu lladd mewn modd creulon, ac ni ddiangodd ond *ddeg a deugain* o faes y lladdfa! Fe gasodd y sefydliad ardderchog yn Mangor, yn nghyd â'i lyfr-gell anmhrisiadwy eu distrywio yn hollol, ac ni adferwyd ef byth ar ol y difrod hwn; ac am oesau sydd wedi myned heibio o'r braidd y ceid dim olion i arddangos yr yspotyn y bu unwaith mewn bri.†

* Gwel Thierry ac eraill.

† Mae y lle hwn yn sefyll ar lân yr afon Dyfrdwy, yn nghylch tair

Fel Bedyddwyr Prydeinig yr ydym yn teimlo dyddordeb mawr yn y ddadl rhwng Cristionogion Bangor a'r esgob coegfalch o Rufain, oblegyd y mae yn profi tuhwnt i ammheuaeth eu bod yn gwrthod bedyddio mabanod, neu mewn geiriau eraill eu bod yn ymarferyd bedydd y crediniol. Yr oedd hyn yn mhliith pefhau eraill yn drosedd anfaddenol yn erbyn Augustine; ac oddiwrth hyn y cyfododd y gelynnaeth chwerw a ddangosodd o'r dechreua i'r diwedd. Cangen oedd y rhai hyn o gorff mawr y Cristionogion Prydeinig, yn mhliith y rhai yr oedd crefydd yn blodeuo, "yr hon ni wywodd erioed o amser yr Apostolion," a'r rhai a gadwasant eu hanain yn gywir yn y ffydd, yn bur yn eu haddoliad, trefn, a dysgyblaeth Crist fel y derbynwyd hi oddiwrth yr Apostolion a'r efengylwyr."* Mae y tebygolrwydd, gan hynny, mai Bedyddwyr oedd ynt—*Bedyddwyr Cyntefig*—yn gryf, ie, o'r braidd yn amlwg, tuhwnt i bob math o ammheuaeth. Ac mae y tebygolrwydd hwn yn cael ei gryshau yn ddirfawr gan yr hyn a hawliodd Augustine oddiwrthynt, o barthed yr arferiad hwn. Yr oedd yn gofyn iddynt "i weinyddu bedydd trwy yr hwn yr ydym yn cael ein hail-eni i Dduw, yn ol arferiad yr Eglwys santaidd, apostolaidd

milldir o Overton, pump o Wrexham, a thair-ar-ddeg o Gaerlleon (*Chester*). "Yr oedd y Mynachdy yn Mangor yn gyfoethog mewn ysgrif-lyfrau, ac iddo enw mawr cyffredinol ar gyfrif ei lyfr-gell werthfawr; ac y mae Speed yn dyweyd ei fod, o herwydd ei henafael, a nifer ei ddynion dysgedig, yn cael ei gydnabod yn rhiant (*parent*) holl fynachdai craill y byd." Mae William o Malmsbury, yr hwn oedd yn byw yn suan ar ol y *Norman Conquest*, yn sierhau, nad oedd, hyd y nod, yn ei amser ef ond ychydig olion o'i orwycheder henafol yn aros; yr oedd, medd efe, gynnifer o eglwysi adfeiliadig (*ruined*) a'r fath bentyrâu mawrion o ysbwriel (*rubbish*) na cheid eu bath yn un lle arall. Mae Leland yn dyweyd o barthed iddo, yn amser Harri VII. (1500 O.C.), "fod esgyrn y mynachod, yn nghyd â darnan o'u dillad, wedi cael eu troi i w neb y tir gan yr erydr wrth aredig, a hyny yn amser rhai personau ag oedd ynt yn fyw y pryd hynny; hefyd fod peth arian Rhufeinaidd wedi eu cael."—*Panorama of North Wales*, page, 82.

* Geoffrey.

Rhufain." HyNy yw, eu bod i fedyddio mabanod, oblegyd beth arall oedd yr "Eglwys santaidd apostol-aidd" hono yn wneyd? Mae Thierry,* yr hwn ydym wedi ddyfynu eisioes, yn rhoddi, yn sylweddol, yr un esboniad ar yr hawliad hwn, pan mae yn dyweyd fod y Cristionogion Prydeinaidd hyn yn gwrthod credu "damnedigaeth anfaddeuadwy y mabanod ag oeddynt yn marw yn ddi-fedydd." Ac mae y "*Fabian's Chronicle*" yn gosod pob esboniad arall yn ddisynwyr, pan yn sicrhau fod Augustine yn gorchymyn, "*Fod i chwi i roddi Cristionogaeth i blant,*"—ystyr yr hyn yw, "fod i chwi roddi iachawdwriaeth i fabanod trwy eu bedyddio hwy." Ni ellir rhoddi ystyr arall i'r geiriau heb wneuthur camwri a phobffaith adnabyddus a ddaliai gyssylltiad a'r amgylchiad. Gregory, gan yr hwn yr anfonwyd Augustine i Loeigr, ychydig cyn y cyfnod hwn a basiodd ddeddf fel y canlyn:—"Bydded

*Mae yr hanesydd diduedd uchod yn dwyn y dystiolaeth werthfawr ganlynol i henafiaeth a phurdeb ffydd Cristionogion Prydeinig y chweched, yn nglyd a'r canriffoedd o flaen bwnw. Y mae yn cofnodi hanes boreol y Bretagne yn Ngogledd Orllewinol Ffrainc, "lle yr oedd y Britons neu Brotons wedi cymmeryd noddfa rhag eu goresgynwyr Saxonaid," ac y mae yn myned yn mlaen i ddyweyd am danynt,—"wedi bod yn Cristionogion am rai oesau, ac feallai y Cristionogion mwya selog yn y byd, yr oeddynt wedi dyfod i Gaul, a chyda hwy atkrawon mwy dysgedig a gwybodus na'r rhai oedd yn barod yn y Dalaeth bell, yn yr hon y sefydlasant. Hwy a burasant ffydd hen drigolion y wlad, yr hon hyd y pryd hynny oedd yn hynod anmherffaith; hwy a aethant ac a bregethasant yn rhâd yn y tiriogaethan cylchynol; a fel yr oedd eu cenadol yn dangos nad elw personol oedd newn golwg ganddynt. yn derbyn dim gan neb hyd y nod ymborth a diod. Yr oeddynt yn nihob man yn cael eu croesawi yn fawr. Darfu dinasyddion Vennes ddewis Brython mudedig yn esgob (gweinidog) iddynt; ac yr oedd y Brythoniaid eu hunain yn ordeinio esgobion mewa amryw drefydd yn eu gwlad newydd, lle nad oedd un wedi bod erioed o'r blaen. I arsu iddynt ffurfio eu crefydd yr un modd ag y darfu iddynt ffurfio eu sefydliad gwladol heb ofyn caniatâd neu gynghor unrhyw allu tramor arall." *Norman Conquest, book I.* Tystiolaeth fwy pendant na hon, ni allem ddymuno gael, o barthed symlrwydd, difrifoldeb a sêl y Cristionogion Prydeinig Cyntefig. A dynion fel hyn oedd y rhai yr oedd y mynach Rhufainig, Augustine yn sychedu am eu distrywio. Mewn gwirionedd y mae Duw a wna farn ar y ddaiar.

i'r holl blant ieuanc gaeł eu bedyddio, fel y dylent gael, yn ol traddodiad y Tadau;" ac nid oedd ond peth naturiol i'w ddisgwyl y buasai gwrthwynebiad i'r meistr mewn pwnc mor bwysig, yn cynhyrfu digofaint y gwas balch hwn o eiddo y Pab. Felly pan ddarfu i'r Cristionogion Prydeinig hyn o Fangor wrthod "*rhoddi Cristionogaeth i blant,*" wrth archiad yr Eglwys Santaidd Apostolaidd Rufeinig, eithr mewn modd duwiol i ddewis "nuddhau i Dduw yn fwy nag i ddynion," darfu iddynt gynhyrfu digofaint mab i'r Eglwys hono, gweithredoedd yr hon a'i gwnaeth "hi yn feddw ar waed y saint, ac ar waed merthyron Iesu," (Dad. xvii. 6.) Mae ei holl hanes yn un o erlidigaeth; ond, bendigedig fyddo Duw, y mae ei diwedd yn agos a'i barn nid yw yn oedi, (Dad. xviii. 8.)

Yr oedd rhai pynciau eraill, yn nghylch y rhai yr oedd y Cristionogion Prydeinig hyn ac Augustine yn gwahaniaethu, y penaf o'r rhai hyn oedd y cyfnod i gynnal y Pasc; ond gan na ddaliau y pethan hyn ond cyssylltiad pell â'r amgylchiad, mor bell ag y mae yn perthyn i'r Bedyddwyr, nid oes angen eu holrhain yma. Digon yw dyweyd am yr holl drafodaeth, i un o sefydliadau mwyaf pwysig yr oes hono gael ei ysgybo oddiar wyneb y ddaiar o herwydd gwrthod ym-ostwng i'r Pab.

Er fod yn amlwg fel hyn fod bedydd mabanod wedi ymdaenu yn helaeth yn y Gorllewin yn y canrif hwn, etto yr oedd bedydd y crediniol yn flynu yn y Dwyrain, ac hyd y nod yn yr Aipht. Yr oedd dynion ffyddlawn, yma a thraw, yn ymdrechu dros symlrwydd cyntefig, ac heb ddysgu etto dychrynu rhag y Pab o Rufain, yr oeddynt yn sefyll i fyny yn wrol i amddiffyn yr hen wirionedd. Yn mhllith y rhai hyn, yr oedd Adrianus, gweinidog yn Ngorinith, yn sefyll yn neillduol o uchel. Nid yn unig fe ddaliodd wrth yr arferiad cyntefig, ond fe wrthwynebodd fedydd mabanod, trwy wrthod eu bedyddio eu hunan, a thrwy

hefyd ddarbwyllo pawb ag 'roedd ganddo ddylanwad arnynt, i wrthod bedydd iddynt. Fe gafodd mewn canlyniad i hyn, ei gyhuiddo gan y Pab Gregory, wrth John, gweinidog, yn Larissa, a'i gyfrif yn euog o'r trosedd "o droi ymaith blant ieuauc oddiwrth fed-ydd, a gadael iddynt farw hebddo," am yr hyn y daethant yn ei erbyn fel troseddwr mawr. Yr oedd Gregory wedi ysed yn ddwfn i'r twyll Augustinaidd o ail-enedigaeth bedyddiadol; ac o herwydd hyn ei siomedigaeth fod dyn etto i'w gael, yr hwn a feiddiai ddal at y commisswn Efengylaidd,—“Y neb a gredo ac a fed-yddier a fydd cadwedig.” Ei amcan oedd, dodi bedydd yn lle ffydd, a gwneyd y seremoni allanol yn drwydded i'r nefoedd. Mae y ddyfais hon—y traddodiad dynol hwn, wedi parhau o'r dydd hwnnw hyd yn awr, neu uwchlaw mil o flynyddoedd.

Yr oedd ymlyniad cyffelyb wrth yr ymarferiad apostolaidd yn parhau yn yr Aipht mor ddiweddar a'r flwyddyn 670. Mae awdurdod ag y gellir ymddiried iddo yn hysbysu “fod bedydd Crist, ar ol pregethiad ffyld mewn dull cywir yn cael ei arferyd yn yr Aipht, ac yn y fath barch, fel darfu rhai gwledydd eraill adferyd y grefydd Gristionogol, yn ol en hesiampl hwy (yn yr Aipht) y rhai oedd ynt fel hyn yn gwahaniaethu oddiwrth Eglwys Rufain, ac a osodasant grefydd ar ei sail gyntaf apostolaidd. Hyd y nod yn yr Hyspaen, nid oedd ffydd gyntefig wedi darfod, oblegyd yr ydym yn cael fel Isidore, o Seville, yn nghylch y flwyddyn 610, yn cyhoeddi traethawd ar y Gosodiadau Eglwysig (*Church Institutes*), yn yr hwn y mae yn defnyddio yr iaith ganlynol:—“Mae bedydd yn gynnwysedi a soddiad, yn arddangosiad o gladdedigaeth Crist, ac o ddadsuddiad, yn arddangosiad o'i adgyfodiad.”

Ond yn y Gorllewin, lle yr oedd awdurdod y Pab—Dyn newydd Pechod, yn cael ei arferyd yn fwy uniongyrchol, yno yr oedd y newydd-beth, sef bedydd mab-

anod yn cwrdd â hynawsedd, o'r braidd heb un rhwystri. Fe ddaeth yn ddefod (*fashion*) llysoedd, ac a drawsfeddiannodd yn raddol ddylanwad ac awdurdod deddf Genedlaethol. Mewn gwirionedd, y mae yn ammheus a fuasai byth yn dyfod y peth ydyw yn awr, a'r peth ag mae wedi bod am rhyw 1200 o flynyddoedd, ond trwy nodded y llywodraethwyr gwladol. Y Llywodraeth ac ~~nid~~ egwyddor nac ~~Ys-~~ grythyr sydd wedi ei wneyd y peth ydyw; ac nid oes ynom unrhyw betruster i ddyweyd, na fuasai byth wedi byw mewn unwedd oni bai cefnogiad ac amddiffyniad *guleidiadol*. Pe buasai wedi cael ei adael i'w hawliau cynhenid—pe buasai wedi gorsod ymddibynu ar ei haeddiannau ei hun, heb gael ei gynnorthwyo gan wénau dau-ddyblyg Cæsar, buasai wedi myned ffordd yr holl ddaiar yn mhell cyn hyn, ac wedi suddo i ebargoiant, yr hyn etto fydd ei dynged olaf ef. Esgeulustra o'r Beibl a roddodd enedigaeth iddo; ond lle bynag y daw y llyfr hwnw yn ddeddf meddwl y byd Cristionogol, o'r ailiad hwnw fe fydd yn marw.

O'r braidd y gwnaeth y newydd-beth mabanaidd hwn, yn un rhan o'r byd Cristionogol, ymdaenu gyda chymaint o effaith ag y gwnaeth yn Lloegr. Yn y canrif hwn yr oedd yn cadw lle uchel yn neddf-wneuthuriad y cyfnod hwnw, ac ymddengys nad oedd brenin yn wrthwynebol i roddi lle iddo yn ei ddeddf lyfr. Darfu Ina, brenin y Saxonaid Gorllewinol (Berkshire, Hampshire, Wiltshire, &c., i Cornwal), wneyd deddf yn mhlith deddfau eraill, tua'r flwyddyn 694, "fod y plentyn i gael ei fedyddio o fewn cylch 30 diwrnod ar ol ei eni, ac os na, bydd i'r esgeulustra gael ei goshi â dirwy o ddeg-swllt-ar-ugain,* ac os bydd efe farw cyn cael ei fedyddio, bydd yn fforffedu yr oll a berthyn iddo." Yma yr oedd y brenin yn llesaru dros yr offeiriad, ac yn gwneyd yn drosedd cospadwy, yr hyn

nad oedd Crist na'i Apostolion wedi ei orchymyn yn unman. Mae'n amlwg fod y Brenin Ina hwn yn bawen i'r offeiriad, a darfu iddo yn ynsyd feddwl ei fod yn gwneuthur gwasanaeth i Dduw trwy draws argymmeryd awdurdod na roddodd Duw i un dyn erioed. Etto y mae dylanwad *eglwysig* yn amlwg yma, ac y mae ymostyngiad y brenin i'r dylanwad hwnw, yn profi tuhwnt i bob ammheuaeth resymol gynnyddiad dylanwad yr Eglwys Rufeinig yn neddf-wneuthuriad Lloegr.* Yr oedd hyn yn ymadawriad distaw oddiwrth pob apeliad at yr Ysgrythyr, a'i drosglwyddo oll at y llywydd gwladol, yr hwn fel hyn mewn modd tawel a gafodd yr awdurdod o fod yn ben yr Eglwys. Ond yr offeiriad oedd wrth wraidd yr holl drafodaeth, ac ni wnaeth Ina ond cyhoeddi ewyllys ei arglywydd yn Rhufain, yr hwn oedd fwy nag ef.

Mae yn syndod fel darfu i'r newydd-beth—bedydd mabanod brofi ei hun yn yr oes lac ac annwybodus hon, etto, hyd y nod, y pryd hyn, yr oedd bedydd o ran ei ddull yn eael ei gadw yn ei burdeb dechreuol. Wedi'r cwbl, *bedydd* ydoedd o hyd, ac nid *taenelliaid*. "Yr oedd Augustine a Panlinus," medd *Foxe the Martyrologist*, y pryd hyny yn bedyddio mewn afonydd, ac nad mewn *fons cyssegredig*." Y mae Gregory o Rufain yn ysgrifenu at Eulogius, o Alexandria, yn hysbysu ac yn llawenhau, "fod, ar gadwad gwyl genedigaeth ein Harglywydd, yr hwn a gymmerodd le yn ol yr *indiction* cyntaf hwn uwchlwm 10,000 o Saeson wedi cael eu bedyddio gan ein brawd hwn a'n

* "Usage prevailed among the Saxons in ecclesiastical as much as it did in secular affairs; but which required the express sanction of the legislature was determined in councils, synods, or as they were then called circenots; which were summoned, either by the King's authority or by the archbishop of Canterbury. The first councils of any importance among the Saxons was summoned A.D. 664, by Oswi, Brenin Northumberland, for the purpose of settling the time of keeping Easter, when it was determined that it should be kept after the Roman manner." Crabb's History of English Law, chapter, 2.

cyd-esgob," sef Augustine.* Mae ysgrifennwr diweddar ar hanes yr Eglwys, yr hwn sydd offeiriad o'r Eglwys Sefydledig, a'r hwn ellir gymmeryd fel tystiolaeth anmhartiol ar y pwnc hwn, yn dyweyd fod bedydd yr amseroedd hyny, yn cael ei weinyddu trwy drochiad. Pan yn cofnodi gweithrediadau cymmanfa (*synod*) a gynnaliwyd yn Calcwith, dan yr Arch-esgob Wulfred, O.C. 816, mae yn dywedyd, "fod yr unfed ar ddeg rheol yn dangos fod bedydd, yn gyffredin yn cael ei weinyddu trwy drochiad, gan ei bod yn condemnio taenelliad fel newydd-beth." † Os fel hyn yr oedd yn bod yn y nawfed canrif, o'r braidd y gellir tybied fod *taenelliad* yn cael ei arfer a'i gymhell gan Augustine yn y chweched a'r seithfed canrif. Ac mae y ffraith, fel y mae yn cael ei osod allan gan Foxe, wedi ei ddyfynu yn "*Adam Taylor's Church History*," fod y 10,000 uchod wedi cael eu bedyddio gan yr esgob Rhufeinig, yn yr afon Swale, yn *Yorkshire*, yn brawf cyfochrog mai trochiad, ac nid taenelliad, oedd y dull yn yr oesoedd hyny. Mae yn canlyn, gan hyny, mor belled ag 'roedd unrhyw ddadl fedyddiadol yn bodoli yn y cyfnod hwnnw, nad oedd ganddynt unrhyw gyfeiriad at y dull, ond at ddeddf newydd Rhufain yn rhoddi "*Cristionogaeth i blant*," trwy eu derbyn i sedydd. Yr oedd yn hawlio trochiad ac nid *taenelliad* (yr hwn oedd y pryd hyny yn hollol anadnabyddus) i'r maban yn lle un yn credu.

Gyda golwg ar yr ymrafael ffol a gwarthus, a barhaodd rhwng esgobion Rhufain a Chaercystenyn, am y titl cymhen-falch o esgob *cyffredinol*, ni wnaeon sylw o honi. "Nod y bwystfil" ydoedd, ac fe ddarfu iddo fe, yr hwn a ymfrostiodd yn y meddiant o hono yn hollol brofi ei *hawl* i'r rhagoriaeth gwaradwyddus.

* *Indiction*, hyspysiad, cyhoeddiad; cylch (mewn amserryd iaeth) o 15 mlwydd, a sefydlwyd gan Cystenyn Fawr yn y flwyddyn, 313 er cof am y frwydr fawr a ennilodd efe ar Ffachsen Wledig

† *Church History*, by J. A. Baxter, M.A., perpetual Curate of Christ Church, Coseley, page 147, (Second Edition.)

Y mae hyn mor wrthwynebol i bob peth sydd yn ostyngedig yn y ffydd Gristionogol, fel y darfu iddo lanw ei feddiannydd â balchder ffiawd, fel yn suan iawn y darfu iddo “ymddyrrchafu goruwch pobpeth a elwir yn Dduw, neu a addolir; hyd onid yw efe, megys Duw, yn eistedd yn nheml Duw, ac yn ei ddangos ei hun mai Duw ydyw,” (2 Thes. ii. 4).*

Mae un amgylchiad arall a gymmerodd le yn y canrif hwn yn haeddu sylw, hyny yw, ymddangosiad Mahomet neu Mahomed yn Arabia, cenadaeth yr hwn, fel crefydd wahaniaethol, sydd yn dyddio o Gorphenaf, 16, 622 o O.C. Mae ef, yn gyffredin, wedi cael ei ystyried fel “gau broffwyd” llyfr y Dadguddiad (Dad. xvi. 13; xix. 20; xx. 10), ae fel gwrth-ran (*counterpart*) Dwyreiniol “y bwystfil” yn Rhufain. Mae ei fod ef, a’i ganlynwyr, wedi bod yn fflangell ofnadwy i’r Eglwys, yn bwne o hanesyddiaeth tuhwnt i ammheuaeth, ond nid ydyw yn cael ei gadw mewn côf, yn ddigonol, fod esmwythdra, ysbryd cynhenus, ac anffyddlondeb yr eglwysi Dwyreiniol wedi gwahodd os nid creu y fflangell, yr hon y darfu i’r nefoedd gyflawn ganiatâu i ymddangos er en cospedigaeth haediannol. Oblegyd fel y darfu i’r Pab o Rhufain darddu allan oddiwrth gnawdolrwydd yr Eglwys Orllewinol, felly y darfu i Mahomed gyfodi allan o lygredigaeth dychrynllyd yr Eglwys Ddwyreiniol; ae mae y ddau, fel eu gilydd, yn arddangos y ddeddf gyffredinol, sef lle bynag y byddo dyfroedd llygredig a llonydd, y ceir yno yn wastad ffrogaod a llyffaint. Bydded i’r eglwysi presenol gymmeryd rhybydd. Mae “y bwystfil a’r gau broffwyd” yn eyhoeddi fod pob ymadawiad oddiwrth wirionedd syml yr Efengyl—pob dynesiad at falchder bydol, a phob cydsyniad a ehyfeiliornad er mwyn budd a lles presenol, y bydd iddynt yn an-

* “Ein Harglwydd ‘Dduw y Pab,’ oedd yn synydd yn cael ei hawlio gan y Pab o Rutain, ac mae y “*canon law*” yn ei ganiatau etto, oddieithr ei bod wedi ei chyfnewisid yn ddiweddar.

ffaoledig ddwyn eu cospedigaeth eu hun, nes o'r diwedd y bydd *triflers* gyda pethau dwyfol "yn cael eu rhoddi fyny i gred u celwydd" (2 Thes. ii. 11). Gyda yr eithriadau lleiaf, y mae saith Eglwys Asia, Eglwysi Colosse, a Galatia, yr Eglwys yn Jerusalem, yr hon "ydyw ein mham ddaiarol ni oll," gydag amrywiol eglwysi Cristionogol eraill yn y parthau eang hyny, wedi holol ddiflanu oddiar wyneb y ddaiar ers amser maith bellach. Yn gwrrthod gwrando ar gynghorion tyner y Gwaredwr cariadlawn i wneyd "y gweithredoedd cyntaf," hwy a suddasant o lygredigaeth i lygredigaeth, hyd yn rhy ddiwerth ac annuwiol i'w goddef yn hwy, fe'u hyswyd yn bentwr o adfeilion gan ddiluw tanllyd, sel ynfyd-grefyddol Mahomedaniaeth; ac mae y geiriau dychrynllyd hyn wedi eu hysgrifenn ar eu gweddillion golosgawl, megys mewn llythyrenau o fflamiau—"A'r holl eglwysi a gânt wybod mai myf yw yr Hwn sydd yn chwilio yr arenau a'r calonau; ac mi a roddaf i bob un o honoch yn ol eich gweithredoedd," (Dad. ii. 23.)

Dyna oedd cyflwr gwarthruddol yr Eglwys Dwyreiniol pan ymddangosodd Mahomed. "Yn wir," medd Washington Irving, yn ei hanes ddyddorol o fywyd y proffwyd, "yr oedd y rhwygiadau a'r anghydfodau chwerwon yn mhlith y Cristionogion Dwyreiniol wedi anmharu eu barn o barthed cywirdeb y ffydd (*orthodoxy*), gwanhau en sel, ac wedi eu gwneuthur yn dueddol i gael eu harwain ymaith gyda hawdd-der gau athrawiaethau newyddion." Beth raid fod angerddoldeb eu cyflwr drygionus, en sefyllfa gnawdol, lygredig, pan y gallai yr un ysgrifenydd ddyweyd am foren oes Mahomed, a'i athrawiaethau enawdol, sef "fod y ffydd ag oedd ef wedi ei haddysgu hyd yn hyn, yn burach na'r un cedd yn cael ei dal allan gan gau-Gristionogion Arabia?" Yr oedd yr enw Cristion wedi dyfod yn ddiareb ac yn wawd, a Mahomed oedd y flangell at y rhai anffyddlawn

hyn, sef, y rhai oedd wedi “gadael eu cariad cyntaf.”

Onid oes yu hyn oll wers i eglwysi presenol Prydain? At beth mae eu *balchder* yn tuedd yn eu hadeiladau gorwych, gyda chlochdai uchel a phin-aclau diddefnydd, y rhai sydd yn mhob man yn britho y wlad? I ba beth mae en *parchusrwydd*, yn yr hwn yr ymfrostiant, yu arwain, pan mae dynion yn cael eu hanrhymdeddu yn ol eu cyfoeth, a'u hystyried yn gymhwys i swydd mewn cyfartaledd i swm eu harian? Ac at beth mae eu *cymmundebed agored* yn cyfeirio, ond at sefyllfa pethau lle y caiff llwyddiant a budd presenol fod yn rheol, ac ufudd-dod cyflawn a manwyl i Grist yn eithriad? Bydded iddynt ar bob cyfrif ystyried! Os bydd iddynt barhau yn falch, yn fyddol, ac yn llac; os bydd iddynt yn ymarferol ddewis, “yr anrhydedd sydd yn deilliau oddiwrth ddyn,” gallai y caiff rhyw fflangell gyffelyb ganiatâd i’w dwyn yn ol i edifeirwch ac at y Bibl.

CANRIF YR WYTHFED.

“**Y**n nechreuaad yr wythfed canrif, yr oedd yr holl fydd Cristionogol (*Cathòlic*) mor druenus ac annuwiol ag y gellir dychymmygu am dano. Yr oedd y gam-drefn resynol, o gymhwys o wyddoriaeth Iuddewig at grefydd syml Iesu wedi cymmeryd y llywodraeth oddiar ei sylfaen naturiol, a darfu ’r holl deyrnasoedd ddymchwelyd i un pentwr mawr o adfeilion. Pa le bynag yr oedd cysundrefn o ben-arglwyddiaeth, llywodraethiad eglwysig yn dyfod, yr oedd llywodraeth-wyr gwladol yn fuan yn canfod y dylai y rhai a gymmerent arnynt arolygu dynolryw, gael eu harolygu eu hunain; a o’roedd yn rhaid iddynt sefydlu rhyw hawliau newyddion dros eu deiliaid er gwrthbwys o’r tywysogion ymgyngrheirio a’r goresgynwyr per-yglus hyn, ond yr oedd tra-arglwyddiaeth grefyddol

yn cael ei chryfhau gan gyngreiriau tramor, yn tueddu tuag at lywodraeth gyffredinol, yr hon yn y diwedd a wrthbwysodd lywodraethau gwahanedig. Dyma y Gristionogaeth a ddistrwyiodd yr ymerodraeth Rufeinig."

Fel yna y mae Robinson mewn dull galarus, yn ysgrifenu yn ei "*Ecclesiastical Researches*" am gyflwr "truenus" ac "annuviol" y byd Cristionogol, gydag agoriad yr wythfed canrif; ac mae y dystiolaeth hon yn cael ei chadarnhau gan Mosheim, yr hwn sydd yn sylwi, "Fod llygriad moesau, yr hyn oedd yn dianrhycheddu yr offeiriad yn y canrif blaenorol, yn cynnyddu yn lle lleihau yn yr un presenol; ac yn arddangos ei hunan yn y dullweddau mwyaf ffiidd yn y taleithiau Dwyreiniol a Gorllewinol." Ac mae'r hanesydd hwn yn ychwanegu, "Ac ni allasai yr amrywiol ddeddfau a ddygydd i fodolaeth yn eu herbyn gan Carloman, Pepin, a Charlemagne, roddi terfyn i'w penrhyddid anystyriol, na chwaith ddwyn oddiamgylch eu hedifeirwch."

Gyda'r fath offeiriad,—dysgwadwyr, y rhai a g 'roedd eu holl fywyd yn un arddangosfa fawr o benrhyddid cnawdol, beth raid fod sesyllfa yr Eglwys ei hunan? Gyda bugeiliaid, ymddygiad gwastadol y rhai oedd yn waradwydd cyffredin, ac yn wawd cyhoeddus, fe fuasai mor ofer dysgwyl Eglwys bur—Eglwys wedi ei ffurio ac yn cael ei rheoleiddio yn ol ordinhadau Duw, ag fyddai dysgwyl cael awyr pur ac iachus yn mhlith beddau y meirw. Yr oedd yr offeiriad a'r bobl yn halogedig, a gellir dywedyd, bron am yr holl Eglwys yn y cyfnod hwn, gyda'r gwirionedd cadarnaf, "o wadn y troed byd y pen, yr oedd archolion a chleisiau, a gweliau crawnlyd." Yr oedd yr Eglwys yn dŷ aflan y gwahan-gleifion, ac nid oedd y preswylwyr aflan a ymsymudent o amgylch ond dangos pa mor auaddas oeddynt i drigo "yn nhir y rhai byw."

Meewn canlyniad i hyn yr oedd bedydd y crediniol yn cael ei drafod gydag anmharch cynnyddol, ac fe aeth, o'r braidd, yn hollol o'r golwg, o'r byd Cristionogol. Yn unig, yma a thraw, mewn lleoedd neillduedig, a chonglau pell,—yn mhell oddiwrth y canolbarthau poblogaidd a *fashionable*, yr ydoedd yn cael lle i roddi gwadn ei droed i lawr. Yn cynnwys, fel mae yn rhaid iddo yn wastad wneyd, ffydd *bersonol* yn y Gwaredwyr, ac ymlyniad *gwirfoddol* wrth ei ddeddfau Ef, fe ddaeth, o'r holl ddefodau crefyddol, y fwyaf anmhoblogaidd a gwrthwyneblyd. Yr ydoedd (bedydd y crediniol) yn cael ei wrthwynebu gan yr offeiriad a'r bobl; gan yr offeiriad am ei fod yn hōni awdurdod uwch na'r eiddo ef; a chan y bobl, am ei fod yn ol eu tyb ffol hwy yn gwadu *iachawdwriaeth mabanod*. Obledyd gan fod y twyll Augustinaidd o ail-enedigaeth yn y bedydd wedi ymdaenu yn mhlith pobl, y rhai a gredent yr offeiriad yn hytrach na'r Bibl, fe ddaeth yn erthygl yn nghredo profsedig y byd Cristionogol, gan fod bedydd yn angenrheidiol i ail-enedigaeth, ao fod y nefoedd yn ymddibynu ar yr ail-enedigaeth yma i ddyn, ac oni fyddai i'r maban gael ei fedyddio, na allai *gan hyn* gael ei ail-eni; ac oni fyddai iddo gael ei ail-eni, na allai fod yn gadw-edig; o ganlyniad, yr oedd gwrthwynebwyr bedydd mabanod yn cael eu cyfrif gan y lluaws annwybodus, fel yn wrthwynebwyr i iachawdwriaeth mabanod; ac o herwydd hyn yn cael eu cashau gyda chasineb creulawn ao adwythig. Fel hyn fe ddaeth yn bwnc o angenrheidrwydd ac o gallineb cyffredin i gilio i leoedd cymharol anngrysbell, tuhwnt i gyrhaedd, neu o leiaf, tu allan i awdurdod yr erlidigaeth poblogaidd; ac yno, yn yr encil-leoedd dirgelaidd hyn, i ymlynu yn ddiysgog, wrth y gwirionedd, ac i'w gadw rhag cael ei ddiffoddi yn hollol o blith dynion. Ac fel hyn y darfu cefnogwyr bedydd y crediniol ym-neillduo, ac i'r ffyddlondeb hwn yr ydym yn ddyledus

trwy Dduw, fod yr ordinhad Gristionogol henafol o ymroddiad personol i'r Gwaredwyr, trwy gyffelybiaeth a phwyntiedig o'i farwolaeth ac o'i adgyfodiad Ef, wedi cael ei diogelu hyd yn awr yn y byd. Yr oedd yr ymllynwyr anrhymeddedus hynny. wrth wirionedd pur Crist, yn gallu gadael llysoedd, dinasoedd, a thyrfa-oedd defodol (*fashionable*), ond ni allasant a dael ffydd etholedigion Duw; yr oeddynt yn llawen, yn gallu aberthu cymdeithas y moesgaryddion (*polished*), manteisicn swydd, a'r holl ffyrdd i gyfoeth ac anrhymeddedd daiarol, ond ni allent aberthu eu Gwaredwyr, eu cyd-wybodau, na'u Duw. Rhodder pob anrhymeddedd i'r cyfryw ddynion, "y rhai nid oedd y byd yn deilwng o honynt." Idd eu nheillduedigaeth fynyddig, idd eu sel hunan-ymwadol, a'u cariad annifoddadwy at wisionedd Dwysfol, yn nesaf i Dduw, yr ydym ni yn ddyledus am ein rhyddid, am ein crefydd, ac am ein Biblau. I bob golwg dynol, oni bai'r ymddygiad hwn o eiddo y fath ddynion, buasai yr oll sydd gys-segredig a santaidd, er ys amser maith cyn hyn, wedi eu halltudio oddiar wyneb y ddaiar. Hwy oeddynt wirioneddol "halen y ddaiar," ac oni bai eu ffyddlondeb diysgog hwy, fel offerynau wedi eu defnyddio gan Dduw y gwirionedd, buasai ein byd ni wedi myned yn esgyrn-dy, yn Gehenna, ac yn sedd mawr agored, yn llawn o esgyrn dynion meirw, yn nghyda phob astendid.

Yn mhliith y dynion ffyddlawn hyn, mae gweddillion gwasgaredig y gymdeithas ag oedd yn Mangor, a ddisgrifiwyd yn y canrif blaenorol, yn haeddu lle anrhymeddedus. Obledyd er fod y sefydliad gwerthfawr hwnw wedi ei holol ddistrywio, llawer o'i aelodau wedi eu lladd, a'r gweddill wedi eu gwasgaru, etto, fe fyddai yn groes i bob ffaith adnabyddus, o'r un natur, i dybied, fod eu hegwyddorion wedi holol ddiflanu. Yn ol y eyfrifon goreu sydd genym ar y pwnc, yr oedd yn Mangor, 2100 o "fynachod;" ac

o'r rhai hyn yr oedd 1200, yn agos i le yr ymladdfa rhwng y Brythoniaid a'r Saxonaid, ac ni d'i siangodd onid deg-a-deugain o honyn. Etto, beth a ddaeth o'r deg-a-deugain hyn, yn nghyd â'r 900 arall a arosant yn Mangor? Y casgliad teg yw, iddynt ym-neillduo eso eu gilydd, neu fyned yn wasgaredig i amddiffynfeydd mynyddig Cymru, lle y cawsant ddiffynfa iddynt eu hunain, ac i'r ffydd, ag oeddynt yn gadw yn anwylach na bywyd. Yno, yn ol pob tebyg, y darfu iddynt sierhau cartrefle, a dyfod yn *Waldensiaid Prydeinig*—yn warcheidwyr egwyddorion y Bedyddwyr, trwy yr oesau hynny pan ydoedd tywyll-wch Pabyddol yn dallu meddyliau pawb eraill trwy holl barthan Gorllewinol a Dwyreiniol y byd Ewrop-aid. Mae Dr. Benedict,* yn dyweyd, "Mae yn drasir am y Bedyddwyr Cymreig, fod eu hegwyddorion wedi byw yn gysson yn en nheilldueddau mynyddig, o'r oes apostolaidd hyd yr amser presenol, er nad oedd y bobl bob amser yn ymgynnull mewn Eglwysi. Yr oedd eu gwlad yn eu golwg yn Piedmont arall, lle yr oedd y tystion dros y gwirionedd wedi cael diffynfa ac ymguddfa mewn amseroedd o dywyllwch a choelgresydd cyffredinol. Gyda y gwawriad cyntaf o'r goleuni dychweledig, yn mhell o flaen y cyfnewidiadau eglwysig ar y cyfandir neu yn Lloegr, yr ydym yn canfod y Bedyddwyr Cymreig yn mhlith y diwygwyr cyntaf; ac nid ymddangosent i fod yn newyddianyddwyr yn y gorchwyl, ond hwy a ddaethant allan i amddiffyn en hegwyddorion, ac i ddwyn allan weithrediadau arferol yr enwad, gyda golwg ar eglwysi a chymmanfaoedd, fel rhai ag oedd yn berffaith hyddysg (*familiar*) yn eu hegwyddorion."

Mae y diweddar Mr. Thomas, o Leominster, yr hwn, nid oes un ysgrifенwr diweddar wedi talu sylw manylach nag ef, i'r rhan hon o hanes y Bedyddwyr, yn cadarnhau yr hysbysiad uchod mewn geiriau

* History of the Baptist Denomination, pages 344, 345.

hynod o eglur, “*Yr wyf yn cael fy nhueddu i gredu*” medd Mr. Thomas, “*fod personau yma a thraw, trwy holl dywyllwch Pabyddiaeth, yn mhlith yr hen Frythoniaid ag oeddynt yn meddu gwybodaeth gadwedigol o Grist, er nad oedd ganddynt ddigon o wrolder i ymldangos yn gyhoeddus yn erbyn llygredigaeth cynnyddol yr Eglwys Rufeinig.* Fy marn I *yw fod ymrysoniadau agored cyntaf goleuni Protestan-aidd yn erbyn tywyllwch Pabyddol yn mhlith ein cydwladwyr wedi dechreu yn, neu yn agos i Olchon, ac yn mhell cyn bod yr enw Protestant yn aduabyddus, hyd y nod yn *Germany*.* At hyn gellir ychwanegu tystiolaeth anmhartiol Eglwyswr, yr hwn sydd yn sylwi o barthed ymledaeniad Pabyddiaeth mewn lle arall, ac yn dyweyd,—“*Nid oedd darostyngiad y Cymry, mewn gwirionedd, ond ychydig mwy nag mewn enw.* Yr oedd golygiadau ag oeddynt yn mhell o gyduno â golygiadau yr *Anglo-Italian*, yn parhau yn helaeth i gael eu mhabwysiadu gan ddisgynyddion o ein Heoglws henafolol yu mharthau Gogleddol y Dywysogaeth; ac mae y ffaith yn bob peth ond yn sicr, fod yr Ysgrythyrau Santaidd yn feddiannol ganddynt yn en hiaith frodorol en hunain, yn ein tueddu yn rhesymol i edrych arnynt fel yn meddu mwy o gymmeriad Cristionogol na'r rhai hyn y oedd yn cael eu harfer yn mysgrif eu cymmydogion llai breintiedig.”*

Oiddiwrth y tystiolaethau unol hyn, at y rhai y gellir gwneyd ychwanegiadau mawrion, pe gofod yn caniatau, gallwn yn briodol iawn gasglu y ddau beth canlynol,—Yn gyntaf, Fod y gweddill hwnw o fynachdy Bangor, pan yrwyd hwy o'r eistedd hono o ddysgeidiaeth a duwioldeb, wedi cymmeryd noddfa yn mysgrif mynyddoedd Gogledd Cymru. Yn ail, en bod hwy yn y dirgel-leoedd mynyddig hyn wedi cadw athrawiaethau mawrion a gorchymynion Cristionogaeth

* Baxter's Church History, page 261.

ddechreuol trwy oesaù tywyllion y goelgrefydd Bab-yddol, ac fod y gwirioneddau Ysgrythyrol hyn wedi cael eu dwyn i oleuni ar ol hyny, gan eu hiliogaeth, hyd y nod, cyn y Diwygiad dan Luther. Fel hyn, fedaeth mynyddau Cymru yn amddiffynfa gyssegr-edig i'r gwirioneddau, y rhai yr oedd Pabyddiaeth wedi llafurio yn ofer i'w halltudio oddiar y ddaiar.

Ar gyfandir Ewrop, fe gafwyd amddiffynfa gyffelyb i'r arferiad dechreuol, yn nghlych ymylon ac yn nirl-gel-leoedd y Pyrenees, y rhai sydd yn gwahanu rhwng Ffrainc a'r Yspacn. Asturias, Old Castile, Arragon a Catalonia ar yr ochr Yspaenaidd, Langue-doc, Thoulouse, Rousillon, Narbonne, a pharthau eraill, ar yr ochr Ffrengaid, fuont yn gartrefleoedd i rifedi mawr ag mae Eglwys Rufain erioed wedi eu cyhoeddi yn *hereticiaid*. Mewn athrawiaeth yr oedd-ynt yn mhell o feddu unoliaeth barn, ac i raddau helaeth heb fod yn gywir-farn; eithr mewn un pwnc o arferiad Cristionogol, yr oedd-ynt mor unol â'u gilydd a phe buasent un person, a hyny oedd yn eu gwrthodiad o fedydd mabanod. Ni fedyddient neb heb broffes bersonol o ffydd; ac ar gyfrif eu gwaith yn ail-fedyddio y rhai a ddelai i'w cymdeithas oddiwrth yr Eglwys Babyddol, hwy a alwyd yn ail-fedyddwyr. Y rhai hyn oedd-ynt dadaù y dynion dewrion a ffyddlon hyny, y rhai yn y denddegfed canrif, a gawsant yr enw Albigensiad, a'r rhai a erlidiwyd mor greulon gan yr Eglwys Babyddol. Ac, hyd y nod, yn y canrif hwn, prif offeryn yr Eglwys hono a ddechreuodd y gwaith hwn o dywallt gwaed. Penderfynodd Charlemagne, neu fel mae'n cael ei alw'n gyffredin, Charles the Great, os yn ddichonadwy, i ysgubo yr holl hereticiaid o'r byd; ac yn nygiad oddi-amgylch ei amcan fe ddefnyddiodd gleddyf y llywodraeth i dywallt gwaed dosparth helaeth o'r cyfandir. Gyda medrusrwydd y ryfelwr, a chreulondeb yr annwaraidd-ddyn fe ddarostyngodd, ar ol en gilydd,

y Saxonaid, y *Friseans*, a'r *Huns* i gydnabyddiaeth o'r ffydd Babyddol. Ac er mwyn cyflawui ei gynllun yn fwy effeithiol, fe gymmerodd gynghor eglwysyddion blaenaf yr oes hono, ond yn fwyaf neillduol Alwin, *Abbot*, *Canterbury*, yr hwn a wahoddodd o Loegr; a darfu yr esgobion *duwiol* hyn gynghori ei fawrhydi, na fuasai dim yn profi mor barhaol effeithiol i attal gaugred (*heresy*), a bedydd mabanod. Yna efe a orchymynodd i'r llwythau gorchfygedig, eu bod i gymmeryd eu bedyddio eu hunain, neu ddyoddef marwolaeth, am esgeuluso hyny, ac fod eu plant hefyd i gael eu bedyddio yn nghorff blwyddyn ar ol eu *genedigaeth* neu fod yn ddeiliaid dirwyon trymion.* Yn y dull cythreulig hwn y gosododd efe ran helaeth o'r Cyfandir wrth ei draed, ac yna a alwodd y gwaith yn argyhoeddriad! "Y dyn hwn," medd ysgrifenydd Ffrengaid, "yr hwn a dywalltodd y fath genllif o waed, a yspeiliodd ei nelod o'u hetifeddiaeth, ac sydd wedi cael ei osod gan Eglwys Rufain yn mhlith rhifedi ei saint."

Yn mhlith dyffrynoedd a dirgel-leoedd mynyddig Ffrainc a'r Yspain, fe gafodd *heresi*—yr heresi o ufuddhau i Dluw yn hytrach nag i ddyn, gartrefle am amryw ganrifoedd; a chyda yr eithriad o'r erlidigaeth dan Charlemagne, fe gafodd ei phroffeswyr aros heb eu haflonyddu hyd y flwyddyn 1270. Dros y cyfnod maith hwn, er eu gwahaniaethau o barthed amrywiol byncian eraill, fe gredir oddiar dystiolaeth hynod gref, fod trigolion parthau y Pyrenees yn dal yn ddiysgog wrth yr arferiad o fedydd y crediniol, ac yn y pwnc gorbwysig (*vital*) hwn fe fuont yn dystion ffyddlawn i wirionedd Duw. Yr oedd y *Paterines* yn Itali, a'r Pauliaid yn y Dwyrain, hefyd, yn gadarn yn eu gwrthwynebiad i fedydd mabanod. Mae, hyd y

* Hon ydoedd y ddeddf *gyfreithiol* gyntaf yn Ewrop o blaid bedydd mabanod.

ond, Mosheim, yn addef hyn, pan mae yn dywedyd am y Pauliaid, "Mac'u ddigon amlwg eu bod yn gwrthod bedydd mabanod. Nid oedd ynt yn cael eu cyhuddo o unrhyw gyfeiliornad gyda golwg ar fedydd."

Yr oes hon er hyny, a'i chymmeryd ar y cyfan, ydoedd yn un o "ennill" (*gain*) ac nid o "dduwioldeb." Yr oedd bedydd mabanod yn cael ei gesnogi nid yn unig fel moddion i dderchafu offeiriadaeth lygredig, oud am ei fod yn dwyn "budr elw" i'w coffrau. Fe brofodd ei hunan yn ddyfais ag oedd yn *talu* yn dda, ac fe ddarfu y chwant am aur ei wneyd, o'r diwedd, yn ffynnonell gormesiad arianol ar y bobl yn gyffredinol. Yr oedd rhai o'r offeiriaid mwyaf meddylgar yn canfod y canlyniadau niweidol fuasai y prisoedd mawrion afresymol hyn, yn fuan yn gynyrchu; ac o herwydd hyny, mewn cynnadled o esgobion Prydeinig a gynnaliwyd yn agos i le a elwid y pryd hyny Clonesho, yn y flwyddyn 747, fe benderfynwyd yn mhllith pethau eraill, "nad oedd ynt hwy (yr offeiriad) i gymmeryd arian am fedyddio mabanod." Gellir tybied, oddiar dir teg fod y ddeddf ddoeth hon yn tueddu i wneyd y newydd-beth ei hun yn llawer mwy derbyniol gan y bobl.

Oddiwrth y ffeithiau blaenorol y mae yn hollol amlwg fod bedydd mabanod yn ddyledus am ei led-aeniad, *yn bona*, i gleddyf Charlemagne; fod bedydd y crediniol yn cael ei ystyried yn heresi yn haeddu y gosp drymaf, ac nad dim ond nerth y gwirionedd, a grâs neillduol Duw a gadwodd yr ordinhad fawr apostolaidd hon rhag llwyr ddifodiant yn yr wythfed canrif o'r cyfnod Cristionogol.

CANRIF Y NAWFED.

YR oedd Cristionogaeth wleidiadol yn awr wedi ei gorsedu. Yr oedd yr Offeiriad mawr o Rufain wedi dysod o amgylch Tywysogion y byd Gorllewinol gyda ei ddylanwad dichellgar, nes y daethant yn ddeiliaid (*rassals*) parod iddo, a chyfrifent yn anrhyydedd i gael cyflawni ei arch. Yr oedd "teyrnasoedd y byd wedi dysod yn deyrnasoedd" y Pab o Rufain, yr hwn trwy ei oruchwylwyr diofrydedig a'i gefnogwyr oedd wedi gwneyd y breninoedd Gorllewinol i fod yn greaduriaid hollol o dan lywodraeth yr offeiriad—yn gymaint felly ag y gallasai eu balchder byth ddimuno iddynt fod. Nid oedd eu crefydd (os oedd rhywbeth a feddianent yn deilwng o'r enw) yn ddim amgen na gwers bachgen ysgol oddiwrth y Pab, ac nid oedd holl wrthddrychau eu duwioldeb ffugiol ond cynnifer a hyny o fodau i dderchafu yr eglwys, pen a llywodraethwr yr hon a eisteddai mewn seguryd a gloddest **ardderchog** yn mhrif-ddinas adfeiliadig y byd.

Fel canlyniad rhy naturiol, fe dderbyniodd desodau mwyaf cyssegredig crefydd, ond yn neiliduol yr ordinhad o fedydd, arwyddogrwydd *gwleidiadol* yn hytrach nag *ysprydol*; ac fe wisgodd holl we-waith yr ordinhadau Efengylaidd ymddangosiad dernyn o beiriant, Gwleidiadol, yn fwy na gwasanaeth yn cael ei roddi o galonau deallgar i Reolwr mawr y greadigaeth. Yr oedd hyn yn cael ei gario mor bell, fel y darfu i Lewis, mab Charlemagne, pan geisiodd Harald Klack, brenin bychan Jutland, ganddo ei adferyd ef i'w orsedd, yr hon yr oedd Regner wedi ei ymddfifadu o honi,—y darfu i Lewis addaw cyd-synio ar yr ammod fod Harald i gofleidio Cristionogaeth; ac fel mater o gwrs, ei fod i gymmeryd ei fedyddio. Ar hyn, y cydsyniodd Harald, ac efe yn nghyd â'i frawd, a fedyddiwyd yn Ments, O.C. 826. Dychwelodd i'w wlad ei hun, a dau dduwinydd

o'r Eglwys Babyddol gydag ef; ac fe gafodd y cyd-syniad hwn a'r ammodau a wasgwyd arno gan Lewis, ei anrhydeddu a'r enw argyhoeddiad (*conversion*)! Ond pa fod yr oedd ef yn gwybod beth oedd argyhoeddiad gwirioneddol yn olygu, neu beth oedd bedydd yn gynnwys, ni chafodd, mewn un modd ei wneyd yn bwnc o ymofyniad. Fe ddaeth yn union, yn Gristion *gwleidiadol*; a dyna yr oll oedd yr Eglwys Babyddol yn ofalu am ei gyflawni. Yr oedd hyn yn arddangosiad, pa fath grefydd oedd yn cael ei lledaenu yn y canrif hwn; ac mae yn gwasanaethn i ddangos mor ychydig oedd y bobl yn wybod am fedydd y crediniol, ac mor ychydig oedd y gofal a gymmerid i gadw i'r byd ei arwyddocad gwirioneddol.

Fe barhaodd y Paterines yn Itali, a'r Paulicians yn y Dwyrain yn ansigledig, er yr holl ddirywiaeth mawr oedd yn cymmeryd lle o'u hamgylch. Fe hysbysir, mewn modd credadwy, am y Paterines, fod "y rhai hyny o'u heglwysi, lle yr oedd bedydd yn cael ei weinyddu, yn cael eu hadnabod wrth yr enw, eglwysi bedyddiadol; ac 'roedd yr holl Cristionogion, yn y gymmydogaeth, yn ymdyru i'r cyfryw eglwysi i gael eu bedyddio. Pan ddarfu Cristionogaeth ymledu i'r wlad, yr oedd y bobl yn cyfarfod i addoli lle y gallent; ond yr oedd yr holl ymgeiswyr am fedydd yndyfad i'r eglwys fedyddiadol i dderbyn yr ordinhad." Yn Asia, darfu y Paulicians gymmeryd gafael ar y goddefiad a ganiatawyd iddynt gan yr Ymerawdwr Nicephorus, yn nechre~~s~~ad y canrif hwn, ac a wasgarasant eu golygiadau mor helaeth, nes y daethant yn arswyodus luosog a chryfion, trwy yr holl Ddwyrein-fyd. Ond er hyny, ni pharhaodd hyn yn hir, oblegyd o dan Leo gynddeiriog, cawsant eu hela ar hyd y mynyddoedd; ac o dan yr Ymerodres farbaraidd, Theodora, yn y fl. 842, cawsant ddyoddef y erenlon-derau mwyaf dychrynllyd. Cafodd *can' mil* o honynyt eu rhoddi i farwolaeth gyda holl boenedigaethau

coethedig malais uffernol, ac ymlidiwyd y gweddill ar wasgar i blith y cenedloedd cymddyogaethol. Darsu lluaws o honynt grwydro i Ewrop, lle yr hanasant yr hadau oeddynt yn wrthwynebol i'r uwch-arglwyddiaeth Rufeinig, ac a osodasant sylfeini i amryw eglwysi, gan y rhai yr oedd bedydd y crediniol yn cael ei arfer a'i gadw am oesau cyn toriad allan y diwygiad mawr Lutheriadd.

Yn mhliith y rhai a ymwrthodasant, neu y rhai naddarfu iddynt erioed fabwysiadu bedydd mabanod, fe gymmerodd Hinchmar, Esgob Landan, yn Ffrainc, safle dra uchel. Meddiannodd ef y gwroldeb dynol i wrthod yr arferiad; ac 'roedd ei esgobaeth a'i bobl yn cael eu cyhuddo yn Nghymmanfa Accinicus o beidio bedyddio plant. Cymmerodd hyn le o gylch y flwyddyn 850. A chan fod y dyn annibynol hwn wedi bod yn cael ei ddifrio gan Brotestaniaid a Phabyddion, mae yn nesaf i sicrwydd ei fod ef yn beiddio gwahaniaethu oddiwrth y ddau ddosbarth trwy wrthod bedyddio mabanod annwybodas yn ddeiliaid ffydd, yn nghylch yr hon ni allent feddu un math o wybodaeth.

Ond tra mae y profion tuhwnt i ammheuaeth fod bedydd mabanod wedi ymledu yn ddirfawr yn y canrif hwn, eto y mae yr un mor sier mai bedydd oedd yn cael ei arfer ac nid taenelliad. Er fod yr eglwysi wedi myned yn mbell oddiwrth y gwirionedd o barthed i ddeiliaid bedydd, er hyny, yr oeddynt wedi parhau yn ffyddlon gyda golwg ar y dull. Fe brofwyd hyn yn ein gwlad ni, gan gynnadledd neu gymmanfa daleithiol a gynnaliwyd yn Calcnith, dan Wulfred, Arch-esgob Canterbury, yn y flwyddyn 816; ac o ffynonellau eraill o'r un natur. Yr oedd y ddadl (mor belled ag 'roedd un yn bod hefyd) yn gorwedd rhwng y maban ac un mewn oedran (adult); ac nid rhwng taenelliad a throchiad; ac fe ddangosir, mewn rhanau dyfodol o'r hanes byr hwn, fod taenelliad wedi gweithio ei ffordd i'r Eglwys trwy newydd-

bethau (*innovations*) araf a graddol, yr hwn bob yn ychydig ac ychydig a argymmerodd le ag oedd yn perthyn yn gýfiawn i ordinhad llawer mwy darluniadol ac arwyddluniol.

Mae Walafridus Strabo, yr hwn oedd yn byw yn y canrif hwn, yn ysgrifenu fel y canlyn:—“Fe ddylid sylwi fod y grâs bedydd, yn yr amser cyntefig, yn arfer cael ei roddi i'r rhai hyny *yn unig* ag oeddynt wedi cyrhaedd y fath addfedrwydd corff a meddwl, fel y gallent ddeall beth oeddynt freintian (*benefits*) bedydd, beth oedd yn cael ei gyffesu a'i gredu; ac yn ddi-weddaf beth oeddynt y pethau ag oeddynt i gael eu cyflawni a'u cadw gan y rhai hyny ag oedd yn cael eu hail-eni yn Nghrist. Mae Colomesius, fel y mae yn cael ei ddyfynu gau ysgrifenydd arall, yn sylwi fel y canlyn ar y frawddeg hon—“Oddiwrth hyn, gyda rheswm, y gellwch gasglu, mai personau mewn oedran yn unig ydynt briodol ddeiliaid bedydd.” Mewn perffaith gydgordiad â hyn, y mae rheol cynnadledd Paris, yr hon a gynnaliwyd yn y flwyddyn 829, yr hon (reol) sydd yn darllen fel hyn:—“*Yn nechreuad Eglwys santaidd Duw, nid oedd neb yn cael ei dderbyn i fedydd, heb ei fod yn flaenorol i hyny wedi cael ei addysgu yn y sacrament o ffydd a bedydd, yr hyn sydd yn eael ei brofi gan eiriau Paul; Rhuf. vi. 3, 4.*” (Booth's P. E., vol. i. p. 374.) At y tystiolaethau hyn y gellir ychwanegu yr un o gynghor Laodicea, fel mae yn cael ei ddyfynu gan awdwr y *Centenary Traces of Baptism, &c.*, yr hon reol oedd yn penderfynu, “fod y rhai hyny a ddeuant i ymofyn am fedydd, i gael yn gyntaf eu haddysgu yn y ffydd, a gwneuthur cyffes o honi.” Oddiwrth yr awdurdodau hyn, mae'n amlwg fod yn y canrif hwn, sef y nawfed, luaws o eglwysi, y rhai oeddynt yn cael eu cynddrychioli mewn cynghorau pwysig, etto oeddynt yn ffyddlawn i'r gwirionedd cyntefig o eiddo Duw, gyda golwg ar fedydd y crediniol. Yr

oedd Rhufain, a'r eglwysi Gorllewinol, yn gyffredin, mewn gwirionedd, wedi ymadael oddiwrth y gwirionedd hwnw; ond er hyny, nid oedd y Dyn Pechod etto wedi gorchuddio yr holl ddaiar gyda thywyllwch ei gysgod gorgynnyddol. Yr oedd yn nhir yr Aipht lawer Goshen fach wedi ei gadael yn ngoleuni neiliedig y rhai yr oedd gwir Israel Duw yn diogelu ei flydd bur oddiwrth halogedigaethau yr eulunaddoliaeth ag oedd o amgylch ogylch.

Fod y tywyllwch yn dew, y cyfryw ag y gellid ei deimlo, yn enwedig yn Lloegr, (ac nid oedd y Cyfandir, ar y cyfan, yn ddim gwell), sydd amlwg oddiwrth lythyr neilduol o eiddo y Brenin Alfred; yr hwn sydd yn cael ei roddi gan Dr. Henry o Spelman. Ysgrif-enwyd ef, ymddengys, at Wulfseg, Esgob Llundai; a phan yn disgrifio yn eglur yr annwybodaeth dy-chrynllyd i'r hwn yr oedd Lloegr wedi suddo yn amser Alfred, mae hefyd yn profi, tuhwnt i bob cepraeth raggeroldeb duwioldeb, yn nghyda gwybodaeth y Prydeiniaid, yn *flaenorol* i genadwraeth Awstin o Rufain. Mae y llythyr yn dyweyd, "Rhaid i mi eich hysbysu, fy nghyfaill anwyl, fy mod I yn fynych wedi dwys feddwl am y dynion dysgedig a doethion, y rhai gynt a flodeuasant yn y genedl Sacesonaidd, yn mhlith yr offeiriad a dynion eraill. Y fath amseroedd dedwydd oedd y rhai hyny! Y pryd hyny yr oedd y tywysogion yn llywodraethu en deiliaid gyda doethineb mawr, yn ol Gair Duw; ac a ddaethant yn glod-fawr ar gyfrif eu gweinyddiad doeth a chyflawn. Pryd hyny yr oedd yr offeiriad hefyd yn ddiwyd mewn darllen, myfyrio, ac addysgu; ac roedd y wlad hon mor enwog mewn dysgeidiaeth fel yr oedd amryw yn dysfod yma o barthau tramor i gael eu haddysgu. Y pryd hyny (cyn i bob peth gael ei annrheithio a'i losgi) yr oedd yr eglwysi a'r mynach-dai yn cael eu llanw â llyfrau rhagorol, mewn amrywiol ieithoedd. Pan wyf yn edrych yn ol ar hyn,

yr wyf weithiau yn rhyfeddu na ddarfu y dynion dysgedig hyn, y rhai oedd ynt wedi eu gwasgaru dros holl Loegr, gyfieithu y goreu o'r llyfrau hyn idd eu hiaith frodorol eu hunain. Ond yn fuan, yr wyf yn ateb fy hunan, na allasai y dynion doethion hyn byth ddychymmygu y buasai dysgeidiaeth yn cael ei hesgenluso gymaint fel ag i wneuthur hyn yn angenrheidiol; ac eu bod yn credu, mwyaf o ieithoedd fuasai yn cael eu deall, mai mwyaf fuasai dysgeidiaeth yu ffynn mewn unrhyw wlad."

Mewn ychwanegiad at y llythyr hwn gellid dyfynu rhagymadrodd Alfred idd ei gyfieithad o "*Gregory's tract on the Duties of Pastors,*" i ddangos dyfnader yr annwybodaeth ag oedd wedi ymadaenu dros yr holl dir. Yn y gwaith hwnnw mae y brenin yn ewynfan nad oedd cymaint ag un offeiriad yr ochr Ddehenol i'r Thames, ac ond ychydig iawn yr ochr Ogledol i'r Humber, a allent esbonio y gwasanaeth Lladinaidd. Ac er ei holl sel o blaid dysgeidiaeth, yn nghyd a'r cyflensderau a ddygodd oddiamgylch er ei gyrhaedd-iad, etto yr oedd y disaterwch cyhoeddus mor fawr, fel y pasiwyd cyfraith fod pob *freeholder* ag oedd yn feddiannol ar ddim llai na dau hide* o dir, yn cael gorchymyn i anfon ei blant i'r ysgol. Gan fod hyn yn gyfartal i feddiant yn nghylch dau cant erw o dir, beth raid fod cyflwr y *bobl*,—y gweithwyr neu fel y gelwid hwy y pryd hyny, *the villeins*, y rhai oedd yn gwneyd i fyny gorff y boblogaeth? Os oedd dysgeidiaeth *orfodol* yn angenrheidiol mewn cyssylltiad a thir-feddiannwyr mawrion, a hyny hyd y nod, yn amser Alfred, beth raid fod annwybodaeth ddofn, dywell, a difesur, y miloedd nad oedd y cyfryw ddarpariad wedi ei wneyd ar en cyfer?

Yn y fath sefyllfa o annwybodaeth, bron, farbar-aid, yr oedd barn gywir a goleuedig o barthed bed-ydd y crediniol yn beth annichonadwy i fodoli. O

* Hide o dir—digon o waith i un aradr yn y flwyddyn

herwydd hyn, yr oedd yr ordinhad yn cael edrych arni fel peiriant y llywodraeth, neu ddarn o beirianwaith gwleidiadol. Yr oedd hyd y nod Alfred ei hunan, yr hwn tuhwnt i bob ammheuaeth, oedd y dyn blaenaf yn ei oes,—yr oedd ef yn defnyddio bedydd yn y modd y nodwyd, pan orchfygodd ef Guthrum y pagan a'i finteiodd Danaidd, un o'i ammodan heddwch â hwy oedd, fod y Daniaid a'i ganlynwyr i ymostwng i fedydd. “Nid oedd gan Guthrum a'i fyddin,” medd Hume, “wrthwynebiad i'r cynnyg, *ae heb unrhyw addysgiaeth, dadl neu gynnadledd derbynwyd hwy oll i fedydd.* Atebodd y brenin dros Guthrum wrth y bedyddfa, rhoddodd iddo yr enw Athelstan, ac a'i derbyniodd fel ei fab mabwysiedig.” At hyn y mae Theirry yn ychwanegu pwnc o bwys. Mae yn dyweyd i Guthrum “addaw os buasai i'w orchfygwyr, (Alfred a'i fyddin) roddi syny i'w herlyn, y buasai iddo ef (Guthrum) a'i wŷr, gymmeryd eu bedyddio, ac y buasent yn ymneillduo i gyfandir East Anglia, (Gorllewin-bARTH Lloegr) i drigo yno mewn heddwch. Y brenin Saxonaid (Alfred) yr hwn nid oedd yn ddigon cefnog i ddwyn y rhyfel i'w eithafion, a derbyniodd y cynnygion hyn am heddwch (O.C. 879.) *Darfū Guthrum, a chadbeniaid paganaidd eraill dyngu, yn enw breichel (bracelet) ag oedd wedi ei chysegru i'w duwiau eu hunain, y buasent yn derbyn bedydd yn ffyddlawn.*”

Yn ddifrifol,— a oedd modd bod rhywbeth yn fwy coeg-chwarenol, nen hyd y nod, yn fwy halogedig? Penaeth paganaidd a'i gadpeniaid yn derbyn *bedydd* (*Cristionogol*)? ac yn tyngu yn enw eu heulun-dduwiau paganaidd eu hunain, i fod yr ffyddlon idd ei rwymedigaethau! A fu erioed bethau mwy gwrthwynebol a gwrthun? Neu a allai fod, trwy unihyw ddichonol-rwydd wawdiaeth mwy cyflawn ar grefydd Mab Duw? Ac yr oedd hyn yn cael ei alw yn fedydd *Cristionogol!* Ac fe safodd ein Halsfred anrhyydeddus ni yn fachniydd (*sponsor*) dros ffyddlondeb y barbariad paganaidd

hwn? Etto i gyd yr oedd hwn yn fedydd *Cristionogol* yn y nawfed canrif! Wedi unwaith symud peth o'i le priodol, nid oes wybod pa mor bell yr â o'r lle hwnw.

Wedi casglu yn nghyd yr holl dystiolaethau sydd yn ein meddiant ar y pwnc o fedydd, mor belled a g mae yn perthyn i'r canrif hwn, ni all fod ond un casgliad gyda golwg ar yr archiad gwleidiadol trwy yr hwn yr oedd yn cael ei orfodi ar ddynion, yn nghyd a'r annwybodaeth blentynaid trwy yr hon yr oedd yn cael ei dderbyn. Yma a thraw, mewn lleoedd anghysbell, a thuallan i ddylanwad awdurdod gwladol *uniongyrchol*, yr oedd eithriadau anrhydeddus o Gristionogion goleuedig, y rhai ni weinyddent fedydd i neb ond i'r rhai a gyflesent eu hunain yn gredinwyr yn Nghrist. Yn mhob cyfeiriad arall yr oedd yr ordinhad gyssegredig hon yn cael ei diraddio i safle breintiaeth wleidiadol, ac yn mhob man yn cael ei defnyddio i wasanaethueglwysi gwladol (*state churches*.) Yr Eglwys Babyddol oedd mam gyffredinol yr eppil laosog yma; ac felly y mae amdiffynydd mawr bedydd mabanod, Dr. Wall, yn onest yn addef mai Pabyddiaeth, tuhwnt i bob dadl, ydyw rhiant *taenelliad*, yr hwn, bydded iddo byth gael ei gofio, sydd ddyfais gyfrwys offeiriadol i wneyd yr amcan gwleidiadol yn unig yn fwy derbyniol gan y bobl yn gyffredinol. Mae Dr. Wall yn dyweyd fod "yr holl wledydd yn y rhai y mae gallu traws-feddiannol y Pab, neu yn y rhai y bu gynt yn cael ei hawllo, wedi rhoddi heibio i drochi plant yn y bedyddfa; ond fod yr holl wledydd eraill yn y byd, y rhai ni chydabyddasant awdurdod y Pab yn ei arfor, sef trochi; ac ni chafodd basins, oddieithr mewn amgylchiadau o angenrheidrwydd eu harfer erioed gan Babyddion, na chan unrhyuo fath o Gristionogion eraill yn yr holl syd, nes cael eu harfer yn gyntaf gan ddynt hwy eu hunain (sef y Pabyddion.") Mae yr addefiad hwn o eiddo Dr. Wall yn dra phwysig gan ei fod yn profi

rhyswr (*champion*) mawr bedydd mabanod yn gystal a chyffesu, mai dyfais Pabyddiaeth ydyw *taenelliad*, ao na all ymffrostio o uwch na gwell tadogaeth.

CAN RIF Y DEGFED.

O bob ffurf o halogiad crefyddol, Cristionogaeth wleidiadol fel offeryn offeiriadaeth lygredig ydyw y waethaf a gystuddiodd ddynolryw erioed. Ni ddarfu Paganiaeth, yr hon sydd grefydd wedi ei materioli, erioed wisgo ei swyddwyr gydag awdurdod mor gyflawn dros amgylchiadau y byd presenol, ag y mae Cristionogaeth wyrdroedig wedi bod bob amser yn ei wneuthur; oblegyd ni ddarfu un grefydd erioed o'r blaen gyssylltu y ddau syd mor agos a'u gilydd, (ag y darfu gwir Gristionogaeth) trwy wneuthur dedwyddweh y naill i ymddibynu ar y cymmeriad a ffurfir yn y llall. Egwyddor flaenaf a sylfaenol y cymmeriad hwnnw ydyw ymostyngiad ac ufudd-dod i Dduw; ond pan y mae swyddwyr llygredig yn cyfryngu i dywyllu, a e i wanhanau gweithrediad cyfreithlawn yr egwyddor fawr hon, nid oes angen ond am ychydig gyfrwystra i droi y gweithrediad hwn atynt hwy eu hunain; ac yn lle ymostyngiad ac ufudd-dod goleuedig i Dduw, mae yr egwyddor gyssegredig hono yn cael ei thro i yn ymostyngiad ac ufudd-dod i'r offeiriad. Yn mhob oes ac yn mhob amgylchiad, pryd bynag mae y bobl yn gwrthod cydnabod ac addef awdurdod Duw, y maent, yn ddieithriad, yn trosglwyddo eu hanrhydedd i'r offeiriad.

Dyma, heb yr ammheuaeth lleiaf, oedd prif amcan Satan yn y ddyfais berfeithgwbl hono o dwyll, a elwir Pabyddiaeth. Cyfundrefn mwy llygredig yn ei holl ganlyniadau—un mwy cyfaddas i yspeilio dyn o'i ddynoliaeth, trwy ymddiried cydwybod a gobaith i drugaredd dyn arall—ni ddychymmygyd am dani erioed yn nyfnderoedd y llygredigaeth duaf. Y mae

yn troi rheswm ei hunan i fod yn offeryn dichell, ac yn gosod miliynau dirifedi o ddynolryw wrth ewyllys dynion, prif amcan y rhai ydyw gwneyd y bobl yn gaethion mewn trefn i symud ymaith pob perygl oddiwrth orseddan eu gormeswyr. Gormes a chaethwasiaeth oedd ynt dda ben y gadwyn, y rhai yr oedd Cristiongaeth wleidiadol yn cael ei defnyddio i'w hasio i un undeb anngollyngadwy.

Dyma ydoedd cyflwr y byd Rhufeinaidd yn y degfed canrif. Yr oedd meddwl, cydwylod, rheswm, ac i raddau arswydus, yr oedd dynoliaeth ei hunan, wedi bron yn hollol ymgolli o blith y cenedloedd. Yr oedd yr offeiriad yn rheoli y breninoedd, a'r breninoedd yn llywodraethu er mwyn yr offeiriad, "Eglwys a Gwlad" (*Church and State*) oedd yn bod i berfleithrwydd; ond yr eglwys oedd y flaenaf, a'r "llywodraeth" wedi hyny: neu mewn geiriau eraill, yr offeiriad yn gyntaf, yna y llywodraethwyr; a draw, draw, yn y pellter, yn tebygu i dir tu-cefn yn cael ei gysgodi mewn rhyw olygfa hanner nosawl gwelid y bobl yn llafurio yn y tywyllwch, i roddi mwy o fantais i'r personau mawrion yn front y darlun. Yn nghanol y "tywyllwch tew a chaddugawl" hwn, ni fyddai ond gwaith ofer, a hollol afresymol i ddysgwyl canfod bedydd y crediniol. Ni all dynion heb gydwylod ddyfod yn gredinwyr mewn un modd, ac os heb fod yn gredinwyr, yn mha le wed'yn y mae bedydd Crist? Pan mae pethau mewn cyflwr mor dywyll, gymaint dan law yr offeiriad, ac mor llygredig, y mae ymroddiad *personal* goleuedig i Dduw trwy fedydd, yn beth hollol annichonadwy—yn gymaint felly a gweithred wirfoddol yn mhliith y meirw. Mae yr ordinhad Gristionogolfawr hon, os yn ddichonadwy felly yn fwy o resymol wasanaeth na'r lleill, ond pan oedd rheswm ei hunan wedi cael ei roddi fyny i offeiriadaeth annuwiol a drwg, beth oedd yn aros wedi hyny yn y dyn i dalu gwarogaeth iddi? Lle na all, neu na feiddia cydwyl-

bod weithredn, y mae maban, neu fonyff pren yn gysartal briodol ddeiliaid bedydd, gan mai *y meddwl yn unig* a all roddi gwerth *ar*, a grymusder *i'r* weithred. Cymmerer *hyn yn a ymaith*, /ac y mae yn hollol farw yn y maban)—os na fydd yno gydwybod, fe fydd cloch, neu faban yn meddu yr un hawl a'u gilydd *i'r* ordinhad.

Yr hyn sydd waeth na bod yn ddrygioni, y mae anllad-*oferedd* perffaith yr offeiriadaeth yn y canrif hwn yn cael tystiolaethu am dano, gan holl hanes-wyr y cyfnod hwn. Nid yw Mesheim yn defnyddio iaith rhy gréf, pan mae'n dyweyd, fod llygredig-aethau yr offeiriad yn “druenus tuhwnt i bob disgrifiad,” ac eu bod wedi “ymdyrchafu i uchder dir-fawr” mewn llygredd yn yr adeg druenus hon ar yr Eglwys. Mae efe yn sicrhau yn mhellach fod yr offeiriad, gan mwyaf, yn set o ddynion mwyaf dileg, “wedi eu caethiwo gan gnawdolrwydd a choelgref-ydd,” ac yn alluog i gyflawni y gweithredoedd ffieiddiaf a mwyaf ysgeler. Mae yn dyweyd fod y dirywiad anfad hwn, “yn ddyledus yn benaf, am ei fodolaeth, i benaethiaid a llywodraethwyr gwaghonedig, yr Eglwys gyflredinol, y rhai oeddynt yn mwynhau eu hunain yn nghyflawniad y troseddan mwyaf adgas, ac yn ymollwng gyda chynhyrifiadau gwyltaf y nwydau cnawdol, heb un math o wrthwnebiad, na gofid o'u herwydd;” ac eu bod wedi myned mor bell fel ag i gymmysgu cyflawnder ac anghyflawnder; ac fel hyn yn waeth, hyd y nod, na'r gor-hrymwyr gwladol, y rhai oeddynt fflangellan cyffredinol dynolryw. Mae yn mhellach yn ychwanegn, y gallwn ffurfo rhyw syniad am y patriarchiaid Groegaidd, oddiwrth esiampl unigol Theophylact, yr hwn yn ol tystiolaethau yr ysgrifenwyr mwyaf parchus, oedd yn gwneuthur y fasgnach fwyaf annuwiol o ddyrchiadau (*promotions*) eglwysig, ac nid oedd yn dangos un math o ofal am ddim oddieithr am ei gŵn a'i geffylau,

Pa mor ddiryweddig, a phen-rhydd bynag ydoedd y patriarchiaid hyn, a llesaru yn gyffredinol, yr oeddynt yn llai anfad ac annweddai dda'r esgobion Rhufeiniog, hanes y rhai, medd yr ysgrifenydd dysgedig hwn, “sydd yn hanes cynnifer o angenfilod ac nid dynion, ac yn arddangos y fath gyfres ofnadwy o droseddau anfad, ysgeler-fawr, a chymmysisg-ryw.

Un ffaith a gadarnha gywirdeb y darluniad mwyaf truenus ac isel hwn. Yn nechreuaad y canrif hwn yr oedd Eglwys Rufain yn holol dan reolaeth menyw o'r enw Theodora, yr hon oedd ferch i seneddwr Rhufeiniog, ond menyw ag oedd wedi ymollwng yl holol gyda chwantau cnawdol a ffaidd. Trwy ei dylanwad hi yn gyfangwbl y safodd John X. ei wneyd yn Bab. Yr oedd ei mherch Marozia yn waeth na'i mham, oblegyd ar farwolaeth y Pab Stephan VII, hi a gododd i'r gadair babyddol ei mhab, o'r Pab Sergius III., yr hwn yn ei argymmeriad rhyfygus o'r anrhydedd hwnnw, a gymmerodd yr enw John XII. Dyma y peth ydoedd Rhufain *santcidd* yn y degfed canrif—mam pteiniaid, mewn ystyr helaethach na ffigurol, yn nghyd a melldith yr holl ddaiar.*

Ond tra yr oedd y ddwy Eglwys,—Rhufeiniog a Groegaidd yn ffynu o'r braidd yn gyffredinol mewn annwiredd, ac yn profi eu hunain yn blaau cyffredinol yn mhlieth yr amrywiol genedloedd, yr oedd y Paulicians, y crybwyllywyd am danynt yn y canrif diweddaf, yn ymledaenu yn ddirfawr trwy holl Ewrop, ac yr oeddynt yn cael eu hanrhodeddu gan Dduw yn nghad-

* Pope John the XII. was even worse than his predecessor. In a general council before the Emperor Otho I., he was accused of the most horrid crimes, convicted, and deposed. Among other charges, sa's Foxe, were the folowing, that he was “ noted to be very wicked and infamous, with abominable vices; an adulterer, gamester, an extortioneer, a perjurier, a fighter, a murderer, cruel and tyrannous. Of his cardinals, some he put out their eyes, from some he cut off their tongues, some their noses,” &c. Such was His Holiness, Pope, John XII.

Even Boronius admits that some of the Popes of this period were “monsters rather than men.”

■raeth Ei Air rhag cael ei ddiffodd yn hollol. Hwy a scfydglasant yn benaf yn ngwlad yr Albigeois, yn Neheubarth Ffrainc, ac oddiyno, fel canol-barth cyffredin, hwy a weithiasant i gadw yn fyw hen arferiad cyntefig yr Eglwys. Yr oeddynt yn parotoi eu hymgeiswyr am fedydd trwy addysgiaeth ac ymprydiau gosodedig—yn gwrthod bedydd i fabanod, ac yn gwadu fod bedydd Eglwys Rufain yn Ysgrythyrol. Trwy ddal yr athrawiaeth fanwyl hon, y mae wedi ei ysgrifenu am danynt “eu bod wedi bod yn achos o drallod mawr i'r pabau Rhufeinaidd ar amrywiol achlysuron.” Darfu iddynt deithio mewn llasur mawr er mwyn lledaenu y gwirionedd; ac yn mhob lle yr oeddynt yn myned, yr oeddynt yn dàl allan, nad oedd yn nechreuad Cristionogaeth y fath beth a bedyddio plant, ac nad oedd eu cyn-dadau yn arfer y cyfryw beth.”

Yr oedd y Paterines, y rhai yn benaf, oeddynt yn trigo yn Itali, gyda ffyddlondeb eyfartal yn amddiffyn gwirionedd cyntefig Duw. “Trwy gyfrwng y Paterines,” medd Dr. Allix, “y eafodd y gwirionedd ei gadw yn esgobaethau Milan a Turin.” Yr oedd y rhai hyn yn bobl esmwyth, tirion, a charedig, y rhai oeddynt yn dal allan fod y bywyd dynol yn beth cys-segredig, ac nad oedd yn gyfreithlawn i gymmeryd llwon. Yr oeddynt yn frwd frydig yn wrthwynebol i fedydd mabanod, ac yn ei gondemio ef fel cyfeiliornad. Yn y flwyddyn 946, darfu Atto, esgob Vercelli wneyd achwyniad o barthed y bobl hyn, fel yr oedd offeiriad eraill wedi gwneyd yn flaenorol; ond ni **allasai** ef wneyd rhagor nag achwyn arnynt, am nad oedd yn y cyfnod hwnnw, *awdurdod cyfreithiol* yn Itali, i gosbi hereticiaid mor ddiniwed. Y ddau gorff hyn o bobol dan amrywiol enwau, oeddynt yr unig ddiogelwyr, *adnabyddus*, o'r gwirionedd i Ewrop ac i'r byd; oblegyd, er fod yn y dyffrynoedd Waldensiaidd, mae'n debygol, nid ychydig o'r rhai ag oeddynt yn parhau

yn eu purdeb, etto nid oedd amgylchiadau wedi caniatau eu gweithrediad cyhoeddus yn yr oes foreu hono.

Ni ddarfu bedydd gan Eglwys Rhufain ddybenu gyda mabanod; ond fel newyddiadau o bob math, darfu hwn estyn ei garedigrwydd i wrthrychau llai oysfaddas, os oedd modd, na mabanod. Mewn gwirionedd, y mae cyfeiliornad bob amser yn garedig, heb feddu dim o i eiddo ei hun i'w roddi, y mae yn ddieithriad yn chwiw-ledrata oddiar arall, ac yn bod yn dylawd fel y creadur gyda yr hwn y mae yn dechreu, y mae yn cymmeryd rhyddid gyda Duw, ac yn dra hael-frydig y mae yn rhoddi ymaith ei eiddo Ef. Felly y mae gyda chymmundeb rhydd yn awr, ac yr oedd yn holol yr un fath gyda bedydd yn y degfed canrif. Nid oedd yn ddigon i fedyddio y maban; canys bernid ei fod yn beth holol mor santaidd, neu lesol i fedyddio y gloch.* Yn nghylch y flwyddyn 960 y Pab John XIII. a gyssegrodd glôch gyntaf yn y Lateran, ac a'i henwodd hi yn ol enw Ioan Fedyddiwr. Yn canfod ei bod yn ddefnyddiol, fe orchymwynwyd fod i bod eglwys i gael dwy o leiaf, neu os yn ddichonadwy, dair. Cyn y defnyddid hwy, yr oeddynt yn cael eu golchi, dodi arwydd y groes arnynt, a'u bendithio gan yr esgob, neu mewn geiriau eraill, yr oeddynt yn cael eu bedyddio a'u cyssegru. A phaham nad allent gael hyn? Os fel yn y maban, nad oedd meddwyl na chydwybod yn ofynol, pa fodd y gellid gwrthod cloch? Y mae, hyd y nod, cloch gytfredin, yn y bedydd, yn holol mor adnabyddus o natur y ddefod ag yw maban; paham ynte gwrthwynebir bedydd i'r naill mwy nag i'r llall?

Yn ein gwlad ni, fe ddaeth bedydd mabanod, yn y canrif hwn, yn ymarferiad sefydledig, ond mae rhai o'r deddfau a wnaed er ei reoleiddiad, y fath ag i gyn-

* Y gwir yw fod yr un faint yn gymhwys o Fibi dros fedyddio y naill a'r llall; a hyd yw DIM. Cyf.

hyrfu gwên. Mae deddfau y *Northumbrian Priests*, yn O.C. 950, yn gorchymyn fel y canlyn:—“Bydded i bob maban gael ei fedyddio o fewn naw diwrnod, neu gosp o chwech *ores*; ac os dygwydd i'r maban farw yn bagan, o fewn y naw diwrnod (*h.y. heb gael ei fedyddio*). bydded i'w rieni wneyd iawn i Dduw, heb unrhyw ddirwy ddaiarol; os ar ol naw diwrnod oed, bydded iddynt dalu deudeg *ores* i'r offeiriad yn ychwanegol.” Yn O.C. 960, fewnawd deddf arall yn nheyrnasiad y Brenin Edgar, fel y canlyn:—“Fod i bob maban gael ei fedyddio o fewn tair-deg a saith o nosau; ac na fydded i neb oedi yn rhy hir i gael “*bedydd esgob*.” Ond mor belled ag y gellir gwybod yn awr, yr oedd y bedyddwyr mabanod hyn yn gysson yn ngweinyddiad y *dduey* ordinhad. Gyda hwy nid peth rhanol ydoedd, nid gweinyddiad un-ochrog, fel yn yr amseroedd diweddaf hyn. Y pryd hyny, yr oedd *cymundebyt mabanod* yn bod, yn gystal a bedydd mabanod. Yn ei araeth i'r offeiriad, yn y flwyddyn 957, O.C., mae Aelfric yn dyweyd: “Yr ydych i roddi y Cymmun i blant ar ol eu bedyddio, a dyger hwy i'r offeren (*mass*) fel y byddo iddynt ei dderbyn yr holl saith niwrnod y byddont heb eu golchi.” Ac fel y byddai iachawdwriaeth y maban annwybodus i gael ei gwneyd yn sicr trwy gymhwysiad o ddwfr (oblegyd yr oedd ail-enedigaeth yn y bedydd yn sylfaen yr holl drefniant), fe ordeiniwyd yn nheyrnasiad y Brenin Aethelred, O.C., 994, fod, “Os byddai i rywun ddwyn maban claf at offeiriad, *nid yw wahaniaeth i ddysparth pa offeiriad y perthyna*, bydded iddo yn ddiattreg ei fedyddio ef.” Hon oedd y drwydded ddealledig i'r nesoedd, ac mae yn berffaith amlwg, fod yr holl gyflawniad yn ddistaw yn trosglwyddo y gobaith am fywyd tragicwyddol oddiwrth ffydd y gwrthddrych i'r weithred o eiddio'r offeiriad. Fe ddaeth yr offeiriad, fel hyn, yn hollalluog yn ngelwg y dorf annwybodus, mewn pwnc ag 'roedd bywyd

tragwyddol yn gynnwysedig ynddo, ac fel un oedd yn cadw, trwy ddwyfol apwyntiad, "allweddau teyrnas nefoedd." A ydoedd gan hyn yn beth i'w ryfeddu ynte, fod bedydd *y crediniol* wedi myned o'r golwg ynhollo yn mhlit h y bobl? Beth yn wahanol ellid ddisgwyl oddiwrth *sefyllfa* pethan ag oeddynt "wedi gwneuthur Gair Duw yn ddirym," trwy ddyfais ddynol afresymol a thwylodrus?

Mewn geiriau eglur, fe wnawd iachawdwriaeth i ymddibynu ar weithredoedd, ac fe gymmerodd bedydd *yr arweiniad* yn mhlith yr elfenau hyn o gyflawnader deddfol. Ond darfu tarddellau eraill o haeddiant dynol ddilyn hyn, a chynnorthwyo i adeiladu gobaith disail am y nefoedd. Mae hyn yn amlwg oddiwrth araeth y Brenin Edgar i Dunstan, *y dysgawdwr balch hwnw o hunan-gyflawnader*, yn yr oes annwybodus hon. Mae y brenin yn gofyn iddo,—"Pa feddiannau na ddarfu i mi eu dirmygu, pan oeddit ti yn gorchymyn i mi? Os oeddit ti yn barnu yn briodol roddi rhywbeth i'r tylodion, yr oeddwn i yn barod. Os oeddit ti yn barnu yn briodol i roddi rhywbeth i'r eglwysi, ni oedais i ei gyflawni. Os oeddit ti yn achwyn fod y mynachod, neu swyddwyr eraill (*clerks*) mewn angen am unrhyw beth, oni ddarfu i mi eu diwallu? *Tydi a ddywedais fod elusenau yn parhau byth, ac nad oedd dim yn fwy ffrywthlawn na'r hyn a roddid at synachlogydd ac eglwysi*, oblegyd trwy hyn y mae gweision Duw yn cael eu cynnal, a'r hyn sydd yn ngweddill yn cael ei roddi i'r tylodion," Yr oedd y math hwn o dduwioldeb rai prydiau yn cael ei gyfnewid i gyflawniadau o addoliad personol, yn neillduol yn amgylchiadau tylodi neu afiechyd, "Os yn rhy dylawd i wneyd cyfr-dal arianol, caniateid i'r person asiach, yn lle diwrnod o ympryd, i adrodd (ar dafod-leferydd) 220 o Salmau, neu y 119 Salm (*sauer*), a Gwedi yr Arglwydd chwech o weithiau, neu dri ugain o *paternosters* (Gweddiau'r Arglwydd), gan

blygu y gliniau o'r newydd gyda phob adroddiad, neu y 51 Salm, a Gweddi yr Arglwydd bymtheg o weithiau a'r wyneb yn y llwch. Yr oedd ympryd saith-mlwyddol yn cael ei droi i ddeuddeg mis o adroddiad o holl Lyfr y Salmau bob dydd a ros, gyda deg a deugain o Salmau yn y prydnhawn." Gyda'r fath dduwioldeb, dim ond ymdrech crefft-wrol o eiddo y côf, pa le'r oedd argyhoeddiad goleunedig, neu ymgylwyniad deallawl i Dduw? Ac os nad oedd y "rhesymol wasanaeth" hwn yn bodoli, oni fuasai yn watwargerdd arswyddus i ddysgwyl bodolaeth bedydd y crediniol?

Yn y Dwyrain, ac yn neillduol yn nghylch Antiochia, yr oedd llawer llai o ddichell offeiriadol (*priest-craft*), ac o ganlyniad llawer mwy o grefydd *bersonol*. Cristionogion y parthau hyny, heb gymmeryd eu dychrynu gan awdurdod wladol, a geisiasant grefydd iddynt eu hunain, heb ofalu am y sect oedd yn cael ei nhoddi gan y Llywodraeth. Fel canlyniad i'r gweithrediad annibynol hwn, fe gyhoeddwyd fod patriarchaeth Antiochia yn llawn o "hereticiaid," yr hyn yn naturiol a fu yn achlysur o beth aflonyddwch i Theodorus, patriarch y dosparth. Efe a achwynodd o herwydd hyn wrth yr Ymerawdwr John Zinlisces, ac a ddymunodd ar yr Ymerawdwr i anfon ymaith y rhai oedd ynt yn peri aflonyddwch i'w anweithgarwch ef. Fe ganiataodd yr Ymerawdwr ei gais, trwy foddion tyner, sef, eu symud hwy i Philippolis, o'r lle hwnnw hwy a ymwsgarasant dros barth eang o Ewrop, a thrwy lafur diflino hwy a osodasant i lawr sylfaen i lloedd o eglwysi, yn mhlith y rhai yr oedd yr ordinhad o sedydd y crediniol yn cael ei pharchu a'i dal i syny, pan oedd yr holl syd Ewropaidd, oddi-eithr y lleoedd hyn, yn gwibio ar ol y bwystfil."

Dyna ydoedd crefydd yn y degfed canrif. Yr oedd yr offeiriad yn frenin ac yn arglwydd ar gydwybod, calon, a meddwl. Ei ewyllys ef oedd yn rheoli y llys

y mawrion a'r bobl. Yr oedd ei gysgod du llydan, wedi myned rhwng y bobl a'r hanl, ac fel canlyniad annocheladwy, hyd y nod, yn y byd Cristionogol ei hunan, "tywyllwch a orchuddiai y ddaiar, a'r fagddu y bobl."

CANRIF YR UNFED AR DDEG.

Os cafodd y degfed canrif, mewn canlyniad i uchelgeisiaeth, annwybodaeth a diogi yr offeiriad, gyda phriodoldeb ei alw "*yr oes haiarnaidd*," mae yr unfed canrif ar ddeg wedi haeddu yn hollol yr un disgrifiad. Yr oedd yr unrhyw ddrygau yn cael eu cyflawni, yn eu holl amrywiaeth a'u heithafion; ond fod yr eithafion yma'n ymddangos wedi cyrhaedd pwynt, tu draw i'r hwn yr oedd yn annichonadwy myned yn mlaen, y man y mae gwelliant nacaol yn cymmeryd lle, yr hyn sydd yn cyfodi oddiwrth yr annichonolrwydd i fyned yn mhellach. Yr oedd balchder offeiriadol wedi cyrhaeddyd ei binacl uwchaf, ac fel arwydd o welliant, yr oedd cynghoran yn y cyfnod hwn yn ym-yraeth er lleihau rhifedi y ceffylau i gael eu defnyddio gan yr offeiriad ar ei teithian. Pan oedd *yr offeiriad*, y cynddrychiolwyr gwystledig hynny o'r addfwyn a'r gostynedig Iesu, yn sefyll mewn angen am y fath eufa (*curb*) warthus ar cu gorwagedd, beth raid fod cyflwr yr eglwys ag 'roedd y rhai hyn yn addysgwyr iddi ac arolygwyr arni? Os oedd balchder yr arweinwyr mor aflywodraethus, beth oedd rhaid fod y bobl y rhai a arweinid ganddynt?

Yr oedd yr ysbryd hwn o uchelgeisiaeth bydol a chnawdol wedi llygru yr holl gorff, ac wedi ymledu i lawr trwy yr holl resau swyddogol. "Yr oedd y Pabau Rhufeinaidd yn y canrif hwn yn gyffredinol ac yn barhaol wedi eu haddurno a'r teitlau chwyddedig o *Feistri y Byd*, a *Phabau*, neu *Dudau Cyffredinol*;

yr oeddynt yn llywyddu yn mhob man yn y cynghorau trwy eu cenadon; yr oeddynt yn rhyfygus wed argymmeryd yr awdurdod i fod yn uwchlywodraeth-wyr yn mhob dadl a allai gyfodi o barthed crefydd neu ddysgyblaeth Eglwysig. Ond nid oeddynt yn fodlon ar y cymmeriad o'r deddfroddwyr uchelaf yn yr Eglwys, eithr argymmerasant yn rhyfygus y cymmeriad o arglyddi y cread, yn gyflafareddwyr tynged teyrnasoedd ac ymerodraethau, a llywyddwyr uchelaf breninoedd a thywysogion y ddaiar.”*

“Fe ddarfu'r athrawiaeth” medd Hume, “yr hon a ddyrchafodd y Babaeth uwchlawn pob awdurdod ddynol, yn raddol ymledu o ddinas a llys Rhufain; ac yr oedd yn yr oes hono yn llawer mwy cyfiredin a dylanwadol yn nheyrnasoedd deheubarth, nag yn nheyrnasoedd gogledd-barth Ewrop.” Mae'r Esgob Newton ar y Proffwydoliaethau yn dwyn tystiolaeth o'r un natur, pan mae yn dywedyd, tudalen, 510, fod,—“y gallu Pabyddol yn y canrif hwn wedi ei ddwyn tuhwnt i bob terfynau, trwy uchelgeisiaeth a thraha y pabau oedd yn teyrnasu, ac yn neillduol gan greulondeb a gorsfalchder Gregory VII., enw blaenorol yr hwn oedd Hildebrand, nen *Helebrand (pentewyn uffernol)*, fel mae yn fynych wedi cael ei alw.” At hyn gellir ychwanegu tystiolaeth Mosheim, yr hwn pan yn ysgrifenu am grefydd yr oes hon a sylwa, “Gellir yn hawdd ddychymmygu, fod ei hagweddau yn llawn o aflareiddiwch, pan yr ystyriwn fod ei nhoddwyr (*guardians*) yn llawn mor amddifad o wybodaeth a rhinwedd, ac fod penau a rheolwyr yr Eglwys Gristionogol, yn lle arddangos eu hunain yn esiamplau o dduwioldeb, yr oeddynt yn esiamplau o droseddau gwarthus ac ysgeler. Yr oedd y bobl wedi suddo i'r sefyllfa fwyaf truenus o goelgrefydd, ac yr oeddynt yn defnyddio eu holl frwdfrydedd mewn addoliad delwau, a chreirian (*relics*) ac yn y cyflawn-

* Church History, by G. Gregory, D.D. Vol. ii. p. 30.

iad o ofera (*trifle*) o amgylch seromoniau, y rhai oedd-ynt yn cael eu gosod arnynt gan ormesiaeth offeiriadaeth dra-arglwyddiaethol."

Oddiwrth y balchder offeiriadol hwn ar un llaw, a dygn annwybodaeth y cyffredin mewn canlyniad ar y llaw arall, a ellid disgwyl am rywbeth yn debyg i grefydd bersonol, neu ysprydol? Oni fuasai hyn yn edrych am rawnwin oddiar ddrain a ffigys oddiar ysgall? Yn y fath gors foesol, yn mha le 'roedd tir caled wedi ei adael, ag y gallasai bedydd y crediniol roddi gwadn ei droed i lawr? Pa *chance* oedd yno i ordinhad bur o eiddo Crist, lle'r oedd yr holl Eglwys gyda'r eithriadau lleiaf, wedi myned dan ddiluw tra-ddodiadau a gorchymynion dynion? Y Pab oedd yr arglwydd cyffredinol, a'r offeiriaid yn offerynau ac yn oruchwylwyr parod iddo, y boblyn derbyn eu deddfau o Rufain, ac nid o un ffynnonell arall; ac fel canlyniad yr oedd bedydd y crediniol wedi ei hollol golli o'r byd Rhufeinig, ac os oedd i'w gael mewn un modd, nid ydoedd i'w gael ond tuallan i'w gylech ef. Yr oedd yr Eglwys, fel ag yr ydoedd, yn dechreu gyda mabanod, ac, yn naturiol ddigon, nid ydoedd yn arddangos dim ond ffolineb plentynaidd o'r dechreu i'r diwedd.

Fodd bynag yr oedd yr ordinhad ysgrythyrol hon yn parhau mewn bodolaeth nychlyd, mewn lleoedd annglysbell; ac yn awr y torodd allan yspryd newydd oddiwrth yr offeiriadaeth Bsbypeddol i ymwneyd a'r ordinhad, yr hyn oedd, gwneyd defnydd o'r gallu gwladol i'w dyfetha, neu i'w gyru allan o blith dynion. Nid oes un teimlad a berthyn i'w llygredigaeth mor naturiol gyssylltiedig ag erlidigaeth a balchder, a phan daeth y teimlad hwn yn uwchaf yn Eglwys Rufain, ni allai oddef yn hwy y fath annibyniaeth o eiddo dynion, y rhai (o barthed pwnc mor bwysig i awdurdod offeiriadol a bedydd mabanod) a ufuddhaent i Dduw yn hytrach nag i ddynion. Ac oddiyma y

cawn ymddangosiad erlidigaeth yn ol cyfraith y canrif hwn, a defnyddio y fflagod, y tân, a'r cleddyf i goshi yr "hereticiaid," y rhai a gydnabyddent awdurdod uwch nag eiddo y Pab o Rufain.

Fe ymddangosodd yr yspryd angeuol hwn o eridigaeth, yn gyntaf yn Orleans, yn Ffrainc, y lle yr oedd y Paulicians yn y flwyddyn 1017, wedi sefydlu cynnulleidfa grefyddol, yn mhlith y rhai yr oedd deuddeg cynonwr (*canon*) o eglwys gadeiriol y ddinas hono, dynion o ddysg a dwnioldeb neillduol, heblaw nifer lluosog o ddinasyddion o ddosparth parchus mewn cymdeithas. Yn mhlith athrawiaethau eraill a ddelid gan y bobl hyn, yr oedd y gwrthwynebiad i fedydd mabanod. Mae Dupin, yn dyfynu o Dachery, yn dyweyd am danynt, "Eu bod yn dal allan nad oedd bedydd yn symud ymaith bechod gwreiddiol," yr hyn oedd y ddadl gyffredin a ddygid yn mlaen o blaid rhoddi bedydd i fabanod. Fe gynnaliwyd cyngor yn Orleans, yr hwn a ymdrechodd i'w tueddu i ymwrthod a'u hargyhoeddiadau, ond hyn mewn modd ffyddlawn a wrthodasant ei wneyd, a'r canlyniad su i driarddeg o honynt gael eu llosgi mewn tân, yn nghanol yr hwn y dewisasant farw, yn hytrach nag aberthu yr hyn oddynt hwy yn gyflawn gredu oedd yn wirionedd Duw.

Fe ymledodd tâau erlidigaeth yn fuan i barthau ereill. Yn nghylch y flwyddyn 1019, fe gafodd rhifedi mawr (mae rhai awdurdodau yn dyweyd *can-noedd*), o ganlynwyr Berenger eu cigyddio i farwolaeth "am wrthwynebu bedydd mabanod, ac am eu bod wedi eu bedyddio." Yn nghymmydogaeth Tryers, yn gystal ag yn Flanders a Germani, fe gafodd y Bedyddwyr eu herlid gyda geirwindeb diosteg, yn gymaint felly, fel mae yn cael ei gadarnhau mewn modd credadwy gan Danvers, o amrywiol awdurdodau, fod y nifer o 150,000 o Fedyddwyr wedi cael eu rhoddi i

farwolaeth greulawn. Nid eu gwadiad o fedydd mab-anod *yn unig*, a greodd yn eu herbyn y glyniaeth cythreulig hwn o eiddo Eglwys Rufain, oblegyd yr oeddynt hwy yn condemnio cyfeiliornadau eraill o eiddo yr Eglwys hono yn llawn mor angerddol a hwn; ond credir mai hwn a roddodd y tramgwydd mwyaf, ac a gynhyrfodd y casineb mwyaf. Yr oedd yn cyffwrdd a'r awdnurdod ag yr oedd yr offeiriadaeth wedi ei thrawsfeddiannu yn y man mwyaf pwysig; ac a gyff-rödd eu digllonedd creulonaf trwy geisio tynu o'u gafael allweddan teyrnas nesoedd. Yr oedd swyddogion yr eglwys hon yn hawlio awdnurdod i roddi mynediad i'r byd nefol fel eu hawl-fraint ddiam-mheuel, ac yn perthyn yn gyfangwbl iddynt hwy eu hunain; pan ddarfu'r Bedyddwyr, gan hyny, mewn effaith ddymchwelyd yr hawl hono, yr oeddynt yn naturiol yn cael edrych arnynt fel gelynion union-gyrchol i'r offeiriadaeth ariangarol hono, ac ymwelwyd a hwy gyda'r gospedigaeth lemaf a allasai digasedd ddefnyddio.

Yr oedd y Paterines yn Itali a Milan yn dal golygiadau cyffelyb i eiddio y Paulicians, ac maent wedi cael eu hystyried, gan amryw awdwyr yr un a'r unrhyw bobl, ond yn meddu enwau gwahanol. Yr oedd symlrwydd a phurdeb eu bywyd, gweddusrwydd a gostyngeiddrwydd eu hymddygiad, yn cael eu cysylltu gyda eu gweithgarwch tawel a diffino, yn tueddu i'w cynnydd cyflym yn Itali a Ffrainc. Yn y flaenaf (Itali), yr oedd ganddynt un ar bymtheg, o'r rhai fuasent yn cael eu galw yn awr yn "Gymmanfaoedd," yr oedd un o'r rhai hyn, sef, Cymmanfa Concorezzo, yn nosparth Milan, yn cynnwys dros bymtheg cant o aelodau. Yr oeddynt yn addoli, yn benaf, mewn tai dirgel, yn gymdeithasau o wyth, ugain, deg ar ugain, ond nid oeddynt byth

yn rhif mawr, rhag ofn cael eu haflonyddu. Fe gafodd un o'u blaenoriaid, a elwid Gundulphus, yr hwn ymddengys oedd wedi bod yn neillduol lwyddianus yn ei lafur, ei wysio o flaen Gerard, Esgob Cambray ac **Arras**, yn y flwyddyn 1025, a'i holi yn fanwl ar amrywiol bynciau yn eu credo cyffredin. Mewn atebiad i ofyniad o barthed bedydd mabanod, dywedodd eu bod hwy yn wrthwynebol iddo, "oblegyd fod maban na allai nag ewyllysio, na rhedeg, ac na wyddai ddim am ffydd, yn annwybodus am ei iachadwriaeth a'i ddaioni ei hun, yn yr hwn ni all fod dynuniad am ail-enedigaeth nen gyffesiad o ffydd; nid ymddengys fod ewyllys, ffydd neu gyffesiad dyn arall yn dal y berthynas leiaf ag ef."* Yn y flwyddyn 1035, ysgrifenodd Deodwinus, Esgob Leige, lythyr at Henry I., Brenin Ffrainc, yn aehwyn ar Bruno, Esgob **Angiers**, yn nghyd â'i archddiacon, Berengarius,—“Fod hysbysiad wedi dyfod allan o Ffrainc, yr hwn sydd yn myned trwy holl Germani, fod y ddau dyn yma yn dal, nad ydyw corff yr Arglwydd (aberth yr offeren) y corff, eithr cysgod ac arwydd o gorff yr Arglwydd;† ac y maent, mor belled ag mae eu gallu yn myned, yn dymchwelyd bedydd mabanod.” Fe ddygodd Guimundus, Esgob **Aversa**, yr un cyhuddiad yn erbyn Berengarius, sef ei fod “yn gwadu—gwrthod bedydd i rai bychain;” ac fe ymledaenodd y golygiadan hyn yn erbyn bedydd mabanod gymaint, fel yr ymdrechodd Lanfranck, Archesgob Canterbury eu gwrthbrofi, yn ei lyfr a elwir “Seintillaris,” lle mae yn dyweyd fod ei wrthwynebwr

* “Yr oedd ynt yn gwrthwynebu bedydd mabanod yn neillduol, am eu bod yn holol annalluog i ddeall, neu i gyffesu y gwirionedd.” *Milner and Harries, History of the Church.* Vol. iii. page, 194.

† *Host*, sef y bara yn nghymmundebed Eglwys Rhufain,—y gwadiad oedd, fod hwnnw yn wir gorff Crist—eithr mai arwydd ydoedd.

“trwy hyn yn gwrlhwynebu'r athrawiaeth gyffredinol, yn nghyd â chydysniad unfrydol yr holl Eglwys.” Y mae yn dybygiad hollol deg fod rhai o'r Bedyddwyr hyn yn aflonyddu yr archesgob, ac eu bod idd eu cael, hyd y nod, yn Lloegr yn yr unfed ganrif ar ddeg, neu paham yr oedd ef, mewn un modd, yn ysgrifenu yn en herbyn? O'r braidd y mae yn debygol y buasai ef yn ymdrafferthu i droi yn ol olygiadau sect mor bell oddiwrtho ag Itali, neu Ddeheudir Ffrainc; ond y mae yn llawer mwy naturiol i'r amgylchiad i dybied fod egwyddorion y Bedyddwyr yn cael eu dysgu yn ei gymddyogaeth eglwysig ef ei hun; ac yntau, fel mab ffyddlon i Rufain yn ysgrifenu i amddiffyn ei hawl hi i ddisodli sesydliad Dwyfol trwy ddyfais ddynol. Mae Dr. Usher, yn gwneyd hyn yn dra thebygol pan mae'n dyweyd, fod “amrywiol o sect Berengarius wedi lledaenu ei athrawiaeth yn amrywiol wledydd yn Belgium, y rhai wrth eu holi a ddywedent, nad oedd bedydd o un llês i blant er iachawdwriaeth.” Yr oedd trasnidaeth mawr rhwng y “*Belgic countries*” hyn a Lloegr, ac ni ellir dwyn yn mlaen wrthwynebiad o unrhyw bwys i'r gred, mai yr hyn a gyffrodd niferi yn y “*Belgic countries*” oedd wedi deffro hefyd ymchwiliad yn Lloegr. Ar ba dir arall y gellir tybied fod Archesgob Canterbury, yn ysgrifenu o gwbl yn erbyn y Bedyddwyr? Os nad oeddynt hwy ar yr yspotyn, a ydyw yn debyg y buasai ef yn cyfeirio ei saethau yn erbyn gelyn pell? Mae Dr. Usher yn gosod y pwnc hwn, o'r braidd, tuhwnt i un math o ddadl, pan yn dysnu o hen haneswyr, y mae yn dyweyd, fod canlynwyr Berengarius wedi llygru Ffrainc, Itali, Germani, *Lloegr*, &c., gyda ei egwyddorion ef, oddiwrth yr hyn yr ydym yn casglu fod Lanfranek yn ymdrafod â gelyn oedd ar y spot, ac mewn canlyniad rhaid fod Bedyddwyr yn Lloegr yn yr unfed ganrif ar ddeg.

Un rheswm mawr, os nid yr *unig* reswm, dros elyniaeth awdurdodau eglwysig yr oes hono, tuag at bob agosâd at ddaliadau y Bedyddwyr, oedd y ffaith, nad oedd, yn ol eu daliadau hwy, le i fabanod yn yr Eglwys; ac fel y tybid y pryd hyny, yn annwybodus, na allasent fod yn gadwedig heb hyny. Fe gyfododd hyn oddiwrth grediniaeth gyffredinol yn y cyfeiliornad mawr, fod bedydd ac ail-enedigaeth yn cydsyned, ac na ellid eu dadgyssylltu; ac fel canlyniad, na allai y plentyn oedd heb ei fedyddio, byth fod yn gadwedig. Yr oedd y plentyn bedyddiedig gan hyny yn cael ei ystyried yn aelod cyflawn o'r Eglwys; ac felly, yr oedd cymmundebyt mabanod, mor gyffredin a bedydd mabanod ei hun. "Yr oedd mabanod yn cael eu derbyn i gyfranogiad o hono (Swper yr Arglwydd) mor suan ag y bedyddid hwy. Yn y meddwl Anglo Sacsonaidd, yr oedd Bedydd Sanctaidd bob amser yn cael ei gyssylltu gydag ail-enedigaeth dyn yn Nghrist, ac y mae sefyllfa beryglus y rhai oedd yn marw heb eu bedyddio yn cael ei gynwys, yn nerthol, yn y rhybudd,—'os byddai i unrhyw blentyn farw heb ei fedyddio, trwy esgeulustra'r offeiriad, y byddai rhaid iddo fe ateb dros enaid y plentyn yn nydd y farn.'"^{*} Y crediniaeth cyfeiliornus ac anysgrythyrol hwn oedd amddiffynfa bedydd mabanod, ac hyd y dydd hwn y mae yn aros y rheswm *dirgel* dros gadw yn fyw arferiad yr hwn nad oes ganddo un math o sylfaen yn Nghair Duw, etto i gyd, tra'r oedd Eglwys y cyfnod hwnnw yn cyssylltu bedydd mabanod a chymmundebyt mabanod â'u gilydd, nid oedd y pwysigrwydd oedd yn cael ei briodoli i'r cymmundebyt, y cyfryw ag oedd yn mhob man yn cael ei hawlio i fedydd mabanod. Mewn llythyr a ysgrifenwyd gan yr Archesgob Lanfranck i Donatus, Esgob Gwyddelig, yn O.C., 1073, mae yn dyweyd,—"Gellwch fod yn sier gan hyny, nad ydyw yr eglwysi tramor, na ninau, y

* Baxter's Church History, page, 196.

Saeson, yn dal y fath athrawiaeth o barthed mabanod, ag ydych chwi yn dybied (*sef fod cymmundebebanod yn anhebgorol angenrheidiol er ei iachawdwriaeth*). Canys yr ydym ni yn gyffredin yn credu ei fod o wasanaeth mawr i bawb o bob oedran, pa un bynag ai yn fyw neu pan y byddont yn marw, i gryfhau eu hunain trwy dderbyn o gorff a gwaed yr Arglwydd etto, os er hyny, y dygwyddai fod personau yn ymadael â'r bywyd hwn yn ddiattreg, ar ol bedydd, a chyn derbyn o gorff a gwaed Crist, na atto Duw i ni i gredu eu bod hwy o herwydd hyny yn dragwyddol golledig.”* Ond pa leiaf o bwysigrwydd a briodolent i gymmundebebanod, mwyaf yn y byd a briodolent i fedydd mabanod, fel peth anhebgorol i iachawdwriaeth; ac oddiyma yr oedd eu gelynnaeth gwsgus, yll erbyn y Bedyddwyr yn cyfodi, y rhai oedd-ynt yn gwneyd iachawdwriaeth i ymddibynu ar ffydd yn unig ac nid ar fedydd.

Yr un dyfais du, yr hwn uwchlaw yr oll eraill, a dueddodd i wrth-hoelio (*rivet*) y cyfeiliornad hwn o fedydd mabanod ar yr holl Eglwys Babyladol, oedd, attaliad yr Ysgrythyrau oddiwrth y bobl yn eu hiaith eu hunain, a thrwy hyn yn eu trosglwyddo yn un corff i drugareddau tyner offeiriadaeth ag oedd â'i bryd ar dwyllo. Yn nechreuaad y canrif hwn, cyfarwyddodd Elfric, Archesgob Canterbury, fod pob offeiriad plwyf, yn rhwym ar y Sabbathau, a gwyliau eraill, i esbonio Gweddi'r Arglwydd, y Credo, a'r Efengyl am y dydd hwnnw, o flaen y bobl yn yr iaith Saesonig. Ond pan cafodd Gregory y 7fed (*Hildegard*) awdurdod cyflawn ar yr Eglwys, efe a attaliodd, hyd y nod, y gyfran fach hon o wybodaeth, y pelydr unigol hwn o oleuni, trwy “fynu, yn mhob man, ddwyn i mewn y defodlyfr (*ritual*) Rhufeinig, a gwahardd addoliad Duryfol i gael ei gyflawni, neu i'r Ysgrythyrau i gael eu meddiannu gan y bobl yn eu

* Hart's Ecclesiastical Records, page, 200.

hiaith eu hun." Mae ei lythyr i Frenin Bohemia, yr hwn a ysgrifennwyd tua'r flwyddyn 1079, yn dangos mewn modd hynod, ddichell ac amcan y pab cywrain ond drigionus hwnnw. Mae yn dyweyd, "Wedi ystyried y pwnc yn llwyr, mae'n ymddangos fod Duw yn dewis, yn achlysurol, i'r Ysgrythyrau i fod yn aneglur, rhag, os buasent yn eglur i bawb, y buasent yn dysfod yn ddirmygus yn eu golwg, yu nghyd â chreu cyfeiliornad trwy gael eu deall yn annghywir gan bersonau cyffredin. Nid ydyw yn esgus dros yr arferiad hwn, fod rhai dynion santaidd, yn amyneddgar wedi caniatau y pethau yr oedd y bobl yn eu gwiriondeb yn osyn; oblegyd fe ddarfu yr eglwys gyntefig gyflawni amryw bethau nad oeddynt gywir, y rhai wedi hyny a gywirwyd ar ol ymchwiliad gofalus, pan daeth crefydd yn fwy cadarn ac eang ei therfynau. Yr ydym ni gan hyny yn gwahardd *ar awdurdod St. Petr* (!) y pethau mae eich deiliaid yn annoeth yn eu gofyn, ac yr ydym yn erchi i chwi, gyda eich holl allu, wrthwynebu eu rhyfyg ffôl." Bydded i'r darllenyydd feddwl am fynyd am y balchder ffroenuchel, y rhyfyg digywilydd, yn ughyd âg anwiredd noeth cynnwysiad y llythyr hwn. Heb sylwi dim ar y rhyfyg penogaethol, neu y creulondeb dideimlad mae'n ddangos tuag at y brenin a'i holl bobl, ond bydded i ni sylwi ar fawredd twyll y ddadl (*plea*) ar gyfrif yr hwn, y mae ef yn gorchymyn y ffordd warthws hon—sef, *ar awdurdod St. Petr!* Pa bryd y darfu i'r apostol hwnnw gynggori cyflawniadau mor dywyllion? Pa bryd y darfu iddo fe gymmeradwyo fod Gair Duw i gael ei gadw oddiwrth y bobl? Bydded i unrhyw ddarllenyydd gonest ddarllen ei eiriau ef ei hun, 2 Petr, i. 19. "*Yr hen da y gwnewch fod yn dal arno megys ar ganwyll yn llewyrchu mewn llêtyssyll,*" ac yna dyweded os nid twyll ydyw dadleu fod cadw yr Ysgrythyrau oddiwrth y bobl yn cydano *ag awdurdod St. Petr?* Mae y Pab Gregory hwn, y

dyn hwn o eiddo'r tywyllwch, yn mhellach yn dywedyd, "Ewyllys yr Hollalluog Dduw ydyw, fod gwasanaeth Dwyfol yn cael ei ddwyn yn mlaen mewn iaith ddirgel (anadnabyddus), serch nad ydyw pawb yn ei deall hi, oblegyd pe byddai y canu yn gyffredin ac yn uchel, gallai yr iaith yn hawdd syrthio i ddirmyg ac atgasrwydd." Pa fodd y gall addoliad, yr hwn nid ydyw yn cael ei ddeall, lai na bod (yn rhyw fath o) watwargerdd arbenig, y mae yn anniehonadwy dychymmygu; nid ydyw yr hwn gan hyny, bydded ef bab, brenin, neu offeiriad, a orchymyna fod addoliad Duw yn cael ei ddwyn yn mlaen mewu iaith ddyeithr, ond cynnorthwyo mewn gwatwargerdd Dwyfol, ac yn ddiau fe gaiff dderbyn ei wobr.

Yr oedd effaith yr ordeiniad mwyaf niweidiol hwn yn dylhau annwybodaeth gyffredinol (*public*) ar un llaw, ac yn cynnyddu yspryd erlidigaethus yr oes ar y llaw arall. Ac oddiwrth hyn y cyfododd y brosedig-aeth danllyd, yr hon yn awr a ddechreuodd ddilyn y Pauliaid, y Petriaid a'r Waldensiaid i ba le bynag yr elent. Yr oedd gan yr offeiriadaeth faleisddrwg, yn barod wrth law, yn y bobl annwybodus, offeryn cyfaddas at roddi i farwolaeth, a dinystrio, pryd bynag y gwelent yn dda eu galw i weithrediad; ac yr oedd yn llawn ddigon i gyhuddo dynion o fod yn wrthwynebol a iachawdwriaeth y rhai bychain, i osod holl Ewrop yn flam.

Ac oddyma hefyd y cyfododd y gorferwad gwarthus o sêl ddall, a'r uchelgeisiaeth droseddol, a alwyd yn *Crusades*,^{**} y rhai gynhyrasant Ewrop a'r byd, tua diwedd y canrif hwn. "Yr oedd Ewrop" medd Hume, "yr amser hwn, wedi suddo i ddygn annwybodaeth a choelgrefydd. Yr oedd y bobl, y rhai nad oeddynt yn cael eu rhywystro ond ychydig gan hunan-

* *Crusades*, — Rhyteloedd y groes—sef yr ymgrychiadau ofnafwy a wnawd gan Cristionogion y cyfnod hwn yu erbyn y rhai na chredent.

barch (*honour*), a llai gan gyfraith, wedi ymroddi i'r annhorefñ a'r troseddau gwaethaf; ac nid oeddynt yn gwybod am un iawn ond cyflawniad y defodau a osodid arnynt gan en bugeiliaid ysprydol; ac yr oedd yn hawdd arddangos y rhyfel santaidd yn ateb yn lle pob penyd, ac yn iawn am bob treisiad ar gyfiawnder a dynoliaeth. Yr oedd y troseddwyr mwyaf yn mlaenllaw yn y gwasanaeth, yr hwn yr edryehid arno fel iawn am bob math o droseddau, yr oedd yr afreolaethau mwyaf dychrynllyd yn cael eu cyflawni gan ddynion ag oeddynt wedi ymarfer a drygioni, ac yn cael eu cymhell gan esiampl, a'u hanog gan angenrheidrwydd." Y rhai hyn oeddynt amddiffynwyr y flydd—rhyfelwyr y Groes, yn yr oes dywyll a chymylog hono! Yr oeddynt yn annwybodus o egwyddorion cyntaf crefydd a rhinwedd; yn offerynau parod o greulondeb neu angau, yn llaw gwŷr eglwysig llygredig, yr oeddynt yn fwy na pharod i gyflawni arch offeiriad cyfrwys-ddrwg, pa un bynag ai merythru sant, neu bolioni* Ismaeliad. Heb feddu ar gydwybod, credo, na deddf ar wahan oddiwrth yr eglwys fwyaf llygredig a ganfyddodd y byd erioed; ac heb erioed ddarllen Gair Duw drostynt eu hunain, nac wedi derbyn cymaint ag un pelydryn o oleuni Efengyl bur y cariad nefol, edrychent arno, yn waith cyfartal mewn duwioldeb, i losgi *heretic*, neu ddisrywio anffyddiwr. Yn cael eu gyru yn mlaen fel huad-gwn gan eu hanogwyr offeiriadol, edrychent arno, yr un mor rhinweddol i ddisrywio pob syniad da perthynol i'n nhatur ddynol, arteithio (*torture*) Bedyddwyr, a chyflawni pob trosedd dichonadwy, yn ngwasanaeth cythreulig "rhyfel santaidd." Mae y byd yn dychrynu wrth gofio'r ysgelerderau a'r drygau yr oedd y *Crusaders* dideimlad hyn yn cael caniatad

* Polioni,—Yr arferiad creulawn i ladd dyn trwy wthio polyn o bren mawr trwy ei eisteddle tuag i fyny, nes y deuai allan trwy ei war, a'i adael arno, yn uchel oddiwrth y ddaiar nes y byddai farw arno.

i'w cyflawni, gan eu harweinwyr eglwysaidd; ac y mae dynolryw yn gyffredinol wedi clafychu o herwydd llygredigaethau yr oesau sydd wedi myned heibio, yn gruddfau, ac mewn gwewyr poenus am ddyfodiad buan y dydd gogoneddus hwnw, pan gaiff y BIBL YN UNIG, ac nid offeiriadaeth lygredig ac annwybodus, ffurfi flydd a moesau holl drigolion y ddaiar.

CANRIF Y DEUDDEGFED.

MAE yr holl haneswyr eglwysig credadwy yn addef fod offeiriaid y canrif hwn, yn cael eu hynodi gyda'r unrhyw ddrygau ag oeddynt yn bodoli yn y ddau ganrif diweddaf, y rhai a brofasant eu hunain mor waradwyddus i'r eglwys, ac mor ddinystriol i'r bobl. Mae Mosheim yn ei ddull eofn a ffyddlawn yn dyweyd am danynt, "Pa le bynag y trown ein llygaid yn mhlith y gwahanol urddau a'r graddau o offeiriaid, yr ydym yn canfod yn y canrif hwn yr arwyddion mwyaf gwarthus o benrhuddid enawdol a thwyll, annwybodaeth a gloddest, yn nghyd a drygau ereill, effeithiau gwenwynig y rhai oedd yn cael eu teimlo yn ddwys yn yr Eglwys a'r Wlad (*state*)."
 "Eu holl amcan oedd boddlni eu chwantau, lluosogi eu rhag-orfreintiau, trwy grafangu yn barhaus am urddasau, a rhagoriaethau newyddion; ac yn esgeuluso yn hollol bethau crefydd, a gofal am eneidiau, er mwyn byw mewn esmwythdra a mwyniant, a threulio allan eu dyddiau mewn diogi annynol a gloddestaidd." Mae hanesydd arall yn sylwi fod "holl ddysgyblaeth yr Eglwys yn awr wedi ymollwng ymaith; a bod dynion, y rhai yr oedd modd gaudynt i brynu trwydded i bechu, wedi eofni, a gollwng yn rhydd awenau drygioni, ac yn dilyn eu holl ddeisyfiadau (drygiouus) a'u dychymygion."
 "Yr oedd Annghrist mewn gwirionedd yn teyrnasu yn dawel a buddugol-

iaethus trwy Ewrop.”* Yr oedd rhyfelwyr y Groes wedi agor dyfr-ddorau penrhyyddid enawdol cyhoeddus; ac yr oedd yr Eglwys yn gwneyd clw o'r penrhyyddid a夫an hwnw yn ngwerthiad cythreulig y trwydded i'w cyflawni. Yr oedd addysgwyr profesiadig moesoldeb a chrefydd wedi dysod fel hyn, yn werthwyr cyhoeddus trosedd, ac yn *huxsters* cyhoeddus anfoesoldeb.

Ni ddarfu i'r Duw bendigedig, er hyny oll, adael y byd Ewropaidd i drugareddau tyner offeiriad annuwio; eithr, yma a thraw, fel yn nyddian Elias, yr oedd yn “Cadw iddo ei Hun,” yn Eglwys Rhufain, ond yn benaf tu allan i'r Eglwys hono, dystion ffyddlon o blaid y gwirionedd a duwioldeb, y rhai, er perygl eu bywyd, oedd ynt yn dywedyd yn gyhoeddus, gyda'r ffyddlondeb mwyaf, yn erbyn llygredd arweinwyr ysprydol y bool. Y mae Bernard, er ei fod yn Bab-ydd, yn dyweyd yn galed, gyda grym ac eglurder mawr yn erbyn drygau y pabau a'r offeiriad. Fe ddarfu i Peter de Bruis; Henry, Italiad; Arnold, o Brescia; Peter Waldo, a niferi yn rhagor a safasant yn eofn dros Dduw a'r gwirionedd, ac a godasant mewn amrywiol barthau o Ewrop, faniar ffydd personol, fel unig ammod bywyd tragedywyddol. Fe ddarfu gwawr adfywiad mewn dysgeidiaeth yn y canrif hwn, yn ngbyd ag ymledaeniad, er yn araf, yspryd ymchwiliad roddi pelydr ychwanegol o obaith o blaid cyfnod gwell i ddyfod. Ond diwrnod tywyll ydoedd, ie, dudew dywyll, er hyny; etto yr oedd toriad allan y wawr fach yn y gorwel pell yn arddangosiad siriol, fod y Dyn Pechod wedi gwneuthur ei waethaf, ac na allasai fygwthi melldith arall ar y byd. Yr oedd canolbarth lleoedd dysgeidiaeth yn Oxford, Paris, Angiers, Montpelier, Bolonia, Salernum, ac hyd y nod yn Rhufain euog ei hun, yn dechreu ym-ysgwyd o'u cysgadrwydd hir; ac os na fyddai yn

gywir i ddyweyd eu bod yn hollol effro, etto, gellir heb betruster, ddyweyd fod eu *cwsg marwol* wedi myned heibio, ac nad oedd i ddychwelyd byth **mwy**.

Ond yr hyn a weinyddodd yn fwyaf uniongyrchol i agor llinellau y goleuni boreuol, ac idd eu taflu ar draws y dyfnder tywyll, oedd yspryd erlidigaethus Eglwys Rhufain, yn ei ymdrechion ofer i ddisstrywio y cyfryw ag a gafwyd yn ddigon ffyddlon i wrthdystio yn erbyn ei llygredigaethau dychrynlilyd. Oblegyd yr oedd Duw wedi trefnu felly yn ei ragluniaeth, fel mai mwyaf yr erlidid hwy, mwyaf yr oeddynt hwythau yn ymledaenn, fel yn y dyddiau apostolaidd, (Actau viii. 1.) y darfu i'r offerynau a ddefnyddiwyd i ddinystrio y gwirionedd fod yn foddion i roddi iddo ddylanwad blaethach trwy holl Ewrop Mewn cyngor a gynnalwyd yn Toulouse, O.C. 1119, fe basiwyd y ddeddf ganlynol: "Yr ydym ni yn condemnio ac yn taflu allan o Eglwys Dduw, fel hereticiaid, y rhai hyny, o dan yr esgus (*pretence*) o grefydd, ag sydd yn gwrthod *sacrament* o gorff a gwaed Iesu Grist,* *bedydd mabancd*, &c.—Yr ydym ni yn gor-chymyn fod iddynt gael en dodi i lawr (*suppress*) gan y gallu gwladol." Yr oedd hyn yn cael ei gyfeirio yn erbyn y Pauliaid, y rhai oeddynt luosog yn y parth lwnw. Ond er gwaethaf y gwrthwynebiad osfeiriadol, fe ymledaenodd yr "heresi" gymaint yn Gascony, Languedoc, Provence, ac Aquitane, fel y daeth yn ofid blin i wŷr eglwysig y parthau hyny trwy yr holl ganrif hwn. Mae Archesgob Narbonne, pan yn ysgrifenu at Louis VII. yn achwyn, "Yr ydym ni yn cael ein blino yn ddirfawr gan amrywiol drallodau, yn mhllith y rhai y mae un ag sydd yn ein

* Wrth sacrament o waed a chorff Iesu Grist y golygent fod y corff a'r gwaed yn *wirioneddol* ac yn *sylicedol* yn y cymmun, neu mae eig a gwaed oedd y bara a'r gwin. Gwrthwynebu y cyfeiliornad damniol hwn yn nghyd a'i frawd *bedydd mabanod* oedd yu drosedd bywyd !!!

gofidio fwyaf oll, sef, fod y ffydd Babyddol yn cael ei *hysgwyd yn ddirfaŵr* yn ein hesgobaeth ni; ac y mae ewch St. Pedr yn cael eu luchio mor greulon gan y tónau, fel y mae *mewn perygl o suddo.*" Yr oedd Henry Abbot o Clairvaux, hefyd yn galaru "fod y plia hwn wedi cynnyddu cymaint yn y wlad hono, fel ag yr oeddynt wedi gwnenthur iddynt eu hunain, nid yn unig offeiriad a phabau, ond fod ganddynt hefyd ei *hesengylwyr!*" Yn ddiweddarach yn y canrif hwn pan oedd Waldo a'i gymdeithion mewn perygl oddiwrth Archesgob Lyons, "hwy a ffoisant i barthau eraill, ac yn fuan daethant yn wasgaredig ar hyd Ffrainc, Itali, Germani, *Lloegr*, a Spaen. Ymsefydlodd rhai yn Narbonne, yr hwn sydd yn cynnwys Provence, Dauphine, a Savoy; eraill a ffoisant i'r Alps a Lombardy. Fe ddaeth Pedr Waldo i Belgium, ac yn Picardy, fel y gelwir ef yn awr, efe a *gafodd lawer o ganlynwyr*. Wedi hynny fe aeth trosodd i Germani, ac o'r diwedd fe ymsefydlodd yn Bohemia." Fel hyn, ni wasanaethodd y dymhestl Rufeinig ond i wasgaru hâd y gwirionedd Dwysol yn fwy ar wasgar, ac i barotoi defnyddiau mwy lluosog er dymchweliad dyfodol Pabyddiaeth. Yr oedd yr offeiriad wedi bwriadu llethu y gwirionedd hwnw, ond fe ddarsu i Fugail byth-wyliadwrus y defaid wneyd i'r gorferwad eiddil hwn o "gynddaredd dyn i'w foliannu Ef."

Mae yn anhawdd penderfynu yn gywir beth oeddynt ddaliadau y gwahanol sectau ag oeddynt yn y cyfnod hwnw yn gwrthwynebu drygau a chyfeiliouradau Eglwys Rhufain. Eu bod hwy yn gwahaniaethu oddiwrth eu gilydd o barthed amryw bynciau athrawiaethol, sydd ffaith tuhwnt i ddiadl, pan na ellir yn awr gael gwybodaeth gywir am fanylion eu gwahaniaethau, er fod rheswm cryf i gredu fod rhai o'r dynion cydwybodol hyn yn mhell o fod yn iach yn y ffydd gyda golwg ar amrywiol neillduolion. Etto, beth bynag allasai y gwahaniaethau hyn fod—mewn

un pwnc, hyny yw, *gwrthwynebiad i fedydd mabanod*, yr oedd yr unffurfiaeth mwyaf yn bodoli. Gyda golwg ar yr athrawiaeth yma, gellir dweyd am danynt, eu bod o un galon, pa un bynag ai Pauliaid, Pedriaid, Waldensiaid, Albigensiaid, *Cathari*, neu Petrobrussians.^t Yr oeddynt oll (gydag ychydig iawn o eithriadau) yn cyduno i osod allan fedydd mabanod fel dysfais ddynol yn unig, ac yn honi fod gwybodaeth a ffydd yn anhebgorol er gwneyd bedydd y peth ddylai fod (*valid*) i bwy bynag y gweinyddid ef. Yn agos i ddiwedd yr unfed canrif ar ddeg fe ysgrifennodd Bonizo, Esgob Placentia, yn Itali, lyfr ar y sacramentau, yn yr hwn y mae yn dyweyd, “fod Iesu wedi gorchymyn i’w ddysgyblion i addysgu a bedyddio; fod addysgiaeth i fyned o flaeu bedydd, oblegyd ffydd heb weithredoedd marw yw, ac fod yn annichonadwy bod gweithredoedd heb ffydd; ac nid hyd nes yr oedd Petr wedi gorphen ei bregeth, a’r bobl wedi cael eu *dways-bigo yn eu calonau a dy-wedyd*, *Ha uyr frodyr beth a wnaeon ni?* y dywedodd yr Apostol *Edifarhewch, a bedyddier pob un o honoch.*” Mae Erbradus, doctor enwog yn yr amser hwnnw, yn cyhuddo y Cathari o fod yn gwadu bedydd mabanod, am fod arnynt angen dealltwriaeth, ac fe ddefnyddiodd un bennod gyfan i’w gwrthwynebu. Fe gafodd Arnold o Brescia, a Peter Bruis eu dau eu condemnio gan gynghor y Lateran, dan Innocent II., am wrthwynebu bedydd mabanod, yn nghyd ag athrawiaethau Pabyddol ereill. Ffrancwr enwog oedd Peter Bruis, ac yr oedd yn ddiwygiwr crefyddol diflino. Mae Dr. Wall yn dyweyd mai Peter Bruis, a’i ganlynydd, “oeddynt y pregethwyr gwrth-saban fedyddwyr cyntaf erioed a osodasant i fyny eglwys, neu gymdeithas o ddynion yn dal y dyb yn erbyn bedydd mabanod, ac yn ail-fedyddio y cyfryw ag oeddynt wedi

^t Yn cael eu galw gan J. A. Fabricius, “Ailfedyddwyr yr oes hono.

cael eu bedyddio yn en mhabandod." Fe gafodd Bruis ei losgi wrth y pawl yn 1144; ond y mae Dr. Allix yn sylwi, "na ddarfu llosgi Peter de Bruis fogi'r athrawiaeth oedd ef yn amddiffyn; yr oedd wedi gwreiddio yn rhy ddwfn yn yr esgobaethau hyn, [Toulouse, Provincia, Narbonensis, Gascoigne, &c.] Ond i'r gwrthwyneb, fe gynnyddodd yn ddirfawr ar ol'iddi gael ei dyfrahau unwaith â gwaed y merthyr hwnw." Yr athrawiaethau a addysgodd efe o berthynas i fedydd ydynt y rhai canlynol:—

,, I. Nad ydyw mabanod i gael eu hachub na'u bedyddio trwy ffydd un arall, ond mae pawb i gael eu bedyddio ac i ddysgwyl cael eu cadw trwy eu ffydd briodol eu hunain.

,, II. Nad ydyw bedydd heb ffydd briodol yn aehub neb.

,, III. Nad ydyw y plant bychain, ag ydynt dan oed, ac heb ddeall, ac a ddygir i gael eu bedyddio—nid ydynt yn cael eu hachub trwy hyny.

,, IV. Fod y rhai a fedyddir yn eu mhabanod i gael eu bedyddio drachefn ar ol iddynt ddyfod i (feddu ar ddealltwriaeth), yr hyn nid yw i gael ei ystyried yn ail-fedyddiad (*Anabaptism*) eithr y bedydd iawn."

Yn nghyngor Gallican, yn y flwyddyn 1176, yr hwn a alwyd yn nghyd gan y Pab, Alecsander III., fe gondemniwyd "heresi" yr Allegensianiaid, sef oedd hyny, "gwadu—gwrthod bedydd i fabanod;" ac yn nghynger cyffredinol Lateran, yn y flwyddyn 1179 fe gondemniwyd ac fe anathemaeiddiwyd y Cathari am amrywiol gyfeiliorniadau, fel yr oedd y Pabyddion yn eu galw, ac yn mhllith eraill, am "wadu—wrthod bedydd i fabanod." Yn nghyngor cyffredinol Verena, dan y Pab Lucius, fe gondemniwyd ac fe anathemaeiddiwyd yr Albigensiaid, dan yr enwau Cathari, Patrini, Humiliati, pobl dylodian Lyons, a'r Arnoldiaid, am feiddio gwrthwynebu Eglwys Rhufain, ac yn mhllith pethau eraill am ci gwrthwynebu ar sedydd

Fe achosodd Phillip Augustus i 600 o'r Albigensiaid i gael en llosgi mewn un dydd. Yn y flwyddyn 1182, fe ddyoddefodd lluaws o'r Waldensiaid farwolaeth yn Flanders, ac eraill a losgwyd i farwolaeth yn Germani, am feiddio meddwl drostynt eu hunain, ac yn mhlith pynciau eraill, am feddwl drostynt eu hunain, o barthed bedydd mabanod (sef am feddwl am dano yn wahanol i'r awdurdodau eglwysig—nad ydoedd ond dysais ddynol yn unig).

Mae yr Archesgob Usher, ar awdurdod Matthew Paris, o Wesminster, yn sierhau, "fod heresi y Berengariaid, neu y Waldensiaid, yn nghylch y flwyddyn 1180, wedi dyfod yn fath o bla yn holl Ffrainc, Itali, a Lloegr." Mae Foxe yn mhellach yn hysbysn, fod ychydig yn gynt na'r adeg uchod, ddau bregethwr Waldensiaidd enwog, Gehardus a Dulcinus, wedi dyfod i Loegr i gyhoeddi yr Efengyl; ac y mae Usher yn dyweyd "i amrai o'r Waldensiaid a ddaethant o Ffrainc gael eu dal, a thrwy orchymyn y brenin iddynt gael eu mharcio yn eu talcenau gydag allwedd, neu haiarn poeth." "Yr oedd y sect hon," medd William o Newbury, "yn cael ei galw yn *Publicani*, dechreuad yr hon oedd o Gascoyne; a'r rhai oedd ynt mor lluosog a thywod y môr, a wnaethant ofid blin yn Ffrainc, Itali, Spain a Lloegr."* Mae Dr. Henry, yn ei Hanes o Brydain Fawr, yn adrodd "fod cymleithas (*compamy*) o gylch deg ar ugain o wîr a gwragedd, y rhai a siaradent yr iaith Germanaidd, wedi ymddangos yn Lloegr yn nghylch yr amser hwn (1159), ac eu bod yn fuan wedi tynu sylw y llywodraeth trwy neillduolrwydd eu harferion a'u daliadan crefyddol. Mewn gwirionedd y mae yn hynod o anhawdd i gael allan, gyda sierwydd, beth oeddynt eu daliadau crefyddol, *oblegyd y maent yn cael eu cofnodi*,

* Y gofid blin hwn oedd, eu gwaith, yn ofn Duw a goleuni ei Air, yn gwrthwynebu traddodiadol dynol a llygredigaethau yr Eglwys Sefydledig. Cyfrifir eu bod yn y flwyddyn, 1160, yn rhifio *wyth can' nil*.

yn unig, gan haneswyr monachaidd, y rhai sydd yn lles-aru am dynnynt mewn ffordd arw iaen." Ond y mae Rapin yn ychwanegu eu bod yn gwrthod **bedydd**, &c., yn golygu yn ddiamheuol eu bod yn gwrthod bedydd mabanod. Mae yn fwy na thebyg, mai hwy oedd ynt y Waldensiaid y crybwyllywd am danynt yn flaenorol gan Foxe, oblegyd y mae Henry yn myned yn mlaen ac yn sylwi "eu bod wedi cael eu dal a'u dwyn o flaen cyngor yr offeiriad yn Rhydychain. Pan yn cael en holi yn nghylch eu crefydd, fe atebodd eu hathraw, dyn dysgedig o'r enw **Gerard**,[†] yn eu henw, eu bod hwy yn Gristionogion, ac yn credu athrawiaethau yr apostoliou." Ac yn awr y mae yn canlyn yr hyn y bydd yn rhaid edrych aruo byth fel ystaen dwfn ar yr hanes Prydeinig, a'r hyn fydd yn warth byth-barhaol ar offeiriad y cyfnod hwnnw. Och, am Loegr, fod yn rhaid i wirionedd hanesyddol gofnodi y fath gywilydd llosgadwy (*burning shame*)! "Y brenin, wrth annogaeth yr offeiriad a orchymynodd iddynt gael eu mharcio â haiarn côch-boeth yn eu talcenau, ac i gael eu chwipio ar hyd heolydd Rhydychain, wedi cael tori eu dillad yn fyrion wrth eu gwregysau, ac i gael eu troi allan i'r caeau agored, fel anifeiliaid, a gwaharddiad i roddi un nodded, cysgod, na chynnorthwy yn y byd iddynt, neu ddyoddef y cospedigaethau llym-dostaf! Fe gariwyd allan y ddedfryd greulon hon yn ei llymder eithafol; a chan ei bod yn aur yn ddyfnder y gauaf, bu yr holl bersonau anhapus yma farw o anwyd a newyn."^{**} Gwridwch, Gristionogion Prydeinig, am y fath beth a bod *Saeson* wedi bod erioed yn gallu cyflawni y fath weithred elyllaidd, a hyny yn enw cyssegredig crefydd! Deg ar ugain o wyr a gwragedd yn cael eu nhodi ar eu talcenau â haiarn côch-boeth, yn

[†] Mae yn amlwg mai yr un dyn a grybwyllyr gan Foxe, sef Gerardus.

* Henry's History, Vol. III. Gwel hefyd, Rapin, Milner, Hawies, Jones, &c.

cael eu chwipio ar hyd heolydd Rhydychain, cael tori eu dillad oddiwrth eu personau, ac yna, *yn nyfnder y gauaf*, cael eu troi allan i'r caeau agored i farw mewn adfyd, a chynnorthwy o un math **yn** cael ei wahardd iddynt, trwy y cospedigaethau gerwinaf! Hawdd y gellir gofio fod gwirionedd yn gorfodi cofnodi gweithred mor ddu!

Pe buasai yr "hereticiaid" hyn wedi rhoddi prawf eu bod yn bersonau o fywyd llygredig, ac o ymddygiad anfoesol, gallesid priodoli eu dyoddefiadau i sŵl dros rinwedd a chrefydd; ond pan yn ddiddadl, mai fel arall yr oeddynt, mae creulondeb eu herlidwyr tuag atynt, yn eau allan hyd y nod, yr esgusawd tlawd hwnw! **Y** disgrifiad canlynol o'u cymmeriadau, yr hwn a roddir gan elyn iddynt, a brofa oreu pa fath ddynion oeddynt. "Mae hereticiaid yn cael eu hynodi gan eu moesau a'u geiriau, oblegyd y **maent** yn dawel ac yn wylaid yn eu mhoesau (*manners.*) Nid oes ynddynt falchder gyda golwg ar eu gwisgoedd, canys y **maent** yn gwisgo y cyfryw ag nad ydynt yn bryd-fawr nac yn wael. Nid ydynt yn cario yn mlaen fasnach, er mwyn gochelyd anwired, llwon a thwyll, ond yn unig byw trwy lafur fel gweithwyr. Eu hathrawon hefyd ydynt gryddion a gwehyddion. Nid ydynt yn amlhau cyfoeth, ond y **maent** yn foddlon ar yr hyn sydd angenrheidiol; maent hefyd yn gymmedrol mewn bwyd a diod. Nid ydynt yn myned i dafarndai, dawsiau, nac i wageddau eraill. Maent yn ymattal oddiwrth ddig, ac y **maent** yn gysson wrth eu gwaith, yn **dysgu** neu addysgu, ac felly nid ydynt yn gweddio ond ychydig.† Gellir hefyd eu hadnabod wrth gywirdeb a chymmedroldeb eu hiaith. Maent hefyd yn ymattal rhag arfer drwg-dafod, ac athrod, ac ysgafnder mewn ymddyddan, a dyweyd an-

† Ysgrifennwyd hwn gan Babydd, a'r hyn a olyga pan yn dyweyd nad oedd y bobl hyn "yn gweddio ond ychydig, ydyw, nad oeddynt yn gwneuthur gwebddiau hirion yn yr eglwysi."

wiredd a thyngu. Nid ydynt chwaith yn dyweyd 'yn wir,' neu 'yn wirioneddol' a'u cyffelyb; oblegyd ystyriant y pethau hyn fel llwon." Mae hanes arall wedi ei hysgrifenu gan Ysgrifenydd Brenin Ffrainc, yn dwyn tystiolaeth lawn mor uchel i rinweddau yr un bobl. Mae efe yn dyweyd, "Yr oedd sect y dynion hyn mewn anrlhydedd mor fawr, fel yr oeddynt yn cael bod yn rhydd oddiwrth gostau a gormes-dâlion, ac yn cael mwy o elw trwy ewyllysiau a thestamentau nag oedd yr offeiriad. Ni fuasai dyn yn niweidio ei elyn pe buasai yn cyfarfod ag ef ar y ffordd, *yn nghymdeithas un o'r hereticiaid*, yn gymaint felly fel yr oedd dyogelwch pob dyn yn ymddangos i fod yn gynnwysedig yn eu nhodded." Etto, yr oedd y dynion diniwed, duwiol, a defnyddiol hyn yn nôd gwatwargerdd, ac yn bwynt malais a chasineb swyddol, mewn amrywiol wledydd, yn yr oes ben-feddwl offeiriadol hono. Yr oeddynt, mae'n ddigon eglur "yn halen y ddaiar;" ond gan wîr eglwysig annwybodus ac anianol yr oeddynt yn cael eu helu, eu poenydio, a'u distrywio, sel pe buasent elynion gwaethaf holl ddynolryw. Nid oedd y camwri a ddyoddefent ond prawf arall ychwanegol at yr hysbysiad dychrynllyd, fod Duw, o herwydd rhesymau doeth a chyflawn, wedi rhoddi cenedloedd annuviol Ewrop i syny, "i gredu celwydd."

Ni all ymddygiad yr Eglwys Rufeinig taag at y bobl ostyngedig, gweithgar, a santaidd hyn, gyduno, ond, ag un egwyddor, a hono ydyw, balchder eithafol yr holl gyssegr-lywodraeth Babyddol, yn cynnwys y Pab, yr esgobion, a'r offeiriad. Nid all balchder oddef gwrthwynebiad, a phan y gwrthwynebir ef yn dêg, dewisa fwrddrad o flaen ymostyngiad. Dyna ydyw ei gymmeriad du ac euog ef, fel mae yn llanw ei holl ddeiliaid, o satan i lawr, ag ysbryd nffern ei hun.

"Gwell ydyw teyrnasu yn usfern na gwasanaethu yn y nef," yw ei arwyddair yr hwn a feithrinir swyaf ganddo;

a byddai yn well ganddo weled yr *universe* yn adfeilion, na chyffesu ei isder (*inferiority*) yn unrhyw ran o'r greadigaeth. Dyma ydleoedd iaith Pabyddiaeth yn y denddegfed canrif, fel y gellir profi yn hawdd oddiwrth lythyr o eid-lo y Pab at Harri I., Brenin Lloegr, a mab i William y gorchfygwr, yn yr hwn y mae ei santeiddrwydd yn dyweyd, yn mhllith pethau haerllug eraill, "Mor atgas ydyw i fab genedlu ei dad, ac i ddyn greu ei Dluw! ac onid eich tadau a'ch duwiau chwi ydyw yr offeiriad?" Gyda y fath yspryd a hwn yn Rhufaiu, eisteddle gostyngeiddrwydd, tebyg i'r eiddo Crist, (?) a ydyw yn beth i synu ato, fod pwy bynag fuasai yn beiddio argyhoeddi y Babaeth o fod o'i lle, yn cael ei farcio fel "heretic," a'i drosglwyddo i gael ei boenydio a'i losgi? Mae balchder yn satan-aid ymhob man, ac mae sataneiddiwr yn anwiredd a marwolacth, (Ioan viii. 44.)

A chymmeryd y cyfan, yr oedd y deuddegfed canrif yn dal allan mewn ucheledd ac egluider y pynciau canlynol:—

1. Fod bedydd y crediniol, yn wrthwynebol i fudd ydd mabanod, yn cael ei goleddu a'i addysgu gan nifer lluosog yn ngwahanol barthau Ewrop.

2. Fod Eglwys Rhufain yn ffyrnid wrthwynebol i'r athrawiaeth o fedydd y crediniol, a hyny o herwydd ei fod yn cymmeryd o ddwylaw yr offeiriad yr awdurdod a argymmerent ei feddiannu i dderbyn personau i mewn i deyrnas nefoedd.

3. Fod bedydd y crediniol yn cael ei gydnabod yn mhbob amgylchiad gan y dynion nad oeddynt yn cydnabod y bennogacth (*supremacy*) Babyddol.

4. Fod Pabyddiaeth a bedydd mabanod yn cael edrych arnynt y pryd hyny fel mae'n ofynol edrych arnynt yn awr, fel mam a phlentyn; ac yn ol pob tebygolrwydd, fe fyddant fyw, fe flodeuant, ac fe fyddant farw gyda eu gilydd.

[“Fe fydd y desgrifiad canlynol o'r gwahanol sectau a grybwyllir

yn y canrif blaenorol, ac a roddir yn *Jones' Nonconformity*, yn ddefnyddiol i eglurhau yr enwau a ddefnyddir am y sectan hyny. “O ddyddiau Cystenyu, yr ydym yn cael dysgyblion Crist yn cael eu galw Cathari, neu Buritaniaid; Panlicians, neu bublicanod, ar ol enw dysgawdwr enwog, yr hwn oedd yn aros yn ninas Mananalis, yn Armenia; Petrobrussians, oddiwrth Peter de Bruis, pregethwr neillduol o Efengyl Crist, yr hwn a gysododd yn nghylch y flwyddyn 1110, yn neheubarth Ffrainc; Henricians, oddiwrth nu Henry o Toulouse; a'r Arnolists, oddiwrth un Arnold o Brescia yn Itali; Leonists, nen y tylodion yn Lyons, ar ol Petr Waldo, marchnatawr cyfoethog o'r ddinas hono, yr hwn a gyssegrodd ei amser a'i dalentau i addysgu ei gyminydogion tylodion yn y pethau a berthynant i deyrnas Crist; yr oeddynt yn cael eu galw Albigensiaid oddiwrth dref Albi, yn neheubarth Ffrainc; ac yn Waldensiaid neu Vaudois, oddiwrth ddyffrynoedd Piedmont.”]

CANRIF Y TRYDYDD AR DDEG.

Yr oedd y gerwinderau a ddechreusasant yn y canrif diweddaf yn erbyn canlynwyr Crist yn cael eu cario yn mlaen yn yr un presenol gyda llymder didraiedig. Mewn gwirionedd, yr oeddynt ar gynnydd, ac wedi eu gwneyd yn fath o gyfansoddiad (*system*) fel na allasai neb ddianc o afael yr erlidwyr offeiriadol. Yr oedd y creulonderau ag oeddynt wedi cael eu defnyddio hyd yn hyn, wedi tueddu i *wasgaru* yn hytrach nag i *ddinystrio* cefnogwyr gwir grefydd, dyma yr awdurdodau Pabyddol yn gorfodi tywysogion i gyflawni y ddyledswydd euog o hela allan, mewn trefn i ddifa yr “hereticiaid,” y rhai, er holl erwinder Rhufain, oeddynt yn lluosog (*abound*) yn holl barthau Ewrop.

Gyda yr yspryd oedd yn ffynu yn Rhufain buasai yn ofer dysgwyl am un cwrs gwahanol i erlidigaeth erwin. Mae Mosheim yn dyweyd pan yn ysgrifenu am y canrif hwn,—“Yr oedd y Pabau yn ymddwyn yn fwy tebyg i ormeswyr nag i lywodraethwyr, ac yn dangos yn amlwg yn eu holl arweddiad, eu bod yn amcanu at arglyddiaeth cyflawn a chyffredinol. Yr oedd y Pabau, yn fwyaf neillduol, yn addysgu yr athrawiaeth wenwynig hono, ‘‘Mai Esgob (Pab)

Rhufain ydyw *arglwydd goruchelaf y greadigaeth*, ac nad oes gan dywysogion neu esgobion, llywodraethwyr gwladol, neu lywodraethwyr eglwysig, unrhyw awdurdod gyfreithlon yn yr eglwys neu y llywodraeth, ond yr hyn maent wedi dderbyn oddiwrtho fe.”* Mae yr un ysgrifenydd, hefyd, yn dyweyd am yr eglwys, i'r camarferion a'r llygredigaethau galarus ag oedd wedi teyrnasu hyd y pryd hwnnw, “i gynyddu yn y canrif hwn yn lle *cæl eu diwygio*, ac i grefydd Crist barhau i ddyoddef o dan ormes gynnyddol o anmhwylledd ysprydol a choelgrefydd.” Erlid, poenydio, a distrywio oeddynt ganlyniadau naturiol cyflwr mor ddychrynllyd o eiddo yr offeiriad a'r bobl; ac wedi iddynt golli mor llwyr, pob syniad o'r Dwyfol, nid oedd wedi hyny ond cam fer rhyngddynt a gadael pob arwydd ac agwedd o'r dynol.

Nid hir y buwyd cyn i'r llygredd hwn ddechreu dwyn ei ffrwyth priodol ei hun, canys yn y fl. 1206 yr ymddangosodd yn y byd y sefydliad dychrynllyd hwnnw o falchder a chreulondeb, **Y CHWIL-LYS**; ergyd cyntaf yr hwn a annelwyd at yr Albigeniaid, yn, ac oddiamgylch Narbonne. Er rhoddi pob pwys a Dylanwad i'r sefydliad atgas a melldigedig hwn, fe lwyddodd y Pabau, gydag amryw o'r Tywysogion Ewropaidd, ond yn neillduol gyda'r Ymerawdwr Frederic II. a Louis IX., Brenin Ffrainc, i ddwyn allan y cyfreithiau mwyaf llym-dost yn erbyn “hereticiaid,” ac i drosglwyddo i'r flamiau y rhai fuasai yn parhau yn gyndyn. Yr oeddynt hefyd yn cael eu

* Nid rhan fach oedd gan *ariangarwch* yn nghreadigaeth ac ystyfnigrwydd yr honiad dychrynllyd hwn. Ynae wedi ei gofnodi fod y Pab, Gregory IX. wedi tynu o Loegr, mewn ychydig flynyddoedd yn y canrif hwn ddim llai na 950,000 *marks*, yr hyn a dybir oeda yn gymaint a £15,000,000 o'n harian presenol ni. Mae “*bod yn arglwydd uchelaf y greadigaeth*” yn golygu meddu y llywodraeth yn gyfangwbl ar yr arian, a'r deisyfiad i'r wystro y lledrad anfad hwn oddiar y wlad, a ddechreuodd roddi, yn nhœyrnasiad Edward III., ffurf amlwg i'r bwriad o dafliu ymaith yr iau Rhufeinig.

cymbell i gynnal y chwil-lyswyr mewn swydd, ac i roddi iddynt bob amddisfyniad yn y modd mwyaf rhwysgfawr a chyhoeddus. Mewn gair yr oeddynt i warthrudo eu hunain trwy ddyfod yn offerynau parod i ladd, trwy gynnal mewn swydd dywalltwyr gwaed gwirion—goruchwylwyr duon pob drygioni. Yr oedd awdurdod Wleidiadol, urddas twywyso gaid, hawliau annibynol Breninol—yr oedd *pob perth* i gael ei roddi fyny wrth archiad offeiriadaeth annynol. Yn amser toriad allan y cynndaredd offeiriadol hwn, cyfrifir fod mwy na miliwn (1,000,000) o'r tystion flyddlon hyn i Dduw wedi cael eu rhoddi i farwolaeth! Yr oedd yr offeiriad mor orwyllt weithgar yn y gwaith o ddal y Cristionogion diddrwg hyn, fel mewn un cyfnod (o'r amser hwn) yr oedd y chwil-lyswyr eu hunain yn achwyn fod yn annichonadwy cael digon o arian i dalu y treulion oedd yn myned at eu cadw, na chwaith adeiladu carcharau yn ddigon cyflym i'w cynnal oll.

Y Waldensiad, yn nesaf, a ddaethant yn ddeiliaid y gynddaredd fwystfilaid yma. Yr oedd y bobl dduwiol yma wedi ymledu i amrywiol barthau o Ewrop, ac fe gafwyd nifer mawr o honynyt yn Spaen. Yma, yn Nhalaeth Arragon, yn y flwyddyn 1232, fe gafodd y chwil-lys ei sefydlu ac fe awd yn mlaen yn gyflym i chwilio am, i boenydio, i losgi, a distrywio pawb nad “oedd wedi derbyn nod y bwystfil yn eu taleenau.” Yr oedd y ddraig yn *þythecirio* allan ei gwenwyn yn eu herbyn, a daethant yn fuan ond megys sofl i'r tân. Fel hyn yr ysgrifena awdwr (Goadby) deallus,—“Mae yn ddigon i wneyd i'r gwaed i oeri wrth ddarllen am ddifrodiadau a mwrrdd-radau dyehrynllyd yr amser hwn; y fath niferi o Gristionegion tylodion, diniwed, a aberthwyd i gyn-deciriorwedd a malais dall eu gelynion.” Fe gyf-

riŵr fod y nifer o bum' can' mil wedi cael eu lladd yn Ffriae yn unig. A beth oedd eanlyniad y barbareiddiwl ofnadwy hwn? Ni all un ysgrifennwr ein hysbysu yn well na'r hanesydd doeth a chym-medrol, Thuanus. Mae efe yn dyweyd,—“Pan oedd cospedigaethau llymion yn erbyn y Waldensiaid yn nacâu ateb ond ychydig o'r dyben a fwriadai yr erlid-wyr; nid oedd yr hyn a gymhwysent hwy, yn anamserol, i ladd y drwg, (?) ond gwneyd pethau yn waeth; oblegyd yr oedd rhifedi y dyoddefwyr yn myned ar gynnydd bob dydd; yna, o'r diwedd, fe godwyd byddinoedd cyfain, a deehreuwyd rhyfel yn eu herbyn, dim llai ei bwys na'r un a argymmerodd ein pobl yn erbyn y *Saracens*; ond yr oedd yn well ganddynt (y Waldensiaid) gymmeryd eu lladd, eu dodi ar ffo, cael en hyspeilio o'u holl feddiannau a'u hanrhydedd, a'u gwasgaru yma a thraw, na chymmeryd eu hargy-hoeddi o'u eyfeiliornad (tybiedig), ac edifarhau. Felly y rhai hyn a amddiffynasant eu hunain ar y cyntaf ag arfau, wedi eu gorchfyga trwy arfau, a ffoisant i Provence, a'r Alps cymydogaethol o'r tiriogaeth Ffrengaid, ac a gawsant noddod i'w bywydau a'u hathrawiaethau yn y lleoedd hyny. Rhai o honiwt a giliasant i Calabria, ac a arosasant yno am hir amser, hyd y nod, hyd deyrnasiad y Pab Pius IV.; aeth rhai drosodd i Germani, ac a ymsefydlasant yn mhlith y Bohemians, ac yn Poland a Livonia; eraill a droisant tua'r gorllewin, ac a gawsant noddfa yn Mhrydain.”

Mae P. Perin yn ei hanes yn rhoddi yr hysbysiadau dychrynllyd canlynol, yn mhlith eraill, am ddyoddefiadau y dysgyblion boreuol hyn i Grist:—“Yn gyntaf yr oeddynt yn cacl eu hesgymmuno a'u mhelldigo gan y Pab; yna eu hyspeilio o'r oll oedd ganddynt, eu carcharu, eu poenydio, eu hanmharchu yn gyhoeddus, yn cacl eu harddangos ar *scaffolds*, yn gwisgo

meitbau,* i'w gwawdio, yn cael poeri arnynt, eu clustiau yn cael eu tori, eu cnawd yn cael ei dynu oddiwrth yr esgyrn â gefeiliau (*pincers*), eu llusgo gan geffylau—eu llusgo i fyny ac i waered, eu brwlio (*broil*), eu rhostio, eu llabyddio i farwolaeth, eu llosgi, eu boddi, cael tori eu penau; ond yr oedd Duw yn eu cynnorthwyo trwy y cyfan yn rhyfeddol, yn gymaint sell y fel yr oeddynt yn llawenychu a gorfoleddu yn eu gorthrymderau, am eu bod yn cael eu cyfrif yn deilwng i ddyoddef er mwyn Crist.” Ac mae Danvers yn sylwi: “Dyma y bobl a ddygasant dystiolaeth mor gref o blaid bedydd *credinwyr*, ac a wrth-wynebasant mor gadarn *fedydd mabanod*.” Yr oedd y nerth rhyfelgar ag oedd yn eu herbyn yn gynnwys-edig o bum’ can’ mil o wîr; feddstrywiwyd yn hollol fwy na thri chant o balasau boneddigion, a llawer o drefydd caerog a wnaethpwyd yn gydwastad â'r llawr.” †

Os yw y darlleydd heb feddu gwybodaeth eglur am natur dychrynllyd ysgommundod gan y Pab, fe sydd i'r adysgrif ganlynol o un, fel ei rhoddir gan Henry, (Cyf. VIII. 37) o Walney's Catalogue, gael ei ddarllen gyda dyddordeb poenus:—“Býdded iddynt fod yn felldigedig yn bwyt a yn yfed, yn cerdded ac yn eistedd; yn llesfarn ac yn peidio llesfaru; ar ddyhun ac yn nghhwsg; yn y tŷ ac yn y maes; ar y dwfr ac ar y tir,

* Coron esgob yw y *mitr*. Yr un egwyddor oedd yma ag yn nghoroni Iesu â drain.

† Pen-llywydd y fyddin lofruddiog hon oedd Simon de Montford, *Earl of Leicester, Sais!* Yr oedd yr ail fyddin, yr hon oedd yn llawn mor gynddeiriog a chreulawn, yn cael ei llywyddu gan Alice, gwraig y Simon uchod! Gwrida, Brydain, fod dy wlad rydd wedi rhoëddi erioed enedigaeth i'r fath augenfilod!

Mae yr Eglwyswyr presenol yn gwrido o herwydd ymddygiadau eu brodyr gynt; nid yw yr amser yn mhell, pan fydd Eglwyswyr eto yn gwrido o herw dd ymddygiadau eu brodyr presenol—yn gwerthu dodrefn dynion, eu dirwyo a'u carcharu, am beidio (o gydwybod) talu treth Eglwys, &c.

yn mhob lle. Melldigedig fyddo eu penau a'u meddylian, eu llygaid a'u clustian; eu tafodan a'u gwefusau; eu dannedd a'u gwddygaⁿ; eu hysgwyddau a'u bronau; eu traed a'u coesau; eu morddwydydd a'u rhanau mewnol. Bydded iddynt barhan yn felldigedig o wadn y troed hyd goryn y pen, oddieithr iddynt ddyfod i ail-feddwl am danynt eu hunain, a dyfod i (roddi bodd-lonrwydd.) A'r un modd ag mae y ganwyll hon yn cael ei hymddifadu o'i goleuni presenol, felly bydded iddynt hwythau gael eu hymddifadu o'u heneidiau yn uffern."

Mae yr anathema dychrynllyd hwn—y felldith offeiriadol hon, yn un prawf du yn mhlith amrywiol eraill, beth ydyw yspryd llygredig ac alaethus Pabyddiath *bur*. Mae yma yn cael ei harddangos yn ei lliwiau priodol ei hun, ac yn dwyn allan, yn ei ffordd naturiol ei hun, ei ffrwythau priodol ei hun. Etto 'roedd y dynion byn yn ddilynwyr proffesedig i'r Hwn, ag mae ei orchymyn i ni, "Bendithiwrh ac na felldithiwrh," ond fel y maent hwy wedi gwadu ei flydd Ef yn hollol, ac yn deffeo ei awdurdod, hyd yr eithaf, yn yr anathema annuwiol uchod, maent hwy yn "*Melldithio*," a dim yn "bendithio." Ni fu crefydd erioed ar y ddaiar yn cael ei dir-dreisio mor ysgeler yn mhlith dynolryw.

Ni ddarfu y Paterines ychwaith ddianc. Yn y flwyddyn 1210, darfu i'w lluosowgrwydd gynhyrfu eiddigedd a gwrthwynebiad Huge, Esgob Ferrara, yn Itali, i gael cyfraith o eiddo yr Ymherawdwyr Otho IV. i'w cymmeryd i fyny fel troseddwyr; ond yr oedd hon yn cael ei chyfyngu i Ferrara. Pum' mlynedd ar ol hyn, dyna y Pab Innocent III., yn cynnal cyngor yn Lateran, ac yn cyhoeddi anathemau yn erbyn "hereticiaid" o bob disgrifiad, yn nghyd â'r holl arglywyddi a'r macrod ag oedd yn caniatau lle iddynt i fyw ar eu tircedd; ac yn y flwy-

ddyn 1220, llwyddodd y Pab Honorius III. i gael cyfraith gan Frederic II. ar ddydd ei goroniad, yr hon oedd yn ymestyn dros yr holl ddinasoedd ymerodrol, fel hyn yn rhoddi maes helacthach i awdurdod y distrywiwr. Ac yn y fl. 1233 fe godwyd *monument* yn mbetryal Milan, ac ysgrifeniad arno o anrhyydedd a chlod i Oldrad, llywydd y ddinas hono, ar gyfrif ei sêl a'i lwyddiant yn dal, cospi a distrywio canlynwyr Crist. Ond er eu holl dâr a'u cynddeiriogrwydd, methasant ddistrywio yr Eglwys Paterinaidd, oblegyd yn y flwyddyn 1259, yr oedd yr Eglwys yn Alba yn cynnwys uwchlaw pump cant o aelodau, yr un yn Conrezzo, uwchlaw 1500, a'r un yn Bagnoble yn nghylch 200. Yr oedd eglwysi y Peterines, mewn gwahanol barthau, yn cynuwys 4000 o aelodau, ac er eu holl ddyoddefiadau yr oedd Dîw yn cyfryngu idd eu cadw yn fyw yn y byd. Ac nid ydoedd yn llai nodedig gyda golwg ar yr Albigensiad, oblegyd er y golled o "un milion o fywydau dinued," etto, er hynny i gyd, hysbysir ni mewn modd credadwy eu bod yn y flwyddyn 1260, yn rhifo £00,000 o bersonau. Yr oedd eu dyogeliad fel hyn yn egluro y gweithrediad tawel o eiddo y gallu Hollalluog hwnnw, gair yr hwn sydd yn cyhoeddi wrth *holl* weithrediadau y twyllwch, "Hyd yma yr ewch, ond dim yn mhellach;" a llais dystaw main yr hwn yn mhob oes sydd wedi profi gyda golwg ar wir eglwys Lduw," a phyrth uffern nis gorchfygant hi."

Prin iawn y ceir lle i *ammheuaeth*, fod yr erlidig-aethau creulawn hyn wedi cael eu cryfhau, os nid eu cynnorthwyo, gan gasineb Eglwys Rhufain at fedydd y crediniol, a'i phenderfyniad didroi yn ol i amddiffyn bedydd mabanod. Mor belled yn ol a'r flwyddyn 1050, anfonodd y Pab Leo IX. ddeddf-lythyr at Esgob Aquitane, (lle yr oedd y Waldensiaid yn

lluosog) yn yr hwn yr oedd yn *gorchymyn* fod plant ieuanc i gael eu bedyddio, oblegyd pechod gwreiddiol." Yr oedd y ddeddf Rufeinaidd hon, yn amlwg, yn cyfeirio at arferiad y Waldensiaid o fedydd y crediniol, yr hwn yr oedd y ddeddf hon yn amcanu ei ddifodi. Ac y mae Dr. Wall, pan yn cyfeirio at y *Lateran Council* dan y Pab Innocent III., o enwogrwydd erlidgar, yr hwn oedd yn cyhoeddi ei felldithion yn erbyn yr holl hereiciaid, yn hysbysu fod y cynghor-hwnnw yn *gorchymyn* (*enforce*) bedydd mabanod, oblegyd fod yr hereticiaid yn addysgu nad oedd bedyddio plant yn ateb un dyben. Oddiwrth bob tystiolaeth a ddalia gyssylltiad â'r pwuc hwn, gellir easglu ar dir teg, pa bynciau bynag eraill oedd yr "hereticiaid" hyn yn gredu, mai eu hymlyniad cadarn wrth fedydd y crediniol, a'u gelyniaeth at fedydd mabanod, yn *benaf* a gynhyrfodd yr yspryd creulawn hwn, ac a ddygodd arnynt ddialedd di-dosturi Eglwys Rhufain. Yr oedd eu gwaith yn dal allan, fel yr oeddynt, mai yr Ysgrythyrau yn *unig*, ac nid pabau na thywysogion oeddynt reol cydwybod, ac mai bedydd y crediniol oedd y dull dwyfol apwyntiedig i fyned i mewn i'r eglwys,—yr oedlyn mewn eisiaith yn diystyru holi awdurdod Rhufain, yn ughyd a'i osgorff-leuadau gwleidiadol, ac fel hyn yn cyflawni y pechod anfaddeuol o ufuddhau i Dduw yn hytrach nag i ddynion. Dyma, yn ngolwg eglwysi llygredig, y trosedd mwyaf dan haul; ac o herwydd hyn yn y fl. 1229, dyma y chwil-lys yn Tonlouse yn myned yn mlaen i wahardd defnyddio yr Ysgrythyrau yn iaith y werin, am eu bod yn gwybod yn dda y buasai defnyddiad rhydd o air Duw, yn parhau i fod yn angenol i'w holl gynlluniau y rhai yr oedd eu sail mewn tywyllwch a llygredigaeth.*

* It is a rather singular circumstance that the only "heretic" in England during the thirteenth century of whom we have any distinct account was one Richard Knapwell, a *Dominician Friar*. Among

Yr oedd y Picardiaid yn Bohemia yr un mor ffyddlon i'r Ysgrythyrau, i fedydd y crediniol, ac yn y pen draw, yr oeddynt yn ddyoddefwyr cyfartal a'r Albigensiad, Waldensiad, a'r Paterines. Yr oeddynt yn bobl dawel, addfwyn, a chariadus, ac nid oeddynt yn cymmeryd llwon, yn dwyn arfan, nac yn arfer cospedigaeth. Yr oeddynt yn neillduol ofalus i amddiffyn ac addysgu yr athrawiaeth o gyflawnhad trwy ffydd, gan ei hystyried "yn swm holl Gristionogaeth a duwioldeb." Yn gwrthwynebu bedydd mabanod, tynasant hwythau arnynt eu hunain ddygasedd Eglwys Rhufain, ac a gawsant, yn ddiesgeulus eu hanrhydeddu trwy ddyfod yn ferthron i'w chynddaredd erlidgar; etto, o weddillion y bobl dduwiol ac addfwyn yma, y cyfododd, mewn blynnyddoedd ar ol hyny, y dynion enwog hyny, Huss, a Jerome o Prague.

Fe ddarfu i'r erledigaethau mynch a gwaedlyd hyn *sesydlu* bedydd mabanod, ac ymlid yr ordinhad henafol, a mwy ysgrythyrol, sef bedydd y crediniol, i dyllau a cornelau o Ewrop, annganfyddadwy hyd yn nod i lygaid eryraidd y Chwil-lys ei hunan. Etto, y mae yn rhywbeth o blaid bedydd trwy drochiad, i allu dweyd ei fod wedi parhau i fod yn ddeddf diammheuol yr eglwys am 1300 o flynyddoedd. Mae yr enwog Bossuet, er ei fod yn Babydd, yn addef hyn pan yn dadleu yn erbyn Protestant, y mae yn dyweyd:—"Mewn gair, nid ydym yn darllen yn yr Ysgrythyr fod bedydd yn cael ei weinyddu mewn un ffordd arall-ond trwy gladdu; ac yr ydym yn allaoig i brofi oddiwrth weithrediadau cynghorau, a Defod-lyfrau, mai fel hyn yr oedd bedydd yn cael ei weinydda am 1300 o flynyddoedd trwy yr holl eglwys, mor belled ag yr oedd yn ddichonadwy." Ac y mae efe yn mhellach

other propositions maintained by this bold man, was the following:—"That in articles of faith, a man is not bound to rest on the authority of the Pope, or of any priest or doctor; but that the Holy Scriptures and right reason, are the only foundation of our assent."—*Henry's History*, Vol. viii. p. 23.

yn ychwanegu:— “Gyda golwg ar fedydd mabanod, mae y rhai hyny a berthynant i'r grefydd honiadol ddiwygiedig, mae'n wir, yn dyweyd fod eu bedydd yn seiliedig ar yr Ysgrythyr, ond nid ydynt yn dwyn un adnod bennadol i ddangos hyny, ond yn dadleu oddiwrth gasgliadau hynod bell, heb ddweyd hynod ammheus, ac hyd yn nod hynod gyfeiliornus. Mae yn amlwg, nad oes gan yr holl brawfion a ddygant o'r Ysgrythyr ar y pwnc hwn, un grym mewn un modd, ag y mae y rhai hyny ag y gallai fod rhyw rym ynddynt yn cael ei distrywio ganddynt hwy eu hunain.” Mae y dystiolaeth hon gyda golwg ar henafiaeth bedydd trwy drochiad, yn cael ei chadarhau gan Dr. Whitby, yn ei sylwadau ar Rhufeiniaid vi. 4. “Y mae yn cael ei hysbysu mor bendant ac eglur yma ein bod ni wedi ein *claddu gyda Christ yn y bedydd*, trwy gael ein claddu dan y dwfr, ac mae y rheswm (*argument*) dros i ni gydymffurfio a'i farwolaeth ef, trwy farw i bechod, yn cael ei gymmeryd oddiwrth hyny; ac y mae y *trochiad* hwn wedi cael ei weinyddu yn grefyddol gan yr HOLL CRISTIONOGION AM DRI CHANT-AR-DDEG o flynyddoedd, yn nghyd a'i gymmeradwyo gan ein heglwys ni; ac mae y cyfnewidiad o horo i daenelliad, heb un math o ganiatâd oddiwrth Awdwr y sefydliad hwn, yn bod yr un peth a'r hyn ag mae y Pabydd yn ddwyn yn mlaen o hyd i gyflawnhau ei waith ef yn gwrthod y cwpan i'r lleygwyr (*laity*); mae yn beth i'w ddymuno fod yr arseriad hwn drachefn yn cael ei ddwyn i arseriad cyffredinol.”. Gyda thystiolaeth o fath hon i ddechreuad bedydd trwy drochiad,—yn meddu tystiolaeth na all neb, gydag un math o lwyddiant, ei throi yn ol, sef mai trochiad yn unig oedd deddf gydnabyddedig yr eglwys am DRI CHANT-AR DDEG o flynyddoedd, na fydded ofn ar y Bedyddwyr i wneuthur arddeliad efn o'u credo, na chwaith i fod yn ofnus yn y gwaith o'i ledaeniad. Fe gafodd.

ei amddiffyn yn ffyddlawn gan gymdeithas (*company*) anrhydeddus o'r Albigeniaid, y Waldensiaid, y Pauliciaid, y Pateriniaid, a'r Picardiaid; se ddarsu iddynt ei anrhydeddu ef yn eu bywyd, a rhoddasant eu sēl wrth ei santeiddrwydd a'i werth mewn marwolaeth o ferthyrdod, yr hwn a gwrddasant gyda chadarnwch cryfach nag eiddo gwron. Na fydded fod y dynion anrhydeddus hyn byth yn amddifad o ganlynyddion yr un mor anrhydeddus a hwy eu hunain. Bydded i'r ffyddlondeb a ddangosasant hwy, "hyd y nod at waed," gymhell Bedyddwyr pob oes ddylynol i ddiystyr, fel y gwnaethant hwy, âg a bygythion, a r hyn sydd yn swy peryglus, sef gwenieithiadau hyd twyllodrus. Gyda'r cyfriw gyndadan—y fath lu anrhydeddus o ferthyon a'r cyndadan hyn yn y ffydd, —yn sier nid ydyw yn ormod i'w cbeithio y bydd i bob un sydd yn dwyn yr enw Bedyddiwr, i brosi eu hunain yn ddynion a safant i fyny yn barod i farw *yr hytrach na gaduel eu hegwyddorion*.

Mae dau nodiad ar hanes y canrif hwn yn aros i gael en gwneyd, fel rhai ag sydd deilwng o sylw:—

1. Fe ellir casglu f'd llygredd yr offeiriad yn fawr oddiwrth ddeddf a wnawd mewn Cymmanfa a gynnalwyd yn Rhydychain, yn y fl. 1222, gan y Cardinal Langton, trwy yr hen ddeddf "y mae yr offeiriad yn cael eu gwahardd i gadw ordderchwragedd yn gyhoeddus yn eu tai en hunain, neu i fyned atynt mewn lleoedd eraill mor gyhoeddus ag i achlysyru gwarth.

2. Pan febhodd canlynwyr Iesu a chael dim traigaredd o dan Bab Cristionogol, fod y Mahomedaniaid y yr Ysbaen, wedi caniatau i bawb a geisiasant eu hamddifyniad, noddwa ddyogel. Yr oedd hyd yn nod canlynwyr y gau broffwyd, yn seddianiol ar swy o ddynoliaeth na'r "Dyn pechod."

CANRIF Y PEDWERYDD AR DDEG.

Yn ychwanegiad at yr awlurdodau a ddyfynwyd yn y rhan ddiweddaf o'r hanes hwn, yn brawf o blaid yr ordinhad henafol o drochiad, gellir dwyn yn mlaen dystiolaeth Brenner, ysgrifenydd Pabyddol arall. Mae efe yn dywedyd:—"Am dri chant ar ddeg o flynyddoedd, fe fu bedydd, yn gyffredinol a rheolaidd, yn drochiad y person dan y dwfr, ac yn unig mewn amgylchiadau anughyffredin neillduol yr oedd taenelliad neu dywalltiad gyda dwfr; yr oedd yr olaf, er hynny (taenelliad a thywalltiad) yn cael eu hammheu fel dull bedydd; yn fwy, yr oeddynt hyd y nod, yn cael eu gwahardd." Mae dystiolaeth unol Bossuet, Dr. Whitby, yr awdwyr a ddyfynwyd yn ddiweddaf, yn nghyd ag amryw eraill a allesid enwi, sef mai trochiad oedd yn cael ei ystyried, am dri chanrif ar ddeg, y dull priodol o fedydd, yn derfynol ar y pwnc, *hylnes y gwirthrofyr hynny*; ac y mae yr oll sydd wedi cael ei ysgrifenu hyd yn hyn, wedi methu gwneyd hyn. Mae y diweddar ysgolhaig, a'r ieithydd enwog, Mr. J. B. Lindsay, yr hwn a wnaeth ymchwiliad i'r prawfion, gyda gofal mawr, yn ychwanegu ei dystiolaeth yn y geiriau canlynol:—"Yr ydym wedi canfod fod yr holl eglwysi henafol yn arfer trochiad hyd y dydd hwn, gyda yr eithriad o'r Pabyddion, y rhai a ddygasant i mewn daenelliad yn 1311;" yn nghylch y flwyddyn hono, mae'n amlwg, oddiwrth bob dystiolaeth, y daeth yr eithriad, sef taenelliad yn rheol.

Er na all neb yn llwyddiannus wrthbrofi y dystiolaeth hon, na gwadu fod trochiad wedi parhan i fod y dull o fedydd am dri chant ar ddeg o flynyddoedd, eto, mae'n debygol, fod cynnygion wedi cael eu gwneyd o leiaf, yn achlysurol, i ymadael oddiwrth yr arferiad hwn, a chymmeryd rhyw ddull arall mwy cyfleus. Ymddengys fod rhywbeth o'r natur yma yn cael cyfeirio ato, yn y cyngor o dan Wulfred, a

gynnaliwyd yn York, O.C., 816, yr hwn oedd yn adgofio yr henaduriaid, "pan y byddont yn gweinyddu bedydd, na ddylent dywallt y dwfr cyssegredig ar benau mabanod, *ond bydded iddynt bob amser gael eu trochi yn y font*, fel y rhoddodd Mab Duw ei hunan esiampl i'r holl gredinwyr." Mae Robinson, yn ei "Hanes Bedydd" hefyd yn hyspysu fod,— "Gweinyddiad bedydd trwy daenelliad wedi cael ei ddyfeisio gyntaf yn Affrica, yn y trydydd canrif, er mwyn pobl glaf, orweiddiog, neu rai yn 'cadw y gwely';" ac y mae efe yn hynod gywir yn sylwi,— "Fod y gwaith o ddarostwng y grefydd Gristionogol i faintiolaeth plant, wedi bod yn ddistryw i Gristionogaeth, ac mae y sefydliadau (*institutes*) wedi eu gwneyd i gyfranogi o dynged yr athrawiaeth; maent wedi cael eu dymchwelyd oddiar eu gwadn-golofnau (*pedestals*) a'u troi i deganau chwareu plentynaidd; ac o'r diwedd, cael en dirmygu, eu dryllio, a'u taflu ymäith." Yr oedd y newydd-beth yn raddol, ond fel yn mhob amgylchiad, pan mae y gwirionedd noeth yn cael ei roddi i fyny, fe gymmerodd, y mwyaf diystyr o ddyfeisiau dynol, o'r diwedd, le y gyfraith anrhydeddus ddechreuoil.

Mae wedi cael ei brofi yn barod, oddiwrth dystiolaeth ddiammheuol a mynchy grybwylledig, mai "cadwedigaeth mabanod," neu a llefaru mewn termau mwy cysfamadol, *ail-enedigaeth fedyddiadol*, oedd y rheswm sylfaenol dros y newydd-beth hwn, er fod y rheswm tybiedig yn gyfeiliornad mawr ac arswydus. Mae'n amlwg fod ei amddiffynwyr yn mabwysiadu y golygiad mwyaf cyfeiliornus o barthed yr ordinhad Ddwysfol hon; ac yn lle edrych arni fel cysgod, neu arwyddlun,—yr arwydd allanol o ras mewnol,—hwy a'i gwnaethant i fod y gras ei hunan, ac a ddychrynasant oes annwybodus i'r grediniaeth ffyl hon, sef lle nad oedd bedydd nid oedd cadwedigaeth. Ac oddiwrth hyn y cyfododd y brys gwancus mewn rhieni i fedyddio eu plant, a phan na ellid, o

herwydd gwendid, ofn iddynt farw, neu achosion eraill, eu dwyn at y *font* i gael eu *trochi*, yr oedd ynt yn awyddus yn derbyn y cysfaddawd (*compromise*) sef, *taenelliad*. Ystyrid rhywbeth yn iawn, pa un ai taenelliad, tywalltiad, neu drochiad, *os byddai yn cael ei gyflawni gan yr offeiriad*, ac fe ddarfu i'r hygoelegg â diogi, difaterwch, ac amcan yr offeiriadaeth, dirywriad y rhai oedd wedi dyfod yn ddiarebol, roddi i'r newydd-beth ffolaidd, sef taenelliad, yr holl awdurdod a llawer mwy nag arwyddocâd y ddeddf ddechreul. Oblegyd yr oedd y ddeddf hono yn cydnabod *oymmeriad* wedi ei flurio trwy ffydd—"y neb a gredo a e a fedyddier," ac nid oedd yn cyssylltu pwysigrwydd yn y byd ag unrhyw ordinhad ar wahan oddiwrth y ffydd ag oedd yn cysfansoddi y cymmeriad hwnnw; ond yr oedd y newydd-beth plentynaidd, sef taenelliad, yn gosod pob peth, hyd y nod, iachawdwriaeth ei hunan, i ymddibynu ar y ddefod—trwy gauad allan gymmeriad yn hollol. Mae y ddefod o daelessiad ynte, mewn un pwnc mawr a phwysig wedi troi "Efengyl ogoneddus Duw," i wrthuni perffaith (*absurdity*).

Lluosog ydynt y ffynnonellau, o'r rhai y gellir cael profion aml a mwyaf darostyngol (*humiliating*), ar y pen hwn; eithr ni chaniata yr hanes cysyngedig hwn, ond yn unig y ddau ganlynol:—Mae Bower yn ei "*History of the Popes*," yn rhoddi yr hyspysiad a ganlyn am *Caedwalla*, Brenin y *West Saxons*, yr hwn a ymweleodd â Rhufain er mwyn derbyn bedydd o ddwylaw y Pab. "Efe a ddaeth i Rufain, ychydig cyn y Pasg, ac wedi cael ei dderbyn gan *Sergius* (y Pab), gyda phob arddangosiad dichonadwy o barch ac anrhyydedd, efe a fedyddiwyd ganddo ef ar brydnawn yr wyl hono; ac efe a gymmerodd, wrth ei fedyddio, yr enw *Pedr*, yn ddiammheuol, er dangos parch i'r apostol Pedr, ac er sicrhau ei nodded (*Pedr*) iddo. Yr oedd efe fel mae Bede yn ein hyspysu, o

hyd yn dymuno cael marw yn fuan ar ol ei fedyddio, ac fe gafodd ei ddymuniad: canys tra yr ydoedd ese etto yn ei wisg wen,* fe i cymmerwyd yn glaf gan wendid (*faintness*), ac a fu farw ar yr 20fed o Ebrill, pan ydoedd ond deg ar ngain mlwydd oed. Yn oesan boreuol yr Eglwys, yr oedd yn arferiad cyffredin gan y dysgyblion egwyddorig (*catechumens*), i ohirio eu bedydd hyd ddiwedd en hoes, fel na fyddai iddynt syrthio i bechod ar ol en bedyddio, *eithr yn myned o honynt i'r nefoedd yn bur a dihalogedig.*" Yn mha le, yn marn y fath ddyn, yr oedd gwaed Crist, "yr hwn sydd yn glanhau oddiwrth bob pechod?" A pha le hefyd, yr oedd yr IAWN MAWR ei hun? Yr oedd yr Efengyl fendigedig yn cael ei gadael yn ddisylw (*ignored*) ar gyfrif desod o'feiriadol; ac fe ddaeth bedydd, yn mhob golygiad, yn fwy pwysig na'r oll ag oedd yn werthfawr yn nghroes Crist!

Gwnaeth y cyfeiliornad mwyaf dinystriol hwn mewn amser, lygru llenyddiaeth yn gystal a duwinyddiaeth (os ydyw unrhyw addysgiaeth gyhoeddus yn teilyngu yr enw hwnnw), yr oesau tywyllion hyn. Yn unol â hyn y mae Tasso, yn ei "Jerusalem Delivered," yn gwneyd i wronwraig baganaidd, pan yn marw i ddeisyfu cael ei bedyddio fel yr unig drwydded i'r nefoedd. Mae Tasso yn darlunio y fenyw filwrol hono yn deisyfu ar y marchog (*knight*) ag oedd wedi rhoddi clwyf marwol iddi, ei bedyddio, gan gwbl gredu y byddai i'r bedydd hwnnw roddi trwydded iddi i sined i'r nefoedd. Rhoddir yma mewn rhyddiaith gyfeithad Cymreig o'r geiriau a berthynant i'r amgylchiad. Darlunir hi yn cyfarch y marchog fel y canlyn:—

"Gysaill, tydi a ennillaist; yr wyf yn maddeu i ti, na cheisia achub,
Y corff hwn, yr hwn a all oddef pob math o boenydiau,
Ond achub fy enaid; a m'n si yn marw, bedydd iwyf yn ddeisyf gacl,
Tyred, golch ymaith fŷ mhechodaau a dyfroedd pur.

* * * * *

* Y dillad yn y rhai y catodd ei fedyddio.

O ochr y mynydd, gyda *murmur* uchel,—

Y treiglai y cornant, yn agos i'r lle yr oeddynt;

Ac yno efe a redodd, ac a lanwodd ei helm ledan,

A dychwelodd ar frys i gyflawni y gwaith hwnnw o'rás.

* * * * *

Ni fu ef farw, ond efe a gasglodd yn nghyd ei holl nerth,

Ac fe roddodd ei galon dan ofal ei rinweddau;

Ffrwynodd ei ofid, a *gyd y dwfr efe a ad-dilodd* [caled.]

Am y bywyd yr oedd wedi ei hymddifadu hi o hono a haiar

A phan oedd y marchog yn adrodd y geiriau cysegredig, [i'r nesfoedd;

Yr oedd y dlws-ferch, (*nymph*) mewn llawenydd yn paratoi ei hun

Ac fel 'r oedd ei bywyd yn darfod, yr oedd ei llawenydd yn mwyhâu;

Hi a wênod, ac a ddywedodd,—*Farewell!* yr wyf yn marw
mewn heddwch.”*

Mae yr un bardd yn gwneyd i un arall o'i gymmeriadau i ddyweyd,—

“ Yn bagan y ganwyd fi, ond etto, yr Arglwydd
A'i rás, trwy fedydd, a achubodd fy enaid.”

Oddiwrth y darnodiadau hyn o lenyddiaeth yr oesau byny, at y rhai gellid yn hawdd ychwanegu llawer, mae yn amlwg mai prif bwnc yr offeiriad oedd dysgu ymddibyniad ar y ddefod allanol, bedydd; mewn gair ar y dwfr yn unig, yn hollol ar wahan oddiwrth rás Duw, yr enedigaeth newydd, a ffydd yn Nghrist.

Nid oedd *cymmeriad*, yn ol y syniad yma yn ddim; eithr y seremoni, pa un ai trwy daenellu, tywallt, neu drochi, oedd pob peth; ac yn lle bod yn wasanaeth Dwysol yn cael ei gyflawni iddo Ef, yr hwn sydd Yspryd, fe ddaeth o'r diwedd yn wawdiaeth *mabanaidd*, yn degan chwareu maban, yn yr hwn ni chaniateid lle i wybodaeth, enaid, na chydwybod.†

* Mae Hoole yn eyfieithu geiriau Tasso fel hyn:—

“ 'Tis thine, my friend!—I pardon thee the stroke:—

O let me pard'm teo from thee invoke—

Not for this mortal frame I urge my prayer,

For this I know no fear, and ask no care.

No, for my soul alone I pity crave,

O cleanse my follies in the sacred wave.”

† Ac y mae Lloegr, y dydd presenol yn inhell o gael ei hadferyd i olygiadau purach. Dygwyddodd fod awdwr y gwaith hwn, ychydig flynyddau yn ol, yn byw yn un o ddinasoedd mwyaf poblogaidd Prydain, ac nid yn inhell oddiwrth drigfa gweinidog

Cafodd y canrif hwn ei hynodi gan ymddangosiad yr hynod Wickliffe, canlynwyr yr hwn a gymmerasant, neu a gawsant yr enw Lolardiaid. Oddiwrth yr amgylchiad hwn, yd benaf, y cododd y ddadl, pa un a ydoedd y Diwygiwr hybarch yn bleidiwr neu yn wrthwynebwr bedydd mabanod. Mae tuhwnt i bob ammheuaeth, fod y Lolardiaid yn wrthwynebol i fedydd mabanod; oblegyd ni allasai y cyhuddiadau a ddygwyd yn eu herbyn, fodoli mewn un modd, ar unrhyw dir arall. Mae Foxe, yr hwn nid oedd yn gyfaill i'r rhai a wrthodent fedydd i fabanod, yn caniatau mai un o'r cyfeiliorniadau y cyhuddid hwy o hono oedd, "en bod yn llefaru yn erbyn tyb y cyfryw a feddylient fod y mabanod sydd yn marw cyn cael eu bedyddio yn golledig; ac fod pobl Gristionogol i gael eu bedyddio yn ddigonol, yn ngwaed Crist." Ac mae Danvers, wrth ddyfynu o'r *Dutch Martyrology*, yn dyweyd, "i un, Syr Lewis Clifford, yr hwn oedd wedi bod yn gysaill i Wickliffe, hyspysu Archesgob Canterbury, na wnelai y Lolardiaid fedyddio en mhabanod newydd-eni."

Y mae yn fwy na thebygol, fod *egwyddorion Wick-*

Ymneilldnol. Yn hwyr, un noswaith—rhwng dêg a un ar ddêg o'r gloch, dyma rhyw un yn eur yn uchel wrth ddrws yr awdwr, ac ar ei waith yn agor y drws, canfyddai yno fenyw, o ymddangosiad parchus; yr oedd yn amlwg ei bod raddau uwchlwm y dosbarth gweithiol, yr hon a ddymunodd yu daer arno i ddyfod i dî a enwodd, i fedyddio plentyn ag oedd yn marw yn gyflym. Dywedodd ei bod wedi galw yn nhî y gweinidog crybwylledig uchod (*taenellor*), ac nad oedd gartref ar y pryd, ac fod y wraig lle yr arosai wedi ei chynghori hi i ddyfod ataf fi i of: n i mi i ddyfod i weinyddu y ddefod *achubol*. Mi a wrthodais wrth gwrs, mewn geiriau mor dyner ag a allwn ddethol, oblegyd nad oeddwn yn dymuno dolurio lle nas gallwn iachau—ac aeth y fenyw dräu ymaith yn anfoddlon—pobeth ond cael ei boddloni gan resymau un nad oedd yn credu fod bedydd mabanod yn angeurheidiol er iachawdwriaeth mabanod.

Y mae cannoedd yn Nglîymmru, "Gwlad oleu Efenghl," mor dywyll a:z annwybodus, fel maent, heddyw yn tybied fod ychydig dafnau o ddwfr ar dalcenau eu mhabanod gan weinidog, yn dyogelu eu heneidion rhag usfern! A'r rhai hyn yn aelodau o eglwysi *Cristionogol* ein gwlaid!

liffe yn arwain i wrthod bedyddiad mabanod. Yr oedd-ynt yn benaf y cyfryw â'r rhai hyn:—"Fod yr holl wirionedd yn cael ei gynnwys yn yr Ysgrythyrau Santaidd; ac fod yr hyn nad yw yn wreiddiol yno i gael ei gyfrif yn halogedig; fod cyfraith Crist ei hun yn ddigonol i lywyddu Eglwys Crist; fod yn rhaid i ni beidio derbyn dim nad ydyw yn yr Ysgrythyr; ac fod pobeth a ychwanegid ato, neu a dynid oddiwrtho yn gabledd; na ddylai un seremoni na defod gael ei derbyn yn yr Eglwys, ond y rhai sydd yn eglur yn cael eu cadarnhau gan Air Duw; fod dynion doethion yn gadael, fel pethau anmherthynasol, y cyfryw nad ydynt yn cael eu hyspysu yn eglur, nad ydym i dderbyn unrhyw wyddor neu gasgliad nad ydyw yn cael ei gadarnhau gan dystiolaeth ysgrythyr; ac nad ydyw pwy bynag ag sydd yn dal opinynau gwahanol yn Gristion, ond yn rhyswr (*champion*) pendant y diasol."

Ni ellir, gydag un math o lwyddiant, wrthbrofi y buasai i egwyddorion o fath y rhai hyn, arwain yn y pen draw, i wrthodiad bedydd mabanod; ond pa un a aeth Wickliffe ei hun, neu a welodd efe, lawn hyd ei egwyddorion ei hun, sydd yn agored i ammheuaeth dwys. Nid oes dim yn ei ysgrifiadau ag sydd yn profi iddo fyned y pellter hwn, eithr yn hytrach i'r gwrthwyneb; ac y mae amryw awdwyr y rhai oedd-ynt awyddus i hawlio y Diwygiwr fel Bedyddiwr, yn ddiau wedi camgymmeryd, trwy gymmeryd golygiadau nifer mawr o'i ganlynwyr am olygiadau y Diwygiwr ei hun. Ar y cyfan y mae yn fwy dyogel i fabwysiadu tyb Dr. Hurd, yr hon sydd yn fwy têg, er ei bod rhywbeth yn ammhens, yn ei *History of all Religions*, sef, "fod yn lled amlwg oddiwrth ysgrifiadau lluaws o ddynion dysgedig, fod Dr. John Wickliffe, yn ystyried bedydd mabanod yn beth anngyfreithlawn, neu ar y goreu, yn ddiangenrhaid. Mae golygydd Neal's *History of the Puritans*, Dr.

Toulmin, yn gysartal yn ei degwch, yn gwneyd y sylwadau synwyrol caulynol, ar syniadau bedyddiadol Wickliffe:—“Y mae, se allai, yn annichonadwy i ni, ar ol cyfnod o bedwar i bump canrif, benderfynu y pwnc, pa un a oedd a’i nad oedd y Diwygiwr mawr Saesonig, yn gwrthwynebu bedydd mabanod. Fodd bynag, y mae yn ffraith, na chaniata ammheuaeth yn ei gyleh, ei fod ef yn dal ac yn cyhoeddi yr egwyddorion hyn, y rhai pan eu carir hwynt i’w canlyniadau cyfreithlawn, sydd yn hollol ddadymchweliadol i’r arferiad dan sylw, sef bedydd mabanod. Ac os na ddarfu i Wickliffe ei hunan ddylyn canlyniadau ei athrawiaethau mor belled a hyn, etto fe wnaeth lluaws o’i ganlynwyr, ac a wnaethpwyd yn Fedyddwyr trwy hyn.”

Ond gadael y pwnc ammhens, o barthed golygiadau Wickliffe ar fedydd mabanod heibio, gellir sylwi gyda sierwydd perffaith, fod y Lolardiaid, gyda y rhai yr oedd canlynwyr Wickliffe, i fesur mawr, yn gyd-gorsforedig, yn ymddangos yn wrthwynebwyr penderfynol i’r arferiad hwnw. Mae Thomas Walden, yn ei ymosodiad flyrnig a disail ar y Diwygiwr, yn ddrygionus yn ei ddarlungio fel “un o’r saith pen a gyfododd o’r pwll diwaelod, o herwydd e: waith yn gwadu bedydd mabanod, yr heresi hono o eiddo y Lolardiaid, i’r rhai yr oedd ef y fath flaenor mawr.” Mae tymher Weldon yn gydbwys â’i syrbwylldra, ond nid yw y naill na’r llall yn gwanhau ei dystiolaeth o barthed y ffraith fod y Lolardiaid, a chyda hwy, y corff mawr o ganlynwyr Wickliffe, yn gwadu bedydd mabanod. Fe luosogodd y rhai hyn gymaint mewn amser byr, fel y mae Walsingham yn hyspysu fod braidd bob yn ail berson a gyfarfyddid yn yr heol yn Lolard. Er mai enw gwawdlyd megys “Puritan”* a

* Oddiwrth air *Dutchaidd, lullen, canu*, (mewn angladdau &c.), ac nid oddiwrth Walter Lólard, fel y mae Iviiney, ar ol Fuller (*Church History*) wedi meddwl. Mae Mosheim, yr hwn a wnaeth ymchwiliad i’r pwnc gyda dyfalweh mawr, Dr. Gregory, Sabine, ac awdurdodau eraill, wedi dyfod i’r casgliad uchod.

“*Methodist*” ydoedd, etto mewn oesau ar ol hyn nid oedd ar ganlynwyr flyddlawn Crist gywilydd o’r enw. Mae Chaucer, yr hwn nad yw yn ddeonglwr anenwog o deimlad cyffredin y cyfnod hwnw, yn gwneyd i’w lettywr, yr hwn oedd wedi cael ei geryddu am ei regfeydd halogedig, i watwar-foli (*sneer*) Lolard duwiol fel hyn:—

“ Now good, men (quod our host) hearkneth to me,
I smell a Loller in the wind (quod he)
 Abideth for Goddes digne passion
 For we shul han predication
 This Loller here will preachen us somewhat.”

Fe ddarfu i ymledaeniad cyflym y Lolardiaid hyn yn nghyd â'r Wickliffiad ddychrynu y Pab o Rufain, yr hwn, i attal “heresiau” cynnyddol a ddygodd allan yn y flwyddyn 1377, dri tharw (*bulls*) yn erbyn y Diwygiwr, un o honynnt yn cael ei anfon i'r Brenin Edward III. Ond profodd y rhai hyn eu hunain yn ddinerth; yr oedd “*public opinion*” yr oes yn rhy nerthol, hyd y nod, i'r daran-follt Rufeinaidd. Ymlynodd y bobl wrth Wickliffe; a phan anrliegodd y Diwygiwr dewr y wlad, yn y flwyddyn 1380, a'r fendith anmhrissadwy o gyfieithad o'r Beibl yn yr iaith Saesoneg, cansyddodd y bobl ar unwaith, fod pwy bynag a erlidiai Wickliffe, yn erlid eu cyfaill daiarol goreu. Iddo ef dan fendith Duw, yr oeddynt yn ddyledus am y Beibl yn eu hiaith eu hunain, ac er fod ei bris uchel (*five marks**), yn ei osod tuhwnt i gyrhaedd corff mawr y bobl, etto yr oedd ei gael yn rhywle, mewn unrhyw balas, yn rhanau darniol, yn llanw y wlad â bywyd ac a gwybodaeth ysgrifyrol, y cyfryw nad oedd Lloegr wedi ganfod erioed o'r blaen. Yr oedd ef a'i gynnorthwywyr yn llafurys a gofalus i roddi yr Ysgrythyrau Santaidd i'r bobl, a chymmerasant boen mawr i wneyd y cyfieithad yn eglur; ac i'r dyben hyny yr oeddynt yn myfyrio y ffordd

* O'r braidd, os dim dan, o £50 i £60, o'n harian presenol ni, yn ol awdurdod Mr. Hallam.

i ysgrifenu yn yr iaith fwyaf hyddysg o eiddo yr oes, ac ymddengys iddynt ddiofrydu pob *term* ysgolheigiol a thramor. Ymddengys (yr iaith) i ni yn yr amser-oedd mwy diwylliedig hyn yn wrthun, ac o'r braidd, yn farbaraidd, ond yr oedd yn berffaith ddealladwy i "bobl gyffredin" y cyfnod hwnw. Ni all y darnodiad canlynol lai na bod yn ddyddorol, ac os cymhara y darllynydd ef â'n cyfieithad presenol, gellir ei ddeall heb anhawstra mawr. Cymmerir Rhuf. viii. 28—30.

"And we witen that to men that louen God alle thing is worchen to gidre into good to hem that aftir purpose been clepid seyntes. For thilk that he knew bifore, he bifore ordeynede bi grace to be maad lyk to the ymage of his Sone, that he, be the firste bigeten amoneg manye brithren. And thilke that he bifore, ordeynede to blisse, hem hi cliped, and whiche he cliped hem he justifie, and hem he glorifie."

F'e fu y cyfieithad hwn o'r Ysgrythyrau, wedi ei syfyrio yn ofalus, gan "offeiriad tylodion" Wiccliffe, yn fodion yn eu dwylaw i ledaenu y wybodaeth am Dduw yn mhlith y bobl, i raddau mawrion rhyfeddol. Yr oedd Knighton, canonwr Leicester, yn achwyn yn chwerw am hyn yn y modd canlynol:—"Fe ymddiriedodd Crist ei efengyl i offeiriad a doctoriad yr Eglwys, i'w gweinyddu hi i'r lleygion a'r dosparth gwanaf, yn ol eu hangenion a'u gwahanol amgylch-iadan. Ond mae y Master John Wickliffe hwn, trwy ei chyfieithu hi, wedi ei gwneyd hi yn beth cyffredin, a'i gosod hi yn fwy agored i'r lleygwyr, ac hyd y nod i senywod a allant ddarllen, nag oedd hi yn arfer bod i'r offeiriad mwyaf dysgedig, a'r rhai hyn y o'r dealdwriaeth goreu; ac fel hyn mae gem yr efengyl, a'r perl efengylaidd, yn cael ei daflu o amgylch, a'i sathru dan draed y moch." Fe gafodd gweithian Wickliffe; heblaw ei gyfieithad o'r Ysgrythyrau, neu ranau o hono, eu lledaenu yn rhifedi mawr iawn, yn

y wlad hon ac ar y Cyfandir. Fe ddarfu Lord Cobham; gwasanaethyddion a gweinyddyddion Anne, Brenines Richard II., ar ei dychweliad i Bohemia; Peter Bayne, ac eraill, eu dwyn gyda hwy i Germani, a'r gwledydd cymmydogaethol. Yr oeddynt mor lluosog yn Bohemia, ac mor effeithiol yn dynoethi Pabyddiaeth, fel y cafodd dau can' cyfrol o honynt, wedi eu rhwymo yn hardd, eu llosgi gan Archesgob Sbinks. Gwr boneddig ieuanc, o Bohemia, ag oedd wedi bod yn fyfriwr yn Oxford, a gymmerodd amryw gopiau gydag ef adref, ac a'u benthyciodd hwy i'r enwog John Huss i'w darllen, yr hwn oedd yn cydnabod, byth ar ol hyny, mai hwy, yn llaw Duw, fu yn fodion i'w argyhoeddi ef. Yr oedd ef yn ystyried Wickliffe, yn angel, wedi ei anfon o'r nefoedd i oleuo dynolryw, a phan ydoeld yn llosgi yn nhân merthyrdod, yr oedd yn gorfoleddu yn y rhagolwg y byddai iddo mor fuan gael cwrdd â'r dyn rhagorol hwnw mewn gogoniant.

Fe fyddai yn anwarantadwy i gynnwys hunaniaethu (*identify*) ymddangosiad boreuol y Bedyddwyr mewn rhyw beth tebyg i ffurf gorfforedig, gyda y fath gyffroad i ryddid meddwl, a rhyddid gweithred, yr hwn ag oedd yn rhaid fod meddwl Cristionogol Brydain wedi ei dderbyn oddiwrth ledaeniad helieth cyfieithad, yn nghydag ysgrifeniadau Wickliffe. Ond y mae rheswm cryf i gredu, fod y Lolardiaid, yn fuan ar ol y cyfnod hwn, wedi dechreu cynnal gwasanaeth Dwyfol, mewn sforff wahaniaethol—yn pennodi eu dysgwadwyr eu hunain, ac yn cymhwys o eu dysgyblaeth eu hunain. Mae Robinson, yn ei draethawd rhagymadroddol i *Claude's Essay*, yn dyweyd,—“Mae genyf o'm blaen ysgrif-lyfr, o eiddo Gray, Esgob Ely, yr hwn sydd yn profi fod yn y flwyddyn 1417, gynnulleidfa o'r fath yma yn mhentref Chesterton, lle yr wyf fi yn awr yn byw; y rhai a ymgynnnullent yn ddirgel i gynnal addoliad Dwyfol, ac yn feddiannol

ar bregethwyr o'r eiddynt eu hunain." Mae yn rhŷ anhawdd credu mai y gynnulleidfa yn Chesterton, oedd yr unig un o'r fath yma yn y wlad, yn neillduol pan gofir fod y Lolardiaid, mewn parthau eraill yn cael eu cyhuddo o fod "yn cyd-frâd-fwriadu, a chyngreirio gyda eu gilydd yn *gynnulleidfa anghyfreithlon*." Dyma fel yr oedd pethau yn esgobaethau Canterbury, Worcester, a Norwich, hefyd yn Leicester, yn nghyd ag mewn amrywiol leoedd eraill. Nid ydyw yn amlwg, mewn un modd, en bod hwy wedi ymgorffori yn eglwysi gwahaniaethol, yn ol y cynllun efengyl-aid; ond y mae y llath eu bod hwy yn ymgynnull i addoliad gwahaniaethol, ac mor belled a hyny yn gosod i lawr sylfaen i gymdeithasau dyfodol, tuhwnt i ddadl. A'r wybodaeth am fodolaeth y *eynnulleidfa* oedd hyn, yn nghyda'u cynnydd, yn ol pob tebygoliaeth, a gynhyrfodd lidiawgrwydd yr offeiriad i gael deddf wedi ei hordeinio, yn mhlith pethau creculawn eraill, "fod, pwy bynag a fyddent, a ddarllenent yr **Ysgrythyrau** yn iaith eu mhym (a elwid y pryd hyny, dysgeidiaeth Wickliffe), i golli eu tir, eu hanifeiliaid, eu bywyd, a'u dà, oddiwrth eu hetifeddion am byth, ac i gael eu condemnio i fod yn hereticiaid i Dduw, gelynion i'r goron, ac yn fradychwyr mwyaf digasog i'r wlad." Yr oedd hefyd wedi cael ei wneyd yn rhan o lw y llywydd sirol, pan yn cymmeryd y swydd hono,—"ei fod i ymdrechu rhyddhau y sir oddiwrth yr holl gyfeiliornadau, a'r heresiau, a elwir yn gysfredin Lolardiaid." Fe anfonwyd, hefyd, ysgrifen-wys (*a royal brief*) at *Chancellor University*, Oxford, yn "gorchymyn iddo fe sefydlu ymchwiliad, gyda golwg ar hereticiaid gwaradwyddus; a hwy, yn gystal a'r holl rai a ryfgynt dderbyn John Wickliffe neu unrhyw un o'i ganlynwyr, idd eu tai, neu ddangos un math o ffafn neu nodded iddynt,—fod y cyfryw rai i gael eu dedfrydu, a'u hanfon ymaith o'r *University*, ac o ddinas Oxford, yn nghorff saith niwrnod." *

Y cyfryw a hyna oeddynt y poenydian, a'r cyfryw a hyna oeddynt y cosperlighaethau a dlodid arddynion, y rhai, yn mhlith gwirioneddau pwysig eraill, a anturient gredu, "nad oedd BEDYDD YN HANFODOL ER CADWEDIGAETH Y RHAI SYDD YN MARW YN EU MHAB-ANDOD."

* "Pan gofir fod Wickliffe yn cael ei amddiffyn gan Edward III., Joana gweddw y Black Prince, John Gaunt, ac Anne, gwraig Richard II., nid ydym yn synu dim ei fod ef wedi diane rhag yr erlidigaethan chwerwon, y rhai y darfu ei ganlynwyr en dyoddef ar ol ei amser ef; etto, yn mhen *pedair blynedd a deugain ar ol ei farwolaeth*, yn unol a deddf cynghor (onstancee, darfu ei elynion gyda malais annorfod, godi ei esgyrn o'r bedd a'u llosg: yn lladw: ac yn y flwyddyn 1400, Henry IV., i foddio yr offeiriad a ddygodd i fodolaeth a gyfraith ffiadd hono,—"*de haereticis comburendis*," trwy yr hon y dyoeddefodd cynifer o ferthyrion. Mae Polydore Virgil, yn profi o'r *Theodosian code* fod hereticiaid yn cael eu cospi, gvd a llangellan, alltuad, a marwolaeth, mor gynar a diwedd y pedwerydd canrif; ac ymae hefyd yn hyspysu fod yr ymerawdwr Frederick, yn nghylch y flwyddyn 1180, wedi dwyn cyfraith i fodolaeth fod hereticiaid i gael eu llosgi. Onid nid ymddengys fod yn Lloegr ddeddf freninol i gospi hereticiaid yn flaenorol i'r ddeddf a grybwyllywd uchod." *Hart's Ecclesiastical Record*, page 367.

CANRIF Y PYMPTHEGfed.

Mae egwyddorion y wir Eglwys, ag eiddo ein Harglwydd a'n Hiachawdwr, y cyfryw ag y bydd y byd bob amser yn en easau. Y mae mor uniongyrchol wrthwynebol i'w falchder cnawdol—mor gondemniol i'w olygiadau bydol, ac yn diosg y creadur mor esseithiol o'i holl haeddiant tybiedig,—fel y maent yn gyntaf yn cynhyrsu casineb, ac yna elyniaeth "y syuiad cnawdol yr hwn sydd elyniaeth yn erbyn Duw." Ac mae y gelyniaeth hwnnw wedi bod, ac a fydd byth mewn cyfartaledd i'r ffyddlondeb gyda'r hwn y mae'r egwyddoriou hyny yn cael eu dal a'u lledaenn. Os ydynt mewn unrhyw barth yn cael eu teneuhau gan rhyw gyfaddasrwydd er amcanu boddio dyn—neu os ydynt yn cael eu cymhwysyo gan yspryd

cytundebol, yna mae y casineb yn darfod, oblegyd mae y byd yn ennill trwy y cyfaddawd, ac nid oes ganddo mwyach un rheswm mawr i ganfod bai. Mae yr eglwys a'r byd y pryd hyny wedi dysod yn rhy gyfeillgar i ymryson, ac y maent wedi cydsynio i rodio yn nghyd, oblegyd eu bod yn cyduno. Ond bydded i'r egwyddorien hyn gael eu dal allan yn eu purdeb dechreuol, a'u lledaenu gyda'r sêl priodol i'r rhai ag sydd wedi eu hapwyntio i fod "yna gydweithwyr dan Dduw," yna fe fydd i'r yspryd hwnnw o gasineb, yr hwn a erlyniodd ein Hiachawdwr hyd nes iddo ei hoelio wrth y groes, erlyn hefyd ei bobl ffyddlawn, yr un modd, "hyd at waed."

Mae hanes y pymthegfed canrif, yn profi i hel-aethrwydd gywirdeb y sylwadau hyn, yn yr erledig-aethan chwerwon a gafodd y Lolardiaid yn Lloegr ac ar y Cyfandir. Yr oedd yr enwog John Huss, o Prague, yn mhllith y rhai cyntaf a ddyoddefasant. Ee gafodd ei esgymmuno yn gyhoeddus o gyfundeb Eglwys Rhufain, yn y fl. 1410, ac ar Gorphenhaf 6ed, 1415, cafodd ei losgi i farwolaeth. Yn ei fynydan olaf, rhoddodd brawf anrhyydeddus o'i gariad at Dduw, ac o'i ymddiried yn llwyddiant yr Efengyl yn y pen draw. Dylynwyd ef yn suan gan ei gyfaill a'i gydymaith diysgog, eithr rhywfaint yn ofnus, Jerome, yr hwn yr un modd a gafodd ei losgi i farwolaeth, Mai 30ain, 1416. Bu yntau farw hefyd mewn gwroldeb, yn gogoneddu Duw. Y merthyr nesaf ydoedd foneddiges dduwiol, o'r enw Catherine Saube, yr hon a losgyd i farwolaeth yn Montpellier, yn y fl. 1417, "am fod" medd Chassainon, "o'r un farn a'r *Albigeois*, yn gwrthod credu traddodiadau yr Eglwys Rufeinig, ac am ddal yr un golygiadau a hwy o barthed bedydd mabanod." Mae efe yn esbonio beth oedd y golygiadau hyn o eiddo yr *Albigeois*, sef "nad oedd ynt yn gwrthod y *sacrament* hwn (bedydd), nac yn dweyd ei fod yn ddiangen-

rhaid, eithr yn unig yn ei gyfrif yn ddiangenrhaid i *fabanod*, oblegyd nad ydynt mewn oedran i allu credu, na chwaith yn alluog i ruddi tystiolaeth o'u ffydd."

Yr oedd yr un yspryd o erledigaeth angeuol yn ffynu yn Lloegr; ac fe gafodd gwir ganlynwyr Iesu gwrdd a'r unrhyw dynged, ag a gwrddodd eu brodyr ar y Cyfandir. Mor gynnar a'r flwyddyn gyntaf o'r canrif hwn, (1401), neu yn fuan iawn ar ol hyny, rhoddwyd William Swinderby, yr hwn oedd bregethwr nodedig yn mhlith canlynwyr Wickliffe, i farwolaeth wrth y pawl (*stake*) yn Smithfield. Mae Foxe, yn *Hanes y Merthyron*, yn brysbysu i hyn gymmeryd lle yn unol "a deddf a ddygwyd i fodolaeth gan Senedd a gynnaliwyd yn Llundain, yn yr hon y gwnawd deddf seneddol, fod i bwy bynag a fuasent yn dangos eu hunain yn gefnogwyr i Wickliffe, y rhai, yr amser hyny a elwid Lolardiaid, y byddai iddynt gael eu cymmeryd i fyny (*apprehend*), ac os byddai iddynt, yn ystyfnig, barhañ yn yr athrawiaeth hono, y byddai iddynt gael en rhoddi fyny i'r esgob yn yr esgobaeth hono, a'u dwyn (*commit*) oddiwrtho ef at yr heddynad gwladol." Yr oedd Mr. Swinderby wedi bod yn gydymaith i Mr. Walter Brute, yr hwn, ymddengys, oedd yn foneddwyr o feddiannau yn esgobaeth Henffordd, ond yr hwn y darfu ei sêl weithgar dros Efengyl bur, ei osod yn agored i gael ei gyhuddo o *heresi*, ac o gadw cyrddau, (*conventicles*).^{*} Un o'i athrawiaethau oedd, *fod ffydd i fod o flaen bedydd*, yr hyn, trwy gymhwysiad, a olygai na ddylai mabanod gael eu bedyddio, am na allent gredu. A chan fod Mr. Swinderby, am hir amser wedi bod yn

* *Conventicle* y galwai yr awdurdodau bob lle y cynnelid cyrddau i addoli ynddo, heblaw yr eglwysi sefydledig, ystyrid hyn yn anghytreithlawn ac yn drosedd ag yr oedd dynion yn cael eu cospi a charcharau ac a marwolaeth am ei gyflawni. Cofier y "*Conventicle Act*," yn amser Charles II. Y cyfryw oedd Eglwys Gristionogol Lloegr i addolwyr cydwybodol a chywir y gwir Dduw.

gydymaith iddo, ac yn gyd-lafurwr ag ef yn y gwirionedd, ac yn Llopard addesedig, y mae yn canlyu, o'r braidd tuhwnt i bob math o ammheuaeth, ei fod yntau hefyd (Mr. Swinderby) yn gwadu bedydd mabanod, neu mewn geiriau eraill, ei fod ef yn Fedyddiwr.

Ond er y brosedigaeth danllyd hon, ag yr oedd saint Duw i fyned trwyddi, etto yr oedd yr Efengyl yn parhan i ymledu yn y fath fodd helaeth, nes per i alarm mawr i'r Eglwys Babyddol yn Lloegr ac Ewrop. Fe ddarfu Henrŷ, Archesgob Canterbury y pryd hynny, ac Archesgob (*Primate*) holl Lloegr, gynnal cymmanfa o offeiriad yn Llundain, yn yr hon yn ihlith pethau eraill yr "ordeiniwyd" "fod i'n cyd-frodyr, ein cyd-esgobion rhaglawaid, &c., i wneyd ymholiad manwl, *ddwywaith bob blwyddyn, o leiaf, am y cyfryw bersonau ag oeddynt yn cael eu drwg-dybio o heresi; ac eu bod, yn mhob cyfryw archddiaconiaeth yn mhob plwyf, lle yr hyspysir fod unrhyw hereticiaid yn trigfanu,—cu bod i neillduo tri neu ragor o'r dynion gonestaf a'r gair goreu iddynt, i gymmeryd en llw ar yr efengylwyr santaidd, fel os bydd iddynt wybod neu ddeall am rai yn mynychu yn ddirgel dai addoliad (conventicles), neu yn gwahaniaethu mewn bycyd neu arferiadau oddiwrth ymarwediad arferol dynion Catholic eraill, neu ynto yn dal unrhyw heresiau, neu gyfeiliornadau, neu rai yn meddu unrhyw lyfrau drwg-dybus yn yr iaith Saesonaeg, neu rai fyddo yn derbyn unrhyw fath o bersonau, ag a ddrwg-dybir o heresiau a chyfeiliornadau idd eu tai, &c., eu bod i wneuthur ardystiadau (*certificates*) o'r personau hyny mewn ysgrifenn, gyda'r holl amgylchiadau yn y rhai yr oeddynt yn cael eu drwg-dybio, i'r cyfryw ragdlywedig esgobion rhaglawaid, neu archddiaconiaid," &c. &c. (Foxe, Book V.) Ond er mor gaeth a llymdest yr oedd yn rhaid fod y pethan hyn, yr oeddynt yn dirion a diniwed wrth en cymharu a deddf-lythyr (*bull*) y Pab Martin, yr hwn a dlygwyd*

allan yn mhen tua phum' mlynedd ar ol hyny, yn yr hwn y mae pob cas-air o ddrwg-dafod a chamdriniaeth, hyd y nod, iaith y dymher wyllt fwyaf anwaraidd yn cael eu defnyddio yn erbyn y Wickliffiaid nen Lolardiad y cyfnod hwnnw. Fe tyddai yn ddiraddiad i'r tudalenau hyn i ddodi ynddynt, yn gyflawn, y *bull* cywilyddus hwnnw; etto angenrheidiol gwneyd dyfyniad neu ddau er mwyn i'r carlenydd gael meddylddrych am dano:—“Ond, yn ddiweddar, mewn gwahanol barthau o'r byd ond yn neillduol yn Bohemia, a Duceiddiaeth Moravia, ac yn y cyfleoedd sydd yn dal cyssylltiad a hwy, y mae math o arch-hereticiaid wedi cyfodi a tharddu i fyny, nid yn erbyn un yn unig, ond yn erbyn amrywiol o addysg-iadau y ffydd Catholic, y rhai sydd yn dir-ysgythrwyr, eglwys-rwygwyr, ac yn bersonau bradwrns, yn gyflawn o fallder diaflaidd, a chynddaredd blaiddaidd, wedi eu twyllo gan gyfrwystra satan, ac o un gorwagedd drwg wedi enel eu dwyn i un gwaeth;— y rhai, er eu bod wedi codi a tharddu i fyny mewn gwahanol ranau o'r byd, *etto yn un y mae t oll yn cyluno*, a'u cynllonan, megys wedi eu cydwau yn nghyd, sef, ymgymmodi a John Wickliffe, o Loegr; John Hass, o Bohemia; a Jerome, o Prague; o goffadwriaeth damniol, rhai a dynasant gyda hwy, nifer nid bychan i ddistryw ac anffyddiaeth gresynol.” Mac y *bull* yn myned yn milaen i gyfarwyddo, fod yr hereticiaid hyn i gael chwilio am danynt, dan ba enw bynag yr adnabyddid hwy, y rhai sydd yn rhyfugu i addysgu, i bregethu, neu sylwi, mewn un rhyw ffôrdd arall, gyda golwg ar y *Sacrament* mwyaf uche, a rhagorol, y mwyaf iachus a goruwchiryseddol, o waed ein Harglwydd Iesu Grist, neu ynte y *sacrament o fedydd*,” &c. &c. Ac ar ol cael gafael ar yr hereticiaid hyn, yma mae y bytheiriad trngarog canlynol oedd y Vicar Rhufeinaidd i Grist, a'i gynddrychua-

iolwr caruaidd ar y ddaiar, yn ordeinio:—“Bydded hefyd i dderbynwyr, a chefnogwyr, ac amdiffynwyr, y cyfryw bersonau mwyaf heintddygoł, er nad ydynt nac yn credu, yn noddi, neu yn meddū tuedd grefyddol at eu cyfeiliornadau, ond yn ddamweiniol a dderbyniant, neu a groesawant y cyfryw bersonau heintddygoł i’w tai, ar gyfrif serch daiarol neu gariad cyfeillgar; heblaw y gosp ddylcedus iddynt hwy wrth y ddwy gyfraith, drosodd ac uwchlaw y cyfryw gospedigaeth gan farnwyr cymhwys, bydded iddynt felly gael eu cystudio, am gyfryw weithredoedd heintus o’u heiddo, a’u dirboeni gyda chospedigaeth mor lem, fel y byddo i’r cyfryw fod yn esiampl ac yn ddychryn i eraill a droseddant mewn amgylchiadau cyffelyb.” Y cyfryw bethau a hyn, oeddynt “drugareddau tyner” y pen daiarol hwn i’r Eglwys. A allasai dyn gwylt (*savage*) neu farbariad perffaith dideimlad wneuthur yn waeth? Etto y cyfryw a hyna ydoedd Pab yr adeg hono, a’r cyfryw a hyna ydyw Pabyddiaeth yn mhob oes.

Yr oedd Waldensiaid y canrif hwn yn ddeiliaid yr unrhyw ddyoddefiadau. Yn nyffryn Prajela, yr hwn oedd yn llawn o’r bobl dduwiol hyn, cafodd torfaeodd o honynt eu gyru i’r mynyddoedd, ac a fuant feirw yn nghanol eira gauaf chwerw iawn trwy rewi i farwolaeth. Yn y flwyddyn 1488, niferi lluosog ag oeddynt wedi ymguddio mewn ogofau a fogwyd, yr offeriaid a’r milwyr yn llanw geneuau yr ogofau a ffagodau a’u rhoddi ar dâñ! Fe ddinystriwyd uwchlaw tair mil o bersonau yn y dull hwn, yr oedd nifer mawr o honynt yn fenywod, ac uwchlaw pedwar cant o blant yn eu breichiau! Dyoddefodd trigolion Merindol ddiwedd cyffelyb; canys mewn un pentref, pan ffoisant am noddfa i ysgubor, fe’u rhoddwyd ar dâñ, a threngodd yn y fflamiau bob person o’i mhewn-

Yn Spaen hefyd, ni chafodd eanlynwyr Crist fwy o drugaredd nag mewn lleoedd eraill Yma yr oedd Iuddewon a Christianogion fel eu gilydd yn wrth-ddryehau sêl greulawn, Ferdinand ac Isabella; yr Iuddewon yn cael en gyru allan o'r deyrnas. "Mae y rhif luosocaf o ysgrifenwyr yn sierhau i 170,000 o denluoedd ffoi ymaith; ac mae eraill yn dyweyd eu bod yn 800,000, o bersonau." Y cyfryw beth a hyna oedd crefydd yr Hwn a orchymynodd, "Cerwch eich gelynion, a gwnewch dda i'r sawl a'ch casant,"—ie, y cyfryw beth a hyna ydoedd crefydd yn nwylaw halogedig osleiriadaeth ddirywedig.

Fe ddangosodd yr Ymerawdwr Maximilian ymddygiad anrhyydeddus, mewn cyferbyniad i yspryd erlidigaethus ac adwythig Rhufain a Spaen. Efe a dystiodd yn cofn wrth Henry III. o Ffrainc, fod y tywysogion ag oeddynt yn gormesu ar gydwybodau dynion, yn gwneyd ymosodiad ar y Bod Goruchaf ei Hun, yn ei oruwch-hawliau mwyaf cyssegredig. Pan ydoedd un diwrnod allan yn marchogaeth yn ei gerbyd efo ei physigwr (*physician*) Erato, ac yn galaru o herwydd ymrysonau crefyddol dynolryw, efe a osynodd i'r phisygwr, pa sect feddyliai ef oedd yn dyfod agosaf at symlrwydd yr apostolion? Pan yr atebodd Erato, "Yr wylfi, mewn gwirionedd, yn meddwl mai y bobl a elwir *Picards*." Yehwanegodd yr Ymherawdwr, "Yr wylfi finau yn meddwl felly hefyd." Bedyddwyr oedd y Picards hyn, oblegyd yr oeddynt 'yr un modd a'r Waldensiaid, yn ail-fedyddio; neu, mewn geiriau eraill, nid oeddynt yn ystyried bedydd mabanod yn fedydd iawn, ae mewn eanlyniad (i'r gred hon) yr oeddynt yn ail-fedyddio pawb a ymunent â'u eyfundeb. Yr oeddynt hwy yn Fedyddwyr y cyfnod hwnnw, ac yr oeddynt o dan Maximilian yn mwynhau rhyddid eydwybod eyflawn. Mae yr enwog Erasmus yn dywedyd yr un peth am ganlynwyr John

Huss, sef, “*niâd ydynt yn d'rlyn neb hyd nes y trochir hwy mewn dwfr*, ac yr oeddynt yn cydnabod eu gilydd heb wahaniaeth graddau, i gael eu galw yn frodwr a chwaer iorydd.” Ac yn wir, y mae Huss a Jerome yn cieł llesaru am danynt, mewn modd až y gellir ymddibynu ar ei eirwiredl, eu bod yn addysgu athrawiaethau yr Ail-fedyddwyr, ac yn dal allan yn gadarn fod fwyd yn anhebgorol i fedydd. A hyn yn ol pob tebygolrwydd, oedd y gwir reswm o'r casineb dialeddol a'r hwn yr erlidid hwy gan yspiwyr a goruch-wylwyr y Pab o Rusain. O bob gwirionedd a osnir gan Babyddiaeth, yr un yr arswydir mwyaf rhagddo, ydyw yr hwn sydd yn gwneyd y saint i ymddibynu ar gymmeriad, ac nid ar yr osleiriad.

Ond oni bai tystion ffyddlon, meys y Lolardiaid, Picardiaid, Waldensiaid, &c., fe fuasai gwirionedd Duw, a llesaru yn ddynol, wedi gwywo allan o'r byd a Christianogaeth resymol y Testament Newydd, wedi dirywio i gyfundrefn o hud a lledrith (*mummeries*) gwageddol, a seremoniau disynwyr. Mae John Foxe yn darlunio yn gywir ffoleddau yn syd y Pabyddion, pan mae yn dywedyd am danynt, eu bod “yn y saerament o fedydd yn feius, nid yn unig am yehwanegu amrywiol ddefodau newyddion ag oeddynt wedi eu dysfeisio, a dychymmygion dynion at eiriau syml sefydliad Crist, ond hefyd, pan mai arferiad *hen Eglwys Rhufain*, oedd yn unig i fedyddio dynion (h.y. personau mewn oed) maent hwy hefyd yn bedyddio elochau, ac yn cymhwys o geiriau hefyd at ddwfr, tân, canwyllau, boneyffion, a meini, &c.” A oedd y newydd bethau a niweidiol hyn i gael eu goddef heb wrthdystiad yn eu herbyn? A oedd canlynwyr ymrwymedig y Gwareddwr i fod yn llonydd, ac i noddi (*sanction*) yn ddystaw yr aunuwioldeb hwn, trwy eu goddefiad ohono? Neu a oeddynt hwy ddim yn rhwym o “ddyfod allan o'u canol liwynt—i ym-

neillduo, a pheidio cyffwrdd â'r peth aflan?" Mae pob cyffroad haelfrydig, pob llinyn o serch, a phob peth sydd o blaid anrhydedd, yn uno yn y cadarnhaol; ac ni allwn lai na dysfarnu y parch anrhydeddusaf iddynt hwy—y rhai, serch peryglu pob peth oedd yn anwyl mewn bywyd, a amddiffynasant wirionedd Duw mewn gwrthwynebiad i'r Dyn Pechod.

Y mae tuallan i dersynau yr hanes byr hwn i ddilyn yr erledigaethau hyn o eiddo Eglwys Rufain, i fyny i'w achosion mwyaf eglur, onite fe ellid yn hawdd ddangos fod cyfeiliornadau gwaethaf yr eglwys hono wedi dechreu trwy ymadawiad *ysgafn—bychan*, oddiwrth symhrwydd yr Efengyl. Bychan yn ei ddechreuad ydyw cyfeiliornad crefyddol, ond y mae yn ymledu gyda chyflymdra dychrynllyd, hyd nes yr ymgolla terfynau gwirionedd yn holol, yn y pellter tywyll ac erchyll, ac mae yr anturiwr anffodiog yn cael ei hun yn chwareu-beth (*sport*) pob ffrydlif ddyeithr a pheryglus. Oddiwrth hyn yr ymdengys y pwysigrwydd mawr o ymlyniad "CAETH" wrth wirionedd yr Efengyl, hyd y nod mewn pethau cymhariaethol fychain. Yr oedd balchder newydbeth, yr elfen gynnar a mwyaf nerthol yn ffurfiad y Dyn Pechod. Dechreuodd mewn cariad at, ac awydd am wahaniaeth rhagoriaethol, ac fe gyrhaeddodd ei ganol-ddydd yn yr hawl cableddus i'r Pab, sef "fod yr hwn oedd yn dwyn allweddau bywyd tragicwyddol a marwolaeth dragwyddol yn rhaglaw, nid i ddyn, ond i'r gwir Dduw ar y ddaiar; i'r hwn yr oedd Duw wedi trosglwyddo llywodraeth teyrnas nesoedd." Fe gyhoeddwyd y cabledd hwn mewn cymmansa offeiriadol yn St. Paul's yn Llundain, yn y canrif presenol!

Mae balchder a drygioni yn gyffredin yn cyddeithio, oblegyd wedi i falchder daflu ymaith rwymedigaeth moesol trwy ymadawiad oddiwrth ofn Duw,

mac yn rhoddi i'r llall, sef drygioni, hysder, hyd y nod i herio ofn dyn. Mae llygredigaethau yr offeiriad, yr erlidwyr dideimlad hyny ag oeddynt yn erlid y Lolardiaid, yn profi hyn tu hwnt i bob ammhenaeth. "Yr oedd y monachod," medd Dr. Henry, "mewn monachdai cyfoethog, yn byw yn fwy llawn, ac hyd y nod yn byw, yn fwy moethus, na braidd un gradd o ddynion yn y deyrnas. Yr oedd swydd y pen cog-ydd (*cook*) yn un o'r swyddan mawrion yn y monachdai hyn, ac yn cael ei chyflwyno mewn modd diduedd i'r brawd ag oedd wedi myfyrio y gelfyddyd o gogyddiaeth gyda mwyaf o lwyddiant." Mae yn crybwyl cogydd monachlog Croyland, "*yr hwn oedd wedi cael ei gynhyrsu gan gariad Duw, a sel dros grefydd,* fel yr oedd wedi rhoddi deugain punt (£400 o'r arian presenol) tuag at ddifyrwch y monachlog, yn nghyda llaeth almonau ar ddyddiau'r pysgod." Mae yr hanesydd yn myned yn mlaen ac yn disgrifio y glythineb a'r meddwdod, y rhai oedd yn cael en troi i seremoniau crefyddol ar gadwad gwyl yr "offerenau (*masses*) glythinebol," (fel y gelwid hwy) bump gwaith yn y flwyddyn. Gwneid yr eglwys yn dasarndy, yn olygfa o'r anngymmedroldeb mwyaf terfysgwyd,—offeiriad, a phobl gwahanol blwysfan yn myned i gystadleuaeth ffurfiol, pwy fuasai yn cael yr offeren (*mass*) mwyaf glythinebol, h. y. pa blaid fuasai yn difa mwyaf o fwyd a diod, mewn anrhyydedd i'r wyryf santaidd." (Henry's History, Vol. 10.) Mae Archesgob Morton (1490) yn cyhuddo Penfonaach St. Albans, yn mhlith troeddau anfad eraill, o "droi yr holl fenywod diwair allan o'r ddau wyryfdy yn Pray a Sapwell, a'u llanw hwy gyda menywod o gymmeriad gwahanol." Yr oedd gordderchwragedd yn cael en cadw gan y monachod gyda chyhoeddusrwydd digywilydd, ac yr oedd cymdeithas yn gyffredinol yn cael ei llygru trwy eu hesiampl. Dyma y dynion oedd mewn llawenydd wrth weled Lolard yn

cael ei losgi, am gredu, yn mhllith pethau eraill, y dylai flydd bob amser flaenor i bedydd.

Fe roddodd darganfyddiad y gelfyddyd o argraffu nodweddiad gwahaniaethol i'r canrif hwn, y fath na all un arall ymffrostio o hono. Un Laurentius Coster, cadw-wr Cathedral Haerlem, credir, a gafodd y meddylddrych gyntaf, yn y fl. 1430. Fe ymledaenodd y wybodaeth am y gelfyddyd i Germani, Ffrainc, Itali, a gwledydd eraill mewn ychydig flynyddau. William Caxton, Sidanwr, a dinasydd o Lundain, wedi cael meddiant o'r wybodaeth o barthed y gelfyddyd, a osododd i fyny yr argraffwasg gyntaf yn Lloegr, yn Westminster, yn y fl. 1473, a phan yn y canrif dilynol, y cafodd y Bibl Santaidd ei argraffu, (canys hyd y pryd hyn ei *ysgrifenu* yr oeddid) fe gafodd Pabyddiaeth ergyd, oddiwrth effeithiau yr hwn ni all byth wella, beth bynag fyddant ei hym-drechion olaf. I'r hwn yn ei ragluniaeth raslawn a roddodd y llyfr bendigedig hwn i'r Prydeiniaid — “Iddo Ef y byddo y gogoniant yn oes oesoedd. Amen.”

CANRIF YR UNFED AR BUMTHEG.

YMDDENGYS fod erledigaethau tanllyd y canrif di-weddaf wedi dystewi y Lolardiaid, y Bohemiaid, a'r Waldensiaid am amser, ac wedi rhoddi, dros amser, fuddugoliaeth i Eglwys Rufain. Y Lolardiaid yn enwedig, a ymneillduasant i ddirgel-leoedd, ac er eu bod yn cyfarfod i addoli Duw, ac i adeiladu eu gilydd, etto yr oedd hyn yn cael ei wneyd gyda'r dirgelrwydd mwyaf mewn trefn i ochelyd cynhyrfa diglonedd eu gelynion annhosturiol a chreulawn. Yr oddynt “yn cael eu bwrw i lawr ond heb eu dyfetha,” ac yr oddynt yn parhau i hau hadau y bywyd yn ddirgel, y rhai oddynt i ddwyn ffrwyth lawer mewn oes ddyfodol.

Yr oedd gwirionedd Duw, er hyny, yn parhau i ymledu yn mhlith y bobl yn gyffredin; ar gyfrif, bron yn hollol, lledaeniad helaeth o ranau anngħys-sylltiedig, o gyfieithad Wickliffe o'r Ysgrythyrau Santaidd. Nid yw hyn yn cael ystyriaeth ddigonol gan ysgrisenwyr ar y cyfnod hwn, oblegyd amryw o honyt a briodolant y wybodaeth o'r Efengyl yn Lloegr i'r Dywygiad Lutheriadd yn y canrif hwn. Ymddangosant fod yn anghofio llasur blaenorol Wickliffe, yn nghyda dylanwad rhyfeddol eilyfrau yn mhlith y Prydeinwyr. Mae Mr. Anderson yn ei lyfr gwerthfawr a elwir "*Annals of the English Bible,*" yn dra phriodol, yn sylwi, fod y gwrthwynebiad i Eglwys Rufain yn y wlad hon, o flaen y Diwygiad, i'w briodoli i ledaeniad yr Ysgrythyrau Santaidd mewn llaw-ysgrifeniadau, naill ai yn gyflawn neu mewn rhanau. "Y mae gan hyny," medd ef, "yn beth i ofidio o'i herwydd, fod, hyd y nod yr haneswyr Prydeinig, mewn engreifftiau rhy luosog, wedi bod mor frysiog i edrych tua Germani er mwyn rhoddi cyfrif am ddechreuad, a mynediad yn mlaen bob peth a gymmerodd le yn eu gwlaid eu hunain yn y bedwaren gyntaf o'r unfed canrif ar bymtheg." Bibl Wickliffe a roddodd enedigaeth i'r Lolardiaid yn Lloegr, ac er iddynt am amser ymneillduo o olwg y llygadrythiad cyhoeddus, etto yr oeddynt yn ymlynu yn ddiysgog wrth y gwirionedd, yr hwn yr oedd y Llyfr cyssegredig wedi ei ddysgu iddynt.

Ond, pan yn gynnar yn y canrif hwn y cafodd y Bibl, mewn cyfieithad newydd ei ~~ABGRAFFU~~, fe dorodd meddwl y genedl yn rhydd o lyffetheirian eglwysaidd, a darfu i hyny gynhyrfu drachefn elyniaeth greulon yr offeiriad. Fe wnaed hyn trwy gyhoeddiad cyfieithad Tyndale o'r Testament Newydd yn y fl. 1526, amgylchiad, yr hwn a wnaeth y flwyddyn hon yn fwyaf cofadwy yn hanes ein gwlad. Oolegyd, er fod yr Esgob Fisher, mor gynnar a 1505,

wedi cyfieithu ac argraffu yn Saesonaeg, gyfieithad ac esboniad o'r saith Salm benydiol, etto y flwyddyn 1526 a roddodd yn nwylaw y Saeson y *copy printiedig* cyntaf o'r Testament Newydd yn eu hiaith eu hun.

Rhaid fod effaith lledaeniad yr argraffiad hwn o'r Llyfr cyssegredig wedi bod yn helaeth a chywym, oblegyd ar ba dir arall y gellir rhoddi cyfrif, fod, yn y cyfnod byr o ddwy flynedd ar ol ei ymddangosiad, gymmanfa offeiriadol neu eglwysig, wedi cael ei ehynnal yn Ely yn y fl. 1528, yn yr hon y cyhoeddwyd,—“Nad oedd personiaid plwyfau (*rectors*) na churadiaid esgobaeth Ely, ar un cyfrif i arfer yn eu heglwysi y Bibl, yn ol y *cyfieithad newydd*, na chwaith oddef i'r rhai a fynychent eu heglwysi ei arfer ef.” Yn mhen dwy flynedd ar ol hyn, darfu Harri VIII., “Amddiffynydd y Ffydd,” (wedi cael ei wneyd tell y gan y Pab o Rufain, yn y fl. 1521), ddwyn i fod olaeth ddeddf, yr hon oedd yn hyspysu, yn mhlith pethau eraill, “nad ydyw yn angenrheidiol i'r Ysgrythyrau dyweddedig fod yn yr iaith Saesonaeg, ac yn nwylaw y bobl gyffredin,” ac yn eu sicrhau yn ddisrifol y buasent yn tueddu i gynnyddu cyfeiliornad yn eu plith, “yn hytrach nag un budd neu ddaioni er lles eu heneidiau.” Naw mlynedd ar ol hyn, *o falais (o sic) at y Pab*, â'r hwn yr oedd wedi ymrafaelio, dygodd Harri allan ddeddf wrthwynebol i'r uchod, i gael cyfieithad newydd o'r Bibl, “yn caniatau iddynt arfer y Bibl gyda y rhyddid helaethaf yn ein mhamiaith ein hunain—y Saesonaeg.” Yn yr amgylchiad hwn, pe heb mewn un arall, fe brofodd yr hen ddiareb ei hun yn wir, “Pan fyddo rhai cymmeriadau yn ymrafaelio, mae dynion eraill gwell na hwy yn dod i feddiant o'u hawlau.”

Fod y Bedyddwyr yn cynnyddu yn gyfattebol i gynnydd y Biblau, a ymddengys yn debygol oddiwrth frws angerddol yr offeiriad i atal lledaeniad eu hegwyddorion yn mhellach, yn nghyd a'r ofn amlwg yr

oedd ynddo, o herwydd y niferi cynnyddol oedd yn eu dal (sef egwyddorion y Bedyddwyr). Ni allwn, ar un tir arall roddi cyfrif am eu gwaith yn cwrdd mewn cymmanfa offciriadol yn y flwyddyn 1536, ac yn cyhoeddi mewn amryw erthyglau, eu cydnabyddiaeth o ymledaeniad cyflwm daliadau y Bedyddwyr. Yn mhliith yr erthyglau crybwylledig yr oedd y rhai canlynol:—

“1. Fod y sacrament o fedydd wedi ei sefydlu a'i ordeinio yn y Testament Newydd, gan ein Hiachawdwr Iesu Grist, fel peth angenrheidiol er cyrhaedd bywyd tragicwyddol, yn unol â dywediad Crist, oddi eithr i un gael ei eni drachefn o ddwfr, &c.

2. Ei fod yn cael ei gynnyg i bawb dynion, mab-anod, yn gystal â'r cyfryw a allant ddefnyddio eu synwyr, sef mai trwy fedydd y cānt faddeuant pechodaun, &c.

3. Fod yr addewid o râs a bywyd tragicwyddol, yr hon addewid sydd wedi ei chyssylltu â'r sacrament o fedydd, yn perthyn nid yn unig i'r rhai sydd yn gallu defnyddio rheswm, eithr hefyd i fabanod,—maent hwy yn cael eu gwneyd trwy hyny, (sef bedydd) yn wir feibion a phlant i Dduw. Yn gymaint ag y ca plant ag a fyddant feirw yn eu mhabandod, yn ddiammheuol, eu hachub trwy fedydd,—ac heb hyny ni chant.

4. Fod yn rhaid i blant gael eu bedyddio, oblegyd eu bod yn cael eu geni mewn pechod gwreiddiol, yr hwn bechod mae'n rhaid cael maddeuant o hono, yr hyn ni ellir ei gael ond trwy y grâs o fedydd, trwy yr hwn y maent yn derbyn yr Yspryd Glân, &c.

* * * * *

6. Eu bod i wrthwynebu, a chymmeryd yr holl Ail-fedyddwyr, &c.,—eu daliadau o barthed y pwnc hwn fel heresiau atgas, ac i gael eu condemnio yn holol.”

Y mae yn brawf anuniongyrchol o fawredd rhif, a

gallu yr “Ail-fedyddwyr” hyn, fod amddiffynwyr bedydd mabanod yn cael eu gosod mor amlwg i amddiffyn eu hunain. Buasai ychydig o rai dinod yn cael myned heibio iddynt gyda y dirmyg â'r hwn yr arferid ymddwyn at rai dinodedd, ond yr oedd y Bedyddwyr wedi dyfod yn ddigon ofnadwy nes teil-yngu yr anrhydedd o gael eu condemnio gan yr holl gymmanfa offeiriadol. Ac nid dyma yr oll; oblegyd yn y fl. 1538, fe roddwyd gorchymyn i Cranmer, Archesgob Canterbury y pryd hynny, yn nghyd ag eraill, i fyned yn erbyn yr “hereticiaid” hyn gyda phob gerwinder dichonadwy. Ar yr 16eg o Dach-wedd yn y flwyddyn hono, fe ddygwyd i fodolaeth gyhoeddiad (*proclamation*) yn condemnio eu llyfrau, ac yn gorchymyn cospi pwy bynag a geid yn eu cynnyg ar werth; a o yn y mis canlynol, fe gafodd cylch-lythyr ei anfon at yr holl Ystusiaid heddwch trwy holl Loegr, yn eu rhybuddio yn ddifrifol i gymmeryd gofal fod yr holl ddeddfau yn erbyn y Bedyddwyr i gael eu gweinyddu yn ddiesgeulus. Ni ellir dymuno am well prawf nag mae y cyfreithiau gosodedig hyn yn roddi o luosogrwydd y Bedyddwyr, yn nghyda helaethrwydd lledaeniad eu hegwyddorion, yn y canrif hwn. Mae Brandt, yn ei “*History of the Reformation*,” yn hyspysu “fod yn y flwyddyn 1539, un ar ddeg ar hugain o Fedyddwyr a ffoisant o Loegr wedi cael eu rhoddi i farwolaeth yn Delft, yn Holland; fe gafodd y dynion dori eu penau, a’r menywod eu boddi.” Canlynwyd y rhai hyn gan farwolaethau eraill mewn amrywiol barthau. Ond er hyn oll, yr oeddynt yn cynnyddu cymaint, nes yr oeddynt mor bell o gael eu difodi, fel yn y flwyddyn 1547 y dygwyd allan gyfraith newydd yn eu herbyn, a gorchymyn i’r Archesgob “i chwilio am yr hol Fedyddwyr,” gyda yr amcan, tebygem, i lwyr lan-hau y wlad oddiwrth ddynion ag oeddynt yn ddigon efn i “chwilio yr Ysgrythyrau” drostynt eu hunain.

Hyd y nod yn nheyrnasiad y Frenines Elizabeth, fe ddygwyd allan gyhoeddiad breninol yn eu herbyn, ac yn y fl. 1575, sef yr ail flynedd ar bymtheg o deyrnasiad y frenines hono, fe gafwyd allan eglwys o honynt yn ymgynnll yn Aldgate, Llundain, caffodd saith ar hugain o honynt eu carcharu, a dau eu llosgi i farwolaeth yn Smithfield. Dwy flynedd yn ddiweddarach, sef, yn y fl. 1577, cawn fod Dr. Some, eglwyswr nodegig, yn cwyno fod ganddynt (y Bedyddwyr) "amryw gynnulleidfaedd yn Llundain, a lleoedd eraill; ac fod rhai o'u gweinidogion wedi derbyn eu dysgeidiaeth yn yr Urdd-ysgolion (*Universities*); ac eu bod yn dal tybiadau heriticaidd." Mae dodi yr amrywiol ffeithiau hyn gyda eu gilydd yn myned yn mhiell i brofi fod Biblau a Bedyddwyr yn ymledaenu a chynnyddu gyda eu gilydd; ac mae yr Esgob da, ond rhagfarnllyd, Latimer, yn dwyn dystiolaeth anrhydeddus idd eu cymmeriad a'u hymddygiad, pan yn un o'i Bregetbau Grawysol a bregethodd o flaen y brenin, y mae yn dywedyd:—"Yr oedd yr Ail-fedyddwyr, y rhai a losgwyd mewn amrywiol drefydd yn Lloegr, (fel y clywais gan ddynion geirwir, oblegyd ni welais hwynt fy hun), yn myned i gwrdd a'u hangau yn wrol, fel y byddwch yn dyweyd, heb un ofn yn y byd, eithr yn llawen."

Ond er holl gyfeiliornadau a dall-bleidiaeth y canrif hwn, ac er y gwrthwynebiad penderfynol oedd yn cael ei ddangos i fedydd y *crediñiol*, etto yr ordinhad, fel yr oedd yn cael ei gweinyddu yn gyffredin gan yr offeiriad ydoedd *bedydd* neu drochiad ac nid taencliad. Nid oedd dirywiad diweddar yn ymddangos y pryd hynny, wedi myned ond ychydig iawn yn mhellach na dodi maban yn lle un yn proffesu; etto trwy hynny yn distrywio rheol yr Efengyl. Yr oedd yr oes mewn cyfeiliornad dirfawr gyda golwg ar y deiliaid, ond nid oedd mewn cyfeiliornad o barthed dull bedydd, fel y mae y rheoleiddiad canlynol "o weinyddiad bedydd cy-

hoeddus" yn y Ffurfweddiau yn nheyrnasiad y Frenines Elizabeth, yn profi yn eglur:—"Yna y cymmer yr offeiriad y plentyn yn ei freichiau, ac a ofyna ei enw; ac yn enwi y plentyn, efe a'i *trocha (dip) ef yn y dwfr*, felly bydded iddo gael ei gyflawni yn bwyllog ac yn ochelgar, gan ddywedyd," &c. Fe ddygwyd tywalltiad (nid taenelliad) i mewn, mae'n amlwg ar gyfer amgylchiadau neillduol, ond ni fwriadwyd mo hono erioed i droi *trochiad o'r neilldu*. "Ac os bydd y plentyn yn wan," fel y rhed y cyfarwyddyd, "yna gwna y tro i *dywallt dwfr arno ef*, gan adrodd y geiriau rhagddywedig." Mae y disgyniad diryweddig yn un rhès wedi bod yn dyfod i lawr yn raddol,—o gam i gam,—yn gyntaf trochi, yna tywallt, ac yn ddiweddaf *taenellu*. Mae yn annichonadwy suddo yn is na hyn. Ac os yw yn gysur i wybod, gyda golwg ar sefydliad o ddwyfol osodiad ac o'r pwysig-rwydd mwyaf, fod cyfeiliornad wedi cyrhaeddyd ei ddyfnderoedd iselaf, mae y cysur amryw-ystyr hwnnw i'w gael yn nefodau (eglwysig) marw y pedwerydd canrif ar bymtheg. Gyda ei holl ddealltwriaeth ymffrostgar, y mae yn dawel yn derbyn, ac yn ddi-feddwl yn parhans-gynnal defod ag sydd yn holol amddfod o awdurdod, buddioldeb, ac ystyr.

Fe wnaeth y Diwygiad Lutheraid, yr hwn y gellir dyweyd iddo gael ei sefydlu yn y fl. 1529, lawer i ddryllio llysfetheiriau twyll-offeiriadaeth, ac i ddodi y meddwl Ewropaidd yn rhydd, i wneyd ymchwiliad annibynol o barthed y pethau a berthyn i Dduw ac i'r enaid. Mor belled, fe ddygodd oddi-amgylch ryddid anrhyydeddus, ac ni all y byd yn gyffredinol byth ad-dalu, yu gysatebol, am y breintiau ag a ddarfu i'r dynion enwog hyny, y rhai a gododd Duw ar gyfer y gwaith neillduol hwn, ddwyn i feddiant y teulu dynol. Fe lewyrchodd ar dlynolryw fel yr haul ar dywyllwch Aiphtaidl, ac a dlygoid i oleuni wirioneddau o werth diddarfod, y rhai yr oedd

coelgrefyddau tywyllion oesau wedi eu cuddio oddiwrth y llygad dynol. Ond gyda ei holl ryddid anrhymeddeddus, nid ydoedd yn *rhyddid perffaith*. Yr oedd cysgodion y tywyllwch ymadawedig o hyd yn gorffwys arno, ac nid oedd arweinwyr y bobl yn y gwaith mawr hwnw wedi dysgn caniatau i eraill y cyfryw ryddid ag oeddynt hwy wedi ei ddwyn oddiamgylch iddynt en hunain. Fe gafodd y Bedyddwyr ar y Cyfandir, er eu gofid brofi hyn, mewn amgylchiadau mynychedig. Cawsant en herlid gan Luther, gan Calfin, a Zuinglius. Yr oedd Germani a Switserland yn gyfartal anngharedig i'r dynion ag oeddynt yn *gwrthod credu yr osodedigaeth Brotestanaidd*, sef, fod bedydd yn beth iawn (*valid*) heb ffydd. Yr oedd eu credo yn cael ei ddirmygú, eu personau yn cael eu sarhau, a'r pethau gwaethaf a allai ragfarn ddyfeisio, yn cael eu lledaenu gyda llawenydd am danynt, er mwyn duo eu cymmeriadau. Yr oedd anngymmedroleddau rhyfel y taeog-ddynion Germanaidd yn cael eu dodi wrth eu drysau hwy, ac hyd y nod yn bresenol, y mae camdybiadau mawrion yn cael eu coleddu o barthed y cythrwfwl gwladol hwnw. Ychydig sydd yn cymmeryd trafferth i ddeall gwir gymmeriad y chwyldroad hwnw, ond mae lluaws yn llawer mwy parod i gynnal mewn bodolaeth gamgyhuddiad nag i wneuthur ymchwiliad idd ei natur. Mae yr Esgob Jewel wrth amddiffyn Eglwys Loegr, (nid yr Ail-fedyddwyr) yn rhoddi yr hanes mwyaf têg o'r ymyrson mwyaf annedwydd hwnw, ag a ellid wasgu i mewn i ychydig frawddegau, ond y mae ef yn gosod yr holl fai wrth ddrws arall, ac nid wrth eiddo yr Ail-fedyddwyr. Mae ef yn dywedyd,—“Yr oedd Boors Germani, y rhai yr ydych yn siarad am danynt, gan mwyaf, yn wrthwnebwyr i Dr. Luther, ac nid oeddynt yn deall un rhan o'r Esgengyl, ond wedi cyd-fwriadu fel y dywedent yn unig, yn erbyn creulondeb a thrais eu harglwyddi, fel yr oeddynt wedi gwneyd

ddwy flynedd ar hugain yn flaenorol, yn yr un wlad, yn y cydfwriad a elwir *Liza Sotularia*, bymtheg mlynedd cyn i Dr. Luther ddechreu pregethu; arwydd-air cyfeillion y oydfwriad hwn oedd enw our *Lady*, ac i'w hanrhydeddu hi, yr oeldynt yn rhwym o adrodd pumf *Are Maries* bob dydd. Gyda golwg ar wrthryfelwyr diweddarach, mae yn ddigon gwylbodus i Luther ysgrifenu yn llym a thanbaid yn eu herbyn. A phan alwyd hwy i gyfrif am hyn darfu iddynt wadu yn holol eu cyfranogiad o'r Efengyl, a hefyd o'r wybodaeth o honi."

Ni chafodd tystiolaeth yr Esgob Jewel, erioed etto, ei gwrthwynebu, ac y mae yn profi yn ddigon eglur nad yr Ail-fedyddwyr fu'n achos o'r terfysg Germanaidd. Mae y cyhuddiad, fod y terfysg yn Munster, wedi dechreu gyda y bobl gamgyhuddledig hyn, yr un mor ddisail, er fod rhai o'r dynion a gymmerasant ran yn y gwrthwynebiad ffrol a gwarthus hwnw i lywodraeth wladol, wedi ymostwng ar ol hyny i fedydd, etto *cyn* i hyn gymmeryd lle, yr oedd annybendod wedi tori allan rhwng y Pabyddion a Bedyddwyr mabanod Protestanaidd, ac yn ganlynol, ymdaenodd ac ymledodd trwy yr holl boblogaeth yn mhlith y rhai yr oedd crefyddwyr penboeth o wahanol fathau. Byddai priodoli y terfysgoedd hyny i Ail-fedyddwyr yr un mor annwarantadwy a phe gosodid holl afresymoldebau y *Fifth Monarchy Men of the Commonwealth*, ar yr Annibynwyr, neu greulonerau Jefferies a Laud ar yr holl Eglwys Sefydledig. Byddai y cyhuddiad, yn mhob un o'r amgylchiadau, yn holol, ac yn gyfartal anghyflawn, angharedig, ac anwireddus.

Mae un amgylchiad cyssylltiedig â'r canrif hwn, yr hwn a effeithiodd yn ddwfn ar gymmeriad yn nghyda hanes y Bedyddwyr, yn galw am sylw, sef dechreuad CYMMUNDEB AGORED. Fe gafodd y peth cymmeradwy a newydd hwn, i arferiad yr eglwys apostolaidd, a

dyweyd y lleiaf, ddechreuad drwgdybus, yn mherson FAUSTUS SOCINUS. Nid oedd gwybodaeth am dano yn y byd hyd ei ymddangosiad cyntaf yn Poland, yn nghylch y flwyddyn 1580, ac y mac yn ddyledus am ei ddechreuad i'r dyn hwnw ag mae yr holl *Sosiniaid* yn ddyledus iddo am eu henw. Ni chaniata gofod i wneyd ymchwiliad i'w natur a'i ffug-hawliau; ac nid ydyw hyn yn angenrheidiol yn y fan hon. Ond gellir sylwi yn fyr ar y gyfundrefn hon,—fod ynddi lawer i iselbau tón ein hathrawiaeth enwadol, i leihau ein parch i ddysgyblaeth lem a phur, ac i wanhai ein hymlyniad wrth grefydd brofiadol. Mewn un cyfeiriad y mae wedi cynnyddu ein perthynas á duwiyyddiaeth resymoeddol, ac mewn un arall, wedi ein dwyn mewn agosrwydd peryglus i Sosiniaeth ei hunan; ac yn y trydydd cyfeiriad, eithr i raddau helaethach, wedi ein gwneyd yn ddifraw yn ngwyneb traws-oresgyniadau deddfoldeb Arminaidd. Yr ydym, trwy ei rwydau hudolus, wedi gwaethygu ein cymmeriad, wedi colli ein pwys a'n safle fel pobl o gymmeriad uchel Ysgrythyrol yn y byd; ac ni fydd genym ond diolchiadau bychain i'r gyfndrefn hon, os na fydd i ni ddarsod trwy gael ein llyncu i synu gan ryw sect mwy cyfrwys na ni, yr hon ni fydd ganddi ddim i'w golli, ond pob peth i'w ennill trwy LWYS DDYDDYMIAD YR ENWAD BEDYDDIEDIG.

CANRIF YR AIL-AR-BUMTHEG.

MAE un peth o bwys neillduol yn hanes yr unfed-canrif-ar-bumtheg yn aros i gael ein sylw, a hyny ydyw, gwneyd defnydd o'r gallu gwladol i ddinystrio y Bedyddwyr, y rhai oedd ynt, er yr holl erlidigaethau a'r diystyrwch, yn parhau i gynnyddu mewn amryw o wledydd yn Ewrop. Ymdrechwyd gyda chleddyf y llywodraeth gyflawni yr hyn oedd rheswm wedi

methu ei gyflawni, a darfu i Switzerland, ryddgarol-garedig, hynodi ei hun, gyda y dadleuon hen a gwaelion, sef dirwy a charchariad i gadw i lawr y bobl, unig drosedd y rhai oedol, dilyn Crist yn ei fed-ydd ei hun. Y ddeddf gyntaf yn erbyn y Bedyddwyr hyn a gyhoeddwyd yn Zurich yn y flwyddyn 1529: yr hon oedd yn gweinyddu y gosp o osod nod arianaidd ar yr oll oeddynt wedi eu hail-fedyddio, h.y. a bedydd y crediniol, ac hefyd ar yr holl a attalient sedydd odd-wrth eu plant. Yr oedd cosp fwy llem wed'yn yn cael ei bygwth, os buasai i ryw un anfoddhau yn gylioeddus; a phan ganfuwyd nad oedd hyn yn ateb y dyben, fe basiodd y Senedd ddeddf, fod y Bedyddwyr, a'r rhai fuasai yn eu nhoddi hwy neu eu hathrawiaethau i gael eu cospi â marwolaeth trwy gael eu boddi. Er yr holl greulonderau hyn, parhaodd y Bedyddwyr yn ffyddlon; ac amryw o honynt, yn cynnwys rhai gweinidogion o ddysg ac enwogrwydd a foddyd neu a losgwyd. Ac yr oedd yr ysgelerderau hyn yn cael eu cyflawni o dan gysgod Latheriaeth, a gyda chydsyniad y Diwygwyr eu hunain! Mor wir ydyw, nad yw diwygial a g sydd yn fyr o honi persaith hawl i farnu y pethau rhwng Duw a'r enaid, wedi y cwbl, ond gormesyd gwladol yn ngwisg offeiriad. Mae rhyddid crefyddol yn gosyn am, ac yn caniatau Gair Duw i fod yr unig gyfraith i gydwytod; yn fyr o hyn nid yw, hyd y nod, crefydd ei hunan, yn rhŷ fynych, ond erlidigaeth a marwolaeth o dan enw arall.

Nid oedd yr ail-ganrif-ar-bumtheg, mor bell ag y daliai gyssylltiad a'r Bedyddwyr, ond cyfnod ystomydd a thymhestloedd, oddieithr gyda chipoleuadau achlysuol o dywyniad yr haul, y cyfryw ag y mae gauaf-ddydd terfysgylid, rai prydian yn arddangos. Yr oedd, yn neillduol yn gyfnod o draws-symudiad, ac yn ystod yr ymrysonfa a g oedol yn myned yn mlaen rhwng galluoedd gwrthwynebol tywyllwch a

goleuni, cyfeiliornad a gwirionedd, twyll-offeiriad-aeth a phur Air Duw, yr oedd hamddenau o orphwysfa i'w cael, y rhai oedd yn rhoddi i ganlynwyr y Gwareddwr amser i gael eu hanadl, yn y rhai yr oedd-ynt yn parotoi ar gyfer ymdrechion dyfodol. Ac ni ddarfu iddynt esgeuluso gwneuthur iawn ddefnydd o hyn yma, mewn parotoad difrifol ar gyfer pob math o lasur a dyoddefaint ag a allasai achos eu Meistr Dwysol ofyn oddiar eu llaw. Pa feiau bynag oedd-ynt yn nglŷn â'r Bedyddwyr, hen neu ddiweddar, ni allodd neb erioed eu cyhuddo o fod yn segurllyd. Yn mhliith gweithwyr y byd y maent hwy wedi cadw y lle blaenaf.

Yn gynnar yn y canrif hwn yr oedd llawer o ryddid crefyddol yn cael ei fwynhau yn Holland, a hyn yn nghyd ag achosion eraill a ddenasant niferi lluosog o'r Bedyddwyr i symud i'r lle ffafriol hwnnw. Yma, fel mewn gormod o amgylchiadau cyffelyb, darfu esmwythtra allanol gynnyrchu gwrthedadleuon yn eu plith eu hunain, ac yn y pen draw, arwain i wahanol olygiadau ar y pwnc o'u hordinhad arweiniol. Darfu'r Menoniaid mewn amgylchiadau mynuch, osod tywalltiad yn lle trochiad; ac wedi cymmeryd y *cam blaenaf* yn y cyfeiriad gau (*wrong*) hwy a ymadawsant oddiwrth y gwirionedd, trwy, yn raddol, fabwysiadu cyfeiliornadau, hyd nes darfu iddynt gyfnewid athrawiaeth yr Iawn am gredo mwy *cariadus* (*charitable*) Sosiniaeth ei hunain. Fel hyn, yn mhob oes, y mae cyfeiliornad wedi bod yn llithio ac yn hyd-ddenu y meddwl dynol, hyd nes y rhoddwyd y gwirionedd heibio fel nwyf diwerth; ond gan fod hyn yn cael ei effeithio trwy ymadawiadau *graddol* oddiwrth safon ffydd yn Ngair Duw, mae yr eglwysi distrywiedig yr amser sydd wedi myned heibio yn llesfain yn uchel o'u hunigedd galarus ar bob oes ddilynol, "*Gochelwch y cam blaenaf.*"

Yn Poland, Hungari, ac wedi hyn y Bohemia a

Piedmont, yr oedd tâau erlidigaeth yn myned yn mlaen mewn cynddaredd a chreulondeb arswydus. Nid oedd oedran, rhyw, na sefyllfa yn rhoddi un math o ddyogelwch rhag dialedd greulon yr erlidwyr Pabyddol. Mae *Christiana Buohan*, yn ei hanes ddyddorol o'r Eglwys Gristionogol yn ysgrifenu fel y canlyn am y dyoddefiadau yn Bohemia:—"Yr oedd y gallu dyfeisiol wedi ei ddyhysbyddu i gael allan ffyrdd newyddion i'w rhoddi hwy (y Protestaniaid) i farwolaeth. Un boneddwr a hacciwyd yn ddarnau mân; llanwyd genau un arall â phylor, a thaniwyd ef nes y chwythwyd ei ben yn fil o ddarnau. Pregethwr Protestanaidd a gafodd ei ddiosg yn nyfnder y gauaf, a chafodd ei guddio gyda rhew a glô llosgedig, bob yn ail, nes y bu farw; fe gafodd yr eglwysi a'r ysgolion Protestanaidd eu can i fyny, a'r gweinidogion Protestanaidd, o bob enwad, eu troi allan o Bohemia. Fe wnaawd yr ymchwiliad manylaf am bob Bibl ag oedd yn iaith y bobl, ac fe'i cyflwynwyd i'r fflamiau, gyda phob arwydd o gasineb a gwawd. Fe alltud-iwyd o'r wlad yr holl deuluoedd anrhydeddus na chydymffurfient ag Eglwys Rhufain, ac fe arwerthwyd yn gyhoeddus eu holl diroedd a'u meddiannau." Yr oedd dyoddefiadau y Waldensiaid diniwed a duwiol yn llawn mor greulon, ac y mae yn cael ei hyspysu, mewn modd diammheuol, fod y nifer a roddwyd o honyt i farwolaeth bron yn ddirif. Fe ddarfu pasio deddf Nantes, yn Ffrainc yn y flwyddyn 1598, sicrhau cyfnod hir o lonyddwch ac o ryddid i'r Protestaniaid yn y wlad hono; ond, pan yn y flwyddyn 1685, y darfu Louis XIV., alw yn ol y ddeddf hono, ac am rai blynyddoedd cyn hynny, yr oedd y Pabyddion unwaith etto wedi cael yr uwchafiaeth yn y wlad hono, fe gymmerodd golygfeydd dychrynllyd o erlidigaeth a thywallt gwaed le. Yr oedd offeiriad ieuanc yn cael cu hanfon o amgylch-o-gylch y wlad i gynhyrsu y bobl yn erbyn Protestaniaid; ac fe wnaawd yn

hyspys trwy y wasg “Fod yn rhaid i ffydd-credo y Pabyddion gael ei phlanu trwy dàn a chleddyf,” ac “Na fyddai i'r brenin oldef mwyach un *Protestant* tu fewn i'w deyrnas.” Yn ganlynol i hyn fe gyflawnwyd gweithredoedd rhy farbaraidd i'w crybwyl, a rhy warthus i gael eu cyflawni gan neb oddigerth gan gythreuliaid mewn ffurf ddyuol. Fe ddaeth Ffrainc, am beth amser yn Gehenna Babyddol, ac mae y gwaed a dywalltwyd y pryd hyny gan ddynion anfad-ddrwg, wedi ymgynndeiriogi, wedi gadael melldith ar y wlad hono hyd y dydd hwn. Mewn mwy o amgylchiadau nag ydym ni yn wybod, y mae y Duw eiddigus yn ymweled a phechoda'u y tadau ar y plant hyd genedlaethau pell; ac mae yn gwneuthur hyn er dysgu y byd yn gyffredinol “Na watworir Duw.”

Yn yr erlidigaethau a'r dyoddefiadau hyn, fe gafodd y Bedyddwyr, neu fel y gelwid hwy y pryd hyny, yr Ail-fedyddwyr, eu rhan yn dra chyflawn. Gan mwyaf, yr oeddynt yn ymlynu yn hynod annhyblyg wrth eu hordinhad wahaniaethol; ac o herwydd hyny yr oeddynt hwy yn cael eu herlid gan y Diwygwyr eu hunain; a phan oedd cynddaredd y Pabyddion yn lleihau neu gael ei lonyddu, fe fyddai eiddo y Protestaniaid, mewn amrywiol amgylchiadau, yn dyfod yn law-gospawl i'r Bedyddwyr druain. Trwy gymmeryd eu safle gyda y Protestaniaid yr oeddynt yn dyoddef, yn eu graddau, yr oll a allai creulondeb Pabyddiaeth ei osod arnynt; a thrwy ymlynu yn selog wrth eu hegwyddor o fedydd y crediniol, yr oeddynt hefyd yn dyfod yn wrthddrychau melldithion dygasog *Protestan-aidd* ar yr un pryd. Pan nad oedd gan y *Protestant* ond un gwrthwynebwr mawr sef y Babaeth, yr oedd gan y Bedyddiwr elyn yn y ddau, sef y Babaeth a Phrotestaniaeth; ac o herwydd hyny, yr oedd yn dygwydd yn fynych, fod yr hyn oedd yn adeg o orphwysfa i Brotestaniaid eraill, yr oedd i'r Bedyddwyr yn adeg o ddyoddefiadau adnewyddol ‘yn nhŷ eu car-

edigion." Yr oedd ynt yn cael eu herlid gan y Pabyddion am eu bod yn Brotestaniaid; ac yn cael eu herlid drachefn gan y Protestaniaid am eu bod yn gwrthod bedyddio y maban anwybodus. A hwy, uwchlaw pawb dynion, oedd yn gorfod dyoddef yr angharedigrwydd anhawsaf ei ddyoddef, sef pan fyddo "gelynion dyn yn dylwyth ei dŷ ei hun."

Yr oedd y Bedyddwyr yn Lloegr, yr un fath, yn wrthddrychau casineb ac yn ddeiliaid cosp *Brotestan-aid*. Iago I., yr hwn ddaeth i'r orsedd yn y flwyddyn 1603, a brofodd ei hun yn deyrn o feddwli eiddil-aidd, ac yn llawer mwy o ddeiliad cynhyrifiadau y teimlad ar y pryd, nag ydoedd o ddyn egwyddorol. Ni fu ef erioed yn ffyddlon (*true*) i unrhyw beth, ond yn troi o amgylch bron i bob cyfeiriad o'r cwmpawd gwleidiadol. Yn y nawfed flwyddyn o'i deyrnasiad (1612*) efe a ddianrhyydeddodd ei goron yn nghyd a Phroteiniaeth broffesedig y deyrnas, trwy ail-gynen ffllamau merthyrdod, a throsglwyddo i'r stanc ddau o'i ddeiliaid, y rhai, a dyweyd y gwaethaf am danynt, nid oedd ynt wedi cyflawni mwy o gamwri na mabwysiadu crefydd wahanol i'r ciddo ef. Y ddan hyn oedd ynt, Bartholomew Legate, o Essex, ac Edward Wightman o Burton-on-Trent. Cafodd y blaenaf ei losgi yn Smithfield, Mawrth, 18, 1612; a'r llall ei losgi yn Lichfield, Ebrill, 11eg, yn yr un flwyddyn. Nid ydyw syniadau Legate mewn modd manwl wedi eu dodi i lawr, ac fe fyddai yn annhêg iawn i goffadwriaeth dyn a roddodd brawf o'i gywirdeb yn ffllamau merthyrdod, i'w derbyn oddiar law ei erlidwyr. Gallai ei fod yn Ariad, er nad oes un *prawf* o hyn; neu gallai mai Ail-fedyddiwr ydoedd, yr hyn nid yw yn annhebygol. Pa beth bynag

* Mae Neal ac Isaac Man yn rhoddi y flwyddyn 1612, ond y mae Ivimey, yr hwn dybiwn, oedd yn gyfeiliornus yn hyn yn rhoddi y flwyddyn 1611.

ydoedd, yr oedd ei farwolaeth yn farc ac ystaen du ar gymmeriad Lloegr *Brotestanaidd*.

Ond y mae syniadau Wightman yn fwy hyspys, oblegyd mae y warant a'r hon y daliwyd ef yn ei gyhuddo o heresian cyffredin, "Arius, Cærinthus, Manichaeus, *ac eiddo yr Ail-fedyddwyr*." Y mae tu-hwnt i ammheuaeth mai y diweddaf ydoedd, nen mewn gair mai Bedyddiwr ydoedd, neu ni fuasai y cyhuddiad yn cael eu gyfeirio yn ei erbyn ei fod yn "dal allan fod bedydd mabanod yn arferiad atgas, ac nad ydyw Swper yr Arglwydd na bedydd i gael eu gwein-yddu fel yr arferir hwy yn Eglwys Loegr." Mae y cyffesiadau hyn yn sierhau beth ydoedd ei gymmeriad, *ac yn profi mai Bedyddiwr ydoedd y merthyr diweddaf yn Lloegr.*

Yr oedd y cyhuddiadau eraill, gyda golwg ar Arianyddiaeth, &c., yn cael eu dwyn yn mlaen mor gyffredin i dduo cymmeriad gwrthddrychau diniwed erlidigaeth offeiriadol, fel nad ydynt yn teilyngu nemawr sylw. Y mae wedi bod yn arferiad dichellgar o eiddo erlidwyr o ddyddiau Stephan i lawr i gyhoeddi gwrthddrychau eu herlidigaeth fel rhai annuwiol mewn trefn iddynt hwy, yn ymddangos-iadol, gyflawnhau eu hunain yn eu gweithrediadau erlidgar. Gyda y dosparth hwn o erlidwyr creulon, pa un bynag a'i Paganaidd, Pabyddol, nen Brotestan-aidd, mae y prif brawf o'u hiawngred hwy yn gor-wedd yn y weithred o gyhuddo dynion llawer gwell na hwy eu hunain, o fod yn hereticiaid; a'r ffordd fwyaf boddhaol ganddynt i arddangos sél dros y gwirionedd ydyw, yn gyntaf nodi dyn allan fel eglwys rwygiedydd, ac wedi hyny ei losgi mewn tân!

Ond fe brofodd yr ymdrechion hyn yn holol aneffeithiol i atal y Dwyfol wirionedd i fyned yn mlaen yn y canrif hwn, oblegyd yr oedd goleuni yn parhau i ymledu, er gwaethaf cwmwl du o wrthwynaeb-

iad breninol ac offeiriadol. Yr oedd y Bedyddwyr yn cynnyddu mewn rhifedi ac mewn diysgogrwydd. Yn y flwyddyn 1633, os nid yn gynt,* dechreuasant ffurfio eu hunain yn gymdeithasau gwahaniaethol. Yr eglwys gyntaf yn Llundain a sefydlwyd yn Wapping, yn y flwyddyn 1633, a'r nesaf yn 1639, yn Crutched-friars; yn 1644, yr oedd saith o gynnulleidfaoedd yn Llundain, a saith a deugain yn ngwahanol barthau o'r wlad. Yr oedd yr eglwysi hyn yn sier a diammheuol, wedi eu sylfaenu ar yr egwyddor o

* Tradition carries back the church at Hill Cliff, near Warrington, to the era of the Reformation. But without drawing upon unauthenticated rumour, it is ascertained that a Mr. Weyerburton, a person of property and a devoted man, was its recognized minister—that he remained with the people to the end of his days—an that he *died* yn the year 1594. This fact being beyond doubt, there is at least a *probability* in the tradition that the church was coeval with the Reformation, which may be said to have taken place in 1529. It is a source of regret that an engraving of the ancient meeting house cannot be given here, a copy of which has been furnished to the writer by the kindness of a professional gentleman at Warrington. It is an interesting specimen of the humble and barn-like looking structure in which men, to whom we moderns owe the great body of our liberties, assembled together to worship the Great Supreme. It would seat about eighty persons.

Mr. Daynteth followed the above excellent man, and the pulpit Bible, and minister's walking staff of that period, with the date of 1638, are yet in existence. It is reported that Oliver Cromwell having halted with the parliamentary forces at Warrington, worshiped in Hill Cliff chapel, and that one of his officers occupied the pulpit on that occasion. Mr. Tillam was the next pastor, and after him, Mr. Thomas Loe, who it appears from Ivimey, attended the General Assembly of 1689, and the one of 1692. Mr. Francis Turner followed, by whom the Baptist interest was commenced in Liverpool, and it was during his ministry in 1714 that "the church at Hill Cliff agreed to consider the Liverpool branch as a distinct branch." His labours were successful in an unusual degree. He was succeeded by Mr. John Hayes, who remained among the people until his death, which took place in 1735. The well known John Maegowan, the author of the "Dialogues of Devils," the "Shaver," and other works, followed Mr. Hayes. He carried on the business of a bread baker at Warrington, while minister at Hill Cliff. This venerable society having struggled through three centuries, or more, is still in existence, and contained in 1865, 107 members, and a Sunday School of 85 children.

fedydd y crediniol. Hyd yr adeg hon yr oedd y Bedyddwyr wedi bod yn ymgymmysgu ag Ymneillduwyr yn gyffredin, heb unrhyw ymdrech adnabyddus i ymsiurio yn eglwysi pennodol a gwahaniaethol; ond rhaid bod ymwybodaeth yn eu mysg, eu bod, trwy eu presenoldeb, yn noddi arferiad ag yr oedd ffyddlondeb (*fidelity*) idd eu Mheistr, yn eu gorfodi i'w gondemnio. "Yr oedd y Bedyddwyr (medd Dr. Stowell, yn ei (*Puritans of England*) yn wasgaredig yn mhlith sectau eraill, yn gwahaniaethu oddiwrth eu gilydd gyda golwg ar amrywiol bwyntiau mewn athrawiaeth, ond yn unedig yn eu gwrthodiad o fedydd mabanod, ac yn nghysyngiad yr ordinhad i drochiad credinwyr." Gan mai fel yna yr oedd pethau yn bod, diau mai yn araf a chyda llawer o hwyr frydigrwydd, y buasent yn ymadael â hen gyssylltiadau (*connections*) gyda'r rhai yr oeddynt yn cydanwylo cynnifer o egwyddorion, ond nid oedd modd caethiwo neu dawelu y gwirionedd a breswyliai yn eu mynwesau cariad-lawn, ac fel yr oedd argyhoeddiadau yn cynnyddu mewn sylweddolrwydd, yr oedd yn ennill mwy o nerth ar gyfer gweithrediad annibynol a gwahaniaethol, nes o'r diwedd y torodd yn rhydd oddiwrth lyffetheirian sectyddol, y rhai oedd wedi bod yn atalfa iddo yn ei uchel-geisiadau, ac a anturiodd yn wrol i ffurfio eglwysi i Dduw yn ol cynllun yr amserau apostolaidd.

Ond nid dyma y cysfan, oblegyd yn fuan ar ol ffurfriad eglwysi Bedyddiedig ar wahan, fe deimlodd y brodyr a fu yn offerynol i'w ffurfio hwy y pwysigrwydd o gael undeb ar radd helaethach, ac yn fuan mewn canlyniad i hyn yr ymddangosodd cymmanfa-oedd o eglwysi Bedyddiedig mewn parthau pellenig a gwasgaredig o'r wlad. Fe ffurfiwyd y gyntaf o'r rhai hyn yn Ngwlad-yr-Haf, yn y flwyddyn 1653, a dwy flynedd yn ddiweddarach, sef yn 1655 fe ffurfi-

iwyd cymmanfa y *Midland Counties*, yn Warwick, gan gynnrychiolwyr eglwysi Warwick, Moreton, (Morton-in-the-Marsh), Bourton-on-the-Water, Alcester, Tewkesbury, Hook-Norton, a Derby. Wedi i'r eglwysi hyn, trwy eu cynnrychiolwyr, drefn y rhagarweiniolion, hwy a gyhoeddasant ar unwaith, sylfaeni eu hundeb, yn nghyda chyffes ffydd, y rhai gyda golwg ar fylder a chyflawnder cynnwysiad, ni welwyd eu rhagorach gan unrhyw gyffelyb gymdeithas hyd y dydd hwn.

Nid oes modd gwneyd y credo hwn, o eiddo y *Midland Association*, yn rhy adnabyddus, na gwneyd ei gylch yn rhy eang, ac nid oes modd ei tyfrio yn rhy fanwl, yn enwedig gan aelodau ieuanc ein heglwysi. Mae yn cynnwys mewn cylch bychan, sylwedd yr "athrawiaeth iachus," y cyfryw ag y mae Gair Duw, yn ddiau, wedi ei fwriadu i addysgu. Yn y dyddiau presenol o grediniaeth rydd (*loose*), mae angen ar ein heglwysi i gael eu hadgofio o'r dawinyddiaeth ag oedd yn cael ei gredu a'i addysgu gan ein cyndadau duwiol, mewn trefn i ddyfod yn ganlynwyr teilwng o ddynion, y rhai trwy ffydd ac amynedd, ydynt yn awr yn gyfranogion o gyflawniad yr addewidion. Yr ydym gan hyny yn dymuno ar ein darllenwyr i olrhain gyda gofal yr esboniad rhagorol canlynol o gredo dynion nad oedd arnynt ofn dyoddef dros y gwirionedd, yr hwn a ystyrient fel yn fwy gwerthfawr na bywyd.

Un ar bumtheg o Erthyglau Ffydd a Threfn, a gydunwyd arnynt yn unsrydol gan Genadau a gwrddasant yn Warwick, y 3ydd dydd o'r 3ydd mis (Mai 3ydd), 1655.

"1. Yr ydym ni yn credu ac yn proffesu mai un gwir Dduw sydd, yr hwn yw ein Duw ni; yr hwn sydd yn dragwyddol, yn Hollalluog, yn anngbyf-

newidiol, yn anfeidrol, ac yn anamgyffredadwy; yr hwn sydd Yspryd, yn meddu ei fodolaeth ynddo ei hunan, ae yn rhoddi bodolaeth i bob creadur; mae efe yn gwneuthur yr hyn a ewyllisia yn y nefoedd a'r ddaiar; yn gweithredu pob peth yn ol cyngor ei ewyllys ei hun.

"2. Fod y Bod anfeidrol hwn yn cael ei osod allan yn Dad, y Gair, a'r Yspryd Glân; a'r tri hyn un ydynt. (1 Ioan v. 7.)

"3. Yr ydym ni yn proffesu ac yn credu fod yr Ysgrythyrau Santaidd, yr Hen a'r Newydd Destamentau, yn air a meddwl dadguddiedig Duw, yr hwn sydd yn abl i wneuthur dynion yn ddoeth i iachawdwriaeth, trwy flydd a'r cariad y rhai sydd yn Nghrist Iesu; ac eu bod wedi eu rhoddi trwy ysprydoliaeth Duw, yn gweithredu i gael dyn Duw yn berffaith, wedi ei berfleithio i bob gweithred dda; a thrwyddyn hwy yr ydym ni (yn nerth Crist) i brofi pob peth a ddygir i ni dan yr enw ffydd. (2 Tim. iii. 15—17; Isa. viii. 20.)

"4. Ac er fod Adda wedi cael ei greu yn gyfawn, etto iddo syrthio trwy demtasiynau Satan; ac fod ei gwypm wedi dymchwelyd, nid yn unig efe ei hunan, ond ei hiliogaeth hefyd, gan eu gwneuthur hwy yn bechaduriaid trwy ei anufadd-dod; felly ein bod ni wrth natur yn blant digofaint, ac yn halogedig o'r groth; mewn anwiredd y'n lluniwyd, ac mewn pechod y beichiogodd ein mamau arnom. (Salm li. 5; Rhuf. v. 12—15.)

"5. Fod Duw wedi ethol a dewis, yn ei gynghor tragywyddol rhyw bersonau i fywyd ac iachawdwriaeth, cyn sylfaenu y byd, y rhai, yn unol â hyny y mae yn alw, ac a wna alw yn effeithiol, a'r rhai y mae efe felly yn alw, fe fydd yn sicr o'u cadw trwy ei allu, trwy ffydd i iachawdwriaeth. (Act xiii. 48; "

Ephessiaid, i. 3—5; 2 Thes. ii. 13; 1 Pedr i. 2, &c.)

“6. Fod etholedigaeth yn weithred rydd yn Nuw, o'i ewyllys ei hun, ac nid ar gyfrif unrhyw weithredoedd rhagweledig, neu ffydd yn y creadur, fel cymhelliad i hyny. (Eph. i. 4—5; Rhuf. xi. 5—6.)

“7. Fod Iesu Grist yn nghyflawnder yr amser wedi ymddangos yn y enawd, wedi ei eni o wraig, ac yn berffaith gyfiawn efe a roddodd ei hun dros yr etholedigion i’w prynu i Dduw trwy ei waed. (Ioan x. 15; Eph. v. 25—27; Dad. v. 9.)

“8. Fod pawb dynion, hyd nes y bywheir hwy gan Grist, yn feirw mewn camweddau a phechodau (Eph. ii. 1); ac felly heb feddu gallu ynddynt eu hunain i gredu i gadwedigaeth. (Ioan xv. 5.) Ond mae ffydd yn rhodd râd o eiddo Duw, ac yn weithred nerthol o eiddo Duw yn yr enaid, yn gyffelyb i adgyfodiad Crist oddiwrth y meirw (Eph. i. 19—20. Gan hyny na chydysyniwrch â'r rhai sydd yn dal fod Duw wedi rhoddi gallu i bawb dýnion gredu i iaehawdwriaeth.

“9. Mae Crist yw unig wir Frenin, Offeiriad, a Phrophwyd yr eglwys. (Act iii. 22—23; Heb. iv. 14, &c., viii. 1, &c.)

“10. Fod pob dyn ag sydd yn cael ei gyfiawnhau, yn cael ei gyfiawnhau trwy Grist. (Rhuf. viii. 33; 1 Cor. vi. 11;) yn ddealledig trwy ffydd; ac nad oes un dyn yn cael ei gyfiawnhau yn rhanol trwy Grist, ac yn rhanol trwy weithredoedd. (Rhuf. iii. 20; xxiii. 30; Gal. iv. 4.)

“11. Mai Iesu o Nazareth, am yr hwn yr oedd Ysgrythyrau yr Hen Destament yn prophwydo, ydyw y Gwir Fessiah a Iachawdwr dyn; ac ei fod ef wedi marw ar y groes, iddo gael ei gladdu, iddo gyfodi drachefn yn yr un corff ag y dyoddefodd, ac ei fod wedi esgyn ar ddeheulaw y Mawredd yu y goruwch-

leoedd, i ymddangos yn mhresenoldeb Duw i eiriol drosom ni.

“12. Y dylai pawb ag y mae ffydd wedi cael ei gweithredu yn eu calonau trwy allu Duw, yn ol ei ewyllys ei hun,—y dylent fod yn ofalus i gyflawni gweithredoedd da, ac i barhau ynddynt, yn gweithredu oddiar egwyddorion gwir ffydd, ac mewn cariad diffuant, yn edrych ar ogoniad Duw fel eu prif amcan. (Tit. iii. 8; Heb. xi. 6; 1 Cor. vi. 9, 10, a 10, 31.)

“13 Mae yr holl rai hyny ag sydd yn proffesu ffydd yn Nghrist, ac yn dangos hyny yn eu ffrwythan, ydynt briodol ddeiliaid bedydd. (Math. xxviii. 18 19.)

“14. Nad ydyw y bedydd hwn i’w weinyddu trwy daenellu, ond trwy drochi y person yn y dwfr, yn arddangosiad o farwolaeth, claddedigacth ac adgyfodiad Crist. (Rhuf. vi. 3, 4; Col. ii. 12; Act viii. 38, 39.)

“15. Y dylai personau wedi eu bedyddio fel hyn, trwy gydsyniad ewyllysgar, rodio gyda eu gilydd, fel y byddo Duw yn rhoddi cyfleustra iddynt, yn eglwysi gwahaniaethol, neu gynnulleidfa oedd Sion, yn parhau yn athrawiaeth yr apostolion, ac mewn cymdeithas, yn tori bara, a gweddi fel cydaelodau yn gafalu am y naill y llall, yn ol ewyllys Duw. Mae yr holl ordin-hadau hyn o eiddo Crist yn cael eu gorchymyn idd ei eglwys, i gael eu cadw hyd ei ail-ddyfodiad, yr hwn y dylem ni oll, yn ddyfal, ddysgwyl am dano.

“16. Y bydd, ar yr amser appwyntiedig gan yr Arglwydd, i gyrrf meirw pawb dynion, y cyfawn a’r anngyfawn, gael eu cyfodi drachefn o’u beddau, fel y byddo i bawb dderbyn yn ol yr hyn a wnaethant yn y corff, pa un bynag ai da ai drwg.”

Mae y crynodeb byr uchod yn cynnwys holl athrawiaethau annhebgorol y ffydd Gristionogol, a lle bynag

y mae yn cael ei ddeall yn gywir, fe a yn mhell iawn tuag at wneuthur unrhyw gredadyn “yn berffaith yn Nghrist Iesu.”

Ni fu er hyny, ond ychydig flynyddoedd o orphwysfa wirioneddol i'r canlynwyr ffyddlawn hyn o eiddo yr Arglwydd; oblegyd canfyddir oddiwrth yr amseriad nchod, iddynt gyfarfod yn y flwyddyn 1655, yr hon ydoedd ail flwyddyn yr Amddiffyniad, dan Oliver Cromwel, ac wedi iddo ef farw, y 3ydd o Fedi, 1658, a chael ei ganlyn am gyfnod byr, gan ei fab ofnus a digalon Richard Cromwel, ac wedi hyny gan Charles II., fe giliodd rhydlid crefyddol i gornelau, ac i leoedd gwladaidd ymneillduedig, hyd nes y torodd allan y dymhestl o awdardod tra-arglwyddiaethol yn cael ei hanfon gan y brenin trwy yr holl wlad, a threulio ei hunan allan a marw. Pan esgynodd ei frawd Iago II., i'r orsedd, fe geisiodd yntau lywodraethu ar gefn yr honiad ffôl o “Hawl Ddwylfol,” ac fe wnwad pob ymdrech i lethu yspryd rhyddid crefyddol, ac i orfodi dynion i gredu yn hawliau apostolaidd yr “Eglwys Sefydledig.” Yn y flwyddyn 1661, fe basiwyd y *Corporation Act*, ac yn yr un flwyddyn fe ddarfu i'r Brenin a'i Gynghor-lys ddwyn allan ddeddf yn erbyn cynnulliadau crefyddol, sef yn erbyn pawb ag oeddynt yn ceisio addoli Duw yn ol deddfau eu cydwybodau eu hunain. Yn y fl. 1662, fe dderbyniodd “*Yr Act of Uniformity*,” y sêl freiniol; ac ar y 24ain o Awst yn yr un flwyddyn, y trowyd allan *Ddwyl Fil* o'r gweinidogion goreu yn Eglwys Loegr —ie, allan o'u tai a'u cartrefleoedd, i geisio am eu bara beunyddiol y ffordd oreu y gallent. Yn y fl. 1664, fe basiwyd deddf i ddodi i lawr (*suppress “sed, itious Conventicles”*) “Cynnulliadau Terfysglyd,”* ac

* *Conventicle* y gelwid pob cynnulliad anghyfreithlon, sef y rhai nad oeddynt mewn cyssylltiad a'r Eglwys Wladol; a “Chynnulleisia Derfysglyd,” (pa mor dawel bynag fyddai) y gelwid pob cynnulliad tuallan i'r Eglwysi Gwladol. Yr oedd y blaid ormesol hon ag oedd, ac hefyd sydd, yn ceisio pardduo eglwysi tawel a diniwed, trwy rodzi enw drwg arnynt.

fe ddylynwyd hon yn y flwyddyn ganlynol gan y “*Fire Mile Act*,” yr hon oedd yn gwahardd un math o gwrdd crefyddol (oddieithr eiddo *yr Eglwys*) i gael ei gynnal o fewn pum’ milltir i unrhyw dref marchnad. Yn y fl. 1680, fe wnawd y “*Conventicle Act*” yn fwy caeth a gormesol; ac yn y fl. 1673, fe ddarfu y *Test Act* gyflawni i eithafion y *trifling* gormesol hwn gyda chenedl anrhyydeddus. Yr oedd y bobl wedi eu chwerwi, ac er nad oeddynt yn tori allan i wneyd ymosodiadau gorthrechol, etto yr oedd yr anfodd-lonrwydd sarug a chuddiedig yn gweithio ei ffordd yn ddirgel i ysgwyd yr orsedd, ac yn y diwedd fe daflodd oddiar ei orsedd y brenin gormesol. Yn y fl. 1688, fe gymmerodd y chwyldroad le, ac fe gafodd rhyddid crefyddol edrych ar y cwmwl ymadawedig yn ngwaith y brenin yn ffoi,—ffoad nad oedd neb yn blino o’i herwydd,—ffoad y brenin, ie brenin ag oedd yn cael ei ffieiddio.

Fe gafodd William III. feddiant o’r orsedd, a chafodd cydwybod, unwaith yn rhagor, le rhydd i weithredu, a’r llyffetheiriau ag oeddynt wedi bod yn caethiwo y meddwl am ddeng mlynedd ar ugain eu tori trwy ddychweliad i ryddid o argyhoeddiad gonest a goleuedig. Faint oedd mawredd y dyoddefaint, yn enwedig y cyfryw ag oedd yn cael ei ddyoddef yn ddirgel, mewn cartrefleoedd annrheithiedig, plant newynllyd, a braw parhaus rhag i’r “*ysbiwr*” (*informer*) dori i mewn ar awr gyssegr-edig y weddi, ni all dyn byth ei ddarlunio, na chwaith ei amgyffred i berffeithrwydd! Mewn gwirionedd “teyrnasiad o ddychryn” ydoedd; ac yn gymaint yn fwy creulon ar gyfrif ei weinyddwyr offeiriadol. Pa mor ddychrynllyd bynag y mae gormesiau gwleidiadol wedi bod, y mae gormesiau crefyddol wedi bod yn mhob ystyr yn llawer mwy dychrynllyd; oblegyd yn y blaenaf, y mae y gwleidiadwr, o angenrheidrwydd, yn dal rhai o syniadau

ein dynoliaeth gyffredinol; ond yn y crefyddol y mae dynoliaeth ei hunan wedi ei dyddimu, neu ei llyncu i fyny yn yr offeiriad. Mae gwleidiadwr yn arbed y bobl i raddau helaeth am fod eu hangen hwy arno; ac y mae ei angenrheidrwydd gwleidiadol yn gweithredu i roddi atalfa ar ei ddrygioni; ond mae y llall, trwy argymmeryd yn rhyfygus i weithredu dros Dduw, yn mogi pob teimlad o ddynoliaeth mewn sŵl ddall-bleidiol i "wneuthur gwasanaeth i Dduw;" ac wedi tawelu y llef ddistaw fain o'r ddynoliaeth hono yn ei galon ei hun, nid oes dim yn aros wedi hyny ond yr yspryd drwg yn ngwisg yr offeiriad.

Yn y fl. 1660, fe ddaliwyd y dyn enwog hwnw, John Bunyan, mewn cyfarfod crefyddol, ac fe'i carcharwyd ef yn ngharchar Bedford, lle y bu yn garcharor am ddenddeg mlynedd, ac a gafodd ei ryddhau yn y fl. 1672. Ni chaniatai ei erlidwyr un math o dynerwch gyda golwg ar ddysgyblaeth lem y carchar yn ei amgylchiad, a pha faint bynag o ryddid a ganiatawyd iddo ei fwynhau yn achlysurol, yr oedd yn ddyledus am hyny, yn gyfangwbl i garedigrwydd dynol ceidwad y carchar. Fel engraifft o yspryd y dyddiau hyny, dysynwn ran o'i gyhuddiad (*indictment*) yr hyn sydd fel y canlyn:—“Fod John Bunyan, o dref Bedford, labrwr, yr hwn sydd berson o'r cyfryw a'r cyfryw sefyllfaoedd, y mae efe er y cyfryw amser, yn gythreulig ac yn ddinystriol wedi ymgadw rhag dyfod i'r eglwys i wrando gwasanaeth Dwyfol, ac y mae efe yn gynnaliwr cyffredin amrywiol gyrddau a chynnulliadau anngyfreithlon, ac yn achosi terfysg mawr a gwyrdroad deiliaid da y deyrnas hon, yn groes i ddeddfau ein Gornchaf Arglwydd, y Brenin, &c.” Yr oedd ef yn cael ei erlyn gan rai o'r esgobion gyda'r fath ddyfal-barhad erlidgar, fel pan glywsant am dynerwch ceidwad y carchar tuag ato, yr hwn, dywedir, oedd yn caniatau i John Bunyan i dalu ymweliad a i gyfeillion

a'i berthynasau, yn achlysurol, hwy (yr esgobion) a anfonasant genad arbenig i edrych a oedd hyn yn wirionedd ac i'w hysbysu hwy o hyny. Gorchymwynwyd iddo i fyned i'r carchar yn y nos, gan fod Bunyan yn cael caniatad yn fynych i aros ychydig gyda ei deulu gartref. Yr oedd Bunyan wedi cael y caniatâd hwn y noswaith hono, ond yr oedd ef yn teimlo y fath anesmwythder fel y dywedodd wrth ei wraig, fod yn rhaid iddo ddychwelyd i'r carchar yn ddiattreg. A dychwelyd a wnaeth yn union; a phan ddaeth yr ysbiwr i mewn, yn fuan ar ol dychweliad Bunyan, efe a ofynodd, "A ydyw yr holl garcharorion yn ddyogel?" Atebodd ceidwad y carchar, "ydynt." Ebe'r ysbiwr, "A ydyw John Bunyan yn ddyogel?" "Ydyw." "Gadewch i mi ei weled ef." Dygwyd Bunyan o'i flaen; yna yr ysbiwr a ymadawodd, ac a hysbysodd fel yr oedd pethau yn bod; ac fel hyn y dinystriwyd amcan yr esgobion cyfrwys-ddrwg gan Un, yr Hwn, "*Works in a mysterious way, his wonders to perform.*"

Rhaid fod dyoddefiadau y Bedyddwyr yn fawrion yn y cyfnod hwn o erledigaeth *Brotestanaidd*, gan eu bod hwy yn mhllith yr haerwyr mwyaf penderfynol dros ryddid crefyddol. Mae y canlynol o Hanesiaeth *Crosby* yn llefaru mwy nag y gall cyfrolau cyfain wneyd, gyda golwg ar ormesiadau anghyflawn ar un llaw, ac o ffyddlondeb diwyro ar y llaw arall, o eiddo canlynwyr bedyddiedig y Gwareddwr. Mr. Wilmot ydoedd weinidog ar eglwys y Bedyddwyr yn Hook Norton, yn Oxfordshire:—

"Yn nghylch y flwyddyn 1664, cawsant eu dal yn eu cwrdd, a'u cludo i'r castell yn Oxford. Ar adeg arall cawsant eu hanfon i garchar Witney. Cafodd Mr. Wilmot ei ddirywo o £20, am yr hyn y cymmerwyd ei holl feddiannau oddiarno. A phan na chawsant ddigon yn y meddiannan rhag-grybwylledig i'w boddoni hwy, hwy a gymmerasant feddiannau

Mr. Hymphrey Gillet, gwlanwr, yr hwn oedd wedi cael ei gymmeryd i fyny yn yr un cwrdd. Fe aeth tad Mr. Wilmot, yr hwn oedd eglwyswr selog, at Syr Thomas Pennystone, sef yr ynad oedd wedi ei gondemnio ef i garchar, ac a ddymunodd arno ryddhau ei fab. Atebodd yr ynad,—‘fe gaiff bydru yn y carchar.’ Atebodd Mr. Wilmot, ‘fe ddywedodd ynad arall yr un peth, ond y mae efe wedi marw.’ ‘Er ei fod ef wedi marw, (meddai Syr Thomas) etto ni chaiff ei waith ef farw.’”

“Yr oedd Mr. Thorpe, ceidwad y carchar yn Oxford, yn greulon iawn. Ni chaniatai iddynt weddio gyda eu gilydd; ac os buasent yn gofyn bendith ar eu bwyd, deuai i mewn mewn llid mawr, ac a’u cythryblai hwy, gan ddyweddyd, ‘Beth! a ydych yn pregethu uwchben eich ymborth.’

“Fe gafodd meddiannau Mr. Wilmot, yr hwn oedd wedi cael ei garcharu ddwywaith yn ngharchar Oxford, eu cludo i Chipping Norton, a’u crío yn gyhoeddus amrywiol weithiau i gael eu gwerthu ar ddyddiau marchnad; ond nid oedd neb a gynnygai eu prynu. Fe’u cludwyd i Swansford, i dŷ un o’r yspiwyr, yr hwn ni allasai wneuthur arian o honyn; o’r diwedd, dygwyd hwy drachefn i Hook Norton, a chyhoeddwyd yno, y byddai i hwy bynag a roddai i lawr *ugain swllt* eu cael oll; a darfu i gyfaill i Mr. Wilmot wneyd hyny, a chafodd Mr. Wilmot ei holl feddiannau drachefn. Pan ryddhawyd Mr. Wilmot o garchar Witney, darfu iddynt ei esgynnuno ef, ac fe ddygwyd amryw *writs* yn ei erbyn ef, ond fe’i hysbyswyd ef o berthynas iddynt, ac efe a ffödd, ac felly a ddiangodd o’u dwylaw hwynt.”

Yr oedd hwn yn gyfnod o dywyllwch, a phrudder, a cholled. Yr oedd yr *Eylwyswyr*, yn cael eu cymhell gan lŷs llygredig, gyda’r hwn yr oedd ynt yn gyfeillion,—yr oeddynt yn llawenychu yn nghyfngderau yr Ymneillduwyr yn gyffredin, ond yn

nghyfngderau y Bedyddwyr yn neillduol. Yr oedd y cyrddau i addoli Duw naill a'i yn cael eu tori i fyny yn hollol, neu eu gosod yn agored i drugaredd heidiau o yspiwyr isel a barbaraidd, yn nghyd a swyddogion diegwyddor a dideimlad, y rhai a gymmerent hyfrydwch bwystfilaid, i ddwyn allan i'r llythyren fwriadau erlidgar y llŷs digydwybod ac anllad. Mae yn ffaith ddiymwad fod y nifer o 60,000 o Annghyffurfwyr wedi cael eu carcharu rhwng y flwyddyn 1660 a 1668, gan drais-arglyddiaeth grefyddol y cyfnod hwnnw; ac fod yn nghylch 5,000 o honynw wedi marw yn y earcharau; ac fod y golled mewn meddiannau i'r bobl hyn, yn cael ei achlysuru trwy ddirwyon, cyminetyd eu meddiannau oddiarnynt, yn nghyd a flyidd awdurdodol eraill o yspeilio, yn ddim llai, yn ol Neal, na rhwng deuddeg a phedwar-ar-ddeg o *filiwnau o bunnau*.” “See *History of Midland Association*, p. 31.

Mewn canlyniad i Chwyldroad y flwyddyn 1688, ac adferiad rhyddid crefyddol, yr oedd Bedyddwyr yn ail-ddyfod i'r golwg yn holl ranau y deyrnas, ac yn ffurio, neu ail-gyfansoddi eu heglwysi yn niferi tra lluosog. Obllegyd pan gyhoeddwyd yn y flwyddyn 1689 fod cwrdd cyffredinol i gael ei gynnal yn Llundain, darfu *uwchlaw cant o eglwysi* ateb i'r cais trwy anfon eu cenadon i'w cynnrychioli yn y gynnulleidfa neu y gymmanfa hono. Yn y gymmanfa hono y mabwysiadwyd y *Cyffes Ffydd* enwog mewn deuddeg-ar-ugain o Reolau, ac y penderfynwyd iddo gael ei wasgaru yn holl eglwysi y deyrnas. Mae y Cyffesiad hwn yn cynnwys corff cyflawn o dduwinyddiaeth athrawiaethol ac ymarferol, mewn ffurf gryno, ac nid ydyw yn ddim ond cyflawnder i ychwanegu y byddai yn fantais barhaus i eglwysi a theuluoedd i fod yn adnabyddus a'r gwaith gwir bwysig ac Ysgrythyrol hwn. Obllegyd, gyda golwg ar “athrawiaeth iachus,” ffyddlondeb—cywirdeb tuag at yr or-

dinhadau esengylaidd, a duwioldeb ymarferol, fe ddeil ei gymharu a gweithiau blaenaf yr oes hono, neu unrhyw oes anysprydoledig arall. Yn mhllith yr holl "gyflesion" flydd, ni bu erioed ei ragorach, os, yn wir, y gwelwyd erioed ei gystal. Fe fu y Cyffes hwn am yn agos, os nid am lawn, gant a hanner o flynyddoedd yn gynllun cydnabyddedig o athrawiaeth a chymmudeb i eglwysi Bedyddiedig y Deyrnas Gyfunol; ond yn mha le y mae yn cael ei gydnabod felly yn bresenol? Pa nifer sydd o'n heglwysi diweddar, neu o'n haelodau eglwysig sydd yn gwybod, hyd y nod, am ei fodolaeth? Pa le y mae y gweinidogion a gymmerant drafferth i'w esbonio ef, a'i gymharu trwyddo oll a'r Ysgrythyrau Santaidd, neu pwy sydd yn gwneyd ymdrech i'w wasgaru yn mhllith eu haelodau ieuanc? Och! yr ydym wedi cwympo, ac mae yr aur pur wedi newid!

Yn ystod y canrif hwn y darfu i'r gwrol Cromwel ymyraeth yn ddiofn ar ran y Waldensiaid erlidiedig, ac a anfonodd Syr Samuel Moreland i dalu ymwelliad a'r dyffrynoedd ac i ymddadleu a'u gorthrymwyr, ac i esmwythau angenion y bobl hyn ag oedd yn cael cymaint o gamwri. Mor anrhyydeddus y cyferbyniad rhwng y weithred hon o drugaredd o eiddo Cromwel, a'i ganlynydd, Charles II., yn ei waith yn erlid ac yn lladd! Mae ein gwynebau yn gwrido o gywilydd o herwydd gweithredoedd yr olaf; ond o herwydd yspryd rhyddfrydig a chariad lawn Cromwel ddifenwedig, yr ydym yn teimlo rhyw frwdfrystedd o fawrygiad, y cyfryw na all geiriau byth ei ddarlunioc.

CANRIF Y DAUNAWFED.

ER fod y daunawfed canrif yn awr yn agor o'n blaen, etto y mae genym un sylw yn ychwanegol i'w wneyd ar amgylchiadau yr ail ganrif ar bumtheg.

Tra yr oedd Bedyddwyr y deyrnas hon yn dyoddef dan y ddeddf haiarnaidd, o'r ffurf waethaf o ormesiaeth eglwysig, yr oedd eu brodyr y rhai oedd-ynt wedi ffoi rhag y ddeddf hono, i, y pryd hynny, diroedd gwylltion, a choedwigoedd dilwybr America, yn dechreu ar y gwaith o blann eglwysi yn y ddiogelffa ffafriol hono, oddiwrth erlidigaeth offeiriadol. Yn ol Dr. Benedict, yr oedd un ar bumtheg o eglwysi Bedyddiedig wedi eu ffurfio yn y cyfandir hwnw yn yr ail ganrif ar bumtheg. Gan fod yn bwysig i feddu côf-ysgrif o gychwyniadau cynnar y teulu Bedyddiadol mawr anferthol yn America, mae y canlynol yn gofrestyr o'r eglwysi boreucl hynny yn America, wedi ei dalfyru a'i osod mewn trefn o'r llyfr mawr a gwerthfawr o eiddo yr awdwr llafurus uchod. Fe ddechreuwyd Providence, yn Rhode Island, gan yr enwog Roger Williams, yn y flwyddyn 1639. Fe ddechreuodd yr eglwys gyntaf yn Newport, yn yr ynys hono, yn y flwyddyn 1644, a'r ail yn yr un dref, yn y flwyddyn 1656; fe gyfododd y gyntaf yn Swansea, Massachusetts, yn y flwyddyn 1663; a'r gyntaf yn Boston, yn yr un dalaeth, yn y flwyddyn 1665. Yr eglwysi yn North Kingston, Newport, South Kingston, a Tiverton, yr oll yn Rhode Island, a ddechreuwyd ar wahan, yn y blynnyddoedd 1665, 1671, 1680, a 1685. Dechreuwyd yr eglwys yn New Jersey, yn y flwyddyn 1688, a'r gyntaf yn Mhennsylvania (Lower Dublin) yn y flwyddyn 1689; a daeth yr ail eglwys yn New Jersey, i fodolaeth yn yr un flwyddyn. Yn canlyn cawn yr eglwys gyntaf yn Charleston, yn South Carolina, yn y flwyddyn 1690; yn Cohansey, yn y flwyddyn, 1691;

yr ail eglwys yn Swansea, yn y flwyddyn 1693; a'r eglwys gyntaf yn Philadelphia, yn y flwyddyn 1698. Gellir dywedyd am y rhai hyn, mai hwy oeddynt sylfaen y corff mawr o Fedyddwyr yn America; ac mai hwy a hauodd yr hâd, yr hwn sa, dan fendith y nesoedd, yn gyfrwng i gynnyrebu ffywth, yn agos yn mhob part o'r eysfandir Americanaid l, yn nghyd ag mewn rhanau pellenig o'r ddaiar. Heb gael eu llyffetheirio gan eglwys wladol, ac yn mwynhau rhyddid cydwybod, y cyfryw na feddianuodd Ewrop erioed, mae y Bedyddwyr yn America wedi taflu eu corff rhienyddol (*parent*) yn Mhrydain fawr, braidd yn holol i'r eysgodion; ac mae y ferch welli myned gymaint o flaen y fam mewn tyfiant, fel y mae, bron, yn rhy anhawdd en cymharu â'u gilydd. Ni fyddai yn gywir i ddywedyd, "fod y fam yn foddlon i wywo;" ond gellid sierhau, heb ofai gwrtiwynebiad, fod y ferch, gyda golwg ar icehyd, nerth, a ffirwythlonrwydd ymledaenol, yn dysgu gwersi bnddiol i'r fam oedranus.

Yr oedd ymledaeniad y teulu Bedyddiadol yn America yn y daunawsed caurif yn gyflym ac yn eang iawn. Canfyddir oddiwrth yr hysbysiadau blaenorol, fod un ar bumtheg o eglwysi ar y cyfandir hwnnw, yn nechreuad y canrif hwn; ond en bod wedi cynnyddn erbyn diwedd y canrif, yn agos i naw cant o eglwysi, yn cynnwys yn nghylech tri ugain a chwech o floedd o aelodau. Mae yn dra amheus a fu byth er amser yr apostolion, gynnydd eyffelyb i'r cynnydd cyflym hwn. Mae fod eglwysi y Bedyddwyr wedi lluosogi, mewn un canrif un ar bumtheg a d'ugain o weithiau, yn beth ag y gellir dywedyd, heb betrus ler am dano, nad oes dim eyffelyb iddo mewn hanesiaeth diweddar.

Nid oes ond ychydig bethan o natur gysurus i'w dywedyd am Fedyddwyr y Cyfandir yn ystod y canrif hwn. Darfu'r Mennoniaid, y rhai ar eu cyfodiad cyntaf, ocddynt Fedyddwyr, ac a ddalient fwy o

symlrwydd a duwioldeb yr Efengyl na'r rhif luosocaf o'r sectau eraill,—darfu iddynt hwy ddirywio'n gyflym. Y rhai hyny ag oedd yn Holland a suddasant, yn raddol, yn gyntaf, i Arminiaeth, wedi hyny i Sosiniaeth, ac mewn amrywiol amgylchiadau i ammheuaeth (*skepticism*) perffaith. Mae Mr. Orchard, yn ei “*History of Foreign Baptists*” yn dywedyd am danynt, “fod eu cyfoethogrwydd wedi lleihan eu chwerwderau, ac eu bod yn awr fel eraill yn mwynhau melusderau y bywyd hwn, ac eu bod mor agored i gerydd ag unrhyw gysfundeb Cristionogol. O uwchafiaeth *eresydd rheswm* (balchder y deall, yn waedwyllt, yn chwyddedig,—Paul. 2 Tim. iii. 4), ac o gariad at y byd hwn, fe gododd ymraniadau yn yr ail a'r trydydd canrif oedd ar bymtheg, y rhai sydd yn gosod amgylchiadau Bedyddwyr y cyfnod hwn mewn agwedd isel. Tywylloedd yr aur.” Tudalen 363—4.

Fe barhaodd Eglwys Groeg i weinyddu bedydd mabanod trwy *drochiad*, ond yr oedd yr ordinhad yn cael edrych arni fel ffurf-wag yn amddisad o nerth ac ystyr iddi.

Fe barhaodd y Vaudois, er eu herlidigaethau creulon, i arferyd eu hordinhadau a'u seremoniau syml; ond yn y flwyddyn 1721, cawsant orchymyn i ddyfod a'u plant at offeiriad Pabaidd i'w bedyddio, yn nghorff pedair awr ar ugain ar ol eu geni, o dan gospedigaethan creulon. Yr oedd hyn yn cael ei fwriadu yn ergyd at eu daliadau fel Bedyddwyr, ac fe brofodd yn effeithiol hefyd mewn rhai amgylchiadau. Casodd cydwybod a'r Ysgrythyr eu tawelu—eu gwneyd yn fud, ac fe ddaeth yr offeiriad i raddau arswydus “yn arglydd ar etifeddiaeth Daw;” ac oni bai gofal neillduol o eiddo'r nesfoedd fe fuasai olion diwedaf y canlynwyr ffyddlawn hyn i Grist wedi cael eu hysgubo oddiar wyneb y ddaiar. Ond fe lefarodd y “llef ddistaw fain,” wrth elfenan sarug yr erlidigaeth Babyddol, “Hyd yma y deuwch ac nid yn

mhellach," ac fe gafodd gweddill y bobl dduwiol hyn gartref a thŷ i'r Arglwydd eu Duw, yn nirgeloedd tawel, a thrigleoedd dyogel Piedmont. Yn Bohemia, Hungari, Ffrainc, y Tyrol, a pharthau eraill, fe gafodd pawb, a anturiasant ymneillduo oddiwrth "y Dyn Pechod," eu herlid yn greulawn. Cafodd o ugain i ddeg ar ugain o filoedd eu gyru i alltudiaeth, o Salzburg ei hunan, am iddynt wrthod cydymffurfio â'r Eglwys Babyddol; ac yn y Tyrol, rhai Protestaniaid oedranus yn meddu dau hen Fibl, y rhai a ddarllenent gyda y dirgelwch mwyaf, y rhai oeddynt yn llechu yn ddirgel. yn mhlith pobl y wlad, a fuont yn foddion, yn llaw Duw, i gadw gwirionedd y nefoedd, rhag cael ei hollol ddiffoddi yn y wlad bwysig hono. Yr oedd yr offeiriad, yn rhyfyg-falch, yn myned ar hyd a lled Ewrop, ac yr oedd llais y bobl yn ddiwybodaeth, yn bloeddio allan yr arch-arwyddair eulun-addolgar,—“Plygwch y glin.”

Yr oedd crefydd yn mhlith y Bedyddwyr yn Mrydain Fawr, yn ystod y canrif hwn yn gwisgo agwedd amrywedig—yn rhanol yn fywiog, ac yn rhanol yn ddadfeiliedig. Mae llythyr cymmanfa y *Western Association*, yr hon a gynnaliwyd yn Mristol yn y flwyddyn 1700 yn achwyn “fod yr amrywiol achosion a osodwyd o'u blaen, yn arddangos yn rhy amlwg y fath waith gresynol mae y diafol, y byd, a llygredig-aethau yn wneyd yn mhlith rhai ag ydynt yn osni yr Arglwydd mewn gwirionedd. A llefaru yn eglur, frodyr, y mae hyu i ni yn awgrym galarus fod presenoldeb a gogoniant Duw yn cael eu cymmeryd oddiwrth ei bobl, ac yn rhagargoel dychrynllyd o farnau yn crogi uwch ein penau; a beth allwn ni ddysgwyl fydd ein cyfran, heb edifeirwch diattreg, a diwygiad prydlawn, ond barnau llawer gwaeth nag a welodd llygaid neb o honom erioed o'r blaen?” Yr oedd y *Midland Association*, yr hon a gynnaliwyd yn Birmingham, yn y flwyddyn 1740, hefyd yn cydnabod

eyflwr gwanaidd crefydd yn mhlith yr eglwysi. Mae llythyr y gymmanfa hon, yn dechreu yn y geiriau hyn.* “Wedi agor ein cysfarsod trwy weddi ddisfrifol, darlledasom y llythyron oddiwrth y gwahanol eglwysi, a chawsom eu bod, gan mwyaf, yn llawn o achwyniadau gresynus o herwydd bychander y llwyddiant ag sydd yn dilyn pregethu yr Efengyl, claiarineb a difaterwch, ymadawiad yspryd gweddi, ac esgeulusiad amryw i dalu sylw i'r dyledswyddau gorllhwysedig arnynt. Mae rhai eglwysi wedi colli eu gweinidogion, ac un arall mewn ofn y cymmer hyny le; a'r rhai oedd ynt yn amddisaid o honynt amser ein cymmanfa ddiweddaf, heb gacl gweinidogion etto.”

Mae llythyr yr un gymmanfa yn y flwyddyn 1752, yn gwneyd cyfaddefiad cyffelyb:—“Ar y llaw arall, fel mae y pethau uchod yn achosion o lawenydd, selly hcfyd mae genym amrai o gwynion ag sydd yn ein llanw a gofid. Y mae dideimladrwydd mawr mewn llawer o broffeswyr, ac anniolchgarwch gresynol yn ngwynel y ffrau mwyaf neillduol; mae graddau hefach o gnawdolewydd a meddyliau daiarol yn ffynn mewn llawer; a'r rhai hyn sydd yn boenus i'w ystyried ydyw, fod cyrddau *private* a chyfeillachau santaidd, yn cael eu hesgeuluso yn fwylwy; oddiwrth y cyfan yma, yr ydym yn cansod fod yr eglwysi, yn sicr, mewn eyflwr claiar iawn; mae y morwynion yn hebian, ac ni all neb ein hadfywio ni ond gweithrediadau galluog ac anadliadau esloithiol yr Yspryd Tragywyddol. Ar yr un pryd, yr ydym yn mawrhau amynedd ein Tad Nefol, yn nghyd â thiriondeb a thiynerwch mawr ein Harglwydd a'n Meistr anwyl, Pen yr Eglwys, yn yr hyn na ddarfu iddo ef ein hymddisadu o'n holl freintiau, a gollwng arnom

* Ymddengys fod llythyr y gymmanfa hon yn cael ei ysgrifenu ar ol y gymmanfa, ac yn cael ei wneyd i fyny, gan mwyaf, o'r mynegiadau oddiwrth y gwahanol eglwysi i'r gymmanfa.

ddiluw o farnau disaol. Yr ydym yn awr gyda'n golwg a'n calonau at Yspryd Doethineb, yn myned yn mlaen i roddi i chwi rai awgrymiadau mewn ffordd o gynghor brawdol, fel ffrwyth ein hystyriaeth mwyaf pwyllog a'n meddyliau mwyaf difrifol."

Mae y rhai hyn yn gyffesiadau pur dynion ag yr oedd achos Daw yn gorwedd yn agos iawn at eu calonau, y rhai oeddynt yn teimlo gofal mor fawr dros grefydd fywiol ag oeddynt dros burdeb athrawiaethol. Mewn gwirionedd, mae yn amlwg oddiwrth amrywiol bethau fod gweinidogion yr amserau hyny, yn ddynion o dduwioldeb personol uchel; yn rhai ag yr oedd eu cymleithas barhaus a Daw weli eu dysgu nad oedd cywirdeb athrawiaethol yn *dim* oddiwrth ei fod yn arwain i grefydd brofiadol, ddwys a theimladwy. Ac oddiwrth hyn y cyfolai eu gofid gwirioneddol, sef llo bynag yr ymldangosai y darfodedigaeth lleiaf o dduwioldeb profiadol yn mhllith yr eglwysi; ac yr oeddynt, gyda phriodoldeb yn edrych ar yspryd ymrysongar enawdol fel yn brawf fod pethau goreu Sion yn dechreu gwywo. Yr oeddynt, yn ddiau, yn ymffilio "am ddryllio Joseph."

Ond tra yr oedd amryw resymau amlwg i alaru o'u herwydd, etto ni ellir dyweyd fod y canrif a gynnyrchodd y sath ddynion a Dr. Gill ac Abraham Booth, a'r hwn hefyd a roddodd enedigaeth i Genad-aeth Dramor y Bedyddwyr,—Ni ellir dyweyd fod hwnw heb amrywiol bethau da yn perthyn iddo, ac o nodwedd anrhydeddus. Nid dynion cyffredin oedd Dr. Gill ac Abraham Booth. Y blaenaf yn seddianol ar ddysgeidiaeth Rabbinaidd, adnabyddiaeth ddwfn o'r Ysgrythyrau, gwybodaeth oleuedig o gynllun yr Efengyl, diwydrwydd dislno mewn dyledswydd, a bywyd diargyhoedd,—ni fa ond ychydig cyffelyb iddo, ac fe allai neb erioed uwchlwm iddo. Mae ei Eshoniad a'r Corff o Dduwinyddiaeth yn unig, yn brawfion o ddiwydrwydd mawr a gwybodaeth ddwfn

yn Ngair Duw, ac mewn amrywiol bethau, ni fu erioed cu rhagorach. Mae arddull y Dr. yn amleiriong, ac i raddau yn amladroddol (*tautological*), a chyda y diffygion ysgafn hyn, y mae ei esboniad yn gof-golofn arosol o anrhydedd i'r enwad Bedyddiedig, a chyhyd ag y bydd duwinyddiaeth yr esboniad hwnw yn cael ei ddal yn yr eglwysi, cyhyd a byny y bydd eu gweinidogion a'u haelodau yn ddilynwyr teilwng o'r dyn enwog hwnw.*

Ac nid duwinydd cyffredin oedd Abraham Booth, awdwr "The Reign of Grace." Yr oedd yntau hefyd yn canfod cynllun yr Efengyl gydag eglurder neillduol. Yn llai dysgedig a dwfn na Dr. Gill, etto fe gyrrhaeddodd enw mawr iddo ei hun yn yr eglwysi, enw ag y mae pawb sydd yn adnabyddus â'i weithiau yn barod i'w amddiffyn. Y mae cylch ei lafur yn Prescott-street, Welclose-square, Llundain, wedi cael ei drosglwyddo i gymmydogaeth arall, ac i ddwylaw eraill; ond y mae pob gwir Fedyddiwr yn gobeithio na fydd i dduwinyddiaeth Booth gael ei wyrdroi trwy y cyfnewidiad.

Yn y canrif hwn y dechreuwyd Cenadaeth Dramor y Bedyddwyr; a chan mai ffurf gweithrediad cymdeithasol ydoedd hyn i ddwyn yn mlaen orchymyn y Gwaredwr, "Pregethucch yr Efengyl i bob creadur," y mae galddo hawl gref i ystyriaeth darllenwyr yr hanes hwn.+

William Carey, dyn duwiol a brwd frydig o selog—un o alwedigion Duw ei hun—crydd tylawd o ran ei amgylchiadau, oedd yr offeryn dynol cyntaf i gyfeirio sylw enwad y Bedyddwyr at hawliau y byd pagan-aid. Hyd y cyfnod hwn yr oedd y Bedyddwyr wedi gweithredu ar yr egwyddor gul ac anysgrythyrol,—

* Mae yr enwog Augustus Toplady yn dyweyd am y duwinydd rhagorol hwn,—“Os gellir dyweyd am unrhyw ddyn ei fod wedi troedio holl gylchedd dysgeidiaeth dynol, Dr. Gill oedd hwnw.”

+ Teiwng yw crybwyl Mai eiddo y Bedyddwyr yw y meddylddrych gogoneddus o Genadaeth Dramor.

"Fe ddychwel Duw y paganiaid yn ci amser ei hun, ac fe gyfyd ei offerynau ei hun i gyflawni y gwaith hwn heb ein hymyraeth *ni*." Yn anffodus, yr oedd hwn yn syniad cyfeiliornus o'u heiddo mewn gormod o lawer o amgylchiadau, ac fel canlyniad yr oedd rhif luosog o'r eglwysi nad oeddynt yn credu fod "Pregethu'r Efengyl i bob creadur," yn ddyledswydd *iddynt hwy*, canys yr oedd hyn yn eu golwg diffygioi hwy ar yr achos, yr un peth a phe buasent yn cymmeryd y gwaith o ddwylaw Duw i'w dwylaw eu hunain. Yr oedd y gred hon yn cael ei choleddu gan luaws mawr o Fedyddwyr, ac mor belled ag y perthynai iddynt hwy, yr oedd y byd paganaidd yn cael ei drosglwyddo yn rheolaidd (*systematically*) i ddrygau tyner Satan, heb yr ymdrech lleiaf i'w gwaredu "rhag y llid a fydd"

Y pryd hyny y cyfododd y disrifol, y gostyngedig, a'r hunan-ymwadol, William Carey. Ymddengys ei fod wedi gosod ei galon ar y pwnc o argyhoeddiad y paganiaid cyn ymsefydlu o hono yn *Moulton*, yn y flwyddyn 1786. Mewn cyfarfod o weinidogion yn *Clipstone*, yn y flwyddyn 1791, efe a gynnygiodd i'w sylw, "*A ydyw ddim yn beth ag y gellid ei wneyd, ac yn ddyledswydd orphwysedig arnom, i ymdrechu gwneyd rhyw beth tuag at ledaenu yr Efengyl yn y byd paganaidd?*" Yn y flwyddyn ganlynol, 1792, ar ol pregeth ddifrifol gan William Carey, oddiwrth Isaia liv. 2, penderfynwyd fod cynllun i gael ei ddarparu erbyn eu cyfarfod nesaf er lledaeniad yr Efengyl yn mhlith y paganiaid. Yn mis Hydref, yr un flwyddyn 1792 fe ffurfiwyd y Gymdeithas yn Kettering, ac yr oedd y tanysgrifiadau tuag ati yn gwneyd i fyny y swm o £13 2s. 6c.

Ni ddylid anngofio fodd bynag, fod y pwnc o Genadaeth Dramor wedi bod dan sylw eglwysi y Bedyddwyr yn y *Midland district* mor gynnar a'r

flwyddyn 1784. Mae y “Brief Narrative”* yn dechreu gyda'r ymlrodd canlynol:—“Mewn gymmansa o weinidogion ac eglwysi a gynnaliwyd yn Nottingham yn y flwyddyn 1784, penderfynwyd i neillduo awr o nos Lun gyntaf yn mhob mis i weddio yn arbenig am adfywiad crefyddol, ac am ledaeniaid teyrnas Crist yn y byd. Cafodd y penderfyniad hwn ei fabwysiai a'i ddilyn am, yn nghylch saith mlynedd, gyda graddau o sêl a thaerineb.”† Unodd Mr. Carey a'r gymmansa hon yn y flwyddyn 1787, ac mae y *Narrative* yn myned yn mlaen i hyspysu am dano,—“O'r amser cyntaf yr argymmerodd â gwaith y weinidogaeth, anfynych y gadawai i un adeg fyned heibio, na fyddai yn ymddyddan â hwy am y pwysigrwydd a'r dichonolrwydd o gael cenalaethau (at y paganiaid). Y bregeth y cyfeiriwyd ati a arweiniodd i sefydlu y gymdeithas a elwir “*Cymdeithas y Bedyddwyr Neillduol* (nen Galfinaidd) *twig at ledaenu yr Efengyl yn mhli th y Paganiaid*.” Yr oedd yr enw hwn yn anrhydeddus i'r enwad, paham na chadwyd ef gyda chywirdeb geiriol, sydd ddyledus, mae'n debygol i achosion, na all nifer lluosog o Felyddwyr lai na chwyno o'u herwydd. Eawau y pwyllgor cyntaf oedd ynt, John Ryland, Reynold Hogg, William Carey, John Sutcliff, ac Andrew Fuller; Mr. Hogg oedd y Trysorydd, ac Andrew Fuller, yr Ysgrifenydd.

Yr oedd Andrew Fuller yn ddyn tra rhagorol, oblegyd er fod ei gysfundrefn dduwinyddol yn ddiffygiol, ac yn cynnwys syniadau ag oeddynt yn tuedd i wadu *cwbl* lygredigaeth dynoliaeth;‡ eto, ar gyfrif

* “Brief Narrative,” Fifth Edition, 1818. Yr oedd hy'n tuag *icwyth* mlynedd cyn sefydlu y Genadaeth Dramor yn Kettering, a llawn dair blynedd ar ddeg cyn dechren y “London Missionary Society,” sef y Genadaeth Dramor gyntaf ar ol Cenadaeth y Bedyddwyr.

† Gwelir mae y Bedyddwyr a sefydlodd y “cwrdd gweddi nos Lun gyntaf o'r mis;” a buont hwy yn ei gynnwl am rai blynyddoedd cyn i un enwad crefyddol arall ddech'en.

‡ Syniad Mr Stokes ydyw yr uchyd. Gallai fod rhai o'r un farn ag ef; ond nid ydyw hyn y'n newid dim ar gysondeb duwinyddiaeth rhagorol y dyn *mawr*, *mawr*, a da, Andrew Fuller.

duwieldeb difrisol, a galluoedd meddyliol neillduol, yr oedd yn sefyll fel Saul, "yn uwch o'i ysgwyddau i syny nag un o'r bobl." Yr oedd yn ddyn da rhagorol, ac yn holl briodoeddau cymmeriad personol yn mhell o flaen y duwinyddiaeth amlrywiog, yr hon na pherthyn iddo ef, ond sydd yn tramwy y ddaear dan gysgod ei enw mawr.

Yr oedd y pedwar dyn yma, Dr. Gill, Abraham Booth, William Carey ac Andrew Fuller, yn bedwar o ddynion mor ragorol nodedig ag a welodd y byd Cristionogol erioed. Yn dyfod allan o'r braidd, o ddinodedd pentrefol—ddim yn ddyledus i *University College* nac *Academy*—ac heb eu ffafrio â manteision bydol uweh-law llwybrau iselaf bywyd, cyrhaeddasant er hyn y enw, uwchafiaeth, a defnyddioldeb, y cyfryw na chyrhaeddodd un pedwar eraill o Fedyddwyr yn y canrif presenol. Heb, am eiliad, fwriadu byehanu yr angenrheidrwydd a'r pwysigrwydd o barotoadau lysgeidiaeth i'r weinidogaeth Gristionogol; etto, yn mhresenoldeb y pedwar tywysog hyn o'r daunawfed canrif, gellir sicrhau, pa un bynag ai gyda golwg ar dduwinyddiaeth iachus, ysgoleigdod galluog, neu ddefnyddioldeb helaeth ac ymledaenol, nad oes dynion yn Eglwys Crist i'w cymharu â'r rhai y mae Duw yn eu cynnysgaethu â gras neillduol ar gyfer gwaith neillduol. Fe fydd achos crefydd yn sefyll yn barhaus mewn angen am ysgolion addysg, colegau, a selydliadau llenyddol eraill; ond gyda eu holl ragoroldeb, ni ddygasant allan, etto erioed, *mewn un oes* bedwar o ddynion cyffelyb i Gill, Booth, Fuller, a Carey.

CANRIF Y PEDWERYDD AR BUMTHEG

FE agoroddy canrif hwn gydag addewid am ddefnyddioldeb yr enwad Bedyddiedig, a thra parhaodd *newydd.deb* yr anturiacth Genadol Efengylaidd, fe gynyrchodd wrthweithiad daionus mewn cyssylltiad â'r enwad yn gyffredinol, yr hwn oedd yn addaw dyfolid mwy llewyrchus. Yr oedd yr effeithian a ganlynasant yn profi nad oedd llafurio dros wrthddrychau pell yn lleihau, ond yn cynnyddu yr awydd o barthed defnyddioldeb gartref; ac mor belled ag yr oedd yr eglwysi yn cymmeryd dyddordeb yn ngwaith Carey, mor belled a hyny, ar y cyfartaledd, yr oedd eu scl adfywedig yn cynnyrchu effaith iachusol arnynt eu hunain. Fe sefydlwyd y Genadaeth Dramor yn y flwyddyn 1792; y Genadaeth Gartrefol, yn y fl. 1799; Undeb y Bedyddwyr, yn y flwyddyn 1813; y Genadaeth Wyddelig, yn y flwyddyn 1814; y Genadaeth Gartrefol i'r Ysgotland, a Chymdeithas Gweinidogion Hen a Methedig, yn y flwyddyn 1816; y Drysorfa Adeiladu, yn y flwyddyn 1824; a'r Gymdeithas Gyfieithadol, yn y flwyddyn 1840. Mae amrywiol gymdeithasau eraill wedi cael eu sefydlu gan y Bedyddwyr tuag at ddybenion enwadol cyffelyb, y rhai sydd yn profi tulhwnt i bob ammhenaeth yr un modd a'r cyfryw sydd wedi eu crybwyllyd yn barod, nad ydyw talu sylw i ymdrechion tramor gydag achos y Gwardwr, byth yn lleihau, eithr yn cynnyddu y gweithgarwch gyda yr achos hwnnw gartref. Y mae hefyd yn berffaith eglur, mai y personau sydd yn wrthwnebol i bregethu yr Efengyl mewn gwledydd tramor, fel rheol gyffredin, ydyw y rhai sydd yn gwneyd lleiaf tuag at ei lledaeniad yn eu gwlaid eu hunain.

Fe gafodd blwyddyn gyntaf y canrif hwn ei hynodi trwy y bedydd cyntaf yn India, Dr. Carey, wrth ysgrifenu at Mr. Sutcliff, ar y 29ain o Ragfyr yn y flwyddyn hon a ddywedai, "Yr oedd doe yn ddiwrnod

o lawenydd mawr. Cefais yr hyfrydwch o halogi y Ganges trwy fedyddio ynddi yr Hindoo cyntaf, sef Krishnoo, a fy mab Ffelix." Yr oedd nifer mawr o edrychwyr yn bresenol, ac yn eu plith y Llywydd Danaidd, yr hwn oedd yn teimlo nes tywallt dagrau o herwydd difrifoldeb mawreddog yr olygfa. Y "blaenfirwyth" yma o India ydoedd awdwr yr emyn ardderchog hono, yr hon wedi ei chyfieithu i'r Saesonaeg, sydd wedi cael ei hargraffu, bron, yn yr oll o'n llyfrau emynau Saesonaeg, yr hon sydd yn dechreu fel hyn,—

"O thou, my soul, forget no more,
The Friend who all thy misery bore ;
Let every idol be forgot,
But, O my soul, forget Him not."

Yn y flwyddyn 1801, fe fedyddiwyd *pump* o Indiaid eraill; yn 1802, bedyddiwyd *sath* drachefn; yn 1803, bedyddiwyd *tri-ar-ddeg*; ac yn 1804, ychwanegwyd at yr eglwys *bedwar-ar-ddeg* trwy fedydd. Fe barhaodd y gwaith i gael ei fendithio. Mr. Ward, yn ysgrifenu yn Hydref y fl. 1805, a hyspysai, eu bod wedi cael yn, ac yn agos i Calcutta, gynnifer a phumtheg o ymofynwyr am grefydd Crist; ac yn mis Tachwedd cafodd *tri-ar-ddeg* eu bedyddio, a'u hychwanegu at yr Eglwys. Mewn llythyr a ysgrifenodd yn nghylch yr un amser, y mae yn hyspysu yr hyn a ymddengys i ni, y rhai sydd yn ei ddarllen, yr achos, neu nerth eu llwyddiant neilndnol yn mhlith y bobl goelgrefyddol, a'r hyn y mae yn rhaid i bawb ganiatau sydd yn anhebgorol i lwyddiant gweinidogaethol gartret ac oddicartref. Y mae yn dywedyd, "Ond yr wyf yn canfod fod Crist, nid yn unig yn sylwedd yr Ysgrythyrau Santaidd, eithr yr allwedd ag sydd yn dadgloi pob peth; yr yspiennddrych ag sydd yn mwyhan pob peth, ac yn ei ddwyn yn agos. Yr wyf yn gweled mai byw ynddo Fe ydyw y bywyd Cristionogol; fod holl athrawiaethau yr Efengyl yn berarogl ac yn llesol fel y maint yn cael eu heglurau ynddo

Ef; ac fod yr holl orchymynion dwyfol yn cael eu heglurhau trwy ei esiampl Ef; a thrwy gael eu cymhell gan ei gariad Ef, y maent yn dyfod yn iau esmwyth a hyfryd. O'r braidd yr ydwyf byth yn pregethu ar bynciau craill, ond yn gadael y rhai hynny i'm brodyr. Feallai, er hynny, na aroswn gymaint ar yr athrawiaeth o Grist croeshoeliedig, pe fi suasai yr unig bregethwr mewn lle; neu yn hytrach, buaswn yn teimlo yn angenrheidiol i'w phregethu yn ei holl gymhwysiadau, cyssylltiadau, a'i chyfeiriadau. Nid yw dirgelwch pregethu defnyddiol yn ymddibynu ar ddyweyd un peth yn unig; ond mewn edrych ar, ac arddangos pob pwnc dwyfol arall, fel pelydrau yn cydgyfarfod yn "Haul y Cyflawnder." O! pe gwelai y nefoedd yn dda mai pregethu fel hyn fyddai yr unig bregethu trwy y byd. O! na fyddai i'r pwlpndau gartref ac mewn gwledydd tramor ddeall a dysgu fod *pob llwyddiant* yn ymddibynu ar arddangosiad cyflawn o'r athrawiaeth fawr o,—"GRIST GALLU DUW A CHRIST DOETHINEB DUW." Ar yr undeb o allu a doethineb Duw y mae'r iachawdwriaeth ei hun yn crogi'n dragwyddol; ond pregether *Efengyl* heb yr undeb hwn, yna mae y pregethwr yn dyfod yn ymarferol yn dwyllwr, a'r Efengyl ei hun yn dyfod yn wenwyn ac nid yn falm i eneidiau drylliedig. Mae y cenadon hyn yn ysgrifenu yn y flwyddyn 1805, ac yn dywedyd,—"Mor belled ag mae ein profiad yn myned yn y gwaith hwn, yr ydym yn onest yn cydnabod fod pob Hindoo yn ein plith ag sydd wedi ei ennill at Grist, wedi cael ei ennill trwy y cariad rhyfeddol a chwbl-gymhelliadol a arddangosir yn aberth iawnol ein Gwardewr. O! bydded i ni gan hynny, benderfynu pedio gwybod dim yn mhllith Hindwaid a Mahometaniaid ond Iesu Grist a Hwnw wedi ei groeshoelio!"

Gellir casglu beth oedd effaith y dull hwn o bregethu ar yr Hindwaid crediniol oddiwrth araeth o

eiddo Kreeshoo i nifer o baganiaid brodorol. Efe a ddywedodd,—“Yr ydych yn cansod nad ydyw geiriau y *Shastras* yn giffelyb i eiriau Iesu Grist. Yr wyf wedi cyflawni eich holl weithredoedd, ac nid ymadawodd fy mhechyd oddiwrthyf; ond er y pryd cyntaf y clywais am Grist yn cymmeryd ymaith bechod, yr wyf wedi cael dedwyddwch mawr i'm meddwl. Nid ydyw fy ngweithredodd fy hun, fy noethineb, a'm santeiddrwydd yn ddim; nid oes dim all fy achub ond Crist ei hun. Pan edrychwyf ar bechod yr wyf yn ei ofni yn ddifawr. Mi fum unwaith yn gweithredu yn ol fy chwantau annuwiol, ond y mae genyf yn awr ofn Daw yn fy nghalon, ac y mae arnaf, gan hyny, ofn pechod. Pechod ydwyf oll o honof fy hun. Mae balchder digofaint, a phob drwg yn fy nghalon; ond y mae Dnw yn fy ngalluogi i'w gorchfygu hwy.” Mae y profiad hwn, mewn sylwedd, yn eiddo pob gwir-anedig blentyn i Dduw.

Oddiwrth y dechreuadau bychain hyn, fe ymledodd goleuni yr Efengyl yn raddol i Burmah, China, Ceylon, Java, Sumatra, Padang, a lleoedd eraill,—argraffwyd rhanau o'r *Ysgrythyrau yn y Sungserit, Bengalee, Orssa, Hindostane, Chinese, Burman, Persian*, yn nghyd ag ieithoedd eraill,—a llawer a roddasant brawf boddhaol eu bod wedi eu galw gan Dduw, ac a wisgasant Grist am danynt yn y bedydd. Mae y flaith mai crydd pentrefol tylawd yn mherson William Carey, fu goruchwyllydd dynol *uniongyrchol* cyntaf, i gynnyrchi y fath ganlyniadau mawrion, yn profi tuhwnt i ddadl, fod yr holl ddoeth Dduw yn parhau hyd y nod yn awr “i ddewis gwan bethau y byd fel y gwaradwyddai y pethau cedyrn; fel na orfoleddau un enawd ger ei fron ef.”

Aeth egwyddorion gwahaniaethol y Bedyddwyr ar y Cyfandir bron o'r golwg, neu yr oeddynt yn cael eu cyssylltu â chyfeiliorniadau, ag oeddynt yn ddianrhwydedd i enw a pherson y gwaredwyr. Y Menoniaid

“wedi ymadael a’u cariad cyntaf,” a suddasant yn raddol i Sosiniaeth farwol neu i resymoliaeth ddi-deimlad, y rhai ni adawsant ddim o olion y gwaed iawnol ar y galon. Yn y fl. 1820, bernid fod y nifer ag oedd yn dal yr enw, ac mewu rhai amgylchiadau o ffydd eu cyndadau, yn cyrhaedd yn nghylch 30,000. Yn y blynnyddoedd diweddarach y mae achos y Bedyddwyr ar y Cyfandir wedi bod yn gwisgo ymddangosiad llawer mwy gobeithiol, ac eglwysi lawer wedi cael eu casglu yn nghyd yn Germany, Denmark, Sweden, Prwsia, Saxony,—(ac nid mor heliath) yn Ffrainc, Poland, a chyffiniau Rwsia. Mae y rhai hyn, mewn amryw o amgylchiadau yn llwyddo yn nghanol anhawsderau gorfawr, ac yn mhresenoldeb erlidigaeth chwerw. Mae cynddaredd y gwrthwynebwr yn fynych yn gyfartal i lwyddiant y gwaith, ond gyda dvnion Duw, megys Wiberg, Oncken, Forster, Geissler, ac eraill o gyffelyb yspryd a ffydd, nid ydyw angerdd y gwrthwynebiad ond gweithredu i fwy o barhiad amyneddgar, ac arddangosiad mwy anrhyleddus o ymdrech hunan-ymwadol. Maent yn ddynion ag y mae Duw wedi eu bendithio tuhwnt i gyffredin, ac mae had Gair y Bywyd ag maent hwy yn hau, yn agos ac yn mhell, yn rhoddi gobaith am gyfnod mwy dysglaer yn Ewrop nag a ganfyddwyd er dyddiau Lnther, Calvin, a Zuingle. Gan fod y Lutheriaid wedi colli yspryd eu sylfaenydd, Bedyddwyr y Cyfandir ydynt yr offerynau mwyaf cyfaddas i’w adferyd ef, ond mewn agwedd burach o wirionedd ysgrythyrol nag a wýbu Luther ei hun erioed am dano.

Yn y Byd Newydd (America) mac y Bedyddwyr wedi cynnyddu gyda chyflymdra synfawr yn ystod y caurif presenol, ac mewn poblogaeth gyfartal i eiddo Brydain Fawr a’r Iwerddon, mae y Bedyddwyr yno yn fwy na phedair gwaith eu rhif yn y deyrnas

hon. Y mae ystadegau diweddar yn rhoddi y rhif canlynol am Fedyddwyr America:—Yr Unol Dalaethau, 1,037,576; yn Nova Scotia, New Brunswick, a Canada, 35,267; a saith o sectau eraill ag sydd yn arfer trochiad yn America, 499,941; cyfanswm yn America, 1,572,784. O'r rhai hyn mae y nifer mawr o 1,450,000, yn Fedyddwyr *caeth*.*

Hyd y flwyddyn 1865, mae'n alarus meddwl fod llawer o'r eglwysi Bedyddiedig yn America yn cael eu hystaenio a'u dianrhymeddu â'r pechod o gaethwas-anaeth. Yn mhresenoldeb rhai o'r sefydliadau Bibliaidd a chenadol mwyaf anrhymeddus yn y byd—etto yno y safai y caeth-feistr *Cristionogol*, ac yno hefyd yr oedd ei gaethwas, y ddau wedi eu bedyddio yr un modd i grefydd o ryddid a chariad! O! yr anferth-lun halog-edig o'r ffydd Gristionogol! Bydded i'r angenfil yn fuan guddio ei wynebpryd gwaradwyddus o olwg y greadigaeth, a Bedyddwyr America i floeddio yn mhlaid cymmeriad Duw a dyn, “DIM CYMMUNDEB GYDA CHAETH-PASNACHYDD.” (Erbyn hyn [1868] mae y dymuniad wedi cael ei gyflawni.)

Cafodd y canrif presenol weled anrhymeddedd yn cael ei roddi ar Fedyddwyr Prydain, y fath ag y gall yr holl fyfod cyfan mewn modd duwiol eiddigeddu wrthynt. Pan oedd Rhagluniaeth drugarog yn bwriadu chwilfriwio cadwynau caeth-wasanaeth Prydeinig, Bedyddwyr oedd yn offererynau a ethol-

* Nid ydym yn gwybod at ba ystadegau y cyfeiria Mr Stokes, ond gwyddom ei fod yn mhell is law y rhif gwirioneddol, oblegyd yn ol y Freeman, Ebrill, 10, 1868, yr oedd cymmynwyr Bedyddiedig yn y Talaethau yn unig yn 1,775,000 os gwnaeth Mr Stokes gymaint o gamgymmeriad o barthed iddynt yn y tri lle arall a enwa, rhifa, y Bedyddwyr yn yr Unol Dalaethau, Nova Scotia, New Brunswick a Canada, yn ngylch 2,400,000!

Dyma ystadegau y Freeman o barthed y Bedyddwyr a'r Annibynwyr yn y Taleithiau yn unig:—

	Eglwysi.	Aelodau.
Bedyddwyr	17,000	1,775,000
Annibynwyr	2,770	207,400

wyd i gyflawni y gwaith. Ac yma, fel yn amgylchiad Carey, felly yn eiddo William Knibb, nid oedd yr offeryn wedi cael ei barotoi mewn coleg neu brifysgol, eithr yn ngliloddfa natur ei hun yn fwy coethedig na mynor Paria. Gydag awyddfryd tanbaid Paul, a brwdfrystedd Luther, fe aeth y dyn rhyfeddol hwnw yn nghyda blynnyddoedd o lafur, yr hwn a ddybenodd yn rhyddhad cenedl, yr hon nad oedd erioed wedi anadlu awyr rhyddid Prydeinig, hyd nes darfu Knibb y Bedyddiwr, ysgwyd yr elsenau gyda tharan o athrylith ddigofus; ac yn awr, mewn deg mil o gartrefleoedd o negroaid rhyddion yn yr India Orllewinol, yr enw anwylaf a bareblir, yn nesaf at enw y Pryniawdwr, ydyw enw y byth-gofadwy, William Knibb!

Mae y credinwyr Bedyddiedig yn awr yn yr ynys-oedd hyn y rhifio uwchlaw *un fil ar bumtheg ar ugain*. Maent yn weithgar, yn ddiwyd ac yn grefyddol. Wedi myned, neu ages a myned, trwy y sefyllfa draws-symudol o gaeth-wasanaeth ymddibynol i sefyllfa annibynol o ryddid, mae Bedyddwyr yr India Orllewinol yn awr yn addaw dyfod, mewn amser dyladwy, yn ffynnonell o ddaioni i'r holl genedl o bobl dduon; ac fe fuasai hyn, er amser maith bellach, wedi cymmeryd lle, oni buasai y llywodraeth drefedigol (*colonial*) yr hon sydd wedi profi ei hun y fath ddianrhydedd i'r enw Prydeinig. Trwy drugaredd, mae y gorthrwm hwnw wedi trenlio ei oes i ben, ac nid yw y ffrwythau priodol i holl rinweddau cymdeithasol y genedl, yn gofyn ond amser priodol i ddangos eu hunain, yr hon "gyda chwareu teg," sydd wedi profi nad ydyw is law i un genedl dan yr haul.

Yn Mhrydain Fawr a'r Iwerddon, mae sefyllfa y Bedyddwyr, yn ystod y canrif presenol wedi bod yn gymmysglyn ac ammheus. Mae dylanwad dichell-

gar cymmundeb rhydd wedi gwanhau ymlyniad y corff wrth egwyddorion mawrion mewn athrawiaeth dduwinyddol a threfniant eglwysig, pan mae chwenvychiad drwgdybus ar ol parch bydol wedi cenedlu cymhendod o uwchafiaeth ag sydd yn ymylu ar wawdiad o dduwinyddiaeth eglur a syml oes ragorach. Mae hyawdledd anngydmarol Robert Hall, hefyd, wedi creu llu o ddynwaredwyr eiddilaidd, **y rhai**, yn amddifad o allu sylweddol, ydynt yn dynoethi eu ffolineb i gael eu dirmygu gan bob dyn meddylgar. Mae eu pregethu yn eiriog, a'u meddyliad yn amddifad o bwynt. Gyda nifer rhy luosog, math o draethodau yw eu pregethau, a'r côf yn cael ei ystorio yn llawer mwy na'r galon. Nid nifer fach a ellid ddethol i eglurhau hyn fel *school boys*, ymddangosant yn *dal*, am eu bod yn cerdded mewn tudfachau (*stilts*). Pa faint sydd gan gyfundraeth yr *academy*, ond a elwir yn awr y *College*, i ymwneyd a'r canlyniad mwyaf anffortunus hwn, mae yn anhawdd dywedyd. Sefydlwyd Athrofa Caerodor yn y fl. 1770; Athrofa Bradford, (Rawdon yn awr) yn y fl. 1804; Athrofa'r Fenni, neu Bontypool, yn y fl. 1807; Regent's Park, (Stepney gynt) yn y fl. 1810; Hwlfordd, yn y fl. 1839; a Llangollen, yn y fl. 1862. Mae y rhai hyn wedi bod yn cael eu llywyddu, o bryd i bryd, gan ddynion difrifol a chrefyddol. Nid ydyw gan hyny, yn un anfri ar yr athrawon, i wneyd ymholiad o barthed y *gyfundraeth*. Gall y dynion fod, ac yn ol dim a ymddengys i'r gwrthwyneb, *y maent*, yn rhai rhagorol y ddaiar; ond fod y gyfundrefn yn rhy fynych yn dwyn allan ysgoleigion yn unig, yn hytrach na "gweinidogion cymhwys y Testament Newydd," sydd beth i alaru o'i herwydd. Etto, y mae nerth sylweddol yr eglwys, dan Dduw, yn ymddibynu llawer mwy ar wrteithiad y galon nag ar eiddo y pen. Mae yr athrofeydd yn cyflawni yr olaf i raddau lled fodhaol, ond ymddengys fod y

blaenaf tu draw i'w cyrhaedd, neu tu allan idd eñ cylch. Ar y pen hwn cymmerant ormod yn ganiataol, ac y mae cymmeriad moesol gweddaidd yn cael ei dderbyn, lle nad yw cariad brwd frydig tuag at eneidiau anfarwol ddim mor amlwg. Credir, yr atebai parotoad cartrefol, yn nhŷ gweinidog duwiol a chymhwys, yr amgylehiad yn llawer gwell; oblegyd yno, gallai y galon a'r pen, gyda diwyd-rwydd, gael eu gwrteithio a'u gwella, a'r myfyriwr ieuane gael ei gysfaddasu trwy arferiadau priodol yn nhŷ y gweithiwr, wrth wely y claf, neu wely y tylawd fyddai yn marw, yn ngwasanaeth y cyssegr, o flaen yr eglwys a'r bobl, i fod yr hyn ddylai pob gweinidog i Iesu Crist ymdrechu bod, sef gwir FUGAIL, ac nid pregethwr yn unig.

Mae eyfundrefn y cymmundeby "agored," yr hon a wnawd yn boblogaidd gan Robert Hall, wedi gwneyd niwed mawr i eglwysi y Bedyddwyr, yn fwy neillduol yn Lloegr, trwy wanhou cu parch tuag at ddirgymhelliaid taer o gyfraith Crist, mewn un pwnc pwysig. Nid ei iaith ydyw,—"Ufuddhau sydd well nag aberth." Y canlyniad yw troi yr enwad yn gyffrediniol i ryw beth eyffelyb i gyfleustra (*expedient*) eglwysig, lle y dylai fod, "Eglwys y Duw byw, colofn a sylfaen y gwirionedd." Yn Nghymru, mae y Bedyddwyr yn gaeth, (gydag yehydig o eithriadau); ac hefyd yn America; ac y maent yn y ddwy wlad yn llwyddo, tu hwnt i ddim a adnabyddir yn nghyfundrefn agored Lloegr. Mewn gair mae yn amlwg fod y *system* fel y mae wedi dyfod yn "agored" i ollwng i mewn gyfleustra (*expediency*), wedi hefyd i'r un graddau ollwng Crist allan, yn nghyda ffyddlondeb diwyro idd Ei orchymynion.

Mewn pethau crefyddol yr un yw nerth a ehyssondeb, ond y mae cyssondeb yn beth anniehonadwy ar wahan oddiwrth ffyddlondeb diwyro at ddeddf sefydledig. Oddiwrth hyn mae y sectau ag sydd yn arfer taenelliad

mabanod yn gymhariaethol gryfion, oblegyd eu bod yn gysson yn yr ymarferiad, yr hwn maent hwy yn gydwybodol yn fabwysiadu. Ymlynant yn ddidroi'n ol wrth y rheol ddewisedig hono, ac ni roddant hi heibio dan unrhyw esgus, pa bynag. Nid ydynt byth yn derbyn person annhaenelledig, neu anfedyddiedig idd eu cymmudeb, pa anrhydedd bynag arall a berthyn i gymmeriad yr ymgeisydd. Yn ganlynol, ni wyddant ddim am gymmundeb agored, oddigerth ei ddi-ofrydu yn llwyr. A chaniatau fod eu taenelliad yn sedydd, y maent yn "Fedyddwyr caeth" bob un. Mae ymadawiad oddiwrth y cyssondeb yn perthyn i Fedyddwyr yn unig; ac o herwydd hyn, trwy ymadael â'u nherth, y maent yn cynddrychioli y rhanau gwanaaf o'r ddelw Fabilonaidd, gyda "bysedd y traed, peth o honynyt yn haiarn, a pheth o honynyt yn bridd;" ac felly mae eu cyfundrefn eglwysig wedi myned "o ran yn gref ac o ran yn wan." Pa hyd y mae pethau i barhau yn y sefyllfa yma, neu pa bryd y maent i ddybenu, y nefoedd yn unig sydd yn gwybod. Bydded i Dduw yn ei drugaredd ddyogelu ein henwad anwyl rhag newydd-beth pellach, ac i'w ddwyn yn ol i'w gymmeriad penderfynol gynt, yr hwn raid fod bob amser ei wir ogoiant!

"Eithr i'r hwn a ddichon eich cadw chwi yn ddigwymp, a'ch gosod gerbron ei orsedd-fainc Ef yn ddifesi mewn gorfoedd; i'r Unig ddoeth Dduw, ein Hiachanwr ni, y byddo gogonian a mawredd, gallu ac awdurdod yr awr hon ac yn dragwydd. Amen."

HANES Y BEDYDDWYR CYMREIG.

GAN Y PARCH. J. ROWLANDS CWMAVON.

YCHYDIG, mewn cymhariaeth, sydd o'r Bedyddwyr Cymreig yn hysbys o hanes eu henwad a'i amgylchiadau. o'i ddechreuad yn y wlad hon. Mae y ffeithiau hyn, i raddau yn anngyssylltiedig a gwasgaredig, gan mwyaf, mewn gweithiau Saesnig; fel mae'n gofyn llawer o ymchwiliad a thrafferth i ddodi y dolenau yn nghyd er cael y gadwyn yn gyfan. Tybid y byddai hanes ein henwad, fel Bedyddwyr Cymreig, o'i ddechreuad hyd yn bresenol, yn angenrheidiol, a derbyniol gan luaws mawr o Fedyddwyr y Dywysogaeth.

Ni amcenir yn yr hanes hwn (o ddiffyg gofod) i brofi ac ymresymu llawer, ond yn hytrach i grynhoi a chymharu ffeithiau hanesyddol. Gwneir cyfeiriadau ar odreu y dail at awdwyr, ag y gall y darlennu, sydd ag amser a chyfleustra ganddo, gael y ffeithiau a'r hanesion yn helaethach a manylach. Mae yr ysgrifenydd wedi cymmeryd y gofal mwyaf i gasglu a gosod y ffeithiau mor gywir a gonest ag y gallodd o flaen y darlennu.

Dygwyd **yr Efengyl** i'r ynys hon yn nghylch y flwyddyn 58, neu yn gynnarach. Rhai a ddywedant yn y flwyddyn 55. "Oed Crist, 55 (medd Iolo MSS.) y cawsant genedl y Cymry y ffydd yn Nghrist, ac a gredasant yn Nuw." Mae yn dra sicr iddi gael ei phregethu yma gyntaf, rhywbryd yn y cyfnod o'r flwyddyn 55 i'r flwyddyn 58. Dygwyd hi yma gan Frân ap Llyr. Mynega y Trioedd am dano yn y modd canlynol:—"Tri Menwedigion (bendigedigion) Teyrnedd Ynys Prydain, Brân Fendigaid ap Llyr Llediaith, a ddygwys gyntaf ffydd yn Nghrist i Genedl y Cymry o Rufain, lle y bu efe saith mlynedd yngwystl ei fab Caradawc a ddug Gwŷr Rhufain yn ngharchar gwedi ei fradychu drwy hud a thwyll a chynllwyn Aregwedd Foeddawg." Tr. 35.

Dywed yr Achau hefyd i Frân ddwyn gydag ef Ilud a Chyndaf ac Arwystl Hen; ac arwyddoceir mai Iuddewon oedd y ddau flaenaf, ac mai Rhufeinwr oedd y trydydd. Nid oes genym ddim rhagor o barthed Ilud a Chyndaf; ond am Arwystl Hen, bernir mai efe a grybwylkir yn Rhuf. xvi. 10, wrth yr enw Aristobulus:—“*Annerchwech y rhai sydd o dylwyth Aristobulus.*” Ac y mae yr Archesgob Usher, yn ail-adrodd hen gyfansoddiad Groeg, yr hwn a fynega i Aristobulus gael ei ordeinio gan Paul i fod yn esgob neu weinidog i'r Brytaniaid. Os ydyw hynyna yn wirionedd, rhaid ei fod wedi myned yn ei ol i Rufain a dychwelyd i Brydain drachefn, oblegyd yn ol amseryddiad yr ymddibynwn arno, yr oedd Aristobulus wedi **cyrhaedd** Brydain, pan ddaeth yma gyda Brân, yn nghylch^ldwy flynedd bod Paul erioed wedi gweled Rhufain. Gan mai y farn uchod, o barthed dygiad yr Efengyl i'r wlad hon, a ymddengys, ar bob tir yr un gywir, ni flinir y darllenydd trwy grybwyl ac olrhain barnau eraill.

Mae Eusebius yn ein hyspysu fod yr Apostolion wedi pregethu yr Efengyl yn yr holl fyd, ac fod rhai o honyni wedi myned dros y môr i'r Ynysoedd Prydeinig. Mae Theodoret, yr un modd, yn sierhau fod yr Apostolion wedi tueddu pob cenedl a math o bobl i gofleidio yr Efengyl; ac yn mhliith y cenedloedd dychweledig. y mae yn crybwyl mewna modd neillduol am y Prydeiniaid. Ond os buont hwy yn Mhrydain, ymddengys mai ar ol i Brân a'i gyfeillion ddwyn yr efengyl yma, y buont. Yr oedd lluoedd yn Rhufain wedi cofleidio Cristionogaeth yn mhell cyn i Brân gael ei gymmeryd yno yn garcharor. Yr oedd y ddinas fawr yn llawn o Gristionogion, ac yr oedd rhai, hyd y nod, o dylwyth Cæsar ei hun yn ddysgyblion i Iesu Grist. Yr oedd eu cymmeriadau hefyd **fel** Cristionogion yn glodfawr a chyhoeddus; oblegyd mae Paul yn ei lythyr atynt tua'r flwyddyn 57 yn eu canmol, ac yn dyweyd, “fod eu ffydd hwy yn gyhoeddus yn yr holl fyd.”

Pan ydoedd y wlad hon mewn dygn dywyllwech a chaeth-iwed moesol, y ffordd gymmerodd Duw i ddwyn rhyddid a goleuni ysprydol i'w thrigolion oedd caniatau i Brân a'i deulu i gael eu gymmeryd yn garcharorion i Rufain bagan-odd, lle'r oedd yr efengyl yn cael ei phregethu, yn tuyu sylw pawb, ac wedi ennill llawer i'w chofleidio. Pan oedd

Brân yn garcharor yn Rhufain, y daeth i feddiannu rhyddid a goleuni gwirioneddol a thragwyddol. A Brân, ar ol ei ddychweliad i'r wlad hon, yn nghyda'i dri chyfaill fuont yn fodion i oleuo y trigolion â goleuni yr Efengyl, ac i gaelniferio honynt yn ddysgyblion cywir i'r Gwareddwr mawr. Cawn fod Derwyddiaeth (hen grefydd y wlad) yn gwywo yn mhresenoldeb cyhoeddiad yr Efengyl, a thyrfaoedd lluosog o'r trigolion yn ymgfenwi ar enw Crist. Fel hyn yr aeth pethau yn mlaen yn llwyddiannus yn y wlad hon, mewn cyssylltiad â chrefydd, am rai ugeiniau o flynyddoedd. Ond ymddengys fod y sel a'r gweithgarwch crefyddol dechreuol wedi lleihau llawer cyn diwedd yr ail canrif. Ond yn fynych, mae y wawr yn tori o ganol tywyllwch dudew. Ac felly y bu yn awr. Yn nghylch y flwyddyn 180, bedyddiwyd Lles ab Coel, yr hwn a elwir Lleirwg, a *Lucius*, sef brenin Siluria.* Efé oedd y *brenin* cyntaf a fedyddiwyd erioed, ag y mae genym hanes am dano, oddieithr "BRENIN y breninoedd." Yr oedd ef yn oerwyr i Brân, yr hwn a ddygodd gyntaf Gristionogaeth i'r wlad hon. Pan, ar ol ei fedyddio, y dechreuodd Lles ab Coel, yr hwn oedd ddyn da neilduol, dalu sylw difrifol i grefydd, a chafodd ei bod yn lled isel, efe a anfonodd ddau genad i Rufain, Elwy, a Mowddwy, i ymofyn rhagor o bregethwyr. Dychwelasant a phedwar gyda hwy, sef Dyfan, Elfan, Ffagan, a Meudwy. Eiddo Ffagan yw y geiriau cynhwysfawr canlynol.—"Lle mae Duw yn ddystaw na lefared dyn." Bu llafur ac ymdrechion y cenadon gweithgar hyn, megys yn fywyd o'r newydd i grefydd a chrefyddwyr y wiad hon. Bedyddwyr y crediniol trwy dansuddiad oeddynt yr oll o Gristionogion Brydain yn y canrifoedd hyn. Dywedir am esgob neu weinidog Llandaf, (y tŷ addoliad Cristionogol cyntaf yn Nghymru) yr amser hwn, ei fod ef yno yn dysgu *cred a bedydd*. (Iolo MSS, tudal 40). "Dyfan Sant a wnaeth-pwyd yn Esgob yn Rhufain, fel y gallai *fedyddiau a gredynt* i Grist o genedl y Cymmrwyr." (Iolo MSS. tudal 135.) "Lleurwg Sant a elwir Lleufir Mawr ap Coel ap Cyllin ap Caradawc ap Llyr Llediaith a ddanfones at y Pab Elidir i geisiaw Escyb i *ddodi bedydd a'r a gredynt i Gris/ o genedl y Cymmrwyr*." (Iolo MSS.) Dywed Mosheim

* Siluria, y ddarn wlad a orwedd a rhwng Hafren a'r Wy.

hefyd fod Cristionogion y wlad hon, y pryd hynny, yn gweinyddu bedydd yn gyhoeddus y Pasg a'r Sulgwyn:—"Y rhai wedi iddynt adrodd y credo, proffesu edifeirwch, ac addaw gadael eu pechodau, a *suddid dan y dwfr*," &c.* Bedyddwyr y crediniol oedd ynt oll o Gristionogion Brydain yr oesau hyn, ac am amser maith ar ol hyn, fel y ceir gweled etto,

Mae yn amlwg hefyd oddiwrth ysgrifeniadau y Tadau Apostolaidd, a'r Tadau Eglwysig cyntaf o leiaf, mai y rhai a fedyddid ydoedd y rhai oedd ynt yn cyffesu pechodau, ffydd, edifeirwch, &c., neu y rhai oedd ynt wedi bod o dan ddysgeddiaeth (*catechumen*) yn y cyfryw bethau, ac oedd ynt yn dyfod i ymofyn am gael eu bedyddio.†

Yn Mrydain, parhaodd crefydd bron yn yr agwedd ag y darluniwyd hi uchod ar hyd y trydydd canrif. Yr oedd Cristionogion y wlad hon yn cael yn y cyfnod hwn dawelwch a llonyddwch, pan oedd eu cyd-Gristionogion, mewn parthau mwy dwyreiniol o'r byd yn gorfol myned trwy ddyoddefiadau chwerwon—ie, trwy waed a thân! Yn niwed y trydydd a dechreu y pedwerydd canrif yr oedd Diocletian a Maximin Herculeus, yn ddaū ymerawdwyr Rhufain yr un pryd; ac o danynt hwy, megys dau frenin, yr oedd Galerius a Constantius Chlorus; y blaenaf yn fab-ynglyfraith i Diocletian, a'r olaf, sef Constantius, yn frenin yn Mhrydain, ac yn dad Cystenyn Fawr. Yr oedd Cystenyn Fawr, y pryd hynny yn cael ei gadw yn Rhufain, yn wylt am ymddygiad ufudd a ffyddlon ei dad fel teyrn breninol yn Mhrydain i Ymerawdwyr Rhufain.

Yr oedd y Cristiongigion wedi myned eisoes, yn ngwahanol barthau o'r byd, wedi myned trwy y naw erlidigaeth, ond yn y flwyddyn 302 dyma y ddegfed, sef yr erlidigaeth dan Diocletian yn tori allan, yr unig un o'r deg gyrhaeddodd y wlad hon. Galerius, mab-yn-nghyfraith Diocletian, fu yr achos i annog a chynhyrfu ei dad-yn-nghyfraith i ddwyn oddianigylch yr erlidigaeth ofnadwy hon. Y penderfyniad cedd i ysgubo Cristionogion a Christionogaeth yn llwyr oddiar y ddaear. Gorchymyn caeth Diocletian

* Annal's, Book 15.

† Gwel Lythyron gorchestol y diweddar Barch. R. Roberts, Plasybonnam, ar "Hanesiaeth Bedydd," mewu deg o ysgrifau yn Seren Gomer, am 1858 ac 1859.

oedd i ddifa pob Cristion. llwyr ddyfetha a llesgi tai addoliad y Cristionogion, a pheidio gadael papyryn heb ei ddifa ag oedl yn cyunwys athrawiaeth Crist ac yn rhoddi hanes bywydau y prif Gristionogion. Yr oedd y galanastra yn ddychrynllyd iawn. Distrwywiwyd yn yr Aipht, rhwng lladl ac alludio, yn agos i saith cant a hanner e filoedd! A dywedir gyda sierwydd fod yn mhell uwchlaw DAU FYRDDIWN o Gristionogion, wedi eu dyfetha trwy ymherodraeth Rhufain gan y degfed erlidigaeth, sef eiddo Diocletian.* Ond "pyrth usfern nis gorchfygant hi." "Yr oedd gwaed y saint yn had i'r Eglwys." Yr oedd Pen yr Eglwys yn sylwi ac yn goruwrch lywodraethu. Cododd Galerius yn erbyn ei dad-yn-nghyfraith, Diocletian, a diorseddodd ef yn y flwyddyn 306, diangodd Cystenyn Fawr o Rufain, a dychwelodd mewn pryd i weled ei dad Constantius Chlorus yn marw yn Nghaerefrog; yr hwn cyn marw a gyhoeddodd ei fab Cystenyn i fod yn Ymerawdwyr ar ei ol ef, â'r hyn hefyd y cydunodd yr holl filwyr. Yn fuan iawn ar ol hyn, cafodd Diocletian ei symud o'r byd yn ddisyfyd; a bu Galerius farw yn druenus, o ddolur ffiaidd a dychrynllyd o boenus, tebyg i eiddo Herod Fawr, dan gyfaddef ei fod wedi methu distrwyio y Cristionogion o'r byd, ac yn gorchymyn tynu y ddeddf erlidigaethus yn ol. Ar ol ei farwolaeth ef argymmerwyd llywyddiaeth yr ymerodraeth yn Rhufain gan Maximin a Licinius. Ond daeth y ddau i anngytuno ac i ryfela, a gorchfygwyd Maximin gan Licinius. Ac felly y bu farw yr olaf o'r tri erlidiwr creulon hyn. Yn awr, y ddau ymerawdwyr oedd ynt, Cystenyn Fawr a Licinius. Ond yn fuan anngytunasant hwythau; a gorchfygwyd Licinius gan Cystenyn. Yna, yn y flwyddyn 313, daeth Cystenyn Fawr, un o'r Cymry ei hunan, yn brif ac unig ymerawdwyr yr holl ymerodraeth. Mewn amser mor fyr y dygwyd oddiamgylch y cyfnewidiadau a'r ehwyl-droadau lluosog a phwysig hyn! "Yr Arglwydd sydd yn teyrnasu."

Mawr oedd llawenydd a diolch y Cristionogion trwy y byd i weled yr erlidigaeth ar ben, a chael llonyddweh i addoli Duw a gwasanaethu Crist ~~on~~ ceidwad; ac yn ych-

* Fox's Acts & Mon. Crosby's pref. to vol. ii. Mosheim Eccles Hist. vol. i. W. Jones' Hist. of the church.

wanegol at hyn, mawr oedd llawenydd *y Cymry* i weled un o'u cenedl hwy yn *ben ar ymerodraeth y byd!*—yn neillduol felly am fod ynddo arwyddion duwioldeb a pharch i Gristionogaeth. Mae yn fwy na thebyg mai yn Mhrydain y ganwyd ef, ac mai Cymraes oedd ei fam, sef Elen, merch Coel Godebog, *yr hon* oedd ddynes rintweddol a duwiol. Ymddengys hefyd fod ei dad, a dyweyd y Heiaf, yn ffafriol i Gristionogaeth, oblegyd yr oedd Cristionogion Brydain yn cael heddwch a rhyddid dan ei deyrnasiad hyd ddeddf erledigaethus Diocletian, yn y flwyddyn 302; ac nid oedd, hyd y nod y pryd hyny, llawn mor ddrwg arnynt hwy ag ar Gristionogion rhanau eraill mwy dwyreiniol o'r byd. Ond am Elen, mam Cystenyn, gwnaeth hi broffes gyhoeddus o Fab Duw trwy gael ei chladdu gydag Ef yn y bedydd. A diau iddi wneyd ei goreu i hyflorddi ei mhab, yr hwn oedd i fod yn Ymherawdwr y byd, yn egwyddorion crefydd Crist; a chafodd weled ei hymdrehch yn cael ei goroni â llwyddiant, canys gwnaeth Cystenyn lawer mwy na danges tiriondeb at y Cristionogion,—daeth yn Gristion proffesedig ei hunan, a dylynodd Grist yn y “dyfrllyd fedd,” trwy gael ei fedyddio gan Eusebius yn ninas Caercystenyn. Cynnyddodd Cristionogion (mewn enw beth bynag) yn ddirfawr, mewn canlyniad i'r Ymherawdwr ddyfod yn Gristion. Yr oedd ael Cystenyn dros grefydd yn fawr, a'i ddylanwad o'i phlaid yn nerthol, ond nid oedd ei wybodaeth o'i hegwyddorion yn gyfattebol. Yr oedd yn credu mai Cristionogaeth oedd yr unig grefydd ddwyfol, ac y buasai yn fendith dragwyddol i bob un fod yn feddiannol arni; ond nid oedd yn dilyn cynllun Crist i wneyd dysgyblion iddi, sef trwy eu perswadio a'u hargyhoeddi; oblegyd yr oedd yn *gorfodi* y paganiaid i adael eu duwiau a'u crefyddau, ac i dderbyn crefydd Crist; a chyssylltodd hi â'r llywodraeth wladol,—rhoddodd iddi hi y lle a'r nodded ag ydoedd paganiaeth yn gael dan yr Ymherawdwr blaenorol. Yr adeg hon y cyssylltwyd crefydd Crist â llywodraeth wladol gyntaf, yr hyn a agorodd ddrysau eang i ddirywiad a llygredigaethau lluosog ddyfod i mewn i'r Eglwys.* Mae

* Euseb. Life of Const. Vol. IV. chap. 62. W. Jones' Hist. of the Church.

y cyssylltiad halogedig hwn, o'r pryd hwnnw hyd yn bresenol, yn ffynonell o'r lle, mae bron yr oll o'r pethau sydd wedi bod yn fodion i ddirywio a llygru Eglwys Dduw, wedi tarddu. Yn y tir hwn mae pren mawr Pabyddiaeth, a'i holl gangenau lluosog ag ymledaenol wedi tyfu.

Gellir ar un olwg ddosparthu Cristionogion y byd i ddau ddosparth; sef y dosparth a arferant wneyd dynolryw yn ddeiliaid crefydd yn eu hannwybodaeth; a'r dosparth a broffesant eu gwneyd felly trwy eu deall, eu ffydd a'u hufudd-dod personol, ac a haerant nad oes modd, yn ol y Testament Newydd, wneyd dyn yn Gristion unrhyw ffordd arall. Mae yr holl Gristionogion a fedyddiant fabanod yn gwneyd i fyny y dosparth blaenaf; a'r rhai a elwir yn Fedyddwyr yn gwneyd i fyny yr ail ddosparth. Os cymharir yr athrawiaethau a godant yn naturiol oddiwrth y ddwy gyfundrefn hyn, gwelir fod y gwahaniaeth rhyngddynt yn fawr iawn,—yn fwy nag y mae ond ychydig, mewn cymhariaeth, wedi feddwl erioed; ac yn fwy nag y mae y rhai sydd yn gwybod, neu a ddysgwylid iddynt fod yn gwybod, yn barod i addef. Mae cyfandir llydan ac eang rhwng y ddwy gyfundrefn. Mae y flordd a'r gwrthddrychau yn gwahaniaethu yn ddirfawr; ac mae yr athrawiaethau cyssylltiedig â hwy, y rhai a ganlynant yn naturiol, yn gwahaniaethu llawn cymmant. Mae bedydd yn ei ddull a'i ddeiliaid yn llinell wahaniaethol amlwg rhwng y ddau ddosparth, sef rhwng y Bedyddwyr a'r rhai a fedyddiant, neu a daenellant ar fabanod.

Nid oes genym y cysgod lleiaf o'r gwahaniaeth hwn yn yr oes Apostolaidd, nac yn hir ar ol hynny. Rhywbryd yn mhell ar ol hyn y cafodd fodolaeth. Ond nid ar unwaith, eithr yn raddol y cyrhaeddodd ei safle a'i faintioli presenol.

Mae yn flaith i fedydd mabanod wneyd ei ymddangosiad cyntaf yn y trydydd canrif, a hynny yn Affrica; y diriogaeth lle yr oedd yr Eglwys yn fwyaf llygredig ac annwybodus o un part o'r byd. Yr auncan mawr o'i ddygiad i fodolaeth oedd er ewrdd â dymuniadau a syniadau Iuddewon a Phaganiaid, er eu hennill i fod yn Gristionogion. Yr oedd yr Iuddewon yn enwaedu eu plant, a'r Paganiaid yn golchi eu plant hwythau, yn nghyda gweinyddu amrywiol seremoniau arnynt. Ac yr oedd bedyddio mab-

anod, o'r ddau ryw, y peth tebycaf o ddim i fodio y ddwy blaid, a'u hennill i ymuno Cristionogaeth. Ymostyngodd yr Eglwys at ddyfeisian dynol i'r dyben o ychwanegu ei rhif yn nghydag ychwanegu dylanwad ei blaenoriaid; a thrwy hyny dinystriwyd terfynau teyrnas Crist, a llygrwyd ei hegwyddorion sylfaenol. A chan nad oedd modd cael un sail yn y Testament Newydd i'r peth newydd a dyeithr hwn, ymdrechwyd ei sylfaenu ar "draddodiad Apostol-aidd;" yr hyn medd yr enwog Neander, "sydd yn llawer mwy o dystiolaeth yn ei erbyn nag o'i blaid." Nid oes dim o olion bedydd mabanod yn un rhan o'r byd hyd yr adeg grybwylledig (y trydydd canrif) a hyny yn mhllith Cristionogion llygredig ac annwybodus Affrica.* Ac yn ol y graddan yr oedd yr Eglwys yn dirywio, yr oedd y cyfeiliornad hwn yn ymledaenu ac yn ennill tir. Bu am gannoedd o flynyddoedd ar ol ei godiad yn Affrica, yn y trydydd canrif, cyn cael ei arfer gan Gristionogion Brydain. Yr oedd gan fedydd mabanod ddau o gamau anferth i'w rhoddi cyn cyrhaedd ei safle bresenol:—y cyntaf oedd camu oddiwrth y dyn at y maban—oddiwrth yr hwn oedd yn credu at yr hwn nad oedd yn gwybod *dim!* A'r ail oedd camu oddiwrth y bedyddio at y taenellu—oddiwrth y 'claddu yn y bedydd.' at ychydig ddafnau—oddiwrth y person at ddernyn o'r talcen!! Fe gymmerodd mwy na mil o flynyddoedd le rhwng amseriad y ddan gam *yma—sef y cam oddiwrth y dyn at y maban*, a'r cam oddiwrth y *claddu at y taenellu*. "Er i'r deiliaid o fedydd ddechreu cael en nhewid, etto fe gafodd y duli ei gadw yn yr Eglwys Genedlaethol am *fil* o flynyddoedd yn hwy, a gweinyddid yr ordinhad trwy drochiad."* A thrwy drochiad y gweinyddid ef yn Eglwys Wladol y deyrnas hon, pan yn Babyddol a phan yn Brotestanaidd, hyd yn nheyrnasiad y frenines Elizabeth:—"Troher ef yn *ddiesgeulus*," ydynt ymadroddion gorchymynol eglur, y "*Common Prayer*."

Daeth bedydd mabanod, yn fuan ar ol ei sefydlu yn dra phoblogaidd. Buasai braidd yn wyrthiol iddo beidio dyfod mewn adeg mor llygredig a dirywiol ar yr Eglwys ag ydoedd o'r trydydd canrif yn mlaen. Nid oes ffordd fwy

* Neand. Planting, Book III. chap. 5. Robinson's History of Baptism, page 199.

* Taylor Prim, Babt.

llwyddiannus i ennill y rhieni na thrwy edmygu a dyrchafu eu plentyn. A pha fodd y cyrhaeddir hyny yn fwy esseithiol a llwyddiannus na i'r trwy ei wneyd "yn blentyn i Dduw ac yn etifedd teyrnas nefoedd" ar unwaith? Rhwng awydd y dysgawdwr am ddylanwad a bod yn ben, ac awydd y rhieni i sierhau cadwedigaeth eu plant; ac fel yr oedd penderfyniadau cynghorau eglwysig yn cymmeryd lle rheolan y Testament Newydd, fe ddaeth y newyddbeth hwn yn *raddol* i fod yn rheol rhan ehelaeth o'r Eglwys. Fel yr oedd Pabyddiaeth yn ymfurio, neu yn cael ei ffurfio yn gysandrefn, yr oedd bedydd mabanod yn gwneyd i fyny un o'i rhanau pwysicaf. Ac yn ol y graddau yr oedd hon yn hawlio awdnrdod ac yn ennill tir, i'r graddau hyny yr oedd bedydd mabanod yn dyfod yn alln poblogaidd. Yr oedd yn profesu gwneyd pawb yn Gristionogion trwy eu bedyddio, a'u gwneyd felly yn ddiaros ar ol eu geni. Ond yr oedd lluoedd o Gristionogion i'w cael o hyd a wrthwynebent y ffordd hon i wneyd dyn yn Gristion; dalient mai gwaed y groes ac nid dwfr oedd yn glanhau oddiwrth bechoda; ac nad oedd bedydd i gael ei weinyddn i neb ond y rhai a ufuddhaent iddo yn bersonol, yn arddangos eu claddiad i'r hên fywyd, a'u codiad i fyny i fywyd o ufudd-dod i Fab Duw. Yr oedd y rhai hyn, o angenrheidrwydd yn erbyn bedydd mabanod; ac ystyrid hwy gan y blaid a fedyddiai fabanod yn wrthwynebwyr peryglus iddynt, ac yn wrthdrychau i gael eu herlid ganddynt. Wedi i Babyddiaeth gael ei chyssylltu â'r llywodraeth, hawlio y fath awdnrdod, meddu y fath ddylanwad a chyfoeth, dechrenodd erlid a dyfetha, yn neillduol y Bedyddwyr, fel ei gwrthwynebwyr penaf. Ond er yr holl erlid â'r dyfetha, yr oedd y Bedyddwyr yn dal eu tir, yn ngwyneb pob anfantais a chreu-londeb, ac yr oeddynt yn lluosog iawn mewn amryw wledydd ar y Cyfandir, trwy y canriffoedd, hyd doriad allan wawr y "Diwygiad Latheraidd."

Cyn dychwelyd at y Bedyddwyr Cymreig, cawn sylw ychydig ar sefyllfa y Bedyddwyr ar y Cyfandir ac yn y Deyrnas hon. Yr oeddynt mor lluosog yn Germany,— "Fel y gallai eu pregethwyr deithio trwy holl Ymerodraeth Germany, (*German Empire*) a lletya bob nos yn nhŷ un

o'u cyfeillion."* Yr oeddynt yn cael eu llosgi, tori eu penau. a'u boddi:—ond fel y dywedodd y Pab Pius II.,—"Nis gallodd deddfau y Pabau, na byddinoedd o filwyr en llwyr ddistrywio hwy."† Acer yr holl erlidigaethau gwaedlyd a ddyoddefasant, dywed yr enwog Dr. Mosheim,—"fod yn y flwyddyn 1160, 800,000 o'r rhai a broffesant y ffydd hon."‡ Mae yn beth i'w synu atto fod eu rhifedi mor lluosog yn 1160, pan eofion nad oedd ond tua chan' mlynedd er pan oedd erlidigaeth wedi cael ei dwyn yn mlaen yn eo herbyn gyda'r llymder mwyaf, yn Tryers, Fflanders, a Germany; a chyfrifir fod dim llai da 150,000 o honynt wedi cael eu rhoddi i farwolaeth, yn mhob dul a modd! Gallwn ddyweddyd yn ngeirian Mosheim,—"fod personau o'r un farn yn ymguddiedig, o'r braidd, yn holl wledydd Ewrop; yn neillduol yn Bohemia, Moravia, Switserland, a Germany, hyd fôr y Baltic."¶ Yr oeddynt, mae'n wir, yn myned dan wahanol enwau, megys, Waldensiaid, Albigensiad, Pateriniad Pauliciaid, Cathariaid, Gundulphiaid, Berengariaid, Petrobrusiaid, Henriaid, Arnoldiaid, &c. Y rhai oeddynt yn parhau yn ffyddlon i wrthwynaebu bedydd mabanod, er, yr holl erlidigaethau mwyaf creulawn a allasai dynion, llawn o gynddaredd tuag atynt, ddyfeisio.

Ffaith na ellir ei gwrtbrosi yw, mai Bedyddwyr trwy-adl oedd y Waldensiaid a'r Albigensiad, yn nyfrynoedd Piedmont a Moreland, ar y cyntaf, ae am amser maith hefyd.|| Ond er mwyn pob chwareu teg, caniateir ar unwaith, fod rhai wedi eu cael yn eu plith mewn oesau diweddarach, yn llafriol ac yn gefnogol i fedydd mabanod. Nid oes dim yn rhyfedd yn hyn! Pa fodd y gallasai fod yn wahanol? Yr oedd amryw ar y Cyfandir, er eu bod yn bedyddio eu mabanod, eto yn gwrthod cydymffurfio ag amryw seremoniau eraill o ddyfais ddynol, o eiddo Pabyddiaeth; ac o herwydd hyny, yr oeddynt hwythau yn cael eu herlid, ac amryw o honynt yn ffoi at yr hen

* Twisk Chron. page 546.

† Mosh. Vol. 2. page 544.

‡ Mag. Cen. 11. page 540. Montanus, page 83. Baron Annals, An. 1232. Clarke's Mart, & Dutch Mart.

¶ Danvers, page 112.

|| Dr. Alix on the Churches of Piedmont and Moreland.

Fedyddwyr ag oeddynt wedi cael eu herlid o'u blaen, wedi dyoddef pwys a gwres y dydd, ac wedi ffoi ac ymsefydlu yn Nyffrynoedd Piedmont a manau eraill. Yr oeddynt yn cael cydymdeimlad, yn nghyda derbyniad caredig gan yr hen Fedyddwyr difrifol, gonest, a diniwed hyn, oblegyd eu bod yn wrthddrychau erlidigaeth fel hwythau, serch nad oeddynt o'r un farn a hwy o berthynas i fedydd. Yn lle eu herlid am nad oeddynt o'r un farn am fedydd (fel y gwnelai eraill â hwy—(y Bedyddwyr)—yr oeddynt yn eu derbyn i'r un noddfa a hwy eu hunain, ac yn eu nhoddi yn garedig. Nid yw hynyna yn newid dim ar y ffait mai Bedyddwyr oeddynt oll ar y cyntaf, ac iddynt barhau felly am oesau.

Mae yr enwog Coleridge yn cydnabod fod y Bedyddwyr yn lluosog a dylanwadol ar y Cyfandir cyn i'r "Diwygiad Lutheraid" dori allan, ac hefyd pan y torodd allan, ac mae ei eiriau yn cynnwys nad oedd ef yn ystyried fod mwy o awdurdod Fiblaidd dros fedydd mabanod nag sydd dros addoliad y Forwyn Fair. Ysgrifena,—“Er i Martin Luther ddifodi addoliad y Fair Forwyn, etto gwnaeth yn ddoeth i beidio difodi bedydd mabanod, am y rheswm fod yr Ail-fedyddwyr mor gyffredinol yr amser hwnw; ac fe fuasai ei waith yn ymddangos yn ffafriol iddynt hwy yn debyg o ddistrywio y Diwygiad.” Mae y geiriau yna yn llefaru cyfrolau, ond ni ommedd gofod i ymhelaethu arnynt.

Dyna gipolwg ar sefyllfa a safle y Bedyddwyr ar y Cyfandir, pan torodd Luther allan o Eglwys Rhufain yn nechreu yr 16 canrif; ac yr oeddynt wedi dal eu tir trwy y canrifoedd blaenorol, er cymaint yr erlid a'r difa fu arnynt.

Taflwn etto olwg byr ar y Bedyddwyr yn y deyrnas hon. Nid oes genym nemawr o'u hanes yn y wlad hon am beth amser ar ol i Babyddiaeth gael ei sefydlu yma, ac iddi ordoi y trigolion gyda dygn dywyllwch ac amlwybodaeth. Aethant megys i'r anialwch tua diwedd yr wythfed canrif, Ond tua dechreu y degfed canrif, gydag ychydig o seibiant, dyma hwy i'r golwg, dan deyrnasiad Harri II. Mae Dr. Alix yn dyweyd am danynt, “Ail-fedyddwyr trwyadl oedd y rhai hyn, neu wrthodwyr a gwrthwynebwyr bedydd mabanod.”* Yn nechreu yr unfed canrif ar ddeg, ysgrif-

* Rob. Eccl. Rees, Gibbon, Lardner, vol. iii

enodd Lanfranck, Arch-esgob Canterbury, lyfr yn erbyn y Bedyddwyr; yr hyn sydd yn profi nad oedd eu rhif na'u dylanwad yn fach, a dyweyd y lleiaf, gan fod galwad ar y fath berson ag Arch-esgob Canterbury, i ysgrifenu llyfr yn eu herbyn.[†]

Yn nechreu y trydydd canrif ar ddeg, cawn fod y Lolardiaid yn lluosog iawn yn y deyrnas hon, y rhai oedd ynt wrthwynebwyr bedydd mabanod. Dywed un hanesydd eu bod mor lluosog, fel ag yr oedd un o bob dau a gyfarfyddid â hwy ar y flordd yn rhywle, yn sier o fod yn Lolardiad." A dywed *Orchard*, p. 322, "Gwrthodai y Lolardiaid fedydd mabanod fel seremoni afreidiol." Beth bynag hefyd am farn Wickliffe ei hun, mae yn ffaith fod lluoedd o'i gallynwyr yn holol yr un golygiadau am fedydd â'r Lolardiaid. Ac yr oedd y Loiardiaid a'r Wickliffiaid yn cael eu cyfrif gan eu gelynion fel yr un a'r unrhyw *bobl*, oblegyd fod eu barnau a'u harferion crefyddol mor gydunol. Addefa ysgrifenydd yn *Rees' Cyclopedia*, "fod llawer yn mysg y Lolardiaid a'r Wickliffiaid yn gwadu bedydd mabanod." Addefir yr un peth gan Watson yn ei *Theological Dictionary*, a hefyd yn yr *Imperial Encyclopedia*. Gan fod cymaint yn cael ei ddyweyd yn ol a gwrthol am ddaliadau John Wickliffe, dyfynwn yma hysbysiadau haneswyr o bwys o berthynas i'w farn gyda golwg ar fedydd. Yr Esgob Hurd a ddywed:—"Mae yn dra eglur oddiwrth ysgrifiadau llawer o ddysgedigion, fod y Dr. John Wickliffe, y diwygiwr Seisnig cyntaf, naill ai yn ystyried bedydd mabanod yn anghyfreithlon, neu, ar y goreu, yn afreidiol." "Mae yn amlwg (medd awdwr arall) oddiwrth awdwyr lawer, fod Wickliffe yn gwrthod bedydd mabanod, ac yn yr athrawiaeth hon cydunai â'r Bedyddwyr diweddar." Thomas Walden, a alwai Wickliffe yn "un o'r saith ben a ddaeth o'r pydew diwaelod, am wadu bedydd mabanod, yr heresi hono o eiddo y Lolardiaid, ar y rhai yr oedd efe y fath ben-arweinydd mawr." Walsingham a ddywed,—"Yn y flwyddyn 1381, ail gododd yr heretic damniol hwnw, John Wickliffe, opiniynau melldigedig Berengarius,"—yr hwn oedd Fedyddiwr. Hysbysodd Syr Lewis Clifford, yr hwn fuasai gyfaill i Wickliffe, nad oedd

[†] Milner & Hawies' Hist. of Church, vol. iii.

y Lolardiaid yn bedyddio eu plant newydd eni.* Yr oedd y Bedyddwyr ynta yn lluosog iawn yn y cyfnod hwn; mor lluosog a dylanwadol nes peri i'r Pab eu hofni gymaint, fel y dygodd allan *dair* deddf yn eu herbyn yn yr un flwyddyn, sef yn 1377.†

Yr ydym wedi eanfod fod y Bedyddwyr, nid yn unig yn dal eu tir, ond wedi lluosogi yn ddirfawr yn y deyrnas hon, pan oedd Eglwys Rhufain yn "Eglwys y Wlad," er cael eu herlid mewn modd creulon a didrugaredd. Cawn yn awr dafnu golwg arnynt a ehrybwyl yehydig ffeithiau perthynol iddynt pan yn gorfod gweithio eu ffordd dan orthrwm, ac yn ngwyneb erlidigaethau a chreulonderau "Eglwys Loegr," yr hon a gymmerodd le "Eglwys Rhufain," yn y wlad hon yn nechreu yr unfed canrif ar bymtheg. Yn y flwyddyn 1534, y eyfarfyddodd y Parliament, yn yr hwn y gwnaed ac y sefydlwyd "Eglwys Loegr" yn ol eyfraith y tir i fod yn "Eglwys Wladwriaethol" y deyrnas hon, ac y sefydlwyd Harri VIII., i fod y Pen *cyntaf* iddi, yn lle Eglwys Rhufain, Pen yr hon ydoedd y Pab. Felly nid yw "Eglwys Loegr," yn awr ond 335 mlwydd oed. Bernir i ddim llai na 72,000—(ie, triugain a deuddeg o filoedd) i gael eu dirwyo, eu careharu, neu eu lladd, o dan deyrnasiad Harri VIII! Yr ydym yn cael oddiwrth ddigofaint offeiriadol, a deddfau seneddol, y rhai a gymmerasant le o dan Harri, Edward, Mari, Elizabeth, y ddau Iago, a'r ddau Siarl, afael ar ddwy ffait bwysig:—

1. Fod y Bedyddwyr yn y cyfnodau hyn yn lluosog, dylanwadol, a chynnyddol, onite pa angen am y fath niferi o ddeddfau seneddol, y naill ar ol y llall, i'w herlid a'u dyfetha?

2. Fod "Eglwys Loegr" bron mor elyniaethol iddynt, a chreulawn tuag atynt ag ydoedd Eglwys Rhufain ei hun. Mae egwyddorion crefydd *bersonol*, fel eiddo y Bedyddwyr, yn ei hegwyddorion sylfaenol, yn hollol groes i grefydd wladol a honiadau offeiriadol—i bob eyfundrefn ag sydd yn proffesu gwneyd dyn yn Gristion ar wahan oddiwrth ei ddeall a'i ufudd-dod personol ef ei hun. Yn nhien dwy flynedd ar ol sefydlu yr Eglwys hon, sef yn y flwyddyn

* Ivimey's History of Baptist, vol. i. p. 71, 72.

† Neal's Histor., Mosheim, Ivimey. Fuller, Gregory, Walsingham, Sabine, &c.

1536, cyfarfu yr offeiriad cenedlaethol mewn Cymmanfa Eglwysig, a chyhoeddasant ddaliadau y Bedyddwyr "yn heresiau atgas a ffiaidd, ac i'w condemnio yn hollol." Yn mhen dwy flynedd ar ol hyn, rhoddyd awdurdod i Cranmer, Arch-esgob Canterbury, ac eraill, i fyned yn erbyn y Bedyddwyr, a llosgi eu llyfrau. Ac ar yr 16eg o Dachwedd, yn yr un flwyddyn, rhoddyd cyhoeddiad breninol yn eu herbyn, i'w dyfetha yn mhob man; ac anfonwyd hyfforddiadau i'r holl ynaden trwy Loegr, yn gorchymyn fod i'r cyfreithiau hyn yn erbyn y Bedyddwyr i gael eu gweinyddu yn drylwyr a chyflawn.*

Dan deyrnasiad Edward, pan pasiwyd deddf i faddeu i'r Pabyddion, ac eraill, gadawwyd y Bedyddwyr gallan: ac nid yn unig fe'u gadawwyd allan, ond yn y flwyddyn ganlynol, sef 1547, rhoddyd gorchymyn newydd i'r Arch-esgob "i chwilio am y Bedyddwyr oll," i'r dyben o'u distrywio: ac o dan y gorchymyn hwn y llosgyd yr enwog Joan o Kent, ar yr 2il o Fai, yr hon oedd Fedyddwraig; amryw craill hefyd fuont ddeiliaid yr un dynged. † Parhaodd pethau yn yr un sefyllfa o dan Mari (waedlyd), ac Elizabeth. Pasiwyd deddf dan deyrnasiad Elizabeth, "Fod i'r holl Fedyddwyr, a hereticiaid eraill, i adael y wlad." Yr oeddynt, er y tywydd garw i gyd, yn dal, ac heb eu difa; a chafwyd nifer o honyn mor benderfynol yn y flwyddyn 1575, fel yr oeddynt wedi ymffurfio yn gymdeithas neu eglwys, hyd y nod, yn Aldergate, Llundain! Alltudwyd amryw o honnt, earcharwyd 27, a llosgyd dau yn ulw, yn Maes y Gofaint: ‡ Er yr holl ymdrechion a wnawd i'w dyfetha, etto i gyd, dal eu tir a chynnnyddu yr oeddynt. Dywed yr hanesydd gonest a chywir Marsden am danynt dan deyrnasiad Elizabeth fel y canlyn: "Ond yr Ail-fedyddwyr oeddynt y mwyaf lluosog, a'r gwrthwynebwyr mwyaf a'mhlygadwy i'r Eglwys, ac a achosent fwyaf o fraw iddi o neb." Ac mae Dr. Parker yn ei lythyr yn gwrthod Arch-esgobaeth Canterbury, yn dyweyd,—"Dywedant fod y deyrnas yn llawn o Ail-fedyddwyr, Ariaid. &c." || Gwasgaredig oeddynt o

* King Henry's Creed, Burnet's History of Reform. Brandt's History of Reform. Ivimey's History of Baptists.

† Crofty's History, vol. ii. Ivimey, vol. i.

|| Dr. B. Evans' Hist. Engl. Bapt. vol. page, 142—167.

‡ History Reform, vol ii., Neal, vol i., Strype's Life of Cranmer.

gwrs yn yr amseroedd hyn, oblegyd na feiddient ymffurfio yn gynnulleidfaedd eyhoeddus neu eglwysi. Rhaid fod rhyw fywyd a nerth o fyd arall ynddynt, gan eu bod yn parhau ac yn cynnyddu yn y fath gaethiwed, dan y fath drais, ac yn ngwyneb y fath erlidigaethau ereulon a than-llyd. Ond felly y gwnaethant, ac y maent 'wedi gwneyd hyd yn bresenol. Gyda eu bod yn cael yehydig seibiant, cawn hwy yn ymffurfio yn eglwysi a chymmanfaoedd.* Ac y mae y Parch. A. F. Douglas ——, Annibynwr yn dyweyd yn ei lyfr a elwir—"Y Bugail a'i Bobl,"—"Fod y Bedyddwyr, fel cyfenwad, wedi cynnyddu mewn blwyddi diweddar—ar gyfartaliaeth cyflymach na'u cym-mydogion. Mewn gair, eredem na fyddem yn mhell o'r gwir, pe dywedem, mai y cyfenwad mwyaf addawol ac ym-eangol yn Lloegr yr adeg yma ydyw y Bedyddwyr. Pe syrthiai Lloegr i ddwylaw cyfenwad o Gristionogion mor efengylaidd a brwd frydig, pwy feiddiai ei gyfrif yn anffawd?" Dyna ddarluniad diduedd Maban-Fedyddiwr, o barthed i safle a sefyllfa Bedyddwyr Lloegr ar yr adeg bresenol.

Gorchfygwyd ni i fras-ddylyn y Bedyddwyr Seisnig mor bellied a hyna; ond y mae yn llawn bryd troi yn ol a sylwi yn neillduol *ar*, a dilyn y Bedyddwyr Cymreig. Er mwyn cael llinell hanesyddol y Bedyddwyr Cymreig yn gyflawn, rhaid dychwelyd i ddechreu y pedwerydd canrif, lle y gadawsom hwy yn tudalen y seithfed. Yn nechreu y canrif hwn yr ydym yn eael y Bedyddwyr Cymreig yn lluosog a dylanwadol; ac un o honynt, o du ei fam, sef Cystenyn Fawr, yn ben ar "Ymerodraeth y Byd." Cofiw'n fod y deyrnas hon y pryd hynny, bron i gyd, yn meddiant y Brutaniaid, etto dan aden ymerodraeth Rhufain. Ac felly y buont hyd y flwyddyn 449 pryd y gorchfygwyd hwy i raddau helaeth gan y Saeson; ac y gwasgwyd hwy i ranau gorllewinol yr Ynys, sef siroedd Cymru, yn nghyda'r rhai oedd yn terfynu arnynt. Ymddengys fod crefydd yn mhlith y Cymry yn lled Iwyddiannus a blodeuog yn yr oesoedd hyn. Er iddynt golli rhan o'u tiriogaeth, cadwent eu crefydd yn gyflawn. Pan yn son am y Cristionogion Cymreig, neu y Cymry Cristionogol yn yr oesau hyn, rhaid son am danynt yn ddieithriad fel Bedyddwyr;

* Cro y, Iviney, Danvers, Taylor, &c.

oblegyd nad ydyw wedi cael ei ddangos erioed, gan y rhai a ymdrechasant wneyd hyny, fod cymaint ag un maban wedi cael ei fedyddio gan y Cristionogion Cymreig hyd ddechreu y seithfed canrif, pan ddarostyngwyd y Cymry dan iau Pabyddiaeth; fel y cawn ddangos etto.

I ddangos fod y Bedyddwyr Cymreig yn lluosog a dylanwadol yn yr oesau hyn, nad oes eisieu ond crybwyl y pethau canlynol. Mae genym ar gael a chadw enwau amryw weinidogion enwog yn eu plith. megys, Dyfrig, Dewi, Dynawt, Teilo Mawr, Padarn, Pawl Hên,* &c., &c. "Yr ydym yn cael hefyd fod gweinidogion eglwysi Prydain yn bresenol yn y Cymmanfaoedd cyffredinol a gynnelid trwy orchymyn yr Ymerawdwr (*Cystenyn*) yn amrywiol barthau y byd, i benderfynu dadleuon crefyddol, a threfnu mesurau addas i adeiladaeth yr holl gorff." Mewn Cymmanfa a gynnaliwyd yn Arles (Ffrainc), yn y flwyddyn 314, i osod terfyn ar ddadl ag oedd wedi gwneuthur llawer o ofid i eglwysi Affrica, o barthed ordeinio dau esgob yn Carthage, ac i gyduno ar reolau Cymdeithasol i'r holl eglwysi, yr ydym yn cael fod pump o weinidogion y Cymry yn bresenol, sef Ifer, Caerefrog; Rhystyd, Llundain; Brawdol, Caerleon-ar-Wysg; yn nghyd a Sacerdos, ac Armin o'r un lle. Cynnaliwyd hefyd gymmanfa ryfeddol yn Nicea, Bithynia, yn y flwyddyn 325,— parhaodd am saith niwrnod. Yr ymerawdwr ei hun oedd y cadeirydd. Yr oedd amryw o weinidogion y Cymry yn hon etto, er pelled oedd.

Erbyn tua dechreu y pummed canrif, yr oedd Rhufain wedi gadael y wlad hon idd ei phobl ei hun yn hollol; a hwythau wedi cael eu rhanu o dan wahanol fân freninoedd; a Saeson a Phictiaid paganaidd yn eu gwthio yn mhellach tua'r Gorllewin, ac yn meddiannu eu tiriogaethau.

Yn niwedd y 4ydd a dechreu y 5ed canrif, yr oedd Morgan, o Fangor Iscoed, yr hwn a elwir Pelagius, Cymro, yn enwog iawn fel dysgawdwr Cristionogol yn y wlad hon. Teithiodd lawer oddiyma i Rufain, a lleoedd eraill. Yr oedd yn cael ei gyhuddo gan yr Eglwys Ffrengaid &c. o fod yn dal ac yn addysgu athrawiaethau eyfeiliornus. Nid oes genym ei ysgrifeniadau ef ei hun er ffurfio barn am ei ddaliadau crefyddol—dim ond eiddo ei wrthwyn-

* Dr. Richards Cam. Brit. Biography

ebwyr. A gwyr pawb ag sydd wedi darllen hanes Eglwysig, mor lleied ellir ymddibynn ar dystiolaethau o'r fath. Os beiddai dyn wahaniaethu oddiwrth y Cynghorau Eglwysig, darlunid ef yn *heretic* yn nghyd a phob peth fyddai yn ddrwg. Cydnabyddid ef gan bawb yn ddyn o fywyd moesol, crefyddol, a diargyhoedd.† Ae o'n rhan ni, barnwn ef yn llawn mor gywir yn ei ddaliadau crefyddol ag Awstin, Esgob Hippo, ei brif elyn. Tebyg ei fod, o barth ei gred grefyddol, oddigerth bedudd, rywbeith yn debyg i Wesleyaid ein dyddiau ni. Beth bynag, yr oedd yn wrthwynebwr cadarn i fedydd mabanod, er nad oes yr engraift leiaf fod hyny, hyd yn hyn, wedi cymmeryd lle yn ei wlad ei hun. Cynnaliwyd Cynghorfa yn Ffrainc ar y mater, a barnwyd fod athrawiaeth Morgan yn gyfeiliornus. Dywedir i Morgan gyffesu gerbron rhyw gynghorfa, "Na chlywodd efe erioed am un Cristion, catholig, na phleidiwr ag oedd yn gwadu hawl mabanod i fedydd." Os dywedodd Morgan hyn, yr oedd yn dweyd anwired, —anwired ag yr oedd ef ei hun, a phawb oedd yn bresenol, yn *gwybod* mai anwired ydoedd; oblegyd yn nghynghorfa Mela, yn Numida, yn y flwyddyn 416, llywydd yr hon oedd Awstin, eyhoeddwyd m elldithion yn erbyn y Morganiaid ac eraill am wrthod y seremoni. Ond nis gellir, ar dir têg, gredu i Morgan ddweyd y fath beth erioed. Nid oes ammheuaeth ynom mai brawddeg ydyw wedi cael ei rhoddi yn ei enau gan rai o'i elynion. Mewn canlyniad i benderfyniad y Gynghorfa o barthed daliadau Morgan, anfonwyd eenadau i Frydain, yn y flwyddyn 429, a Garmon, Esgob Auxerre, yn ben arnynt, i bregethu yn erbyn yr hyn a elwid yn *heresi* Morgan. Nid yw yn annhebyg i'r eenadon hyn, yn mhllith pethau eraill, gymhell bedydd mabanod i sylw y Brytaniaid, oblegyd yr oedd Awstin, (Llywydd y Gynghorfa) yn selog drosto. Beth bynnag am hyny, nid oes arwydd i'r Cymry ei dderbyn; ac ni arosodd Garmon yma ond am amser byr iawn. Yr unig hanes sydd genym am dano yn bedyddio ydyw, ei fod yn bedyddio rhai mewn oed, yn afon Alun, swydd Fflint. Gan fod yr hanes hwn mor

† Cofier nad Awstin y Monach, yr hwn fu'n achos o'r gyflafan yn Mangor Iscoed, &c., yr hwn y ceir sôn am dano etto, oedd yr Awstin uchod.

awgrymiadol ar y pwnc, ac yn cael ei roddi gan Eglwyswr, ac hanesydd mor enwog a Carnhuanawc, gosodir ef yma o flaen y darllynydd,—

“Tra'r ydoedd Garmon a'i gyfaill ar eu gweinidogaeth, yn y modd hyn, yr oedd llu o Saeson a Phictiaid wedi ymosod ar y wlad, ac yn nesâu at y lle yr oeddynt yn aros. Ar y pryd hwn yr oeddynt newydd gweini bedydd i dorf o'u canlynwyr, ac yn ymbarotoi i gadw y Pasc. A phan welsant eu gelynion yn rhuthro tuag atynt, Garmon a osododd ei hun i flaenori ei fyddin, yr hon a ffurfiwyd gan ei ddysgyblion, a hwynt-hwy yn anarfog, eithr yn llawn ffydd, ac megys etto yn *wlybion* gan *ddufr y bedydd*, a safasant yn ddifraw i dderbyn y rhyfelgyrch. Lle eu scyllfa oedd dyffryn yn amgylchynol a mynyddoedd. A Garmon a roddasai orehymyn iddynt ganlyn yr arwydd a roisai iddynt ar y pryd. A phan nesaodd y Barbariaid, yr holl dorf gan ganlyn yr arwyddiad a waeddasant ag un llais Haleliwia, dair gwaith! A'r llais gan adseiniio yn y mynyddau cyfnesawl a darawodd y fath fraw yn y gelynion, ac idlynt daflu ymaith eu harfau a ffoi; ac amryw o honynnt a drengasant yn yr afon, yr hon oedd o'u blaen, wrth geisio ei chroesi. Ac felly Garmon a'i gyfeillion a ennillasant y fuddugoliaeth, heb dywallt dafn o waed na tharaw ergyd. Y fuddugoliaeth hon a elwir, *Y Fuddugoliaeth Halleliwiaidd*; ac y mae Usher yn dywedyd iddi gymmeryd lle yn *Maes Garmon*, gerllaw yr Wyddgrug swydd Flint; ac mai yn yr afon Alun yr oedd y dysgyblion wedi cael eu bedyddio.”* Nid ydyw dweyd fod yr afon hono yn fach, yn profi dim nad ydoedd yn wahanol ar y pryd hwnnw. Nid oes nemawr ddim yn cyfnewid mwy ac yn gyflymach nag afonydd.

Dyna y fath ddysgyblion, a dyna y fath fedydd oeddynt eiddo y Prydeiniaid y pryd hwnnw—dynion mewn oed,—bedyddio mewn afonydd,—“ac yn wlybion gan ddwfr y bedydd.” Dyna y flordd y pryd hynny i wneyd Cristionogion yn mhllith y Cymry—eu perswadio trwy bregethu yr Efengyl iddynt, yna eu bedyddio ar eu gwaith yn proflesu ac yn ymuno â chrefydd Mab Duw. Dilynent, yn y pwnc hwn, yn berisiaith, reol y Testament Newydd,

* Carnhuanawc, Hanes Cymru, 198.

Ac yn y modd yma y parhaodd pethau yn mhllith y Cymry hyd ddechreu y seithfed canrif.

Erbyn hyn, yr oedd Pabyddiaeth wedi magu llawer o nerth, meddiannu awdurdod a dylanwad mawr, ac wedi mabwysiadu amrywiol ddyfeisiau dynol i fod yn rheolau crefyddol, ac nid y lleiaf o'r rhai hyn oedd bedydd mabanned. Ond nid oes genym y crybwyllyad lleiaf am fedyddio na thaenellu mabanod yn y *deyrnas* hon cyn dyfodiad Awstin Fonach yma, yn y flwyddyn 597. Yn y flwyddyn a grybwyllywd anfonodd y Pab Gregory tua hanner cant o fonachod, ac Awstin Fonach (nid yr Awstin, prif elyn Pelagius) yn Abad, neu yn ben arnynt, i Gristioneiddio y Saeson, y rhai oeddynt baganiaid, ac erbyn hyn wedi agos meddiannu holl Loegr oddiar y Cymry. Bu Awstin a'i gyd-fonachod yn hynod lwyddiannus i wneyd Cristionogion proffesedig, neu Babyddion o'r Saeson. Bedyddiodd filoedd o honynt yn afonydd Gwâl a Swimi:—bedyddiodd 10,000 mewn un diwrnod. Wedi i Awstin fod mor llwyddiannus gyda y Saeson, penderfynodd hefyd ddwyn y Cymry dan lywodraeth y Pab, ei feistr. Yn unol â'i gais cyfarfyddodd 1200 o weinidogion a chenadon y y Cristionogion Cymreig ag ef yn nghyda'i gyd-fonachod, tuag ymylon dwyreiniol swydd Henffordd, dan dderwen fawr, yr hon a adweinid am oesau lawer ar ol hyny, wrth yr enw,—“Derwen Awstin.” Yr oedd gan Awstin bedwar o bethau ag yr oedd am i'r Cristionogion Cymreig eu derbyn a'u gwneyd:—

“1. Iddynt ymddarostwng i awdurdod y Pab.

“2. Iddynt gadw y Pasc yr un amser ag Eglwys Rufain,

“3. Iddynt ei gynnorthwyo cf a'i ddysgyblion i bregethu yr Efengyl i'r Saeson.

“4. Iddynt fedyddio eu plant.”*

Ond gwrthododd y Cristionogion Cymreig y pedwar mewn modd penderfynol. Cynnaliwyd dwy Gymmanfa i'r un perwyl ac yn yr un lle; ond terfynwyd yr olaf fel y flaenaf gyda'r un penderfyniad gan y Cymry. Ni dderbynient un o'r pedwar cynnyg. Cofier, mai claddu, ac nid taenellu yr oedd Eglwys Rhufain yr oesau hyn, oddi-

gerth mewn eithriadau anfynych; ac felly y parhaodd Eglwys Wladol y deyrnas hon, pa un bynag ai Pabyddol neu Brotestanaidd, am yn agos i fil o flynyddoedd ar ol dechreu y 7fed canrif. Yn awr y mae cais Awstin i'r Cymmry i felyddio eu plant, yn nghyd a'u gwrthodiad penderfynol hwythau o'r cais yn ddigon o brawf, i bob un diragfarn, mai Bedyddwyr oeddynt y Cristionogion Cymreig hyd y pryd hynny, beth bynag. Ac i gadarnhau hyn yn mhellach, y mae llenyddiaeth y cyfnod hwnw yn profi yr un peth. Mae Taliesin, Ben Beirdd, yn dyweyd,

“*Gwae a gymmerth* fedydd
A chred a chrefydd
Onis tystia.”

Mae cymmeryd a *thystio* yn eglur ddangos nodwedd y deiliaid. Nid yn unig *gweinyddid* bedydd i rai, ond yr oedd y rhai y gweinyddid ef iddynt yn ei *gymmeryd* ac yn *tysti*, neu gyflsesu.

Hefyd,

“*Pob peth a dderfydd,*
Ond cred a bedydd.”

Rhai yn “*cymmeryd*,” “*credu*,” “*tystio*,” neu broffesn, oeddynt y rhai a fedyddid yn mhliith y Cymmry, hyd, o leiaf ddechren y 7fed canrif, ac nid oes engrafft i gymmaint ag un maban i gael ei fedyddio ganddynt, yn flaenorol i hyn. Gyda golwg ar y dull, trochi oedd yr arferiad mewn Eglwysi gwladol, Rhufain a Lloegr, yn y wlad hon, hyd yn ddiweddar, mewn cymhariaeth. Mae Jonas Mynwy, bardd a dwinydd enwog yn yr unfed canrif ar ddeg, yn y llinellau canlynol yn dangos beth oedd y dull yn ei amser ef:—

“*Pan ydoedd yr Rhê*
Hyd tros y ddwyen
Yn nwfr yr Iorddonen.”

“*Ior nef a daiar*
Gwel y rhai hygar
A fu'n ddiweddar
Dan yr elfen.”

Meilir ap Gwalchmai yn y trydydd canrif ar ddeg, a sonia am,

“*Gymmeryd* bedydd yn nwfr echwydd.”

Mae Ficer Llanymddyfri (dechreu 17eg canrif), yn ei agoriad ar Gatechism Egwys Lloegr yn dywedyd fel hyn:

Holiad.—“Beth yw y nod gweledig, a'r arwydd digon tebyg
Yn y bedydd o'r tu faes yn selio'r gras arbenig?

Ateb.—“Y dwr yn y bedyddfan, lle trocir y dyn bychan,
Yn enw'r Tad a'r Mab dri phryd, a'r Santaidd
Yspryd purlan.”

Trochi, fel y gwelir oedd dull Eglwys Loegr o fedyddio yn ei amser ef.

Mae Syr John Floyer, Eglwyswr, yr hwn a ysgrifenodd o gylech y flwyddyn 1701, yn nodi,—“I'r Cymryadael trochiad yn y bedydd yn ddiweddar, ac i rai canol oedran ddyweyd wrtho ef, eu bod yn *cofio* yr arferiad o drochiad.” Ebe efe, yn mhellach,—“Rhoddais yn awr y dystiolaeth a ellais gael mewn llyfrau Saesonig i brofi yr arferiad gwas-tadol o *drochiad*, o'r amser y *dochreuwyd* gan y Brutaniaid a'r Saeson hyd ddyddiau y brenin James (yr hwn a ddechrenodd deyrnasu yn 1603, ac a ddiwedodd yn 1625) pan ddechreuodd pobl rwgnach yn erbyn pob hen ddefod; a thrwy hoffi rhyw beth newydd tynerwch rhieni, a chymmeryd arnynt fod yn fwy gweildaidd rhoddasant heibio *drochiad*; yr hyn ni wnaed erioed trwy un weithred yn Eglwys Loegr; eithr y mae trefn ein Heglwys ni, mewn bedydd yn *gorchymyn byth i drochi yn ddiesgeulus a darbodus*.” Dywed hefyd,—“Yr wyf yn clywed hefyd fod rhai o'r Cymry yn trochi hyd yn hyn” (sef yn Eglwys Loegr).* Mae y dyn a ddadleua yn ngwynel y prawfion uchod, nad trochi oedd y dull, tu hwnt i derfynau argyhoeddiaid.

Gan mai trochi oedd dull Eglwys Rhufain o fedyddio am ganrifoedd lawer ar ol ei sefydliad; mae yn amlwg mai eais Awstin Fonach gan y Cymry, ar fin dechreu y 7fed canrif oedd, cael ganddynt gydymffurf o âg Eglwys Rhufain trwy fedyddio neu *drochi* eu *mhabanod*, ac nid gadael iddynt fel yr arferiynt, i dysu i fyny i farnu drostynt eu hunain, ac *ufuddhau* i fedydd. Un o'r dirywiadau penaf mewn crefydd ydyw peïdio cydnabod cyfrifoliaeth, gyda golwg ar berson unigol, neu gyda golwg ar gynnulleidfa neu eglwys,—sef awdurdodi arall neu eraill i gyflawni peth

* Treatise of cold bathing, 4th Edit., pp. 14, 61, 87.

yn lle person neu eglwys. Mae pob un o'r ddau gymaint ar "benau eu hunain," fel na all neb wneyd yn eu lle. Na fydded i un person, nae eglwys roddi ei hawlfraint o lywodraethu ei hun i *neb* pwy bynag, oblegyd trwy ei ollwng o'u dwylaw eu hunain, y maent yn bradychu yr ymddiried a roddodd eu Creawdwr a'u Pen ynddynt.

Gwrthododd yr hen Fedyddwyr Cymreig gynnygion Awstin y Monach gyda phenderfyniad diysgog. Digiodd yntau yn arw wrthynt am beidio troi yn Babyddion ar ei gais ef. Ac i'r dyben o ddial arnynt, dywedodd y buasai yn annog y Saeson i rufela yn eu herblyn. Ac felly y gwnaeth; a bu yn llwyddiannus yn ei fwriad uffernol i gael gan y Saeson i godi yn lluoedd arfog yn erbyn y Cymry, y rhai a ddistrywiasant eu hathrofeydd, a losgasant eu llyfrau, a lladdasant gannoedd o'u gweinidogion anarfog, ac a lofruddiasant filoedd o Gristionogion anghyhoedd. Yr oedd y pryd hyny, gan y Cristionogion Cymreig, ddwy athrofa, un yn Mangor Iscoed, a'r llall yn Nghaerlleon, y flaenaf yn y Gogledd, a'r olaf yn y Deheulir, y rhai, medd Fuller, yn ei *Church History*, "oedd ynt fel dau lygad i'r Cymry, mewn dysgeidiaeth a chrefydd." Yr oedd yn Mangor Iscoed ar y pryd 2100 o aelodau, a llyfrgell gyfoethog a gwerthfawr. Yr oedd 1200 ynddi pan daeth byddin y Saeson i'w chymmeryd; a lladdwyd hwy oll, oddieithr hanner cant o honyn a ddiangasant. Distrywiwyd yr athrofa, a llosgyd y llyfrau; a gwasgarwyd yr hanner cant, yn nghyda'r naw cant eraill ag oeddynt yn absenol ar y pryd yn cyflawni eu goruchwylion tymhorol, a phregethu yr Efengyl mewn gwahanol barthau o'r wlad—gwasgarwyd hwy fel defaid yn mhllith mynyddau Cymru, mewn newyn a noethni, ac yn ddrwg eu cyflwr. Ond er y galanastra ofnadwy hwn, methwyd a'u cael i newid eu barn a'u harferiadau crefyddol—methwyd a'u troi i fod yn Babyddion. O'r amser hwn yr oedd dwy eglwys yn y deyrnas, sef y Babyddol, yr hon a sefydlodd Awstin a'r eglwys arall o'r Cristionogion cyntefig, sef yr *hen a'r newydd*; y newydd oeddynt y Pabyddion, a'r hen oeddynt y Bedyddwyr, y rhai a ddaliasant eu ffordd am ugeiniau o flynyddoedd wed'yn, er yr holl ormes a'r erlid. Ni ddarostyngwyd y Cymry dan awdurdod y

Pab am gant a thriugain mlynedd ar ol hyn! Sef yn y fl. 763,—yn mhen y saith can' mlynedd ar ol dyfodiad yr Efengyl i'r wlad. Cymru ydoedd y ddiweddaf o holl wledydd y Gorllewin i ymostwng i awdurdod y Pab. Peth rhyfedd iddi allu dal cyhyd! Ae yr oedd y rhif luosocaf, sef y rhai oedd yn parhau i ymwrthod â Phabyddiaeth, yn parhau hefyd i ymwrthod â bedydd mabanod hyd y flwyddyn 763, pan eu darostyngwyd dan iau Eglwys Rhufain.*

Yr ydym, eyn diwedd yr 8fed canrif yn cael Pabyddiaeth wedi cael ei sefydlu yn grefydd y wlad yn Nghymru—awdurdodau yn dewis crefydd i'w cyd-ddynion. Mae'r annglyssondeb mwyaf mewn peth fel hyn, tu yma i'r eyfryw rai allu rhoddi eyfrif dros eu cyd-ddynion yn nydd y farn fawr, yr hyn sydd yn annichonadwy. Ar ol i Bab-yddiaeth gael ei sefydlu yn grefydd wladol a'i gorfodi ar drigolion Cymru, dyma ni yn dechreu ar y eyfnod truenus hwnw a elwir "yr oesau tywyllion." A thywyll iawn ydoedd hefyd mewn ystyr grefyddol, yr hwn gyfnod a barhaodd am rai canrifoedd.

Nis gellir dysgwyl cael hanes *eglwys neu gynnulleidfa* yn gwahaniaethu yn ei barn a'i harferiadau oddiwrth Eglwys Rhufain, yr hon oedd "yr Eglwys Wladwriaethol" yma yn y canrifoedd hyny. Os oedd rhai yn bodoli, yr oeddynt yn gorfod bod felly, yn y modd mwyaf dirgel ac annglyhoedd. Buasai y cyhoeddusrwydd lleiaf o *eglwys* yn gwahaniaethu oddiwrth "yr Eglwys Wladwriaethol," yn gosod ei haelodau yn y perygl mwyaf. Nid oes genym *hanes nemawr ddim* yn "yr oesoedd tywyllion" mewn cysylltiad â chrefydd, ond am anwybodaeth, tywyllwch, ffurf Rhufain o grefydd, ac ofergoedd truenus. A barhaodd y Bedyddwyr yn Nghymru trwy "yr oesau tywyllion 'hyn, sydd ofyniad, fe allai, anhawdd ei ateb i fodlonrwydd? Y tebygolrwydd yw iddynt wneyd, ond felly yn ddirgel a gwasgaredig. Yr ydym yn cael fod y Bedyddwyr yn dra lluosog ar y cyfandir mewn amryw leoedd yn y canrifoedd hyn. Tybia yr enwog Robinson, Caergrawnt, fod cynnull-eidfaoedd fel hyn yma a thraw yn y deyrnas hon, yn

* Danvers, Reply to Wills, Baxter, &c. Benedict, Hist. Baptists, New York, 1848.

cwrdd yn ddirgel. Dywed yn Vol. II., page 54, o *Claude's Essay*; fod coflyfr Gray, esgob Ely, yn profi fod cynnull-eidfa o Fedyddwyr, yn y fl. 1557, yn cyfarfod yn ddirgel i addoli Daw yn Chesterton, pentref ger Caergrawnt. a chanddynt athrawon yn dysgu yr un athrawiaeth ag a bregethir gan y Bedyddwyr yn awr. Ni fuasai dim o hanes y rhai hyny ar gael, oni buasai iddynt gael eu rhoddi yn "Llys yr Esgob," am ddyweyd mai cythreuliaid mewn enawd oedd yr offeiriadon. Gallai fod cynnulleidfa oedd cyffelyb yn Nghymru, ond heb ddim o'u hanes ar gael, yr un modd ag y buasai gyda y Bedyddwyr yn Chesterton oni buasai iddynt gael eu cyhuddo, a u treio yn "Llys yr Esgob."

Mae y Dr. Richards o Lyn yn y *Noncon Mem.* p. 124. 125, yn dyweyd fel hyn, wrth ddarlunio crefydd yn Nghymru o amser Pelagius. (diwedd y 5ed a dechreu y 6ed canrif), hyd amser Wickliffe.—"Yr hen grefydd. yr hon a alwn Morganiaeth, o'r diwedd a ddarostyngwyd ac a lethwyd. neu yn hytrach aeth ei hymlynwyr yn blaid *guddiedig*, *ddirgel*, ac *anweledig*, yn bodoli yn *benaf* yn mysg Beirdd a Derwyddon Gwent; a gwasgerid ei hegwyddorion yn eu cynnulliadau dirgel, neu mewn rhyw fodd tra chyfrinachol." Ac mae y geiriau canlynol o eiddo Bardd-enwog yn cadarnhau y sylw uchod:—

"Nid oedd namyn Duw a Derwyddon
A wyr eu rhif dan ymchwydd y don."

Cyfeiria hynyna at eu gwaith yn bedyddio mewn dwfr. yn nghydag at y modd dirgelaidd yr oeddynt yn gorfol gwneyd hyny. A chyda fod ychydig o ryddid yn cael ei ganiatau, y maent ar unwaith yn dyfod i'r amlwg. nid fel plaid newydd, eithr fel hen blaid yn dyfod allan o'u hymgnedd-feydd dirgel, lle y llechent rhag gornes a thrais. ac yn hollol hysbys a chyfarwydd yn eu hegwyddorion a'u harferiadau crefyddol, y rhai a arferid gan Fedyddwyr y cynoesoedd, ac a arferir gan Fedyddwyr yn yr oes bresenol. Y casgliad naturiol yw, eu bod wedi bodoli "trwy yr oesau tywyllion, ' yn parhau i ddal eu hegwyddorion. a gweinyddu eu hordinhadau fel cynt, ond felly yn y modd a'r lleoedd mur y dirgel. rhag cael eu dyfetha am wahaniaethu oddiwrth y grefydd wladol Dywed yr enwog Dr. Benedict am danynt

fel hyn,—“Gyda fod gwawr gyntaf y goleuni yn dychwelyd, yn mhell cyn y cyfnewidiadau eglwysig ar y cyfandir, ac yn Lloegr, yr ydym yn cael y Bedyddwyr Cymreig yn mhlith y diwygwyr blaenaf; ac nid oedd ynt yn tori allan fel sect newydd, eithr fel rhai oedd yn hen gyfarwydd â'r egwyddorion yn en hymarferiadau, ac yn en hamdiffyniad o honynyt.”

Yn unol â'r tystiolaethau uehod cawn eglwys o Fedyddwyr yn Olchon, wedi ei chorffoli yn y flwyddyn 1633. Dyna yr eglwys gorffoledig o ymneillduwyr gyntaf yn Nghymru ag y cawn hanes sier ac egur am dani ar ol yr “oesau tywyllion.” Mae Dr. Some yn y flwyddyn 1589, yn dyweyd fod gan y Bedyddwyr amryw eglwysi yn Llundain a manau eraill y pryd hynny, a bod rhai o'u gweinidogion wedi derbyn eu haddysg yn y prif ysgolion.* Ond y gyntaf yn Nghymru oedd eglwys y Bedyddwyr yn Olchon.† Yn mhen y chwech mlynedd ar ol hyn, sef yn y flwyddyn 1639, cawn hanes eglwys Ymneilldnol wedi ei chorffoli yn Llanfaches, Monwy, yr hon mae yr Annibynwyr yn hawlio fel yr eiddo hwy, a'r gyntaf o'u heiddo yn Ngymru. Ond yr oedd yr eglwys yn Llanfaches, yn gymmysg o Fedyddwyr ac Annibynwyr, ac un o'i gweinidogion, sef Mr. Jessey, yn Fedyddiwr.‡ Cofier fod yr eglwys Fedyddiedig yn Olchon wedi ei chorffoli ragor na chan' mlynedd cyn dechreuad y Methodistaidd gan Howell Harris, yr hyn gynmerodd le yn y flwyddyn 1736; a chwech mlynedd o flaen yr eglwys yn Llanfaches, yr hon oedd gynnwysedig o Fedyddwyr ac Annibynwyr.

Y gofyniad yn awr yw, eangen o ba le oedd Olchon? Neu, o ba le y tarddodd y Bedyddwyr benafol hyn ag oeddynt yn gwneyd i fyny eglwys Olchon, a rhan o eglwys Llanfaches? Nid oes hanes wedi ei chael ag sydd yn

* Iviney, Vol. I. p. 107, 108. † J. Thos. Hanes y Bedyddwyr.

‡ J. Thos. Hanes y Bedyddwyr.—Cyminerwn yn y fan hyn y cyfleustra i gymmeradwyo i sylw ein darllenwyr ddarllith ragorol y Parch. R. Ellis (Cynddelw) ar “Hanes y Bedyddwyr.” Nid ydym wedi ewrdd â dim yn eynnwys mwy, os cymaint o ffeithiau hanesyddol ar y pwnc hwn mewn cylech mor fychan. Nid yw ei phris ond tua ehwe’ cheiniog, ond y mae yn werth ei phwysau o aur. Dylid cael ail argraffiad o honi; a dylai fod yn meddiant pob darlenydd Cymreig, ond yn neillduol yu meddiant pob Bedyddiwr.

myned yn mhellach yn ol am eglwys reolaidd, yr hyn, yehwaith, nas gellid ddysgwyl ei gael yn y canrifoedd blaenorol, o herwydd y rhesymau sydd wedi cael eu crybwyl eisioes. Oni y mae genym hanes am bersonau unigol, neillduol o ran dysg, duwioldeb, a dylanwad, fel diwygwyr, gannoedd o flynyddoedd yn flaenorol i sefydliad yr eglwysi uchod. Yr oedd gan Wickliffe ddysgyblion Cymreig yn y parthau hyn, mor foreu, o leiaf, a'r flwyddyn 1380, Yr oedd yr hen Fedyddwyr Cymreig, a dybir oedd ynt yn wasgaredig a dirgelaidd, wedi dal eu syniadau gwahaniaethol trwy yr "oesau tywyllion," yn croesawi, gyda llawenydd, bob gwawr o ddiwygiad crefyddol; ac felly y gwnaethant gyda y diwygiad Wickliffaidd a Lolardaidd. Yr oedd Arglwydd Cobham, yr hwn oedd Gymro, yn un o'r rhai neillduol hyn, ac yn byw ddim yn hell o Olchon yn yr adeg hono, yr hwn oedd yn cynnal a chadw amrywiol o'r pregethwyr diwygiadol. Cafodd ef ei ddal yn agos i Meifod, Gogledd Cymru, a'i rostio wrth dŵn araf i farwolaeth! Rhan o'i gyffes ffydd yw a ganlyn:—
 "Fod pob traddodiad na ddysgir yn yr Ysgrythyr yn afreidiol a drygionus." Un neillduol arall oedd Walter Brute, Cymro, tua'r un gymmydogaeth, yn byw yn y rhan olaf o'r 14eg canrif, yr hwn oedd yn dysgu y "dylai ffydd fod o flaen bedydd, ac nad oedd iachawdwriaeth dynion yn gorhwys ar yr ordinhad o fedydd;" ac nad oedd mabanod yn gymhwys ddeiliaid yr ordinhad; yr hyn oedd yn groes i farn yr Eglwys Wladol. William Tyndale, cyfeithydd cyntaf y Testament Newydd i'r iaith Seisnig, oedd frodor o'r gymmydogaeth hono, a bernir mai Cymro ydoedd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1480, a merthyrwyd ef yn 1536, bron can' mlynedd cyn corffoli yr eglwys yn Olchon. Mae ei ysgrifeniadau yn profi mai Bedyddiwr ydoedd o ran barn. Dywed am soddiad i'r dwfr y rhai a edifarthant ac a gredant, a'n eyfodiad o'r dwfr yn arwydd o'u bywyd newydd, &c.* Yr oedd Llewelyn Tyndale a'i fab Hezekia, yn aelodau cyfrifol yn eglwys y Bedyddwyr yn Llanwenarth, tua'r flwyddyn 1700, y rhai, yn ol barn Jos. Thos., oedd ynt ddisgynyddion o William Tyndale.

* Ivimey, Vol. I. p. 92, 93.

Thomas Llewelyn o Rhegoes, oedd ddiwygiwr neillduol arall. Ganwyd ef tua diwedd y pumthegfed canrif. Oer-wyr iddo fe oedd Thomas Llewelyn, LL.D., Bedyddiwr, genedigol o blwyf Gelligaer, awdwr y Traethodau ar gyfieithad y Bibl Cymreig. Yr oedd Thomas Llewelyn, Rhegoes, yn llenor enwog,—“yn fardd wrth faint a defod ynys Prydain.” Yr oedd wedi cysieithu Testament William Tyndale i'r iaith Gymraeg erbyn y flwyddyn 1540; a dywedir mai ei waith ef a gyhoeddwyd gan William Salesbury, a'i gyd-lafurwyr yn mhen saith mlynedd ar ugain ar ol hyny, sef yn 1567. Tybir fod llawer o'i hanes yn ysgrif-lyfrau Iolo Morganwg, yr hyn sydd etto heb ymddangos. Yr oedd yn bregethwr poblogaidd, ac yn pregethu mewn tai annedd, yn gystal ag mewn eglwysi; ac fe ffurfiodd lawer o gymdeithasau crefyddol bychain ar hyd a lled y wlad. Cafodd y rhai hyn eu drwg-dybio, a'u herlid gan yr archesgob Laud a'i blaidd. Ond bu hyn yn fodion i'w gwneyd yn fwy o ymneillduwyr nag o'r blaen. Rhai o honynnt oedd y faban-fedyddwyr, ac a ymunasant â'r Presbiteriaid; eraill a unasant â'r rhai oedd ym arfer bedydd rhai mewn oed.*

Ysgrifenwyd yr uchod er dangos fod egwyddorion y Bedyddwyr yn fyw, a Bedyddwyr yn ffynu mewn amryw barthau o'r wlad, ac yn neillduol yn nghymmydogaethau Olchon, ugeiniau a channoedd o flynyddoedd cyn *corffoli yr eglwys* yn Olchon yn y flwyddyn 1633; a theimlw yn berffaith hyderus wrth ddyweyd mai eangengref, amlwg, a ffrwythlon, wedi tarddu oddiar yr hen foncyff, ydoedd yr eglwys hon. Nid oes modd rhoddi cyfrif boddhaol am ei bodolaeth, a'r modd y daeth i fodolaeth, ar un tir arall. Mor fuan ag y cafwyd ychydig seibiant oddiwrth yr erlidigaethau crefyddol, dyna'r Bedyddwyr yn dyfod allan, ac yn ymffurfio yn eglwysi a chymmanfa-oedd, ar ol i'r gyntaf gymmeryd y blaen yn Olchon yn y flwyddyn 1633, gweinidog yr hon oedd Howell Fychan.

O'r cyfnod hwn yn mlaen mae genym hanes eglur a chywir am y Bedyddwyr Cymreig. O'r flwyddyn 1633, yr ydym yn eu canfod yn dyfod allan fel eglwysi, ac yn

* Malkin's.

cynnyddu. Cawn eglwys Ilston, yn Mrowyr, yn cael ei chorffoli yn y flwyddyn 1649, a'r eglwys yn Gelligaer, yn y flwyddyn ganlynol. Yn y blynnyddoedd hyn yr "oedd eglwysi lluosog wedi eu corffoli mewn tai ffermydd, yn cynnwys rhai cannoedd o aelodau, a rhai o honyt yn meddu ar amryw gangenau, yn ewrdd mewn gwahanol fanau, ac heb un capel ganddynt. Yr oedd y Bedyddwyr Cymreig yn cynnal eu cymmanfaoedd agos bob blwyddyn, o'r flwyddyn 1650, hyd gyfnod "DeCDF yr Unffurfiaeth" yn 1662.† Y Gymmanfa gyntaf o eiddo y Bedyddwyr, ag mae genym hanes am dani, a gynnaliwyd yn Ilston, neu Llanilltyd, yn agos i Abertawy, yn y flwyddyn 1650. Yr oedd tair o eglwysi *rheolaidd*, corffoledig, yn ffurio y Gymmanfa hon, sef Olchon, Ilston, a Gelligaer. Yn y Gymmanfa a gynnaliwyd yn Aberhonddu yn y flwyddyn 1656, yr oedd wyth o eglwysi yn cael eu cynnryehioli. Cofier fod amryw eglwysi *cymmysg lluosog* heblaw y rhai a gynnryehiolid yn y Gymmanfa hon. Yn fuan ar ol hyn daeth Charles yr II. i'r orsedd, yr hyn fu'n ddechreuad i erlid di-drugaredd a chreulon. Dyoddefodd y Bedyddwyr erlidigaethau chwerwon, hefyd yr Annibynwyr (eglwysi y rhai oeddynt yn cynnwys y Presbyteriaid) a ddyoddefasant dan yr adyn coegfaleh hwn.* Yr oedd deddf ar ol deddf yn cael ei dwyn allan i'r dyben o orthrymu a dyfetha pawb a feiddient wahaniaethu oddiwrth Eglwys Loegr; yr oedd yr esgobion yn offerynau parod yn llaw y brenin i ufuddhan i

† Llythyr Gymmanfa Mynwy, 1857, gan y Parch. William Roberts (Nefydd). Llythyr rhagorol, a dylai fod yn meddiant pob ymneillduwr yn y dywysogaeth.

* Y canlynol svdd ddarluniad o'r adyn Charles II., gan offeiriad parchus, sef y Parch R. W. Morgan, Tregynon, yr hwn sydd ofalus i ddyweyd y lleiaf a allai, a dyweyd y gwir am ei ddrwg, &c.:—"Ei devrnasiad ef (Charles II.) yw un o'r rhai mwyaf gwarthus yn hanes Prydain. Yr oedd yn adyn ysgeler ac afradlon ei hun. Yr oedd ei lys yn cyunwys casgliad o fenywod aflau, a swyddwyr wedi eu llychwino gan bob llygredd. Niweidiodd eu hesiamplau y genedl, fel yr oedd arferion llygredig ac anllad yn cyhaeddyd trwy holl ddosparthiadau cymdeithas. Hyny, yn nghydag Esgobion gwenieithus, heb fod gymaint ag un yn eu plith yn ddigon gonest dros Grist, a thiros eneidiau dynion, ac i gondemnio y fath annhresfn, a orphenai y darlun anfoesol." *Brit. Cymru*, p. 248.

reolau y *Book of Sports*, trwy ddysgu pob gwagedd, ffolineb, a melldith i'r werin trwy ein gwlad yn y chwareuon hyn ar ddydd yr Arglwydd, yn nghydag i erlid, poeni, a dysfetha y dynion da ag oeddynt o gydwbyod yn ofni ac yn gwasanaethu Duw yn ol ei Air.*

Fe barhaodd yr erlidigaeth chwerw hon am tuag wyth ar ugain o flynyddoedd. Ni fuasai yn rhyfedd pe buasai y fath driniaethau a deddfau creulon wedi difodi holl Fed-yddwyr y wlad; ond nid felly y bu. Yr oedd ynt yn ewrdd a u gilydd mewn manau dirgel,—“weithiau i gyd-addoli a chyflwyno diolehiadau i Dduw am ryw waredigaethau; brydian eraill i gyd-gymmynsgu eu dagrau mewn wylofain o herwydd fod rhyw frawd anwyl wedi syrthio yn ysglyfaeth i'r erlidwyr.” Nid yn unig eadwasant eu crefydd—heb wadu a gadael eu hegwyddorion, ond bnont fywiog a selog. “Pe na buasent felly, o'r flwyddyn 1661 hyd 1689, buasent yn ddiau wedi lleihau yn ddirfawr mewn nifer; canys yr oedd 28ain o flynyddoedd yn dyfod a tho newydd o drigolion i'n byd ni.” Ar ol deddf yr Unffurfaeth, &c., yn y flwyddyn 1861, dygwyd allan y *Conventicle Act*, yr hon a wnae i bennaf a fyddai yn ewrdd yn ngwyd yn *rhyfel* (heblaw yn yr Eglwys Wladol) i addoli Duw, yn agored i dalu dirwy o £5 yr un, neu dri mis o garehar; a £10, am yr ail waith, neu chwech mis o garehar; a £100 am y drydedd waith, neu saith mlynedd o alltudiaeth. Yr oedd hyn y hefyd i'w benderfynu heb un *Trial* na *Jury*—dim ond llw y eyhuddwr, a hwnw i gael un ran o dair o'r ddirwy fel gwobr am ei waith melldigedig a chythreulig! Dyma annogaeth a chefnogaeth i ddynion diegwyddor i hela plant Duw, ae i ddywedyd celwydd arnynt, os na fyddai y gwir yn ateb eu dyben hwy. Yn ddiymaros ar ol hyn adnewyddwyd hen ddeddf ag oedd wedi cael ei gwneyd yn amser Elizabeth, yn gwneyd dyn yn agored i gael ei alltudio am beidio myned i'r Eglwys! Yn y flwyddyn 1665, gwnawd y *Five Mile Act*. Yn y flwyddyn 1670, gwnawd y *Conventicle Act* yn fwy eaeth a chospawl.

Yn 1673, gwnawd y *Test Act*. Yn 1681, daeth gorehymyn eaeth y brenin i erlid, a chadw y *Conventicle Act*

* Llythyr Cymraeg Mynwy, 1857.

i'r llythyren, yn y dirwyon, y carcharu, a'r alltudio, yn ddidrugaredd! Wedi marw Charles, daeth James II. i'r orsedd, a dechreuodd yntau erlid yn y flwyddyn 1685. O amser ofnadwy ar Sion Duw!! Y rhai anwyl a diniwed fel wyn bychain yn cael eu hysglyfaethu a'u llarpio gan fleiddiaid rheibus! Eu llusgo o garchar i garchar, eu caethiwio am flynyddoedd mewn celloedd tywyllion, a seleri gwlybion, yn fynych heb ymborth addas i'w fwyta, a dim ond gwellt i orwedd arno, ac yn fynych yn y fath leoedd yn marw.*

Dyddiau cymmylog a niwliog ar y Bedyddwyr oeddlyn yr 28ain mlynedd cyn y flwyddyn 1689, yn yr hon flwyddyn y cyhoeddwyd *Deddf y Goddefiad*. Yr oedd hyn, sylwer 47ain cyn dechreu y Methodistiaid. Mae haneswyr dechreuad y Methodistiaid yn ceisio darlunio ein gwlaid bron yn amddfiaid o Ymneillduaeth hyd nes y dechreuodd Mr. Howell Harris bregethu, a hyny mae'n debyg er mwyn rhoddi y clod i Fethodistiaeth nad ydyw yn ei haeddu. Mae y Parch. John Owen, awdwr Cofant y Parch. Daniel Rowlands, yn dywedyd nad oedd ond pump o bregethwyr yn Nghymru yn y flwyddyn 1660, ac nad oedd ond un o'r rhai hyny yn Fedyddiwr. Mae y cyfeiliornad anwireddus hwn yn cael ei ail-gyhoeddi gan John Johnes, Ysw., yn ei draethawd buddugol,—“*The Causes of Dissent in Wales*.” Ond mae y Parch. W. Roberts (Nefydd), efallai y mwyaf hyddysg yn Nghymru yn y pynciau hyn, yn enwi 16eg, ac yn crybwyl am amryw eraill o weinidogion y Bedyddwyr, a fuant feirw yn amser yr erlidigaeth, rhwng 1661 a 1689. Ac mae yn enwi tua'r un nifer wedi hyny o rai eraill fuont fyw ac yn llafurio cyn 1661, hyd gyhoeddiad y *Goddefiad* yn 1689. Mae wedi hyny yn enwi *dros ddeugain*, a o mae yn dywedyd y gellir crybwyl tua *hanner cant* o weinidogion y Bedyddwyr a fuont yn llafurio rhwng 1700 a 1736, pan ddechreuodd y Methodistiaid! Dywed,—“Bu pob un o'r rhai uchod yn llafurio (fel gweinidogion) yr holl amser, o 1700 hyd 1736, neu ran o'r amser hwnnw, ond nid llai na phum' mlynedd. Nid yw y rhai uchod, ychwaith, yn cynnwys gweinidogion y cynnulleidfaedd cymysg”

* Llythyr Cym. Mynwy, 1857.

Pa un ai anwybodaeth neu ragfarn yn erbyn y Bedyddwyr a achosodd i'r awdwyr uchod wneyd y fath gamwri a hwy? Pa un bynag o'r ddau, neu, os y ddau gyda eu gilydd, y mae yn anfaddeuol ynddynt, ac yn eu gwneyd yn hollol annheilwng o bob ymddiried fel haneswyr. Mae anwybodaeth mewn hanesiaeth yn ddrwg mawr am ei fod yn camarwain y byd; ond y mae camddarluniad o herwydd rhagfarn yn drosedd anfaddeuol.

Mae y ffeithiau uchod yn profi fod y Bedyddwyr Cymreig, nid yn unig yn dal eu tir yn y blynnyddoedd blinion hynny, eithr yn cynnyddu yn nghanol y gormes a'r erlidian creulonaf,

Pan gyhoeddwyd deddf y Goddefiad yn y flwyddyn 1689, yr oedd cynnal Cymmanfa yn Nghymru wedi myned allan o gôf, yn gymaint a bod deg-ar-ugain o flynyddoedd wedi myned heibio er pan oedd y fath gyrrdanu wedi bod. Er hynny, dim ond un Eglwys oedd wedi colli, sef yr un oedd wedi myned i America o Ilston, gerllaw Abertawy, yn nghyd a'i gweinidog, John Myles, y rhai a sefydlasant yn Boston; ac y mae yr Eglwys yno yn awr, yn lluosog a blodeuog. Hon oedd yr Eglwys Fedyddiedig gryfaf yn Nghymru y pryd hynny. Ond yr oedd yr erlidigaeth dan Charles II. mor chwerw fel y barnasant yn well i ymadael gyda eu gilydd i America, yn un dorf fawr. Yr ydym yn cael y saith Eglwys arall a adawsom yn Nghymmafa Aberhonddu, yn y flwyddyn 1656, nid yn unig yn fyw, ond, wedi cynnyddu llawer yn amser yr erlidigaeth. Rhwng y blynnyddoedd 1689 a 1700, yr oedd yr Eglwysi Cymreig yn anfon cenadon i'r Cymmanfaeodd Seisnig, a gynnelid yn Bristol, Taunton, &c., hyd y flwyddyn 1695. Ac yn y flwyddyn 1700, y cynnaliwyd y Gymmanfa gyntaf yn Nghymru ar ol yr erlidigaeth, yr hyn a gymmerodd le yn Llauwenarth. Yr oedd wyth o Eglwysi yn cael eu cynnrychioli yno. Ar ol hyn cynnaliwyd hwy yn rheolaidd, bob blwyddyn, o fan i fan.

"Yn y flwyddyn 1736, pan mae y Methodistiaid yn cyfrif eu dechreuad, yr oedd rhif eglwysi digymmysg y Bedyddwyr yn 16eg, heblaw amryw gangenau, a lleoedd pregethu; a'r Eglwysi cymmysg, feallai ddim yn llai nag wyth mewn nifer. Feliy gwelwn fod rhif yr eglwysi digymmysg,

yn y flwyddyn 1682, yn saith; yn 1700, yn wyth; ac yn 1736, yn unarbumtheg, heb gymmeryd i mewn y rhai cymmisiog. Dylid sylwi hefyd fod cynnydd yr aelodau yn yr oll o'r eglwysi hyn yn gysfatebol. Ni a gymmerwn, er engraifft, ychydig hanes am gynnydd un o'r unarbumtheg hyn, a hono yn Eglwys ieuanc y pryd hynny, sef Blaenau-Gwent. Ni's gellir ystyried hon yn agos mor llwyddiannus a rhai o honynt, ond y mae yn fwy llwyddiannus nag eraill, ae felly efallai yn un o'r goreuon i roddi meddylddrych cysartal am lwyddiant yr oll o honynt. Corffolwyd yr eglwys hon yn y flwyddyn 1696, pan rifai yr aelodau 61. Yn y flwyddyn 1717, dygwyddodd amgylchiad a wasanaethia i ddangos mai nid rhyw ychydig o ddynion didylanwad oedd yn gwneyd i fyny Eglwysi y Bedyddwyr yn y dyddian hynny. Gofynwyd gan y llywodraeth, yn y flwyddyn 1717, i'r gweinidogion perthynol i'r holl enwadau, gyfrif y rhai oeddynt yn gwrando dan eu gweinidogaeth yn gyffredin, yn nghyd a'u sefyllfa yn y wlad; ac felly y gwnaethant,—'Y gwrandoawyr yn Aberystruth, sef y Blaenau,* ac yn nhŷ Isaac Daniel,† fel y canlyn:—Y rhai oedd ganddynt *vote* (*County Voters*) yn nhref Fynwy, 123; y rhai oedd ganddynt *vote* dros y dref (*burgess*) 26;—rhai yn cadw tiroedd, 98; cresftwyr, 55; gweithwyr cyffredin, 246. Y rhai hyn gyda eu gwragedd, merched, &c., o gylch *mil* o nifer."|| Mae yr uchod yn engraifft lled gywir o safle a sefyllfa yr eglwysi oll, y rhai cymmisiog, yn gystal ar un ar bumptheg rhai digymmisiog.

Ymddengys mai yn y flwyddyn 1779, y corffolwyd yr eglwys Fedyddiedig neilldnol gyntaf yn y Gogledd ar ol y dirywiad Pabyddol yn yr wythfed canrif, sef eglwys Llangefni, yn Môn.

Yn y flwyddyn 1787, y dechreuwyd yr YSGOL SABBOTHONL yn mhîith y Bedyddwyr. Mor bell ag y gallaswn gacl allan, ymddengys i'r Ysgol Sabbothol ddechreu yn Nghymru mewn tri o leoedd tua'r un adeg yn y flwyddyn grybwylledig uchod, sef yn Hengoed, Morganwg, Pwlheli,

* Cangen o'r Blaenau rhwng Beaufort a Sirhowy.

† Cangen arall o'r Blaenau yn Llanhiddel.

|| Llythyr Cymmanfa Mynwy. Ystadegau Dr. Stennett. Ni rifid y plant yn y eyfrif uchod.

Arfon, Llanfachraeth, Môn. Dechreuwyd yr un yn Hen-gaed gan y Bedyddwyr, trwy offeryngarwch y dyn rhagorol ac enwog hwnw, Morgan John Rhys; yr hwn wedi hyny a ymadawodd i America,—gwlad a llawer mwy o ryddid ynddi, ac yn fwy cydunol a'i ysbryd haelionus a rhyddfrydig ef, lle y gwnaeth lawer iawn o ddaioni yn ngwinllan ei Arglwydd a'i Geidwad, Y *mae*, ac fe *fydd* byth, coffadwriaeth y dyn mawr a da hwn yn fendigedig. Dechreuwyd yr Ysgol Sabbothol yn Mhwllheli gyda yr Annibynwyr, gan bregethwr cynnorthwyol yn eu plith, o'r enw John Pritchard, yr hwn yn fuan a oleuwyd gyda golwg ar fedydd, ac mewn canlyniad a ymunodd a'r Bedyddwyr. Bu yn gynnorthwy mawr iddynt yn eu dechreuad yn y lle, a bu yn weinidog iddynt ar ol hyny. Dechreuwyd yr ysgol yn Llanfachraeth mewn gefail gôf. Nid hawdd i w profi, pa un ai gyda yr Annibynwyr ai gyda y Bedyddwyr y dechreuodd. Ond mae y tebygolrwydd yn llawer cryfach o ochr yr olaf. Gallai ar yr un pryd fod rhai dynion da perthynol i'r ddau enwad a llaw yn ei dechreuad a'i dygiad yn mlaen. Anhawdd penderfynu i ba un o'r tri lle uchod y perthyn y flaenorïaeth gyda golwg ar amser. Ymddengys iddi ddechreu bron (os nid) ar yr un adeg yn y tri le, a hyny yn y flwyddyn 1787, sef dwy flynedd cyn i'r enwog Charles o'r Bala sefydlu yr Ysgol Sabbothol, yr hyn a wnaeth mewn amrywiol leoeddlyn y Gogledd, gan ddechreu yn y flwyddyn 1789. Pob parch i'r enwog a'r llafurus Charles o'r Bala am ei ymrechion clodwiw efo yr Ysgol Sabbothol; ond teilwng yw dyweyd er mwyn eywirdeb hanesyddol, nad ei *feddyldd ych* ef ydyw yr Ysgol Sabbothol, oblegyd yr oedd yn bodoli mewn tri o leoedd o leiaf, ddwy flynedd cyn iddo ef ddechreu ar ei waith e'odfawr o sefydlu Ysgol Sabbothol, yr hyn a wnaeth, wedi hyny, mewn amrywiol fanau. Oddiwrth yr uchod gweiln na fu y Bedyddwyr yn ol i neb yn y gwaith clodfawr o sefydlu yr Ysgol Sabbothol yn Nghymru.

Yn mhen tair blynedd ar ol sefydliad yr Ysgol Sabbothol, sef yn y flwyddyn 1790, cawn y Gymmanfa yn cael ei chynnal yn y Dolau. Yr oedd 46 o eglwysi corfforedig a rheolaidd yn cael eu cynrychioli, a 61 o weinidogion yn aelodau o'r Gymmanfa hon yn y Dolau. Gwna Dr. Rippon

yn ei *Register* am y flwyddan hono y sylw a'r eglurhad canlynol, o barthed eglwysi a gweinidodigion y Bedyddwyr Cymreig yn y cyfnod hwnw:—"Mae rhif y gweinidogion ag ydynt yn gwasanaethu yr eglwysi Cymreig yn ymddangos yn ddyeithr i'r darllenydd Saesonig, hyd nes y byddo yn cael gwybod fod rhai o'r eglwysi hyn yn meddu amryw gangenau ag ydynt yn ymgynnnull ar yr un amser, eithr mewn lleoedd ac ardaloedd gwahanol. Dyna eglwys Aberduar, a phedwar o weinidogion, a phedwar tŷ cyfarfod, lle maent yn pregethu yn gysson, ac yn gweinyddu yr ordinhadau yn rheolaidd; ac yn y rhif luosocaf o'r eglwysi hengaf a ymddengys yn y gofres Gymreig, mae'n perthyn iddynt ddau, tri, pedwar, a phump o gapeli, y rhai a ystyrir fel cangenau. Lle mae gwasanaeth yn cael ei ddwyn yn milaen mor gysson a rheo'aidd ag yn y fam eglwys."* Dywed fod amryw eglwysi eraill yn gyffelyb, megys Pant-teg, Llangloffan, Castellnewydd Emlyn, Cilfowyr, Ebenezer, yn Nyfed, Rhydwilym, a Moleston; i bob un o'r rhai y perthynai cangenau pwysig yn y fl. 1790. Cawn fod y nifer o 544 wedi cael eu bedyddio yn y fl. Gymmanfaol hon. Yn y Gymmanfa hon y cydunwyd i ranu y Gymmanfa yn dair Gymmanfa yn Nghymru, y rhai a adnabyddid wrth y Gymmanfa Ogledol, y Dde-ddwyreiniol a'r Dde-orllewinol. Yn mhen pedair blynedd ar ol hyn sef yn y flwyddyn 1794, cawn fod nifer yr eglwysi yn y tair Gymmanfa yn 56; a'r aelodau yn 7058. Yr oedd dwy eglwys, o leiaf, o Fedyddwyr cyffredinol heb fod yn y cyfrif uchod. Yn mhen pedair blynedd yn mhellach, sef yn y flwyddyn 1798, mae Dr. Rippon yn cyfrif yr eglwysi ag oeddynt yn y tair Gymmanfa yn 84; a'r aelodau ag oeddynt mewn cyflawn gymmundebyn 9000. Yn y deg mlynedd, sef o 1790 hyd 1799, fe fedyddiwyd y nifer o 5357 o bersonau mewn cyssylltiad â'r tair Gymmanfa Gymreig. Yn y flwyddyn 1800, sef dechreu y canrif presenol, dywed Dr. Rippon, fod yr eglwysi Cymreig ag oeddynt mewn undeb â'r tair Gymmanfa yn rhifo 86, a'r aelodau ag oeddynt mewn cyflawn gymmundebyn ynddynt yn ymylu ar 12,000. "Am y deng mlynedd ar ugain,

* Dr. Rippon's Register, Vol. i. p. 16.

cyntaf o'r canrif presenol yr oedd y eyfrifon (mor bellod ag yr oeddynt wedi dyfod i mewn, cofier) fel hyn:—Yn ystod y deg mlynedd o 1800, hyd 1809, bedyddiwyd yn yr eglwysi ag oeddynt mewn undeb â'r tair Cymmanfa yn unig 7438 o bersonau. Yn y deg mlynedd canlynol, sef, o 1810 hyd 1819, bedyddiwyd yn yr eglwysi Cymmanfaol hyn, 8839. Yn yr un flynedd ar ddeg, o 1820 hyd 1830, bedyddiwyd 16,222 o bersonau. Yn y flwyddyn gyntaf o'r canrif presenol, rhif yr eglwysi yn y tair Cymmanfa oedd 86; ond yn mhen ugain mlynedd, sef yn 1820, yr oedd yr eglwysi yn 152; ac yn mhen deng mlynedd yn mhellach, sef yn 1830, yr oeddynt yn 215. Yn y flwyddyn hon hefyd, sef 1830, yr oedd y nifer o 190, yn weinidogion, yn fugeiliaid ar yr eglwysi hyn. Nid yw y rhif uchod yn cynnwys y cangenu a berthynent i'r eglwysi, y rhai oeddynt dra lluosog, nac ychwaith nifer y pregethwyr cynorthwyol, ag oeddynt yn fynych, os nid yn gysson, yn pregethu yn y cangenu, neu yn yr eglwysi.”* A diau fod cynnydd yr aelodau yn gyfatebol i gynnydd yr eglwysi a'r cangenu.

Oiddwrth yr ystadegau uchod, gwelwn fod y Bedyddwyr Cymreig wedi bod yn myned ar gynnydd parhaus a chysson, am y cant a deugain mlynedd, o gyhoeddiad Deddf y Goddefiad (1689) hyd y flwyddyn 1830. Ac nid yn unig wedi bod yn myned ar gynnydd, ond y cynnydd hwnw yn myned yn mlaen yn fwy cyflym o flwyddyn i flwyddyn; fel careg yn treiglo o ben mynydd, yn ychwanegu ei chyflymdra fel yr â yn mlaen yn ei threigliaid. Gellir hefyd, gyda yr un priodoldeb, ddywcyd yr un peth am y cynnydd sydd wedi bod am y deugain mlynedd ond un sydd yn canlyn, sef o'r flwyddyn 1830 hyd y flwyddyn 1869. Mae eu cynnydd wedi bod yn myned yn mlaen yn fwy cyflym, yn mhob ystyr, a hwnw yn gynnydd eglur i bawb. Mae y *Methodist Recorder*, y dyddiau diweddaf, yn dyweyd fel hyn am sefyllfa bresenol y Bedyddwyr yn y Deyrnas Gyfunol:—“Nid oes un enwad yn y deyrnas ag sydd yn myned yn mlaen ar y cyfartaledd yn fwy cyflym,

* Llythyr Cymmanfa Morganwg, 1862, gan Dr. Price, Aberdare, syltaenedig ar awdurdod Register Dr. Rippon.

yn yr amser presenol na'r Bedyddwyr." Os ydyw hynnyna yn briodol gyda golwg arnynt trwy y deyrnas yn gyffredinol, y mae yn llawer mwy priodol gyda golwg arnynt yn Nghymru yn neillduol; oblegyd nid yw y Bedyddwyr yn un parth o'r byd mor lluosog ar gyfartaledd y boblogaeth ag ydynt yn Nghymru ac America.

Ffaith hefyd ag sydd yn cael colli golwg arni ydyw fod miloedd o Fedyddwyr yn aelodau yn mysg euwadau eraill eis gwlad. Mae y rhai hyn yn lluosocach nag mae nemawr wedi dychymmygu er oed; oblegyd y mae yn *policy* ginddynt, o herwydd eu hannghyssondeb yn bod l'e y maent, i ymgadw mor dawel ag y gallant gyda golwg ar eu barnau, Mae y Bedyddwyr yn y cyssylltiad hwn dan fwy o anfantais gyda golwg ar eu rhif nag un enwad "iawn gred" yn ein gwlad. Nid oes ond Bedyddwyr gyda y Bedyddwyr, ond y maent hwy yn lluoedd yn aelodau gyda phob enwad arall. Ni wna neb y tro gyda y Bedyddwyr ond Bedyddwyr,—"proffesedig" beth bynag, ond gwnant hwy y tro, gyda phob enwad, heb broffesu newid dim ar eu barn. Fel hyn mae y Bedyddwyr, o ran barn, yn lluosocach nag y maent erioed wedi cael eu gosod allan. Gyda golwg ar y dadleuon, trwy y wasg, &c., a gymmerodd le rhyngddynt a phersonau o enwadau eraill, ar y pwnc a'u nhodwedda yn neillduol, ac a'u gosoda ar eu penau eu hunain, sef bedydd y crediniol mewn dwfr, ni fuont erioed yn golledwyr; nid yn unig ar ennil! y ddadl, ond trwy fod rhywraig bob amser o'r oehr arall yn cael eu hargyhoeddi o barthed y pwnc, yn troi at y Bedyddwyr er mwyn cael eu "eladda gyda Christ yn y bedydd," er mor ddirmygus yr ymddangosai hynny unwaith yn eu golwg. Y fath nifer sydd wedi cael eu hargyhoeddi wrth ddarllen llyfrau P. A. Mon. John Evans, Cynddelw, Mathetes, H. Jones, M.A., Llangollen, &c. Ond pwyl gyfeirio at gymaint ag un Bedyddiwr a gafodd erioed ei argyhoeddi o fod yn gyteiliornus o barthed bedydd wrth ddarllen y llyfrau gwrthwynebol. Gadawn yr uchod i ystyriaethau y darllenyydd, heb gynnyg un esboniad arnynt; ond dywedwn hyn, nad ydyw yn beth i synu llawer ato, fod eu cynhydd mor gyflym, gan mai fel y darluniwyd uehod y mae pethau yn fod.

Mae eu cynnydd yn America yn ddirfawr. Fel hyn y dywed y “*Macedonian Record*” am eu cynnydd yn America yn ystod y 25 mlynedd diweddaf:—“Mae cynnydd enwad y Bedyddwyr yn y wlad hon yn y 25ain mlynedd diweddaf wedi bod yn 69 *per cent* mewn eglwysi, 77 *per cent* mewn gweinidogion, a 98 *per cent* mewn aelodau bedyddiedig; ac mae y eyfraniadau at y Cenadaethau wedi cynnyddu yn nghorff yr un amser, yn ol 384 *per cent*. ”

Yn canlyn, rhoddir y crynodeb goreu a allwn gael, ar ol ymchwiliad manwl a phwyllog, o’u sefyllfa a’u rhif yn Nghymru yn bresenol:—Cymmanfaoedd, 11; Eglwysi, 575, yn nghyda 330 o gangenau a gorsafon pregethu,—yr oll, 905; gweinidogion ordeiniedig, 450; pregethwyr cyn-northwyol, (o leiaf) 200—eyfanwm, 650; Cymmunwyr, 68,071; Gwrandoawyr, 69,492; Ysgol Sabbothol, 57,014. Yn y Deyrnas Gyfunol, dros 40 o Gymmanfaoedd; o eglwysi, 2847; ac o gymmunwyr, 250,521. Dywed y *Baptist Handbook* am y flwyddyn hon fod llawn un filiwn o bersonau yn dal cyssylltiad â’r enwad Bedyddiedig yn y Deyrnas hon.

Gyda golwg ar America, “Gwlad y Bedyddwyr,” dywed y *Freeman* am Ebrill 10, 1868, fod gan y Bedyddwyr yn yr Unol Daleithiau,—*Universities* ac Athrofeydd, 49; ond lod chwêch o honynnt wedi bod mewn math o atalfa mewn canlyniad i’r rhyfel cartrefol; eglwysi, 17,000; Cymmunwyr, 1,775,000. A dywed mewn rhifyn arall fod yno o ran barn, dros bum’ miliwn a hanner, sef tua un o bob chwech o’r holl boblogaeth, yn Fedyddwyr o ran eu daliadau crefyddol!

Mae yr *Herz’s Real Encyclopædia* yn rhoddi rhif y Bedyddwyr proffesedig trwy y byd yn 4,638,000; a’r Annibynwyr yn 1,469,000. Y Bedyddwyr yn fwy na thri am bob un. Cofier fod amryw o enwadau a arferant fedyddio credinwyr trwy drochiad heb fed i mewn yn y eyrif uchod.

Cyhoeddiadau y Bedyddwyr Cymreig ydynt,—“Y Bedyddiwr,” Misol, Blaenau. Y “Greal,” Misol, Llangollen. Yr “Athraw,” Misol, Llangollen. Y “Gwylwr,” Pythefnosol, Cwmafon. “Seren Cymru,” Wythnosol, Caerfyddin.

Yn eanlyn ceir cyfres o'n Hathrofeydd, Athrawon, Myfyrwyr, &c., yn y Deyrnas Gyfunol.

<i>Lle.</i>	<i>Sefylltwyd.</i>	<i>Rhif y myfyrwyr.</i>	<i>Athraeon.</i>
Bristol.....	1770 ...	18	{ Parch. F. W. Gotch, LL.D. " E. W. Claypole, Ysw., B.A., B.Sc
Rawdon ..	1804 ...	18	{ Parch. S. G. Green, B.A. " W. Skae, M.A.
Pontypool .	1807 ...	20	{ Parch. Thos. Thomas, D.D. " Geo. Thomas, M.A.
Regent's Park	1810 ...	45	{ Parch. Jos. Angus, D.D., M.R.A.S. " Ben. Davies, LL.D.
Hwlfordd .	1839 ...	19	{ Parch. John Bridge, Ysw., M.A. " G. H. Rouse, M.A., LL.B.
Chilwell ...	1797 ...	12	{ Parch. W. Underwood, D.D. " W. R. Stevenson, M.A.
Athrofa Mr.			{ Parchn. O. H. Spurgeon, J. A. Spurgeon. G. Rogers, Mri. Ferguson, Gracey, a W. R. Selwyn, Ysw.
Spurgeon .	1861 ...	80	Parch. H. Jones, M.A.
Llangollen	1862 ...	14	{ Parchedigion H. Dawson, B. Evans, D.D., a James Webb.
Chamber Hall, Bury	1866 ...	14	Mewn gwalanol <i>Universities</i> ac Athrofeydd.
Dr. Ward's Trust	...	5	

Gwelwn fod tair o'r Athrofeydd uchod yn perthyn i Gymmru, yn cynnwys rhyngddynt, y nifer o dri ar ddeg a deugain o fyfyrwyr o dan addysgiaeth chwech o athrawon rhagorol.

Mae genym, fel Bedyddwyr, egwyddorion gwerthfawr i'w lledaenu. Mae genym fanteision, na fedd un enwad eraill arnynt i ledaenu holl egwyddorion Gair Duw yn eu purdeb dihalog. Mae genym faes mawr o'n blaen, a gwaith

mawr i'w gyflawni; ond y mae gallu mwy o'n tu—Gallu Duw; oblegyd dyma orchymyu mawr a diweddaf ein Brenin ni,—“Eweh, gan hyny, a gwnewch ddysgyblion o'r holl genedloedd, gan eu bedyddio hwy yn enw y Tad, y Mab, a'r Ysbryd Glân; gan ddysgu iddynt gadw pob peth ar a orchymynais i chwi. Ac wele, yr ydwyt Ffî gyda chwi bob amser hyd ddiwedd y byd. Amen.

553521

Stokes, William
Hanes y Bedyddwyr. cTr. by, J. Rowlands.

HEC
S

**University of Toronto
Library**
**DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET**

Acme Library Card Pocket
LOWE-MARTIN CO., LIMITED

